

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT
71
2025

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

Peatoimetaja Reili Argus

71
2025

Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus
Tallinn 2026

Emakeele Seltsi aastaraamat 71 (2025) /
The Year Book of the Estonian Mother Tongue Society 71 (2025)

Toimetuskolleegium Riho Grünthal (Helsingi), Cornelius Hasselblatt (Groningen),
Tuomas Huumo (Turu), Helle Metslang (Tartu), Karl
Pajusalu (Tartu), Raimo Raag (Uppsala), Kristiina Ross
(Tallinn), Urmas Sutrop (Tartu), Lembit Vaba (Harjumaa),
Jüri Viikberg (Tallinn), Eberhard Winkler (Würzburg)

Toimetus Reili Argus peatoimetaja
Tiina Hallik toimetaja

Toimetuse aadress Emakeele Selts
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn

e-post es@emakeeleselts.ee

Inglisekeelsed tekstid toimetanud Ene Alas
Küljendanud Sirje Ratso

Trükk trükikoda Pakett

ISSN 0206-3735 (trükis)
ISSN 2228-1215 (võrguteavik)

Emakeele Selts on asutatud 1920. aastal
Emakeele Seltsi aastaraamat ilmub 1955. aastast

Emakeele Seltsi aastaraamat on registreeritud andmebaasides:
ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences)
Linguistics and Language Behavior Abstracts (ProQuest)
MLA International Bibliography (Modern Language Association)
Scopus (Elsevier)

Täistekstid veebis:
www.kirj.ee
www.cceol.com

Emakeele Seltsi aastaraamatu väljaandmist on rahaliselt toetanud Emakeele Selts,
Haridus- ja Teadusministeerium, Eesti Teaduste Akadeemia ja Eesti Teaduste
Akadeemia Kirjastus

© Emakeele Selts

SISUKORD

Enn Ernits

Ingerimaa asustusnimedest vadjalaste suu läbi 1:

Läänemeresoome päritolu laentoponüümid 7

Settlement names of Ingria through the mouth of the Votians 1:

Loan toponyms of Finnic origin 26

Madis Jürviste

Sõnakujude varieerumisest varases eesti leksikograafias 27

Variations in written word forms reflected in early Estonian

lexicography..... 48

Kristina Koppel, Liina Lutsepp, Maria Tuulik

Eesti keele kui teise keele õppijate hinnangud sõnaseletustele

Keeleõppija Sõnaveebis 49

Learner evaluation of dictionary explanations in Learner's

Sõnaveeb for Estonian as a second language..... 76

Urmet Lepasson

Sõnajärjeuendus inglise-eesti ilukirjandustõlgete vabades

klausides (1911–1929) 78

Word order reform in adjunct clauses of English-Estonian

fiction translation (1911–1929)..... 101

Andriela Rääbis, Tiit Hennoste, Kirsi Laanesoo-Kalk

Jah ning *jaa* kinnitusküsimuse vastusena noorte argivestlustes 102

Jah and *jaa* as responses to requests for confirmation

in young people's everyday conversations 122

Heete Sahkai, Liisi Piits, Meelis Mihkla,

Liis Ermus, Hille Pajupuu

Pearõhu asukoht ja seda mõjutavad tegurid eesti keele võõrsõnades 124

Primary stress location and its factors in Estonian loanwords..... 152

Mari Uusküla, Urmo Treisalt, Hannes Palang	
Maastikukuvand eesti keeles.....	153
The concept of landscape in Estonian language	177

Lembit Vaba

Alternatiivseid etümoloogiaid XII. <i>pandur, plehku (pistma), sibi, tait, trett, tönk, tüse, tüss, vehkat (tegema)</i>	178
Alternative etymologies XII. <i>pandur, plehku (pistma), sibi, tait, trett, tönk, tüse, tüss, vehkat (tegema)</i>	198

RINGVAADE

Emakeele Seltsi 106. tegevusaasta (2025) (Marit Alas)	201
Emakeele Seltsi keeleteimkonnas (Maire Raadik, Ülle Viks)	215
2025. aastal Emakeele Seltsi üritustel peetud ettekanded (Marit Alas).....	224
2025. aastal Emakeele Seltsile saadetud või kingitud kirjandus (Annika Oherde)	230
2025. aastal manala teele läinud Emakeele Seltsi liikmed	231
Emakeele Seltsi juubilarid 2025. aastal	232
Lembit Vaba etümoloogina (Iris Metsmägi)	234
Vilja Oja 80 (Iris Metsmägi)	243
Piret Norvik 75 (Jüri Viikberg)	247
Kristiina Ross 70 (Piret Lotman, Maris Saagpakk, Annika Viht).....	251
Emakeele Seltsi auliikmed 31.12.2025 seisuga	255

INGERIMAA ASUSTUSNIMEDEST VADJALASTE SUU LÄBI 1: LÄÄNEMERESOOE PÄRITOLU LAENTOPONÜÜMID

ENN ERNITS

Annotatsioon. Artiklis käsitletakse Ingerimaa asustusnimesid. Need on vadja keelde jõudnud enamasti isuritelt ja soomlastelt kas muutumatult või vadja-päraseks mugandatuna. Peale nende on osa kohanimesid ebaselge lähtekujuga. Kirjutise esimeses osas käsitletakse läänemeresoomepäraseid läänemeresoome päritolu kohanimesid, teises osas aga venepäraseid läänemeresoome ja vene toponüüme. Autori eesmärkideks on a) aidata kaasa võimalikult tervikliku pildi loomisele vadjalaste kohanimevaramust, b) anda ülevaade vadjalaste teadmistest lähema ja kaugema ümbruskonna kohta ning c) tuua esile mugandumisel tekkinud häälikulisi ja morfoloogilisi iseärasusi.

Võtmesõnad: kohanimed, asulad, mugandumine, vadja keel, isuri keel, soome keel (ingerisooe murded), vene keel, Ingerimaa

1. Sissejuhatuseks

Kirjutises võetakse vaatluse alla asustusnimed, mis hõlmavad Ingerimaad. Tegu on vadja eksotoponüümidega, milles peaaegu kõik on komonüümid ehk külanimed. Vadjalaste kunagist asuala on piiritleda keerukas ja seda saab teha mitmeti. Liiasi pole autor ise oma varasemates kirjutistes eristanud sise- ja väliskohanimesid. Seetõttu on mitu võimalikku eksotoponüümi juba varem käsitletud, nende hulgas *Kaarosta* 'Lomonossov', *Kõhtčizõõ* 'Koskisenküla', *Rambova* 'Lomonossov' jt (vt Ernits 2020). Mitmeid siin käsitletavaid toponüüme mainitakse Paul Ariste (1967) kohanimekirjutises. Seekord pole tähelepanu osutatud kohanimede etümoloogiale, vaid neis peituvatele hääliku- ja morfoloogiamuutustele. Anonüümse retsensendi soovitusel on märksõnadele võimaluse korral võrdluseks lisatud kujult sarnaseid Eesti toponüüme, ilma neid lähemalt kommenteerimata. Kirjutise

esimeses osas käsitletakse läänemeresoomepäraseid läänemeresoome päritolu kohanimesid, teises osas aga venepäraseid läänemeresoome ja vene toponüüme. Peale selle on tähtsaks peetud panustamist võimalikult tervikliku pildi loomisele vadja kohanimevaramust, samuti on eesmärk saada ülevaade vadjalaste teadmiste kohta lähimast ja kaugemast ümbruskonnast.

Uuritavad vadja kohanimed on kahe alapeatüki raames paigutatud tähestikjärjestusse. Neist esimene alapeatükk käsitleb toponüüme, mille puhul on teada, et küla elanikkond oli Peterburi akadeemiku Peter Köppeni järgi isuri- või soomekeelne (Köp). Teine väiksem alapeatükk sisaldab samuti läänemeresoomepäraseid kohanimesid, kuid need tähistavad ammu venestunud külasid, mispuhul pole teada lähtenime täpsem kuju.

Mitme variandiga vadjakeelse toponüümi korral on märksõnaks võimaluse korral valitud kõige vadjapärasem vorm. Teadagi on osa vadja nimesid säilitanud lähtekeelse kuju, nt *Ojakülä*, mis ongi võetud märksõnaks, mitte aga **Ōjačülä*. Märksõna järel esitatakse kohanime venekeelsed vasted, kusjuures eristatakse vanu XIX sajandi keskpaiga omi peamiselt Peter Köppeni järgi ja tänapäevast nimekuju mitmesuguste allikate põhjal. Pärast nimesid on võimaluste piires esile toodud veel järgmisi andmeid: a) maining, kui asula on hävinud, b) asukoht kirikukihelkonnas (IPS; Köp) ning c) asula kunagine etniline kooslus (Köp). Seejärel esitatakse erinevatest allikatest toponüümide vadjakeelsed vasted. Traditsiooniliselt on Kukkuzi murret käsitletud vadja keele osana, kuigi hiljutistel andmetel on see arvatud põhjaläänemeresoome algkeele järglaseks, mida on kõigepealt mõjutanud vadja, pärastpoole isuri keel (Kallio 2024: 305–308).

Vadja kohanimede põhiliseks allikaks on olnud Eesti Keele Instituudi vadja kohanimetähtsõnade kogumik (EKI VK). Sealtpärast pärinevad kõik tekstis viitamata teisendid. Nimelisa on otsitud muudestki sõnaraamatutest ja tekstikogudest (vt kirjandus). Vadja toponüümiteisenditele on lisatud külanime lühend, mis osutab keelejuhi elukohaks olevale asulale. Sulgudes esitatud lühend näitab, et kohanimi pole algsel kujul talletatud nominatiivis, st põhikäändes, vaid kuju on sõnasedeli vormistaja ise tuletanud ning see ei tarvitse astmevahelduse ja lõpuhääliku kajastamisel olla alati täpne. Variandid on märksõna raames paigutatud tähestiku järgi, kusjuures kirjalpilti on ühtlustatud ja lähendatud kirjakeelele, tehes seejuures järgmised muudatused: $c \rightarrow ts$, $tš \rightarrow č$ ning asendatud poolpikad vokaalid pikkadega.

Kattila ja Kabrio murde nõrgas astmes geminaadid jäävad tähistamata. Siinkirjutaja täiendused on paigutatud nurksulgudesse. Ainese analüüsil toetutakse kohanimedele täiendosale, seepärast jääb muutus is sm *külä* > vdj *čülä* tähelepanuta.

2. Läänemeresoome päritolu vadja laenkohanimed

Peatükis analüüsitakse isuri ja soome keelest laenatud asustusnimesid. Sel puhul eristatakse ühelt poolt külasid, milles on kunagi elanud isurid või soomlased (savakod või äürämöised), teisalt aga selliseid külanimesid, mis on ammu venestunud ja mille lähtenime täpsem kuju on tundmata. Mõnelgi juhul pole välistatud, et tegu võib olla genuiinse vadja toponüümiga.

2.1. Teadaoleva lähtenimega vadja kohanimed

Selles alapeatükis esitatakse 54 paiga vadjakeelset kohanime, mis on laenatud kas isuri või soome keelest. Tegu on rõhuvas enamuses komonüümidega. Erandiks on Kingisepa linna nimi, mis lähtub vene keele vahendusel eesti keelest.

Aavikko (vn *Кейкино*, Narvusi khk; isurid ja savakod). Vdj J *Aavikko* ~ (J) *Aavikko* (Hns-Ksk₂: 28) ~ J *Aavikko* (Tsv₂: 13) ~ Lu *Haavikko*, (Ku) *Haavikko* (Ket-Pst: 178) ~ Ku (Ra) *Haavikko* (Ar₅: 8; VKK: 52), vrd *Haawikko* (Köp: 133), sm *Haavikko* (IPS). Esineb kaks nimevarianti: sõnaalgulise *h*-ga või *h*-ta. Sõnaalgulise *h* ärajätmine on tüüpiline vadjapärasus. Kukkuzis on sõnaalguline *h* alati, kuid Vaipooles sageli säilinud. Eestis on loodusnimeline *Aaviku* üsna tavaline komonüüm (EKNR: 24).

Daattsoi (vn *Семейское*, Kabrio khk; isurid). Vdj Ku *Daattsoi* ~ *Daattsoi külä* (VKK: 28), vrd *Tatza* (Köp: 136), sm *Taatsoi* (VFP: 210), is *Taatsoi* (Laanest 1966: 5). Sõnaalguse *d* on ilmselt ületaotluslik, vrd *dovarišša* 'seltsimees; sõber' (< *товарищ*) ja *dubli* 'tubli; priske' (VKS: 185, 186).

Hakaja (vn *Гакково*, Narvusi khk; savakod). Vdj J Li P *Hakaja* ~ J *Hakaja* (Hns-Ksk₂: 18), vrd *Hakaja* (Köp: 133), sm *Hakaja* (VFP: 57).

Hamala (vn *Гамолово*, Narvusi khk; isurid). Vdj J Li Lu *Hamala* ~ Ku *Hamala* (VKK: 55), vrd *Hamala* (Köp: 133), is sm *Hamala* (RKN). Vrd ka ee *Ama* (1240 *Hama*), *Hammaste*, 1744 *Hamma Märt* ja sm *Hamainen* (isikunimi) (EKNR: 40, 82).

Harkkola (vn *Старое Гарколово*, Soikkola khk; isurid ja äürämöised). Vdj M *Harkkala-čülä* ~ L *Harkkola* ~ (L) *Harkkola* (Ar₃: 43; Ar₄: 125) ~ Ku *Harkkula* (VKK: 58), vrd *Harkola* (Köp: 133), *Harkola* (Laanest 1966: 5), sm *Harkkola* (VFP: 223). Teise silbi *a* võis olla tekkinud vene hääliduse mõjul. Vaheldus *o* ~ *u* esineb ka kohanimes *Soikkola* ~ *Soikkula*. Tüve poolest vrd ka ee *Harku* (EKNR: 86).

Jarvõõperä (vn *Заозерье*, Soikkola khk; äürämöised). Vdj Ku *Järveperä* (VKK: 109), M *Jarvõõperä* ~ Lu *Järviiperää*, vrd *Järwenperä* (Köp: 133), sm *Järvenperä* (VFP: 287). Vadja esimeste nimevariantide esiosad on ainsuse genitiiviks, viimasel juhul on tegu ilmselt mitmuse omastavaga, vrd *Mettsiçülä* (vt tagapool). Vrd ka ee *Järvepera* (EKNR: 140).

Kallaveeri (vn *Фитина*, tänapäeval *Фитинка*, Narvusi khk; isurid). Vdj Lu *Kallaveeri* ~ P *Kallavieri* ~ (J) *Kalliveere* (Tsv₁: 62) ~ Lu *Kalliveeri* ~ J *Kallivere* (Hns-Ksk₂: 21), vrd *Kalliwiereri* (Köp: 133), sm *Kallivieri* (VFP: 87). Vadja teise silbi *a* puhul pole selge, kas see on algne või mitte. Nimekujus *Kalliveeri* on soome diftong vajapäraselt asendatud pika vokaaliga *ee*. Pontizõõ nimekujus, nagu ka kogu murrakus, on pikk täishäälik reeglipäraselt muutunud diftongiks (vt Ariste 1948: 6). Nimekujus *Kallivere* on tekkinud järgsilbi vokaali lühenemisel, vähem tõenäoliselt eesti toponüümi mõjul. Seletamata jääb teise silbi *a* ja *i* leidumuse põhjus. See on mõistatuseks ka Eesti kohanimedes *Kallavere*, *Kallivere* jt (vt EKNR: 162–163).

Kernu (vn *Керново*, Kabrio khk; isurid). Vdj Ku *Kernu* (VKK: 149), vrd *Alt-Kirnu* ja *Neu-Kirnu* (saksa *alt* 'vana', *neu* 'uus', Köp: 128), is *Peenja Suur-Kernu*, sm *Kirnu* (IPS). Muutus *ir* > *er* on tüüpiline isuripärasus, vrd vdj *çirnu* ~ *kirnu* 'kirn' (Laanest 1966: 74–76; VKS: 434). Vrd ka ee *Kernu* ja *Kirna* (EKNR: 196, 210).

Kiiskala (vn *Кискалово*, tänapäeval *Тусколово*, Narvusi khk; sava-kod). Vdj J Li Lu *Kiiskala* ~ J Li Lu *Kiiskala çülä* ~ J *Kiiskala* (Hns-Ksk₂: 18), vrd *Kiiskala* (Köp: 133), sm *Kiiskala* (VFP: 244). Vadjakeelne külanimi on talletatud ka kujul *Kiiskõva* ja *Tiskala*; neist lähemalt venepäraste toponüümide käsitlemisel. Tüve poolest vrd ka ee *Kiisa* ja *Kiisaküla* (EKNR: 201–202).

Kingisseppä (vn varemalt *Ямбург*, tänapäeval *Кингисепп*). Vdj (J) (M) (Ra) *Kingisseppä* (Ar₆: 14, 98; Hns-Ksk₂: 23) ~ (M) *Kingiseppi* (Ar₄: 138; Ar₅: 74) ~ *Kinkiseppä* (Ariste 1967: 83). Huvi pakub liitnime

tüvevokaal, mida teisel juhul kas ei tajuta apellatiivi *seppä* : *sepää* vastena või peetakse toponüümi Kingi mõju mitmuslikuks.

Kirjamo (vn *Кирьямо*, Narvusi khk; savakod). Vdj J *Kirjamo* (Hns-Ksk₂: 18) ~ Ku *Kirjoma* (VKK: 159), vrd *Kirjomo* (Köp: 133). Nimekujus *Kirjoma* ilmneb vokaalide metatees.

Konnu (vn *Конну* ~ *Конная*, tänapäeval *Конново*, Narvusi khk; savakod). Vdj Li Lu *Konnu* ~ *Konnuu čülä* ~ J *Konnu* (Hns-Ksk₂: 18; Ar₂: 43; Ar₇: 37) ~ (Ku) *Konnuu* (VKK: 176), vrd *Konnu* (Köp: 133), is *Kondu* (IMS: 191), sm *Konnu* (VFP: 105). Vrd ka ee *Konju* ja *Konnuküla*, samuti *Kõnnu* (EKNR: 232, 272).

Korovaisi (vn *Коровай*, tänapäeval *Караваево*, Kattila khk; savakod ja vadjalased). Vdj ~ J (Kõ) *Korovaisi* (Ar₃: 145; Hns-Ksk₃: 83) ~ Lu *Korovaisi* ~ Ku *Korovaisii* (VKK: 181) ~ M *Korovaiščülä* ~ (M) *Korvaizi* (Ar₆: 28), vrd *Korowaisi* (Köp: 134), sm *Korovaisi* (VFP: 91). Nimekujus *Korvaizi* võib vokaali väljalangemine olla juhuslik, tingitud ehk kiirkõnest (Kõ), samuti *Korvaiz-põlto* 'põld Korovaisi lähedal'. Samuti vokaalidevaheline *s* on muutunud *z*-ks. Tüve poolest vrd ka ee *Koruste* (EKNR: 239).

Kotko (vn *Опел*, Narvusi khk; isurid). Vdj J Li Lu P *Kotko* ~ J *Kotko* (Tsv₂: 117) ~ J *Kotko čülä* ~ J Lu *Kotko čülä* (Ar₁: 51; Ar₅: 44) ~ Ku *Kotkoo* (VKK: 184), vrd *Kotka* (Köp: 134), is *Kotko* (RKN), sm *Kotko* (VFP: 173). Vrd ka ee *Kotka* (EKNR: 242).

Kulla (vn *Мертвицы*, hiljem *Мертвица*, hävinud, Narvusi khk; savakod ja venelased). Vdj J *Kulla* (Hns-Ksk₂: 22) ~ (Ku) *Kulla* (VKK: 195) ~ Lu *Kullaa čülä* ~ Li Lu Ra *Kullačülä*, vrd *Kulla* (Köp: 134), *Kullankylä* (IPS). Vrd ka ee *Kulla jt* (EKNR: 252).

Kurkola (vn *Курголово*, Narvusi khk; savakod ja isurid). Vdj J *Kurkola* ~ (Lu) *Kurkola* (Ar₆: 50) ~ J (Li) *Kurkula* (Ar₆: 82; Hns-Ksk₂: 18), vrd *Kurkula* (Köp: 134; VFP: 308), is *Kurkoila* (IMS: 222), is *Kurgola* (MKN: 195), sm *Kurkola (ibid.)*. Seega eri keeltes ja murretes leidub erinevaid variante. Seepärast on kasutatud nii *o*- kui ka *u*-list varianti. J *Kurkola* on keelejuht vaid korra kasutanud küsitleja eeskujul. Vaheldust *o* ~ *u* esineb ka vadja apellatiivides (vt Kettunen 1915: 132). Vrd ka ee *Kurgla* (EKNR: 261).

Külmoja (vn *Холодные Ручьи*, varemalt ka *Новая Дача*, Kabrio khk; isurid). Vdj Ku *Külmoja* (VKK: 207), vrd *Kylmäoja* (Köp: 134), sm *Kylmäoja* (VFP: 308). Vadja nimekuju esiosa on lõpukaoline.

Laukaasuu (vn *Остров*, tänapäeval *Усть-Луга*, Narvusi khk; isurid ja savakod). Vdj J Ku (Lu) (Ra) *Laukaasuu* (Ar₅: 27, 172; Ar₆: 48; Hns-Ksk₃: 81; VKK: 231) ~ (J) *Laukasu* (Ar₁: 31) ~ J *Laukasuu* (Hns-Ksk₂: 18), vrd (Köp: 134), sm *Laukaansuu* (IPS). Vadj ja nimekuju erineb teistest vadjapärase genitiivi poolest. Vaipooles on järgsilbi vokaalid sageli muutunud lühikeseks.

Mannakka (vn *Манновка*, Narvusi khk; isurid). Vdj P *Mannakka* ~ Ku *Mannakka* (VKK: 273) ~ Lu *Mannõkka* ~ Lu *Mannõkaa* *čülä*, vrd *Mannowka* (Köp: 134), sm *Mannakka* (VFP: 141). Järgsilbi reduktsioon nimekujus *Mannõkka* on omane Vaipoolele, eriti Luutsa-Liivčülä murakule (Markus, Rožanski 2011: 41). Vrd ka ee *Mannare* (EKNR: 362).

Matauti (vn *Матовка*, Kattila khk; savakod ja vadjalased). Vdj Lu *Mad' jaud' jo* ~ Lu *Mad' jauti* ~ (M) *Mataatti* (Ar₅: 72) ~ (Kõ) M *Matauti* ~ M *Matautii* *čülä* ~ Kõ *Matautii* *čülä* (Ar₅: 70, 145) ~ (M) *Matautti* (Ar₅: 71) ~ (Kõ) *Matauttii* *čülä* (VKS: 1360); (Lu) *Matiautoi* (Ar₅: 167) ~ M *Matjatjončülä* ~ M *Mattaatii* *čülä* (Ar₆: 28) ~ Kõ (Lu Po) *Mattauti* ~ Lu *Mattautii* *čülä*, vrd *Matautio* (Köp: 134), sm *Matautio* (VFP: 142). Vadjalased kasutasid külanime väga mitmel kujul, mis olid tingitud ilmselt selle tähenduse mittemõistmisest ja häälikuliselt eripärasest soomekeelsest järelosast *-autio* 'tühi, mahajäetud'. Küla paiknes põlise vadjja küla Mati vahetus läheduses. Enamikul juhtudel on vadjja nimekujudes säilinud soome keelest laenatud häälikujärgend *tau*, nt *Matauti*. Vaid ühes nimeteisendis on alles soome lähtetoponüümi *Mati*-algusosa kunagine *i* (*Matiautoi*), kuid mujal on see asendunud *j*-iga, mistõttu *t* võis peenenduda ja nõrgeneda (*Mad' jaud' jo*, *Mad' jauti*, *Matjatjončülä*). Ainult ühel juhul on algse liitnime *Matiautoi* järelosa lõpuvokaal säilinud, kuid ühendis on toimunud metatees (*-oi* < *-io*). Vrd ka ee *Matjama* algusosa (EKNR: 365).

Mettsäčülä (vn *Залесье*, Soikkola khk; isurid). Vdj Lu *Mettsičülä* ~ Ku *Metskülä* (VKK: 282) ~ Lu *Mettsäčülä*, vrd *Metzäkylä* (Köp: 134), is *Metsäkülä* (IMS: 307), sm *Metsäkylä* (VFP: 286). Näikse, et *Mettsičülä* täiendosa on mitmuse genitiivis, vrd *Järviiperä* (vt eespool). *Metskülä* puhul ilmneb apokoop. Vrd ka ee *Metsaküla* (EKNR: 372–373).

Mäkkülä (vn *Мишино*, Soikkola khk; isurid ja äürämõised). Vdj Lu *Mäkkülä* ~ (Li) *Mäkkülä* (Ar₅: 87), vrd *Mäkkylä* (Köp: 134), is *Mäkkülä* (IMS: 327), sm *Mäkkylä* (VFP: 147). Seega on juba hiljemalt 19. sajandi keskpaigast teada assimileerunud isuri nimekuju (< **Mäenkülä*).

Mättüzi (vn *Горки*, Soikkola khk; isurid). Vdj Ku *Mättäisii* (VKK: 303) ~ Lu *Mättää čülä* ~ Lu *Mättüzii čülä*, vrd *Mättäkisi* (Köp: 134), is *Mättüizi* (IMS: 327), *Mättähä* (Laanest 1966: 5), sm *Mättäsi* (VFP: 61). Köpeni kirja pandud nimekuju on ebatäpne. Vadja keelele pole omane ei järgsilbi *üi*- ega *az*-lõpuliste sõnade vokaalidevaheline *h*. Vdj *Mättäisii* kujutab endast lähtekeele toponüümivormide kontaminatsiooni. Samuti on vokaalidevaheline *s* muutunud *z*-ks.

Nurmisto (vn *Урмизно*, Kabrio khk; isurid ja savakod). Vdj Kõ *Nurmisto*, vrd *Nurmisto* (Köp: 134), sm *Nurmisto* (VFP: 264). Vadja keeles esineb ka venemõjuline *Urmissoo*, vrd vn *Урмизно*. Tüve poolest vrd ka ee *Nurmsi* jt (EKNR: 425).

Oussimäci (vn *Евсеева Гора*, hävinud, Soikkola khk; isurid). Vdj Lu *Oussimäci*, vrd *Obsomäki* (Köp: 134), sm *Oussimäki* (IPS).

Raikkala (vn *Райково*, Kabrio khk, kas hävinud või ümber nimetatud; isurid). Vdj (Lu) *Raikkala* (Ar₇: 5) ~ (Lu) *Raikkola čülä* (Ar₇: 6), vrd *Pien Raikowa* ja *Suur Raikowa* (mõlemad Köp: 135). Seda kohanime on mainitud vaid ühes vadja rahvalaulus. Vadja teise silbi *a* võib olla venemõjuline. *Raikkola*-toponüümi esineb mitmel pool Soomes. Vrd ka ee *Raigla* ja *Raiküla* (EKNR: 537).

Repola (vn *Репино*, Soikkola khk; isurid). Vdj Lu *Repola* ~ Ku *Repola* (VKK: 425), vrd *Repola* (Köp: 135), vrd is *Repoila* ~ *Repoola* (IMS: 473), sm *Repola* (IPS). Vadja nimekujud ühtivad soome omaga. Vrd ka ee *Rebala* (EKNR: 548).

Ropsu (vn *Ропша*, Narvusi khk; isurid ja savakod). Vdj Li Lu *Ropsu* ~ (J) (Ku) (Lu) *Ropsu* (Hns-Ksk₂: 22; VKK: 437; Ar₄: 140) ~ J *Ropsu čülä* (Hns-Ksk₂: 22), vrd *Ropsu* (Köp: 135), is sm *Ropsu* (RKN), sm *Ropsu* (VFP: 202).

Röllölä (vn *Александровка*, Soikkola khk; isurid). Vdj Lu *Röllölä* ~ Ku *Röllölä* (VKK: 445), vrd *Rolli* (Köp: 135), is *Röllölä* ~ *Röllölän küla* (IMS: 498), is *Röllölä* (RKN), sm *Röllölä* (IPS; RKN), sm *Rolla* (RKN).

Saarčülä (vn *Саракуль*, tänapäeval *Саркюля*, Narvusi khk; savakod ja venelased). Vdj J *Saarčülä* (Tsv₂: 288) ~ Lu *Saarčülä* ~ Lu *Saaričülä*, vrd *Saarenkülä* (Köp: 135), sm *Saarkylä* (IPS). Vrd ka ee *Saareküla* (EKNR: 581).

Saarõvõ (vn *Югантово*, Soikkola khk; isurid). Vdj *Saari* (Ariste 1967: 80) ~ Lu *Saarovo* ~ J *Saarõvõ* ~ (J) *Saarõvõ* ~ J *Saarõvõ čülä* ~ *Saarõvõõ čülä* (Ariste 1967: 80), vrd *Sarowe* (Köp: 41), is *Saarove* (IMS: 512; RKN),

sm *Saarove* (VFP: 84). Nimelõpud *-ovõ* ~ *-õvõ* on vastavuses vadja uusu-sega, sest genuinne *-vE* esineb nii vadja kui ka teistes läänemeresoome keeltes (Ariste 1967: 80). See leidub ka komonüümides *Veerteve* ja *Õtsõvõ*. Kuju *-ovo* näikse olevat mõjustatud vene samalõpulistest toponüümidest.

Savimäci (vn *Глинки*, Soikkola khk; isurid). Vdj Lu *Savimäci* ~ Ku (Li) *Savimäki* (VKK: 457; Lns: 301), vrd *Sawimäki* (Köp: 135), is *Savimäi* (IMS: 509), sm *Savimäki* (VFP: 59). Komonüüm ühtib ühe Vaipoolle küla nimega. Vrd ka ee *Savimäe* (EKNR: 599–600).

Soikkola (poolsaar ja endine küla; vn *Сойкино*, Soikkola khk, isurid). Vdj J *Soikkol* ~ J Lu M P Ra *Soikkola* ~ (I) (J) (K) (Ku) (Lu) (Li) (M) (Ra) *Soikkola* (Ar₃: 54, 93; Ar₅: 68, 84, 87, 92; Ar₆: 54, 100; Hns-Ksk₂: 33; Lns: 301) ~ J *Soikkolõ* ~ J *Soikkul(a)* (Tsv₂: 302) ~ (J) Lu *Soikkula* ~ (Ku) (M) *Soikkula* (Lns: 257; VKK: 474), vrd *Soikkala* (Köp: 136), is *Soikkola* ~ *Soikkula* (IMS: 536), sm *Soikkola* ~ *Kirkonmäki* (RKN). Sarnaselt Kurkola nimega leidub nii *o-* kui ka *u-*lisi teisendeid. Mõne nimeteisendi järgsilbi vokaalide assimilatsioon ja apokoop on omased Vaipoollele.

Sõmõru (vn *Большое Стремление*, Soikkola khk; isurid). Vdj Ku *Soomee Someroi* (VKK: 476), Ku *Vennää Someroi* (VKK: 476) ~ (Lu) V *Sõmõru* (Ar₄: 142; Mäg: 50), vrd *Somero* (Köp: 136), is *Someroi* (IMS: 538), sm *Pieni Somero* ja *Suuri Somero* (mõlemad IPS). Vrd ka ee *Sõmera*, *Sõmeri* ja *Sõmeru* (EKNR: 633–634).

Sookülä (vn *Дубровка*, Narvusi khk; savakod). Vdj Ku *Sookülä* (VKK: 477), vrd *Suokylä* (Köp: 136; IPS). Vrd ka ee *Sooküla* (EKNR: 617–618).

Suija (vn *Горка* ~ *Сүүда Гора*, hävinud, Kabrio khk; isurid ja äürämõised). Vdj M *Suijačülä* ~ Lu *Suijja*, vrd *Suija* (Köp: 136), is *Suija* ~ *Suijjan külä* (IMS: 548), sm *Suija* (VFP: 226).

Sutõla (vn *Волково*, Narvusi khk; isurid ja savakod). Vdj (Ku) *Sutela* (Ar₅: 85; Ket-Pst: 161; VKK: 487) ~ Li Lu P *Sutõla* ~ M *Sutõloiščülä*, vrd *Sutela* (Köp: 136), is *Sudela* (Laanest 1966: 5), is sm *Sutela* (VFP: 279). Vadja tagavokaalsetes sõnades on säilinud algne *õ*. Vrd ka ee *Sudaste* ja *Sudiste* (EKNR: 623).

Säädinä (vn *Слободка*, Soikkola khk; savakod ja venelased). Vdj (Li) *Säädine* (Lns: 301) ~ M *Säädinõiščülä* ~ Lu *Säädinä* ~ (Lu) *Säädinä* (Ar₅: 170), vrd *Säadinä* (Köp: 135), is *Säätinä* : *Säädinäl* (adessiiv; IMS: 563), is *Säädinä* (Laanest 1966: 5), sm *Säätinä* (VFP: 216). Isuri keele Alam-Lauga murdes hääldeb vokaalidevaheline üksikkluusiil tugevalt (nt *koti*

'maja'), ent Soikkola murdes kas heliliselt või poolheliliselt, nt *kodi* ~ *koDi* (*ibid.*, lk 20). Seega ongi vadja keeles Soikkola poolsaarel asuva küla nimi hääldatud isuripäraselt.

Sääkülä (vn *Сягла*, tänapäeval *Сягло*, Moloskovitsa khk; savakod ja venelased). Vdj J *Sääkülä* (Mäg: 224), vrd *Säglä* ~ *Sääkylä* (Köp:135), sm *Sääkylä* (VFP: 215).

Süveekaivo (vn *Глыбокое* ~ *Глубокая* hävinud, Narvusi khk; savakod ja venelased). Vdj (Ja) *Süveekaivo* (Lns: 250) ~ Ku *Süviikaivoo* (VKK: 492), vrd *Sywiikaivo* (Köp: 136). VKK andmeil leiduvat autori kasutatud kaardil *Syvinkaivo* (nõnda ka KNAB). Täpsem on Kukkuzi vorm; mõlemal juhul on *n*-line genitiiv asendatud vadjapärasega. Väga tõenäoliselt sisaldab *sivvää kaivoo tee*, mis on tõlgitud 'tee sügava kaevu juurde/juures' (Ariste 1967: 82) komonüümikuju *Sivvakaivo*.

Takaväl'lä (vn *Новая деревня*, hävinud, Narvusi khk; isurid ja savakod). Vdj Ku *Takaveljä* (VKK: 513) ~ Ku *Takaveljää külä* (VKK: 513) ~ J *Takavel'le* ~ Ra *Takavelli* ~ Lu *Takavel'lä* ~ (J) *Takavel'lä* (Tsv₁: 62) ~ M *Takavällii* ~ J *Takaväl'lä'n külä* (Hns-Ksk₃: 77) ~ J *Takaväl'lä* ~ J *Takaväl'lä* (Ar₁: 62; Hns-Ksk₂: 18), vrd *Takaväljä* (Köp: 136), sm *Takavälja* (IPS). Vadja kohanimi on enamasti moondu, sest *väl'lä* 'põld, väli' sõna oli tavakäibest ammu kadunud, leidudes vaid ühes Kattila rahvalaulus; Lensu oli selle viimati talletanud 1920. aastatel Kukkuzi segamurdest (VKS: 1565). Näikse, et vähemalt osaliselt on kohanime tagaosa hakatud võrdlema teiste sarnaste apellatiividega, nagu *vel'le* ~ *velli* : *vel'je* ~ *veljä* 'vend' või vähem tõenäoliselt *velli* 'kört, vedel puder' (VKS: 1507). *Takaväl'lä'n külä* sisaldab isuri või soome genitiivitunnust.

Tammikõntu (vn *Дубки*, Soikkola khk; isurid ja äürämõised). Vdj M *Tammikontu* ~ Lu *Tammikõntu*, vrd *Tammenkondu* (Köp: 136), is *Tammikontu* (IMS: 571), sm *Tammikontu* (VFP: 52). *õ*-line nimekuju on reeglipärase, kuigi apellatiiv **kõntu* on tänaseks hääbunud, vrd vadja külanime *Kõntu*.

Tarinaiisi (vn *Андреевичина*, Soikkola khk; isurid ja äürämõised). Vdj Li (M) *Tarinaiisi* ~ Ku *Tarinaiisii* (VKK: 519) ~ M *Tarinaiisii čülä* ~ Lu *Tarinaizi*, vrd *Tarinaiisi* (Köp: 136; Laanest 1966: 5), sm *Tarinaiisi* (IPS). *Tarinaizi* on vadja keelele iseloomulik nimekuju, vrd *Kukkuzi*. Vrd eesosa poolest ka ee *Tarikatsi* (EKNR: 655).

Tikaapesä (vn *Теконьесь* ~ *Тиконьесь*, tänapäeval *Тиконьесь*, Novasolkka khk; savakod ja venelased). Vdj J *Tikaa-pesä* ~ M *Tikaa pezää*

čüilä ~ (Lu) *Tikapesa* (Ar₆: 54) ~ Ku *T's'iikaapesä* (VKK: 538), vrd *Tikanpesä* (Köp: 136), ee *Aasiku* ~ *Tikapesa*, *Tikanpesä* (IPS). 19. sajandi keskel elas külas 19 savakot ja 65 venelast, kuid 20. sajandi esimesel veerandil oli see suur asundus eesti väljarändajatest, 150 peret (Nigol 1918: 19). Kukkuzi murdes on *t* eesvokaalide ees afrikaadistunud, kuid pikk *i* on kas juhulik nähtus või tekkinud vene keele mõjul, vrd *t's'ikka* 'rähn' (VKS: 1287). Vrd ka ee *Tika* (EKNR: 663).

Tõrma (vn *Торма*, Novasolkka khk; savakod ja venelased). Vdj *Tõrma* (Ariste 1967: 79), vrd *Torma* (Köp: 136). Vrd ka ee *Torma* ja *Tõrma* (EKNR: 673, 689).

Uuščüilä (vn *Купля*, hävinud, Soikkola khk; äürämõised ja isurid). Vdj M *Uuščüilä* ~ J *Uuščüilä* (Hns-Ksk₂: 18) ~ Ku *Uusküilä* (VKK: 567), vrd *Uuskylä* (Köp: 136), is *Uusküilä* (IMS: 627). Vrd ka ee *Uusküla* (EKNR: 710–711).

Vanačüilä (vn *Илькино*, tänapäeval *Ванакюля*; Narvusi khk; isurid ja savakod). Vdj (J) *Vana čüilä* (Hns-Ksk₂: 21), vrd sm *Vanhakylä* (VFP: 269). Pole selge, kas vadja toponüüm seondub eesti või vene nimekujuga. Vrd ka ee *Vanaküla* (EKNR: 728–729).

Veerteve (vn *Вердево* ~ *Вердуво* ~ *Вердово*, tänapäeval *Вердия*, Kattila khk; savakod ja vadjalased). Vdj (M) *Veerteva* ~ (M) *Veerteve* (VKS: 434) ~ M *Veerdevečüilä* ~ M *Veerdövää čüilä* (Ar₅: 77) ~ M *Veerteveiščüilä* (Ar₅: 26) ~ Ku *Veertövä* (VKK: 590) ~ Kõ *Verd'eva* (Ariste 1967: 78) ~ (M) *Verdevee* (Ar₅: 78) ~ M *Verdivee* ~ (M) *Vertee* (Ar₅: 59) ~ Kõ *Virdeve* ~ *Virtee* (Ariste 1967: 78) ~ M *Virtevee čüilä* (Ar₅: 33) ~ M *Virteveiščüilä* ~ (M) *Virtevoizöd* (Ar₅: 33) ~ (M) *Virtövö*, vrd *Wierdäwä* (Köp: 136), *Viertöve* (Laanest 1966: 7), vdj *Vuurtee* (RKN), sm *Viertävä* ~ *Viertöve* ~ *Värtösi* (RKN), sm *Värtösi* (VFP: 272), sm *Viertävä* ~ *Värtösi* (IPS). Tegu on vadja kõige variandirohkema toponüümiga. Järjekindlalt on välditud diftongi *ie*, mis on asendatud lühikese või pika üksikvokaaliga. Esisilbi vokaalide puhul ilmnevad järgmised vastavused: vadja esisilbi *e* ~ *ee* ~ *i* ~ *ii* ja soome esisilbi *ie* ~ *ä* ning tagasilbi *ä* ~ *ö*. Ainult vj *ee* ja sm *ie* vastavus on regulaarne. Vadja nimede teise silbi *e* on tõenäolisemalt lähtunud *ö*-st, sest vadja keele järgsilbile pole see omane, kuigi ta selles komonüümis paaril korral esineb. Toponüümvormides *Vertee* ja *Virtee* on tagasilbi *v* vokaalide vahelt välja langenud. Raske on eristada ka sekundaarseid vene variante, võimalik, et ka *Veerteva*, samuti vene osalist mõju. Sama saab öelda helilise *d* kohta. Ka soome keeles ilmneb mitu teisendit. Peale selle

eksisteerib veel otse vene keelest laenatud Kõ *Verd'eva*, millest leeb juttu kirjutise teises osas.

Venakontsa (vn *Водский Конец*, tänapäeval *Пахомовка*, Soikkola khk; isurid ja äürämõised). Vdj Lu *Venakontsa* ~ Lu *Venakonttsa*, vrd *Wenakontza* (Köp: 136), is *Venankonttsa* (IMS: 652), is sm *Venakontsa* (RKN), sm *Venakontsa* (VFP: 176), vn *Воцкий Конец* ~ *Веноконец* (SPG: 208, nr 5060). *Venakontsa* on tegelikult läänemeresoome täiend- ja vene põhiosaga komonüüm (Ariste 2010: 495).

Viistina (vn *Вистино*, Soikkola khk; isurid ja äürämõised). Vdj Lu *Viistina* ~ Li *Viistinä* ~ M *Viistinäiščülä* ~ (J) *Vistina* (Hns-Ksk₁: 105) ~ Ku *Viist's'ina* (VKK: 603), vrd *Wistina* (Köp: 136), is *Viistina* ~ *Viistinä* (IMS: 674; IMT: 147), sm *Viistinä* (VFP: 276). Nimekujus *Viist's'ina* avaldub Kukkuzi murde omapärane joon *t's'* (< **t*), nagu ka toponüümis *T's'iikaapesä*. Vrd tüve poolest ka ee *Vistla* (EKNR: 768).

Voloitsa (*Валяницы* ~ *Водяницы* ~ *Волоницы*, tänapäeval *Валяницы*, Soikkola khk; isurid ja äürämõised). Vdj Li *Voloitsa* ~ M *Voloitsančülä* ~ Lu *Voloitsa*, vrd *Wolotza* (Köp: 136), is *Voloitsa* ~ *Voloitsan küllää* (sisseütlevas; IMS: 678), is sm *Voloitsa* (VFP: 269). Vn *Водяницы* ja *Волоницы* on tõenäoliselt ebatäpsed nimekujud.

Väiçülä (*Венкюль*, tänapäeval *Венекюля*, Narvusi khk; isurid ja venelased). Vdj J *Vaikülä* (Hns-Ksk₂: 21) ~ (J) *Veenkura* (Hns-Ksk₃: 82) ~ J Lu *Väiçülä* ~ J *Väiçülä* (Hns-Ksk₂: 23), vrd *Waikylä* (vn *Наровская*) + *Wena* (*Венкюль*; Köp: 136), is *Väikylä* ~ *Väinkylä*, sm *Väikylä* (IPS). Köppen on märkinud Väikülä läänemeresoome asukatest savakoid, kuid tegelikult elasid seal isurid (IPS). Mõlemad nimekujud, nii *Vaikülä* kui ka *Veenkura* on väga kahtlased. Esimesel juhul pole välistatud, et tegemist on ä täppide kogemata ärajäämisega. Vaevalt peegeldub siinpuhul kunagine vahevorm *vai-* (> *väi-*) (Ariste 2010: 494). Teine nimevariant meenutab tavakuju küll üsna kaudselt.

Väärnoja (vn *Криворучье*, hävinud?, Soikkola khk; äürämõised). Vdj (Ra) *Väärnoja* (Ar₄: 18; Ar₆: 102), vrd *Wääräoja* (Köp: 136), is *Väärnoja* (IMS: 687), sm *Väärinoja* (*ibid.*).

Öttsõvõ (vn *Сменково*, Soikkola khk; isurid ja äürämõised). Vdj Lu (M) *Öttsõvõ* ~ *Öttsõvõõ čülä* (Ariste 1967: 80), vrd *Otzowa* (Köp: 135), is *Ottsove* ~ *Ottsave* (IMS: 368). *Öttsõvõ*, Koskisenkülä, Somero, Tammi-kontu ja Torma nimes on esisilbi *o* muutunud vadjapäraseks *õ*-ks. Vrd tüve poolest ka ee *Otste* (EKNR: 445).

2.2. Ebaselge lähtekujuga läänemeresoome päritolu kohanimed

Siia rühma on paigutatud 23 paiga vадja võimalikku laenkohanime, mille puhul pole teada, kuidas neid hääldasid teised Ingerimaa läänemeresoome rahvad, sest tegu on enamasti ammu venestunud küladega ja lähemaid teateid varasema elanikkonna kohta pole. Võimalik, et nii mõnelgi juhul võib olla tegu genuiinse vадja toponüümiga. Erandina pole *Santa* külanimi.

Harakkala (vn *Сорокино*; teave asukoha kohta ebakindel). Vdj Kõ *Harakkala* ~ (Kõ) *Harakkala* (Lns: 221). Lähtenime *h*-lise kuju põhjal on tõenäoline, et see pärineb kas isuritelt või soomlastelt. Lähim Sorokino küla asub Dolgoje järve ääres, mitte kaugel Samro järvest, toonases Pihkva maakonnas, jäädes Leningradi ja Pihkva oblasti piiri lähedale (SPG: 47, nr 979). Selle komonüümi vадjalastele jõudmine võib olla seotud sombrakutega (vt *Somra*).

Hinnala (vn *Хиннолово*, tänapäeval *Преображенка*, Narvusi khk). Vdj Ku *Hinnala* (VKK: 70), vrd *Innola* (VFP: 301). VKK andmeil on kaardil *Hinnola* ja vene keeles *Хиннолово*, kuid mujalt selliseid nimekujusid ei leidnud. *h*-alguline nimekuju viitab isuri või soome lähte. Muutus *o* > *a* võib olla tekkinud vene häälduse mõjul. Vrd ka ee *Hinniala* (EKNR: 96).

Jürikülä (vn *Юркино*, hävinud, Novassolkka khk?; Lauga ääres Suur-Lutski ja Padoga vahel). Vdj Ku *Jürikülä* (VKK: 107); vt ka SPG: 212 (nr 5180). Vrd ka ee *Jüri* ja *Jüriküla* (EKNR: 141–142).

Kaipala (vn *Кайболо*, tänapäeval *Кайболово*, Kattila khk; venelased). Vdj J (Kõ) (Lns: 213), Lu Li *Kaipala* ~ J *Kaipalaa* *čülä*, vrd *Kaibala* (Köp: 101), sm *Kaipala* (VFP: 86). Vrd tüve poolest ka ee *Kaeva* ja *Kaevatsi* (EKNR: 153–154).

Karstala (vn *Каростель*, tänapäeval *Карстолово*, Narvusi khk; [venelased]). Vdj Lu M *Karstala* ~ *Karstalaa* *čülä*, vrd sm *Karstala* (VFP: 92). Vrd tüve poolest ka ee *Karste* (EKNR: 177).

Killi (vn *Куллия*, tänapäeval *Кулли*, Novassolkka khk; savakod ja venelased). Vdj Ku *Killi* (VKK: 156), vrd sm *Killi* (VFP: 96).

Kriikki (vn *Крикково*, hävinud, Kattila khk). Vdj Lu *Griikki* ~ Lu *Kriikki* *čülä* ~ (Lu) *Kriikki* ~ (Ku) (Ra) *Kriikki* (Ar₆: 98; VKK: 188). Külanime lähteks on isikunimi, kreeka päritolu vene isikunime *Гризоруй* tuletisi, vrd vdj *Griko*, vn *Грика*; vrd siinpuhul ka ee *Miki* ~ *Miko* (Saar 2016: 179; Petrovski 2000: 105). Vene toponüümi sõnaalguline *k* osutab, et lähteks oli ilmselt läänemeresoome nimekuju.

Kruudi (vn *Пороховые*; küla Peterburist kirdes). (Kõ) *Kruudi* (Lns: 220). Toponüüm on tõlkelaen vene keelest, ent ainsuslik, vrd vdj *kruuti* 'püssirohi', kuid is *ruuDi* (IMS: 493; VKS: 490).

Kukkõčülä (vn *Кукково* ~ *Купково*, ka *Ивановка*, hävinud, Kattila khk; venelased). Vdj M *Kukkõčülä* ~ (M) *Kukkõvõ*, vrd *Kupkova* (Köp: 101; vt ka SPG: 208, nr 5068). Pole selge, kumb nimevariant on primaarne. Vene nimekujud *Kukkovo* ja *Kupkovo* lubavad vadja toponüümi kaheti tõlgendada. Kui küla kuulus esialgu läänemeresoomlastele, siis komonüüm seostub vadja sõnaga *kukkõ* 'kukk', kui venelastele, siis võib *Kukkõ-* olla mugandus (*pk > kk*). Vrd ka ee *Kuke* (EKNR: 249).

Laukaa (väike asula Lauga jõe suudmealal). Vdj Ku *Laukaa* (VKK: 231). Vrd ka ee *Lauga* ja *Lauka* (EKNR: 305).

Lällä (küla Lauga jõe suudmes, hävinud). Vdj (J) *Lällä* (Ar₁: 31; Ar₃: 25). Vrd ka vn *Лялицы* (sisemaal).

Lärslä (asukoht teadmata; vist kuskil Kabrio kandis). Vdj Lu *Lärsla* [!] (Ar₃: 21).

Malli (vn *Маля*, tänapäeval *Коммунар*, Novasolkka khk). Vdj Ku *Maali* (VKK: 266) ~ Lu *Maali*, vrd *Malli* (Köp: 101), sm *Mali* (VFP: 104) ~ *Malli* (IPS). Vadja nimekuju on igal juhul soomekeelsest erinev pika vokaali poolest. Vrd ka ee *Malla* ja *Mallavere* (1693 *Malliafer*; EKNR: 360–361).

Puttsikülä (Narvusi khk; suhteliselt hiline küla Lauga läänerrannikul Kulla ja Narvusi vahel). Vdj Ku *Puttsikülä* ~ Ku *Puttskülä* (mõlemad VKK: 400). Ilmselt sõimunimi.

Räätteli (vn *Ряггель*, Kattila khk). Vdj Ja *Rättilä* (Lns: 255) ~ M *Räätteli* ~ I *Räättelä* ~ (M) *Räättelä* (Ar₅: 78) ~ P *Räättälä* (Lns: 255) ~ Ja *Räättälä mõiza* (Lns: 255), vrd sm *Räättölä* (VFP: 201; KNAB). Paul Ariste (2005: 86) on 1966. aasta vadja päevikus kasutanud nimekuju *Räätteli*. Lähtekuju jääb ebaselgeks, sest tegu on algselt vadja külaga, mille kuju ei tarvitse soome toponüüm täpselt kajastada. Ariste (1967: 83) arvates on etimoloogiliseks lähteks *räätteli* 'foogt, haldusametnik'.¹ Seega on võimalik, et *Räätteli* või *Räättelä* ongi õige vadja nimekuju. Vrd ka ee *Retla* ja *Rätla* (EKNR: 553–554, 576).

Somra (vn *Самро*; järv ja asula Pihkvamaal). Ku *Somra* (VKK: 477). Vene toponüümiga võrreldes võib täheldada metateesi. Pole võimatu, et vene nimes kajastub Ku *somero*, mujal vadjas *sõmõra* ~ *sõmõrõ* ja is

¹ Paraku ei leidnud siinkirjutaja seda sõna ei vadja ega teistest sõnaraamatutest.

somer ~ *somera* 'kruus, jäme liiv' (IMS: 538; VKK: 475; VKS 1201), vt 2.1 (Sõmõru). Teisalt võis Samro kant seostuda sombrakutega ehk rändkaupmeestega, kes ostsid kokku peamiselt põrsaid, et müüa nad maha Ingerimaal. Kõnealust tegelast kutsuti vadja keeles sõnaga *somrõk* ja isuri keeles *sombrakka* 'Audova kandi venelane', kusjuures see paikkond kandis nime *Sombra* ~ *Somra* 'piirkond, kus elasid soome keele sarnast ja vene keelt kõnelevad sombrakud Lauga ääres Veimarnist lõuna poole (Audova rajoonis?)' (Ariste 2010 [1940]: 283; IMS: 539). Vt ka Harakkala.

Santa (Narvusi khk; koht Lauga alamjooksul, kus sorteeritakse parvepalke). Vdj Ku *Santa* (Ket-Pst: 166; VKK: 453). Apellatiiv *santa* tähendab soome keeles liiva, kuid seda sõna ei tuntavat Ingeris (SSA III: 155).

Tammikko (vn *Дубровка*, Narvusi khk). Vdj M *Tammikoo čülä*. Vt ka SPG: 213 (nr 5205). Vrd ka ee *Tammiku* (EKNR: 651).

Tuutari (vn *Дудергоф*, Tuutari khk). Vdj (Jõ) *Tuutari* (Ar₂: 34), vrd sm *Tuutari* (IPS). Toponüüm esineb vaid vadja rahvalaulu „Sõjasõnumid“ teisendis, milles leidub värsirida *tuli lintu Tuutarissa* 'tuli lind Tuutarist'.

Valja (vn *Валья*, Kattila khk). Vdj Ku *Valja* (VKK: 578), vrd sm *Valja* (VFP: 269). Vrd ka ee *Valjala* (EKNR: 724).

Varpola (vn *Арболово*, Kattila khk). Vdj M *Varpola*, vrd sm *Varpola* (VFP: 24). Teisalt on võimalik, et vokaalialguline vene komonüüm kajastab varasemat kuju, vrd üheltpoolt vdj *arpa* 'liisk' ja *arpuli* 'ennustaja; külatark; nõid', teisalt aga *varpo* ~ *värpo* 'varblane' (VKS: 142, 1491, 1566). Vrd ka ee *Arbavere* (eesosa poolest), *Varbla* ja *Varbola* (EKNR: 48, 735–736).

Vasakkara (vn *Вассакара*, Kattila khk). Vdj (R) *Vasakara* ~ I P *Vasakkara* ~ Ku *Vaskara* (VKK: 586) ~ Ja *Vassakkara* (Lns: 258), vrd *Wosakara* (Köp: 101). Kõik variandid, v.a *Vaskara*, erinevad üksteisest vähe. Viimati mainitud sõnas on toimunud elisioon.

Välčüttü (vn *Велькота*, Kattila khk). Vdj M *Välčüttu* ~ P *Välčüttü*, vrd *Welkata* (Köp: 101), vdj *Vältsüttü*, sm *Velkota* (VFP: 271). Muide, vene toponüüm on laenatud vadja keelest enne viimases toimunud muutust *k > č või on seda vahendanud teised läänemeresoomlased. Vrd ka ee *Välgi* ja *Välgiita* (EKNR: 789).

3. Kokkuvõtteks

Kirjutises käsitletakse 77 vadja toponüümi, mis võivad olla laenatud kas isuri või soome keelest. Paarkümmend kohanime olid ebaselge lähtekujuga. Ainult kolm toponüümivarianti on talletatud Kabrio murde alalt Itšpäiväst, kõik ülejäänud pärinevad lääne poolt. Nii mõnelgi juhul poeb hinge kahtlus, et tegemist võib olla säilinud algse vadja nimega. Ehk heidavad selgemat valgust tulevased etümoloogilised uurimused.

Enam-vähem võrreldaval arvul on mainitud Narvusi (25) ja Soikkola (21) kihelkonna külasid, poole vähem aga Kattila omi (11). Narvusi kihelkonnas olid need 19. sajandi keskpaiku asustatud isurite ja/või savakotega. Vene külad olid teadupoolest üksnes Karstala ja Tammikko. Ka Väikülä oli osaliselt venestunud. Hinnala rahvuslik koosseis on teadmata. Soikkola kihelkonda (poolsaart) asustasid peamiselt isurid, kuid rohkesti oli ka segakülasid äürämöistega. Ainult Säädinäs elati koos savakotega. Väärin-oja oli puht äürämöiste küla. Kattila kihelkonnast mainitud külad olid kas venestunud või asustatud savakotega. Viertöves elas toona 79 savako hulgas 11 vadjalast, kuid Korovaisis 56 savako ja Matautios 37 hulgas kummaski ainult kolm vadjalast.

Võrreldaval arvul, kuid suhteliselt vähe, olid vadjalastele tuntud Kabrio (6) ja Novasolkka kihelkonna asulad (4–5). Kabrio kihelkonna mainitud külade asukad olid põhiliselt isurid, ent paaril juhul elati koos äürämöistega (Harkkola, Suija) või savakotega (Nurmisto). Novasolkka külad olid enamasti venestunud, vaid Killis ja Tikapesäs (ee *Tikapesa*) elas Köppeni ajal lisaks veel savakoid, viimases hiljem arvukalt eesti peresid. Moloskovitsa Sääkülä olid asustatud savakote ja venelastega. Moloskovitsa küladest oli nimetatud Sääkülä. Tuutari nimi oli tuntud vaid ühest rahvalaulust.

Milliseid muutusi olid vadjalased teinud kohanimedele mugandamisel? Leidus peamiselt foneetilisi muutusi, sh vokalismis järgmisi: esisilbis *a > ä* (*Vaikülä*), *-aal > -all* (*Maali*), *ie > e ~ ee ~ i ~ ii* (*Veerdeve ~ Verteve ~ Virdeve ~ Viirtee* jt), *o > õ* (*Õtsõvõ, Sõmõru, Tõrma*) ja *ää > ä* (*Rättilä*) ning järgsilbis Lu *a > õ* (*Mannõkka, Soikkolõ*), *ee > e* (*Kallivere*), *o > a* (*Raikkala*), *o > õ* (*Sutõla, Sõmõru, Tammikõntu*), *ove > ovõ ~ õvõ* (*Õtsõvõ, Saarovõ ~ Saarõvõ*), *õ > e* (*Verteve* jt), *üi > ü* (*Mättüzi*), ellipsis (*Korvaizi, Metskülä*), lõpukadu (*Soikkol*) ja metatees (*Kirjoma, Matiautoi, Somra*). Eri lugu on kohanimeteisenditega *Takavelli* jt, milles *ä > e* on tingitud

ilmselt *väljä* 'väli, põld' tähenduse tuhmumisest. Linnanimevariandis *Kingiseppi* pole tagaosa seostatud apellatiiviga *seppä* 'sepp', lähtudes formaalselt toponüümist või pidades seda mitmuslikuks vormiks.

Konsonantismis esinevad järgmised muutused: sõnaalguline ja vokaalidevaheline $h > 0$ (*Aavikko*, *Mättää*), $k > č$ (*-čülä*, *Savimäci*), $s > z$ (*Korvaizi*, *Mättüzi*, *Tarinaizi*) ja $t > d$ (*Veerdeve* jt).

Käsitletud toponüümides on morfoloogilisi muutusi vaid kaks: a) isuri ja soome genitiivi *-n* on asendunud vadjapärase vokaalipikendusega (*Jarvõõperä*, *Laukaasuu*, *Tikaapesä*) ja b) paaris komonüümis on ainsuse genitiivi asemel vist mitmuse omastav (*Järviiperää*, *Mettsikülä*). *Kruuti* on ainuke tõlketoponüüm.

Enamik ebaselge lähtekujuga toponüüme kuulus ammu venestunud Kattila kihelkonna küladele, milles esialgu olid elanud kas vadjalased, isurid või soomlased. Samuti jäi selgusetuks, kes elasid suhteliselt hiliste nimetustega Lällä ja Lärslä külas ning Santa asulas. *Somra* puhul pole teada, kas see oli Ingerimaa küla Somero või Samro.

Lühendid

ee – eesti; I – Ičpäivä; is – isuri; J – Jõgõperä; Ja – Jarvikoiščülä; K – Kattila; khk – kihelkond; Ku – Kukkuzi; Kõ – Kõrvõttula; L – Lempola; Li – Liivčülä; Lu – Luuditsa; M – Mati; P – Pummala; Po – Pontizõõ; Ra – Rajo; Sa – Savvokkala; sm – soome; V – Velikkä; vdj – vadjä; vn – vene.

Kirjandus ja veebiallikad

Ar₁ = Paul Ariste 1941. Vadjä keelenäiteid. – Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), B, 1941 [köitel 1942], 49, (6. pag.), 1–92.

Ar₂ = Paul Ariste 1960. Vadjalaste laule. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 3.) Tallinn: [Eesti NSV Teaduste Akadeemia].

Ar₃ = Paul Ariste 1969. Vadjä rahvakalender. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 8.) Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Valgus.

Ar₄ = Paul Ariste 1974. Vadjalane kätkest kalmuni. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 10.) Tallinn: [Eesti NSV Teaduste Akadeemia].

Ar₅ = Paul Ariste 1977. Vadjä muistendeid. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 12.) Tallinn: Valgus.

Ar₆ = Paul Ariste 1982. Vadjä pajatusi. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 18.) Tallinn: Valgus.

- Ar₇** = Paul Ariste 1986. Vadja rahvalaulud ja nende keel. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 22.) Tallinn: Valgus.
- Ariste, Paul 1941.** Vene keele hääldamine. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Ariste, Paul 1948.** Vadja keele grammatika. (= Nõukogude soome-ugri teadused 9.) Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Ariste, Paul 1967.** Über wotische Ortsnamen. – Советское финно-угроведение 2, 77–84.
- Ariste, Paul 2005.** Vadja päevikud 1942–1980. (= Litteraria. Eesti kirjandusloo allikmaterjale 22.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Ariste, Paul 2010.** Sõnalaenuõbu. (= Eesti mõttelugu 93.) Koost. Peeter Olesk. Tartu: Ilmamaa.
- EKNR** = Marja Kallasmaa, Evar Saar, Peeter Päll, Marje Joalaid, Arvis Kiristaja, Enn Ernits, Mariko Faster, Fred Puss, Tiina Laansalu, Marit Alas, Valdek Päll, Marianne Blomqvist, Marge Kuslap, Anželika Šteingolde, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop 2016. Eesti kohanimeraadat. Toim. Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus (<https://www.eki.ee/dict/knr/>).
- Ernits, Enn 2020.** Vadja asustusnimed. – Emakeele Seltsi aastaraamat 65 (2019). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 23–62. <https://doi.org/10.3176/esa65.02>.
- Hns-Ksk₁** = Heinike Heinsoo, Margit Kuusk 2002. Jõgõperä vadjalaste keelekasutus 20. sajandi lõpus. – Fenno-Ugrica 24. Keelekontaktidest keelevahetuseeni. Toim. Piret Klesment. Tartu: Tartu Ülikool, 95–118.
- Hns-Ksk₂** = Heinike Heinsoo, Margit Kuusk 2004. *No ku tulõb unohtamizõd kõrt, nii taitaa õmaa tšeeeli vai jääb.* – Fenno-Ugrica 26. Uralistika müüdid ja faktid. Toim. Piret Klesment. Tartu: Tartu Ülikool, 17–35.
- Hns-Ksk₃** = Heinike Heinsoo, Margit Kuusk 2005. *No jo vanemat koolla kõik aikaa vällää, sis jo keeli muuttuu, ni keeli muuttuu. Vobštšem, vsjo было. Ne dai boh.* – Fenno-Ugrica 27. Foneetika, grammatika ja leksika. Toim. Piret Klesment. Tartu: Tartu Ülikool, 69–85.
- IMS** = R. E. Nirvi 1971. Inkeröismurteiden sanakirja. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae 18.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- IMT** = A[rvo] Laanest 1966. Isuri murdetekste. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- IPS** = Inkeri. Paikkakunnat seurakunnitain. <https://www.inkeri.fi/virtuaali-inkeri/kylat-seurakunnitain/>.
- Kallio, Petri 2024.** Suomenlahden eteläpuolisia itämerensuomalaisia sekamurteita. – Itämeren kieliapajilta Volgan verkoille. Pühendusteos Riho Grünthalile 22. mail 2024. Toim. S. Björklöf, S. Jantunen, J. Junttila, S. Kuokkala, S. Laitinen, A. Pasanen. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 278.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 305–320. <https://doi.org/10.33341/sus.965.1335>.

- Ket-Pst** = Lauri Kettunen, Lauri Posti 1932. Näytteitä vatjan kielestä. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 63.) Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Kettunen, Lauri 1915.** Vatjan kielen äännehistoria. Eripainos aikakauskirjasta „Suomi“. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KNAB** = Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas. <https://arhiiv.eki.ee/knab/ex/knab.htm>.
- Köp** = Peter von Köppen 1867. Erklärender Text zu der ethnographischen Karte des St. Petersburger Gouvernements. St.-Petersburg.
- Laanest 1966** = Арво Лаанест 1966. Ижорские диалекты. Лингвогеографическое исследование. Таллин: Институт языка и литературы.
- Lns** = Я. Я. Ленсу 1930. Материалы по говорам води. – Западно-финский сборник. (= Труды Комиссии по изучению племенного состава населения и сопредельных стран 16.) Ленинград, 201–305.
- Markus, Rožanski 2011** = Е. Б. Маркус, Ф. И. Рожанский. Современный водский язык 2011. Тексты и грамматический очерк 2. Грамматический очерк и библиография. Санкт-Петербург: Нестор-История.
- MKN** = Peeter Päll 1999. Maailma kohanimed. [Tallinn:] Eesti Keele Sihtasutus.
- Mäg** = Julius Mägiste 1959. Woten erzählen. Wotische Sprachproben (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 118.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Nigol, August 1918.** Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal. (= Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetused 1.) Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühisus.
- RKN** = Eesti ja soome nimed. Rahvaste kohanimesid 3. <https://teatmik.eki.ee/teatmik/rahvaste-kohanimesid-iii/>.
- Saar, Eva 2016.** Vene õigeusu eesnimed vадja, isuri ja seto keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 61 (2015). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 167–186. <https://doi.org/10.3176/esa61.08>.
- SPG** = Санктпетербургская губерния. Список населенных мест по сведениям 1862 года. Обработан редактором И. Вильсоном. Санктпетербург: Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел, 1864.
- SRL** = Н. А. Петровский 2000. Словарь русских личных имен. Изд. 6-е, стереотипное. Москва: Русские словари; Астрель.
- SSA III** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Päätoim. Erkki Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2000.
- Tsv₁** = Dmitri Tsvetkov 1931. *Vähäize juttua vad' d'ölaisiss.* – Eesti Keel 1, 57–66.

- Tsv₂** = Dmitri Tsvetkov 2008. Vadja keele grammatika. Koost. ja toim. Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- VFP** = Venäjän Federaation paikannimiä. Oikeinkirjoitus- ja painotusopas. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 138. Kielenkäytön oppaita 6.) Toim. Pirjo Mikkonen, Martti Kahla, Ida Kempinen, Anna Charnaya. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2006. https://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk11/venajan_federaation_paikannimia.pdf.
- VKK** = Lauri Posti 1980. Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja. Painokuntoon toimittanut Seppo Suhonen Lauri Postin avustamana. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae 19.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- VKS** = Vadja keele sõnaraamat. Vad' d' a tšeelee sõna-tširja. Словарь водского языка. 2., täiendatud ja parandatud tr. 2. tr toim. Silja Grünberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.

Käsitirjalised allikad

EKI VK = Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek. Eesti Keele Instituudi vadja kogu. <https://arhiiv.eki.ee/kohanimed/index.php?khk=vdj&om=eki1>

Enn Ernits
Eesti Maaülikool
enn.ernits@emu.ee

Settlement names of Ingria through the mouth of the Votians 1: Loan toponyms of Finnic origin

ENN ERNITS

The article discusses the settlement names of Ingria that have come into the Votic language from the Izhorian and Finnish languages, either unchanged or adapted into Votic forms. Some two dozen place names came mainly from the villages which had become Russified by the mid-19th century. The first part of the paper deals with Finnic place names of Finnic origin, while the second part contains Russian-influenced Finnic and Russian toponyms. The author's goals are first, to contribute to the creation of a comprehensive view of the Votic place name heritage; second, to give an overview of the Votic people's knowledge about the nearby and distant surroundings; and third, to highlight the phonetic and morphological peculiarities that have arisen during adaptation.

Mainly phonetic changes of vocalism are $a > ä$ (*Vaikülä*), $-aal > -all$ (*Maali*), $ie > e \sim ee \sim i \sim ii$ (*Veerdeve \sim Verteve \sim Virdeve \sim Vürtee*, etc.), $o > õ$ (*Õtsõvõ*, *Sõmõru*) and $ää > ä$ (*Rättilä* in the first syllable), $a > õ$ (*Mannõkka*, *Soikkolõ*), $ee > e$ (*Kallivere*), $o > a$ (*Raikkala*), $o > õ$ (*Sutõla*, *Sõmõru*, *Tammikõntu*), $ove > ovõ \sim õvõ$ (*Õtsõvõ*, *Saarovõ \sim Saarõvõ*), $õ > e$ (*Verteve*, etc.), $üi > ü$ (*Mättüzi*), ellipsis (*Korvaizi*, *Metskülä*), loss of ending (*Soikkol*) and metathesis (*Kirjoma*, *Matiautoi*) in the successive syllable. The place name *Takavelli*, etc. are different, where $ä > e$ is presumably caused by the forgotten meaning of *väljä* 'field'. In the city name variant *Kingiseppi*, the connection with the appellative *seppä* : *seppää* is not perceived or it is intended as a plural form.

The following changes occur in consonantism: word-initial and intervocalic $h > 0$ (*Aavikko*, *Mättää*), $k > č$ (*-čülä*, *Savimäči*), $s > z$ (*Korvaizi*, *Mättüzi*, *Tari-naizi*) and $t > d$ (*Veerdeve* et al.).

There are only two morphological changes in the toponyms discussed: first, the Izhorian and Finnish genitive *-n* has been replaced with a vowel lengthening (*Jarvõdõperä*, *Laukaasuu*, *Tikaapesä*), and second, in a few common nouns, the singular genitive has seemingly been replaced with the plural genitive (*Järvii-perää*, *Mettsikülä*). *Kruuti* is the only translated toponym.

Keywords: toponyms, settlements, adaptation, Votic language, Izhorian (Ingrian) language, Finnish language (Ingrian dialects), Russian language, Ingria

SÕNAKUJUDE VARIEERUMISEST VARASES EESTI LEKSIKOGRAAFIAS

MADIS JÜRVISTE

Annotatsioon. Artikkel vaatleb sõnakujude variatsioone 17. ja 18. sajandil trükitud eesti keelt sisaldavates sõnastikes Heinrich Stahl (1637) August Wilhelm Hupelini (1780). Vaatluse all on ametinimetuste ja sotsiaalsete rollide semantilise rühmast valitud 230 lemmat, mis esinevad eri kujudel vähemalt kolmes allikas. Uurimuse eesmärk on välja selgitada, kuidas see sõnavalim peegeldab tolle ajajärgu sõnakujude variatsioone, lähtudes juba toimunud või toimuvatest keelemuutustest. Kirjeldatakse sise- ja lõpukao näiteid, sõnaalgulise *h* esinemust, variatiivseid diftonge, *o* ja *u* kasutamist järgsilpides, laenude mугanemist, liitsõnade ja tuletistega seotud varieerumist. Ühtaegu on toodud tähelepanekuid sõnastike omavaheliste seoste kohta.¹

Võtmesõnad: ajalooline leksikograafia, ajalooline fonoloogia, variatiivsus, ametinimetused, sotsiaalsed rollid

Sissejuhatus

Artikkel käsitleb sõnakujude struktuurilist varieerumist eesti keeles 17. ja 18. sajandil ametite ja sotsiaalsete rollide nimetuste kontekstis. Vaadeldakse, milliseid näiteid on leida esimestest eesti keelt sisaldavatest sõnastikest nende variatsioonide kohta, mida eesti keele arenguloos on keele- või kasutusmuutuste kontekstis selle ajajärgu puhul kirjeldatud. Uurimus tugineb käsitsi kogutud andmestikule Heinrich Stahli (1637), Johannes Gutsblaffi (1648), Heinrich Gösekeni (1660), Salomo Heinrich Vestringi (ca 1720), Anton Thor Helle (1732) ja August Wilhelm Hupeli (1780, pisteliselt ka 1818) sõnastikest. Häälikulistest nähtustest on tähelepanu all sise- ja lõpukadu, sõnaalguline *h*, diftongide kvaliteet, *o* ja *u* järgsilpides. Tähelepanu pööratakse ka laenude mугanemisele ning liitsõnade ja

¹ Artikkel on osaliselt valminud riikliku teadus- ja arendusprojekti EKKD-III1 „Suurte keelemudelite rakendamine leksikograafias: uued võimalused ja väljakutsed“ toel.

tuletiste struktuurile. Võimaluse korral on tehtud tähelepanekuid sagedaste sõnade kirjakujude ajaliste muutuste tendentside kohta. Sõnade kirjakujude uurimine on oluline keeles toimunud (ja toimuvate) arengute paremaks mõistmiseks, sh selleks, et mõtestada praegu kasutusel olevat kirjakeelt. Siinse uurimuse aluseks on 230 lemmat ametite ja sotsiaalsete rollide nimetuste semantilisest rühmast²: kõik need sõnad esinevad vähemalt kolmes allikas, et nende kirjakujude põhjal saaks teha laiemaid järeldusi.

13.–17. sajandit on nimetatud murrangueesti keele ajaks: toimus mitmeid häälikumuutusi, kujunes vältevaheldus, muudatused toimusid ka grammatikas. Ühtlasi täienes eesti keele sõnavara rohkete (alam)saksa laenudega. 18. sajandi algust on peetud nüüdiskeelele lähedasema, nn uus-eesti keele algusajaks. (Pajusalu 2000; Ross 2006; Prillop jt 2020: 29–31 ja 74–76; Rätsep 2002) 17. ja 18. sajand olid kirjakeele arengus olulised ka seetõttu, et alates Stahli grammatikast saame rääkida eesti keelekorralduse algusest. Hakati tegema esimesi jõupingutusi ühtse kirjakeelekuju fikseerimiseks. Võime kahelda selles, kas sõnastikes esitatud sõnakujud olid täpsed või kas need tegelikult vastasid eestlaste (põhja- ja lõunaeeesti keelt ja nende murdeid emakeelena kõnelevate inimeste) keelepruugile, ent kõigi nende sõnastike autorid on vähemasti enda sõnul – keeleõpetustes ja sõnastike sissejuhatuses kirjeldatu põhjal otsustades – taotlenud vastavust kohalikule keelekasutusele. Mida aeg edasi, seda täpsemaks see eritlus läks, tipnedes Hupeli sõnastikus väga suure detailsusega. Enamiku märksõnade puhul on ta täpsustanud murdeala: lisaks kõige sagedasematele, põhjaeestilistele ja lõunaeestilistele sõnakujudele – vastavalt *r* ja *d*. – on ta oma sõnaraamatusse sisse toonud ka Pärnu, Läänemaa, Virumaa, Alatskivi, Põltsamaa, Rõngu, Viljandi jt piirkondade eriomaseid sõnu. 1818. aasta teises trükis lisanduvad nt Peipsi (*Pp.*) jpt. Märksõnu, kus kasutuspiirkonda ei ole märgitud, on Hupelil väga vähe.

1. Uurimuse taust

Eesti varaseimad sõnastikud sündisid saksa emakeelt kõnelevate luteri vaimulike ringkondades, enamjaolt osana keeleõpetustest, kusjuures keelt õpetati peamiselt enda ametivendadele eesti keele paremaks mõistmiseks (Kask 1970; Laanekask 2004; Viht, Habicht 2022; Jürviste 2023). Stahli,

² Selgitust selle liigituse ning *ametinimetuse* ja *sotsiaalse rolli* mõistete kohta vt Jürviste 2023: 1109–1116.

Gutslaffi, Helle ja Hupeli sõnastike (vastavalt 1637, 1648, 1732, 1780) sisu on seni olnud võimalik analüüsida vaid käsitsi: kõigist sõnastikest on olemas rohkem või vähem kvaliteetsed skaneeritud pildifailid. Masinloetaval ja -redigeeritaval kujul on aga seni olnud võimalik käsitseda vaid Gösekeni ja Vestringi sõnastikke. Nendest kahest sõnastikust on ilmunud uusväljaanded: Gösekeni puhul 2010. aastal (Kingisepp jt 2010) ja Vestringi puhul 1998. aastal (Vestring 1998 [?1710–1730], Vestring 2000 [?1710–1730]). Osaliselt on olnud võimalik keeletehnoloogiliste tööriistadega analüüsida ka Stahli 1637. aasta keeleõpetuse andmestikku tänu Kristel Ressi (Kikase) koostatud pöörd sõnastikule (Kikas 2002), ning Gutslaffi 1648. aasta keeleõpetuse sõnastikuosa tänu Marju Lepajõe Gutslaffi märksõnastikule (Lepajõe 1998) ja Urve Viitkari mahukale bakalaureusetööle (Viitkar 2005).

Gutslaffi ja Helle sõnastik on nüüdseks viidud masinloetavale ja -redigeeritavale kujule: esimene neist käsitsi (kahes eraldi versioonis, EKI-s ja TÜ-s), teine suurte keelemudelite abil (vt Jürviste, Jakobson 2025). Ka Hupeli 1780. aasta sõnastiku eesti-saksa osa on praeguseks sisestatud (tärgtuvastus ja struktuur: Claude 3.7 Sonnet + Claude 4.5 Opus) ja käsitsi toimetamisel. Samuti on valmimas Hupeli sõnastiku 1818. aasta väljaande eesti-saksa tärgtuvastatud ja struktureeritud versioon. Nõnda on kas juba olemas või peatselt kättesaadavad kõigi nende sõnastike „päris“ digitaalsed versioonid (skaneeritud pildifailide ja PDF-failide puhul saame rääkida vaid osaliselt digitaalsetest versioonidest, kuna nende sisu ei ole masinloetav). Töö kogu selle andmestiku digiteerimisega on toimunud paralleelselt käsitsi kogutud korpuse analüüsiga: käsitsi tehtava analüüsi puhul on eksimused paratamatult sagedasemad, koondandmestiku masinloetav vaade kogu selle leksikograafilise materjali avamiseks on aga alles väljatöötamisel. Masinloetavuse eelised suurema täpsuse saavutamiseks ilmnevad ennekõike sel juhul, kui vaatluse all on suurem sõnarühm, sh ametinimetuste ja sotsiaalsete rollide sõnavara mitmesaja lemma ja iga lemma arvukate sõnakujuvariantide analüüsimiseks. Pealegi avab see võimaluse nende andmete süstematiseerimiseks ja täiendamiseks uue infoga (näiteks semantiliste kategooriate ja selgituste poolautomaatsel lisamisel). Sel teel oleks kindlasti võimalik suurendada ka siinse artikli aluseks oleva uurimuse detailsust.

2. Valim

Allpool on vaadeldud varaseimate eesti keelt sisaldavate sõnastike ametinimetuste ja sotsiaalseid rolle kajastavate sõnade kirjakujuksid (nende sõnakujude tänapäevastatud ortograafia taandatud lemmade kaupa). Valimi moodustavad vaadeldava sõnarühma koondandmestiku 230 lemmat ehk kõik need, mis esinevad eri kirjakujudel vähemalt kolmes allikas. Valiku tingib eeldus, et vaid ühe-kahe esinemuse põhjal ei saa tendentside kohta järeldusi teha.

Autoriti on sõnakujude valimi koosseis järgmine (kogumahu hinnangute kohta vt Jürviste 2025: 40).

Tabel 1. Valimi koosseis autorite lõikes

Autor	Aasta	Kogumaht	Valimis	% valimist (230)
Stahl	1637	2309	78	34%
Gutslaff	1648	1714	43	19%
Göseken	1660	9000	147	65%
Vestring	17XX	7060	204	89%
Helle	1732	6400 ²	192	84%
Hupel	1780	13 458 ³	227	99%

Gutslaffi sõnade vähene esindatus tuleneb vähemalt osaliselt sellest, et tema sõnastiku kogumaht on teistega võrreldes väiksem. Tõika, et Hupel kajastab väheste eranditega peaaegu kõiki sõnu, ei põhjenda mitte ainult tema märksõnastiku suur maht (13 485 märksõnaartiklit) ja sõnastiku kõige hilisem ilmumisaeg, vaid ka tema taotlus hõlmata suurt valikut murdesõnu (eristab mitte ainult lõuna- ja põhjaeestilisi, vaid ka Pärnu, Järvamaa, Läänemaa jt piirkondade sõnu), kusjuures tõenäoliselt on ta kasutanud varasemaid allikaid (nt on ta üle võtnud Vestringi näitelauseid *päevad käivad peremehe poole ja päevad käivad orja poole*). Varasemate allikate kasutamine on leksikograafias levinud praktika ja selline kumulatiivne

³ Hinnanguline maht Helle sõnastiku 2025. aastal tärgtuvastatud versiooni järgi.

⁴ Varem (nt Kask 1956: 147) on Hupeli sõnastiku esimese trüki eesti-saksa osa mahuks hinnatud ligi 17 000 sõna. See hinnang oli tõenäoliselt ekstrapolatsioon valitud lehekülgedel sisalduvate märksõnade põhjal. 13 458 märksõnaartiklit on selle sõnastiku(osa) tärgtuvastatud ja esmase toimetamisringi läbinud versioonis (ettevalmistustest selle töö kohta vt Jürviste, Jakobson 2025).

efekt ajalisel hilisemate sõnastike puhul on täiesti mõistetav. Hupel aga ei lähtunud mitte ainult neist varem koostatud sõnastikest, vaid lisas ka arvukalt uusi, varem registreerimata sõnu. Allikate lõikes on korpuse sõnade jaotus esitatud tabelis 2.

Tabel 2. Valimi distributsioon allikate lõikes

Esinemused	Sõnu	Kokku
6 sõnastikus	25	11%
5 sõnastikus	33	14%
4 sõnastikus	57	25%
3 sõnastikus	103	45%

Alla poole sõnadest (45%) esineb vaid kolmes sõnastikus. Nende seas tõusevad omakorda esile hilisemad allikad (Vestring, Helle ja Hupel – need sõnad, mis esinevad nii Vestringil, Hellel kui ka Hupelil, ent võivad lisaks neile kolmele esineda ka teistel – katavad sellest alamhulgast 74%). Varasematest allikatest oli võrdlemisi mahukas ka Gösekeni sõnastik *ca* 9000 märksõnaga, ent sõnu, mis esinevad nii Gösekenil kui ka hilisematel autoritel (Vestring, Hellel ja Hupelil), on 145.

Sõnad, mis esinevad kõigis kuues sõnastikus, on esitatud tabelis 3.

Kõigis sõnastikes esinevad täpselt samal kujul *arst*, *sulane*, *sant* 'kerjus' ja *varas*. Ülejäänud sõnade puhul on küsimus sageli ortograafias, mitte struktuurilises varieeruvuses: nt *tarck* ja *tark*, samuti *naber* ja *naaber*, *röhwel* ja *röwel*, *perremees-perremeehs* ja *perre mees* ilmestavad ebahühtlust ainult sõnade kirjakujudes, mitte nende häälikulises koosseisus.

3. Fonoloogia nähtuste varieerumine

Allpool vaatlen valimis esinevaid sõnakujusid variatsioonide kaudu, mis illustreerivad eesti kirjakeele arengulugu. Arutus lähtub peamisest tol ajal päevakorral olnud keelemuutustest, mille järgi võib vana kirjakeele allikates näha, kuigi muutused ise ei piirdu ajavahemikuga 1637–1780. Osa neist sai alguse märksa varem, osa on aktuaalsed ka tänapäeval.⁵ Siin esitatud näited ei too esile seni märkamata üldtendentse, küll aga püüavad

⁵ Põhjaliku analüüsi ulatusliku viiteaparatuuriga on esitanud nt Külli Prillop (Prillop jt 2020: 74–168).

Tabel 3. Kõigis kuues sõnastikus esinevad sõnad

Sõna	Kirjakuju
<i>arst</i>	arst (St, Gu, Gö, Ve, He, Hu)
<i>isand</i>	issand (St, Gu, Ve, He, Hu), jssand (Gö)
<i>kangur</i>	kangkur (St, Gö), kangr (Gu), kangur (Ve, He, Hu (<i>r.</i>)), kangro (Hu (<i>d.</i>))
<i>kuningas</i>	kuningas (St), kuningas (Gu, Gö, Ve, He), kunnigas (Hu)
<i>mõisnik</i>	moisnick (St), moisenek (Gu), moisnick (Gö), moisnik (Ve, He, Hu), mõisnik (Hu)
<i>munk</i>	munck (St, Gu, Gö), munk (Ve, He, Hu)
<i>ori*</i>	orri (St, Ve, He, Hu), erri (Gu)
<i>papp</i>	pap (St, Ve, He, Hu), pappi (Gu), papp (Gö)
<i>peremees</i>	perremees (St, Ve, He), perre-meehs (Gu), perre mees (Gö, Hu)
<i>perenaine</i>	perre naine (St, Gö, Hu (<i>d.</i>)), perrenaine (St, Gu, Ve), perrenaene (He), perre naene (Hu (<i>r.</i>))
<i>port</i>	port (St, Gö, Ve, Hu), portt (Gu), pord (He, Hu)
<i>röövel</i>	röhwel (St, Gö), röwel (Gu, Ve, He, Hu)
<i>sulane</i>	sullane (St, Gu, Gö, Ve, He, Hu)
<i>kämees</i>	kehmees (St, Gö), käjemeehs (Gu), keh mees (Gö), käe-mees (Ve, He), käe mees (Hu)
<i>käsk</i>	kesck (St, Gu, Gö), kesk (Gö), käsk (Ve, He, Hu)
<i>kodanik</i>	koddanick (St, Gö), koddoneck (Gu), koddanik (Ve, He, Hu)
<i>naaber</i>	naber (St, Ve, He, Hu), naaber (Gu, Gö)
<i>ohver</i>	offer (St), offr (Gu), opper (Gö), ohwer (Ve, He, Hu (<i>r.</i>)), ohwri (Hu (<i>d.</i>))
<i>sant</i>	sant (St, Gu, Gö, Ve, He, Hu)
<i>tark</i>	tarck (St, Gu, Gö), tark (Ve, He, Hu)
<i>vaenlane</i>	wainlane (St, Gö, Hu (<i>d.</i>)), wainlaine (Gu), wainlanne (Ve, Hu), waenlane (He, Hu (<i>r.</i>))
<i>varas</i>	warras (St, Gu, Gö, Ve, He, Hu)
<i>abikaasa</i>	abbikahs (St), abbikaas (Gu, Hu (<i>r.</i>)), abbi kahsa (Gö), abbi-kaas (Ve), abbikasa (He, Hu (<i>r. d.</i>))
<i>pagan</i>	pagkan (St), paggan (Gu, Gö, Ve, He, Hu)

* Gösekenil vaid ühendites *oria poiss* ja *oria tüdruk*.

näitlikustada varemgi kirjeldatud keelenähtusi (nt akadeemilises eesti keele ajaloo väljaandes (Prillop jt 2020) ja mujal), mis on olulised varaseima sõnastikumaterjali võrdleval iseloomustamisel. Semantiline rühm, kuhu siinse valimi sõnad kuuluvad, võimaldab omakorda sissevaadet sõnakujude teisenemisse ajas.

3.1. Sünkoop ja apokoop

Kirjakujude variatsioonide üks põhjustajaid on olnud sise- ja lõpukadu. Varaseimaid näiteid apokoobist on märgatud 13. sajandil üles kirjutatud kohanimesed, hilisematest näidetest on esile toodud sõnavorme Georg Mülleri 17. sajandi alguse jutlustes. Sisekao esinemisest on leitud näiteid alates 14. sajandist. Mõlemal juhul on tegu vokaali kadumisega CV-struktuuriga rõhuta silbist. Muutus sai toimuda vaid juhul, kui vahetult eelnev rõhuline silp ei olnud samasuguse CV-struktuuriga (lõpukao puhul nt **lauulu > laul vs. kala > kala*). Sisekao ulatus on lõpukao omast piiratum: nt *i-* ja *u-*tüvelistes tegusõnades ei ole see standardkeeles astmevaheldusetute verbide eeskuju tõttu juurdunud (*istuma vs. eL Trv istma*). Ent ka lõpukadu ei ole keeles toimunud päris üldiselt. Lõpukaota vorme võime kohata ka tänapäeval: hilistes laensõnades (*roosa*), tuletusliidetes (*lugeja*), kõnekeelsetes vormides (*kohvi vs. kohv*). (Prillop jt 2020: 131–132) Näiteid vanematest sise- ja lõpukaota sõnakujudest leiame ka varastest sõnastikest.

Apokoop:

- Gutslaffi sõnastik (1648) kirjeldab lõunaeesti keelt ja sisaldab sõnakuju *pappi* 'papp', mis kõigil teistel on konsonantlõpuline.
- Gutslaff ja Göseken esitavad sõnakuju *nunne* 'nunn', mis Vestringil on *nunn*, Hupelil (1780 sks-ee, 1818 ee-sks) on aga *nunna*.
- Gösekenist alates leiame sõnakuju *amm*, mis kirja pildi järgi otsustades näib olevat alamsaksa keelest laenatud lõpukaolisena (sks *Amme*, ETS-i järgi esmamaining Stahlil 1641 „Leyen Spiegelis“ mitmuse nimetav kujul *ammit*).

Sünkoop:

- Stahl, Göseken ja Vestring esitavad sõna *lausja* 'loitse kasutatav nõid': erinevad vaid sõna kirjakuju (St *lausja*, Gö *lausia*, *lausija*, Ve *lausja*). Nüüdiskeeles levinud *u-*tüvelise kuju esitavad vaid Helle ja Hupel (Hupel 1780 eristab: *lausuja* r. ja *lausja* d.).

Gutslaffil *lausuma*-verbi ei ole, küll aga esitab ta nt saksakeelse *Singen* vastena sisekaota vormi *laulama*.

Nimetatud sõnakujud on kokkuvõtlikult esitatud tabelis 4.

Tabel 4. Sise- ja lõpukao näiteid varastes sõnastikes

Nüüdskuju	Stahl	Gutslaff	Göseken	Vestring	Helle	Hupel
papp	<i>Pap</i>	<i>Pappi</i>	<i>Papp</i>	<i>Pap</i>	<i>pap</i>	<i>Pap</i>
nunn	–	<i>Nunne</i>	<i>Nunne</i>	<i>Nunn</i>	–	<i>nunna</i> (2. tr)
lausuja	<i>lausja</i>	–	<i>lausia</i>	<i>Lausja</i>	<i>lausuja</i>	<i>lausja</i> (d.), <i>lausuja</i> (r.)

Ülaltoodud üksikute näidete põhjal ei ole võimalik teha järeldusi sise- ja lõpukao süstemaatiliste ilmingute kohta 17. sajandi esimesest poolest 18. sajandi lõpuni. Kõigi sõnastike leksika laiapindsem uurimine võimaldaks ehk vaadelda, kas nende muutuste jäljed on kirjeldatavad süstemaatiliselt (nt teatava morfofonoloogilise kontekstiga seoses) või on vanemate, muutuse-eelsete sõnakujude puhul tegu erandlike üksikjuhtudega, mh hilisemate laenudega.

3.2. Sõnaalguline *h*

Arutelu selle üle, kas kirja pildis tuleks *h*-d märkida või mitte, on peetud sellest ajast saati, kui Stahl hakkas kirjeldama kirjakeele ortograafia põhimõtteid (Stahli sõnastikust (1637: 63) leiame nt *halb-alb* paralleelkujud *halp* ja *alp*, sks *Gering* 'vähene, tühine; odav'⁶). Leidub autoreid, kes on seda pidanud üleliigseks, kuna *h* hääldamine on murdealati olnud väga varieeruv ja see varieerumine kestab õieti tänini: *h* hääldamist on seostatud kantseliidi ja ametliku keelepruugiga. Ülevaateid varasematest aruteludest *h* varieerumisest sõna alguses mainib väga arvukalt Paul Ariste (1939: 57–65), nimetades sealsamas nii sõnaalguslikku kui ka sõnasisest *h*-d „dekoratsioontäheks“, kuna seda vahel hääldatakse, vahel mitte, mõnikord sõltuvalt murdetastast, mõnikord sõltuvalt keeleregistrist. Uuematest ülevaadetest samal teemal vt nt Teras 2016 ja 2019.

Vanade sõnastike ametinimetuste ja sotsiaalsete rollide nimetuste seas on *h*-algulisi sõnu küllaga: *heategija*, *hoor*, *hoorapidaja*, *haug*

⁶ Saksa *Schlecht* 'halb' eesti vaste on Stahlil *tassa*.

'narr', *hulkuja, hädaline, hirmutaja, hoidja, hulgas* jt. Kõik need sõnad on *h*-algulised ka tänapäeval. Allikati varieeruvad sõnakujud sõnaalgulise *h* suhtes vähe. Saksa algupära sõnu on nende seas vaid üks: *hoor* (ja selle abil moodustatud liitsõnad *hoorapidaja, turuhoor*, samuti ühendis *sõidetud hoor*), mida Stahl ja Göseken on kirjutanud kujul *hohr* (nn saksa pikendus-*h* asemel on pikk vokaal märgitud alates Vestringist). Ülejäänud sõnade puhul ei ole saksamõjulisust põhjust oletada. Kirjapildis vokaaliga algavaid sõnu, mida tänapäeval kirjutatakse *h*-algulisena, valimis ei esine.

Seevastu sõnade hulgast, mis tänapäeval algavad vokaaliga, esineb valimis ka üks *h*-alguline kuju, nimelt esitab Göseken *h*-algulise *hajaja*, mis alates Vestringist on juba kujul *ajaja*. Gösekeni *ajaja* tähendus on küll 'jahimees' (*Jäger*), erinevalt Vestringi toodud tähendusest ' (varguste) uurija' (*einer der den Diebstahl nach-forschet*), ent etümoloogiat arvestades on sõna mõlemal sama. Hupeli *ajaja* tõlkevasted *Nachforscher* ja *Treiber* on saksa-eesti osas (1818. a trükkis) saanud tõlgeteks *nõudja* (*r. d.*), *juurdleja* (*d.*) (*Nachforscher*) ning *sundija, tagasundija* (*Treiber*).

3.3. Diftongid

Vähesel määral ilmestavad ametinimetuste ja sotsiaalsete rollide kirjeldused varastes sõnastikes ka variatsioone diftongide kasutuses. Esilduvaid variatsioone on valimis siiski liialt vähe, et nende põhjal tendentse välja tuua. Üksikjuhtumitena aga väärivad nad esile toomist.

* *ää ~ äe*

Stahli *kehmees* on Gutsflaffil lõunaeestilises kirjapanekus kahesilbilisel kujul *käjemeehs*, Gösekenil sarnaselt Stahliga pika vokaaliga *kehmees*, Vestringil, Hellel ja Hupelil sarnaselt nüüdiskujuga *käemees* (Hupelil *käe mees* märgendiga *r. d.* ehk vihjega, et see kuju on kasutusel nii põhja- kui ka lõunaeesti keeles).

* *ää ~ ea*

Stahlil ja Gutsflaffil *heategija* tegijanimena puudub, Göseken märgib seda kujul *heh teggia* (tõenäoliselt hääldunuks see [hä:tegija]), Vestring kujul *hätoggia*, Helle ja Hupel aga juba *ea*-diftongiga *heateggia*, kusjuures Hupel toob eraldi ära ka *hätoggia*, märkides selle

lõunaeestiliseks (*d.*) ja Pärnu piirkonnale (*P.*) omaseks kujuks, *ea*-kjuja aga põhjaeestiliseks (*r.*).

Esmaseid jälgi võime näha ka sõna *pealik* ja *päalik* häälikkujude varieerumisest: Gösekenil *pehlick* [pä:lik], Vestringil ja Hellel *peälik*, Hupelil nii *peälik* (*r.*) kui ka *pälik* (*d.*). Ka siin on Hupel esimene, kes osutab *eä* (*ea*) põhjaeestilisele ja sellesama diftongi lõunaeestilisele pika vokaaliga variandile *ä(ä)*.⁷

* *ai* ~ *ae*

Diftongi järelkomponendi madaldumist on näha sõnas *vaenlane*, mille Stahl, Gutsclaff, Göseken ja Vestring on kirjutanud *wain*-kujulisena. Helle kasutab vaid *waen*-tüve (*waenlane*), Hupel eristab põhjaeestilist *waenlane*-sõnakuju (*r.*) nii lõuna- kui ka põhjaeestilisest *wainlane*-kujust (*r. d.*).

Nimetuse *pealekaebaja* leiame kolmest allikast: Vestringilt, Hellelt ja Hupelilt. Pärnus tegutsenud Vestring kirjutab sõna kujul *peälekaibaja*, Helle ja Hupel *ae*-diftongiga (Hellel *peälekaebaja*, Hupelil *peäle kaebaja*). Verbis *kaebama* kasutab Helle *ae*-diftongi, mille Hupel märgib põhjaeestiliseks; *ai*-diftongiga sõnakuju (*kaibama*) aga lõunaeestiliseks.

Need näited ilmestavad tänapäevaste sõnakujude tausta: 17. ja 18. sajandil arenesid põhjaeesti ja lõunaeesti kirjakeel ilma ühiskeelekujuta ning kui keelekorralduslike otsuste tulemusena oleks lõunaeesti keelekuju eelistatud põhjaeestilisele (mida püüdlas teiste seas Gutsclaff oma sõnastikuga), kujunenuks sootuks teistsuguseks ka eesti nüüdisaegse normitud keele diftongiline koosseis. Tänapäevaseid piirkondlikke erikujusid arvestades on see mõju mõistagi väiksem: *hää*, *pää(lik)*, *vain(lane)*, *kaiba(ja)* jms sõnakujud on EMS-is registreeritud ulatusliku levikuga.

3.4. Järgsilpide *o* vs. *u*

Kokkuvõtliku ülevaate *o* ja *u* varieerumisest vanas kirjakeeles on esitanud Külli Prillop (2009: 595–607). Ka siin on tegu keelemuutusega – ja sellega kaasnenud variatsioonidega –, mis algas väga varakult (Prillop jt 2020:

⁷ Omamoodi üllatava kõrvalekaldena sellisest süsteemsest *r.* vs. *d.* märkimisest pika vokaali ning *ea/eä* diftongide paarides on Hupelil ühendi *tuule hää*l kirjakuju *tule hää*l märksõnaartikli lõpus märgendiga *r. d.* (ja *tule hää*l märgendiga *d.*).

144–145) ja mille esimesi kirjalikke jälgi on näha juba Wanradti-Koelli katekismuses (nt *surnud* ja *vaimuliku*, vs. *kogoni* ja *ainos*, Ehasalu jt 1997: 65–76), ning mis osaliselt on varieeruvusena eesti murretes säilinud tänapäevani, enim Võru murdes ja ka *seto*-etnonüümis (*seto* ja *setu* on praeguse seisuga ÜS 2026 andmetel kirjakeeles täissünonüümid), samuti sealses keelepruugis. Helle (1732) ja Hupel (1780) on oma keeleõpetustes eksplitsiitselt märkinud, et teatud juhtudel (Helle grammatikas juhul, kui *o*-le järgneb sõnas *-ga* või *-ta*) *o* säilib, muul juhul teiseneb *u*-ks. Kindlam järgsilpides *o* asemel *u* märkimise soovitus pärineb Ahrensilt (1853: 10): „Lühike *u* saab ablaudis nii heleda kõla, et läheneb *o*-le.“⁸ Sõna lõpus peavad kõik varased keeleõpetuste autorid *o*-d võimalikuks, *u*-d aga peetakse võimalikuks kinnises silbis.

Näiteid varastes sõnastikes esinenud sõnadest, kus lahtises järgsilbis kasutatakse *o*-d:

kirjotaja, lihhonik, tallomees, sola puhhoja, abbiello-rikja, hirmotaja, kässotundja, kohto moistja, kubbo köitja, kuppo laskja, lippo kandja, mengo mees, ramato mees, surno saatjad, turro hoor, wallo-wõtja.

Allikati need sõnakujud varieeruvad, ent kõigil autoritel on neis sõnades kasutusel järgsilbi *o*: ametinimetuste ja sotsiaalsete rollide puhul on *u* ja *o* kasutus allikast allikasse väga stabiilne, vaid üksikute eranditega: nt Vestringil *sola puhhoja* > Hellel *sola-puhhuja* > Hupelil *sola puhhuja* (*r*). Sama järjestust näeme ka sõnas *pillipuhuja*: Vestringil *pilli puhhoja*, Hellel ja Hupelil *pillipuhhuja* (ehkki siin toob Hupel ka variandi *puhhoja* ning lisab kogu artiklile *r. d.* märgendi, eristamata, milline on Revali, milline Dorpati variant). *u*-listest sõnadest on siin vaadeldud valimis *talguline* (Ve, He, Hu), *pillipuhuja* (Ve, He, Hu), *vabandetu* 'vabatmees' (Hu, *d.*)⁹ ja *kuulutaja* (St, Gö, Hu) ainsad, mille puhul võiks eeldada järgsilbis *o* kasutamist (*puhuja* puhul, nagu öeldud, see ongi varieerunud, teistes sõnades mitte).

Sõnastike nomenklatuure lugedes torkab silma *u*-ga sõnakujude rohkus alates Helle sõnastikust: *juttustama, talkulinne, wörkutama* jms.

⁸ Sama tsitaadi on esitanud Külli Prillop (2009: 602).

⁹ Deverbaalne objektinimetus (Kasik 2015: 269–270) *wabbandetu* esineb vaid Hupelil (1780, *d.*). Teistes allikates *vabadik* (eri kujudel), Hupelil ka *wabbandik* (*d.*). Neid *ik-* ja *tu-*lõpulis sõnakujusid on siin loetud ühe lemma variatsioonideks. Koondandmestikus (üheainsa esinemusega) leidub lisaks veel vaid üksainus *tu-*lõpuline sõnavorm: *wangitu* 'vang', samuti Hupelil (1780, *d.*).

Nii *jutustama*, *talguline* kui ka *võrgutama* 'võrguga kinni püüdma' (sks *verstricken*) esinevad samal kujul ka Vestringil, ent Hellel näib selliseid sõnu olevat varasematest allikatest rohkem. Seda oletust saab edaspidi kontrollida kõigi allikate märksõnastikke võrreldes, kui kõigi allikate digiteeritud versioonid on viidud masinloetavale ja -redigeeritavale kujule. Üks selliseid sõnaperesid on nt *kulu-kuluma-kulutama-kulutus*: Vestringil *kullo* – *kulloma* – *kullotama* – *kullotus*, Hellel aga *kullo* – *kulluma* – *kullutama* – *kullutamine* (Vestringil ei ole sõna *kulutamine*, on vaid *kullutamine*, ent selle nüüdisvorm oleks juba *kuulutamine*; Hellel puudub sõna *kullutus*).

3.5. Laenude muanemine ja võõrtähed

Sõnakujude ortograafia oli väga ebaühtlane eriti enne Forseliuse-Hornungi vana kirjaviisi kasutuselevõttu (Forseliusest on väga põhjalikult kirjutanud nt Aivar Pöldvee (2010)): pärast 17. sajandi lõppu muutus kirjaviis trükistes ühtlasemaks, ja sõnastikes on seda näha alates Helle 1732. aasta keeleõpetusest – ka märksõnades, lisaks kirjastaja sellekohasele osundusele eessõnas. Kuna sõnu kirjutati enne vana kirjaviisi kasutuselevõttu ebaühtlaselt ja autorite emakeelest tulenevalt ulatuslike saksa keele mõjudega, on mõistetav, miks võime sõnastikest leida nüüdseks võõrapäraseid sõnakujusid. Konsonantühendit *ks* võidi kirjutada *x*-i abil: nt *sax* (Gösekenil sõna *kadakasaks* kujul *kaddaka Sax*, alates Vestringist *saks*) ja *pexia* (Gösekeni *keelepexia*, alates Vestringist *peksja*). Samamoodi oli ühendiga *ts*, mida kirjutati ebaühtlase kirjaviisi perioodil *z*-i abil: Göseken kasutab sõnakujusid *selzi mees* ja *mörzick* (kõik hilisemad kujul *mörtsukas*)¹⁰. Need ortograafilised eripärad ei ütle aga kuigi palju sõnade endi kohta, nii nagu ka kokku-lahkukirjutused. Pealegi ei varieerunud võõrtähed omatähtedega süsteemilt, ent neist loobuti ortograafiareformi käigus.

Laenude muanemisest on põhjust rääkida ennekõike nende sõnade puhul, kus muutus kas häälikute kvaliteet või sõnakuju üldisemalt. Siinses artiklis vaadeldud semantilisest rühmast leiame näiteks sõna *vürst*, mida Stahl kirjutab saksa keele eeskujul *Först*, Göseken kujul *Forsti* ja *Worsti* (sh liitsõnades *worsti mah* ja *worsti wald* 'vürstiriik', kusjuures ka sõnale *herzog* on ta toonud *vürsti*-vaste *Forst*, ja ka liitsõnas *hertzogthum* on tal

¹⁰ Ka Hupel esitab oma sõnastiku mõlema väljaande (nii 1780 kui ka 1818) lõpuosas rea lõunaeesilisi *z*-algulisi sõnu.

tõlge *Forsti wald* 'vürstiriik'). Alates Vestringist esineb sõna aga vaid *v*-algulisena (frikatiivi nõrgenemine *f* > *v*): Ve *Wörst*, He, Hu *würst*. Selliseid häälikuliselt lihtsustamisi leiame teisiigi: Hupelil *supperdent* < *Superintendent*, *tüürman*¹¹ < *Steuermann*, *tiisler* < *Tischler* jms. Eesti keeles võis aga sõna saada ka häälikuliselt hoopis keerukama kuju: Hupeli sõnastikust leiame – väljaspool ametinimetuste ja sotsiaalsete rollide sõnarühma – sõnad *trul*, sks *die Rolle* ja *trullima*, sks *Rollen* (1780. aasta väljaandes on toodud ka *rul* – *die Rolle. r. d.*, samuti *rullima*. 1818. aasta väljaandes on *rul* märgitud vananenuks ja selle juurest viidatakse kujule *trul*)¹².

Omaette loendi saksa päritolu sõnadest ja seeläbi esimese etümoloogiseerimiskatse on esitanud Göseken oma sõnastiku põhisisu ees (Göseken 1660: 87–96). Selles loendis on 392 sõna, mille Göseken on arvanud pärinevat saksa keelest ja mis illustreerivad ühtlasi seda, kuidas eesti keeles on saksa laensõnu mugandatud, sh *teener* < *Diener*, *pormester* < *Bürgermeister*, *köster* < *Küster* jne (*er*-lõpulistest laenudest ja nende variatsioonidest vt allpool, lk 41–42).

3.6. Liitsõnade struktuur

Ka liitsõnade nominatiivne ja genitiivne liitumine on varieerunud läbi sajandite ning põhjustab keelekasutajates segadust tänini, kuigi nüüdseks on vähemalt terminikorralduses soovitatud lähtuda kindlastest põhimõtetest (EKI teatmik: „Liitnimisõna esiosa nimetavas või omastavas käändes“), üldkeeles on valik vabam. Eeldatakse, et liitsõnal on terviktähendus ja selle sisu peab olema üheselt mõistetav, ükskõik kumma liitumisviisi kasuks keelekasutaja otsustab: „Kuigi kasutuses võib emb-kumb neist olla ülekaalus, on mõlemad sõnakujud, nii nimetavalise kui ka omastavalise esiosaga, võrdselt sobivad. Kindlaid reegleid ühe või teise liitumistüübi eelistamiseks pole võimalik esitada“ (*ibid.*). Varastest sõnastikest leiame

¹¹ Hupel (1780) toob põhjaeestilise tüürmani lõunaeestiliseks kujuks eraldi märksõnartiklis *laevavalitseja* (*laiwa wallitseja*).

¹² ETS (s.v. *rull*): „*trull* on hüperkorrekse epenteetilise *t*-ga variant, mis kirjakeeles on tähenduslikult eristunud“ (ÜS 2026: *trull*, subst. 'keegi kehavormi(de)lt ümar'). *Trullima* võis kasutuses olla siiski juba märksa varem: piiblitõlke ajaloolisest konkordantsist leiame märksõna *rullima* juures 1735. aasta piiblitõlke parandustega mustandkäsikirja näitelause „Siis ütlesin minna: wata ma tullen, kokkotrullitud ramatusse on minnust kirjotud.“ (EPAK: *rullima*)

hulganisti näiteid mitte ainult kokku-lahkukirjutamise varieerumisest, vaid ka samafunktsiooniliste esiosadega liitsõnade käände varieerumisest: nt Gösekeni *Kaupa Mees* ja *kaupmees*, Hupeli (1780) *katlasep* ja *kattalsep* (sünonüümidenäide ja nii põhja- kui ka lõunaeesilistena). Ilmekas variatsiooninäide on ka sõna *ametimees*: Gösekeni *Ammet Mees* > Vestringi *Ammeti mees* > Helle *ammet-meess* > Hupeli *ammet mees*, *ammeti mees* (*r. d.*) (Hupel mainib seejuures lisatähendusena 'inimene, kellel on halbu harjumusi', *einer der eine böse Gewohnheit hat*).

Variatiivse liitumisega sõnu on vaadeldud andmestikus 11, millest üle poole moodustavad *sepp*-lõpulised.

Tabel 5. Nominatiivse ja genitiivse esikomponendiga liitsõnad

Sõna	Nominatiivse esiosaga	Genitiivse esiosaga
<i>ametimees</i>	ammet mees (Gö), ammet-meess (He)	ammeti mees (Ve, Hu)
<i>katlasepp</i>	kattalsep (Hu)	katla sepp (Gö), katlasep (Ve, Hu), katlaseb (He)
<i>kaupmees</i>	kaupmees (St, Gö, Ve, He, Hu)	kaupa mees (Gö)
<i>kirikuisand</i>	kirckisand (Gu), kirk issand, kerk essand (Hu)	kircko issand (St), kircko jssand (Gö)
<i>klaasissepp</i>	klaasep (Hu)	laasi seep (Gö), klasisep (Ve, He, Hu)
<i>kullassepp</i>	kuldsep (St, Ve, Hu), kuldsepp (Gö), kuld sep (Hu)	kullasep (Ve), kullasepp (He), kullasep (Hu)
<i>kurjategija</i>	kurri teggia (Gö)	kurjateggia (Ve, He, Hu), kurjateggija (Hu)
<i>müürsepp</i>	müürsep (Hu)	müüri sepp (Gö), mürisep (Ve, He, Hu)
<i>pottsepp</i>	potsep (Hu)	potti sepp (Gö), pottisepp (Ve, He, Hu)
<i>sadulsepp</i>	saddulsep (St, Ve, He, Hu)	saddula sepp (Gö)
<i>sõjamees</i>	sõdda mees ¹² (Gö, Hu), sõddamees (Gö, He)	sõamees (Ve), sõa mees (Hu)

¹³ *Sõdda mees* võib siin olla ka tugevaastmelise genitiivi vorm.

Adverbilise esiosaga sõna *jalgsi mees* leiame *r*: ja *d*: märgendiga Hupelilt (*jalla mees* on tal esitatud vaid põhjajaeestilisena), samuti esitab Hupel sõna *jalgsi rahwas* jalaväe kohta. Enim paralleelkujusid esitab samuti Hupel, tuues süstemaatiliselt andmeid selle kohta, millisel keelealal või piirkonnas üht või teist sõnakuju kasutatakse. Liitsõnad on seejuures süstemaatiliselt esitatud esiosa järgi (erinevalt sõnaühenditest ja näitelausetest, mida võib kohata ka muus positsioonis). Selle poolest on Hupel olnud järjekindlam kui mõnedki hilisemad leksikograafid (vt nt Jürviste 2010 Kallista Kanni ja Nora Kaplinski 1979. a eesti-prantsuse sõnastiku liitsõnade kohta). Ühtlasi esildub Hupeli sõnastik selle poolest, et see esitab võimalusel mõlemad, nii nominatiivse kui ka genitiivse liitumisega sõnad, erinevalt varasematest autoritest (Stahl, Gutsclaff, Göseken, Vestring, Helle), kes näivad lähtuvat pigem ühest sõnakujust, eelistades kord nominatiivse, kord genitiivse esiosaga kuju (nt Stahlil *laevamees* ja *kaupmees*, Gösekenil *kaubamees* vs. *kalli rohu kaupmees*, Vestringil *katlasepp* ja *kuldsepp*).

3.7. Tuletiste struktuur

Siinse valimi kõige produktiivsemad tuletised on tegijanimed: nii on *ja*-liitega moodustatud 56 ametinime ja sotsiaalsete rollide nimetust. Kohati on *ja*-tuletiste sünonüümina toodud *mees*-põhiosaga nimetused: nt *tunnistaja* on Vestringil, Hellel ja Hupelil esindatud variandiga *tunnistuse-mees*. Ühtaegu on *mees*-põhiosaga liitsõnad valimis sageduselt teisel kohal 34 lemmaga. Sagedasimate üksuste seas on ka seppade nimetused: ühtekokku on neid 14 (lisaks liitsõnale *sepp* liitsõnad *kasuksepp*, *katelsepp**, *kingsepp*, *kivisepp*, *klaasisepp**, *kullassepp**, *müürsepp**, *pottsepp**, *puusepp*, *raudsepp*, *sadulsepp**, *vasksepp*).

Omaette rühma moodustavad vokaal + *r*-/*l*-lõpulised sõnad. Neist kõige suurema osa moodustavad *er*-lõpulised laensõnad: *jünger*, *keiser*, *kärner*, *mölder*, *naaber*, *nikker*, *ohver*, *preester*, *teener*, *tölnar*, *ülem-preester*. Nende puhul ei saa me rääkida eesti keele sisemisest tuletamisest. Paralleelselt selliste *er*-lõpulistega tuleks läheneda osale *mees*-lõpuliste sõnadele, kuna ka siin on tegu laenuga (sks *mann*-lõpulised), kuigi tõlkelise laenuga: nt *Steuermann* esineb nii kujul *tüürman* (Vestringil, Hellel ja Hupelil) kui ka *tüürimees* (Gösekenil)¹⁴. Sarnaseid *mees*-lõpulisi on nt

* Esinevad nii nominatiivse kui ka genitiivse esikomponendiga.

¹⁴ *Tüürman* ja *tüürimees* on õieti erinevad lemmad, *tüürimees* esineb vaid Gösekenil.

maamees (sks *Landman*, Gösekenil) ja *kirikumees* (sks *Kirchenkerl*) – saksa *kerl* ja *mann* on siin sünonüümsed. Mõnel juhul eksisteerivad nii *er-lõpuline* struktuuriline laen kui ka tõlkelaenuline *mees-lõpuline* tuletis paralleelselt, nt sõnades *kärner* (Ve, He, Hu) ja *aiamees* (Gö, Ve, Hu), mis mõlemad lähtuvad saksa *Gärtner*'ist. Samuti *kipper* (St, Gö) / *kippar* (Hu) ja *laevamees* (St, Gö, Ve, Hu) < *Schiffer*.

er-lõpulistest kõrval esineb ka *ar-* ja *ur-lõpulistest* sõnu (*kutsar*, *lambur*, *sigur* 'seakarjus') ja üksikuid *al-* ja *el-lõpulistest* ametinimetusi, nagu *treial*, *rakkel*¹⁵, mis vähemalt osaliselt on lihtsalt *er-lõpulistest* sõnade variatsioonid: *Kutscher* (mugandatud laensõnaks *kutsar*), *Schäfer* jpt tegijanimed on saksa keeles algselt *er-lõpulistest*. Üksiknäiteid leiame ka teistest tuletusliidetest: *-tu* (Hu: *wabandetu* (*d.*)), *-nik* (Hu: *körtsnik*, erinevalt kõigist teistest autoritest alates Gösekenist, kes mainivad kõrtsmiku puhul vaid *mik-lõpulistest* sõna¹⁶; ühtlaselt *nik-lõpulistest* on *kodanik*, *lihunik* ja *mõisnik*, Gutsflaffil *nek-kujul*). Isiku sotsiaalsele rollile osutavad ka liited *-ik* ja *-kas*: *mörzick* 'mörtsukas', *muusikas* 'röövel'. *kas-lõpuline timukas* esineb Vestringil ja Hupelil, Gutsflaff ja Hupel mainivad lõunaeestilist kuju *timuk* (Gutsflaffil *timmooch*, Hupelil *timmuk* (*d.*)). Kahe tuletusliitega on ametinimetused *sigurine* ja *lambrine*: tüvele on liidetud nii *-ur* kui ka *-ne*. Samamoodi on erandlik Hupeli mainitud *-ja* + *-ne* liitega *kandjanne* 'kandja', mille ta esitab märgendiga 'luulekeelne' nii 1780. kui ka 1818. aasta väljaandes (*kandma* + *ja* + *ne*).

4. Muid tähelepanekuid uuritud allikate kohta: Vestringi ja Helle sõnastike võrdlus

Vestringi ja Helle sõnastikke uurides on sageli (sh Helle 2006 [1732]: C22–C25]) leitud, et Helle 1732. aasta sõnastikus on nii suurel määral kattuvusi Vestringi sõnastikuga, et Helle sõnastikku võiks õieti lugeda „toimetatud Vestringiks“. Kuna Vestringi sõnastik on arvutisse sisestatud (Vestring 2000 [1710–1730]) ja Helle sõnastiku masinredigeeritav versioon on praegu toimetamisel (vt nt Jürviste, Jakobson 2025), on peagi võimalik neid kattuvusi täpsemalt analüüsida.

Siin kirjeldatud valimis on 184 nii Vestringil kui ka Hellel esinevat eesti märksõna. Nendest 77% on kas identsed või minimaalse ortograafilise

¹⁵ *Kutsar*, *treial* ja *rakkel* on mugandatud laenud: sks *Kutscher*, *Dreier*, *Racker*.

¹⁶ Gösekeni *körtsmiku* etümoloogiseerimiskatses (*körtsi-Mikk*) vt Jürviste 2025: 42.

erinevusega (tühiku ja sidekriipsu kasutus). Ülejäänud sõnakujudes on erinevusi rohkem. Identseid saksa vasteid on samal ajal 29%. Ainult Vestringil esinevaid märksõnartikleid (võrreldes Hellega) on 20: *aiamees, ajaja, hulgas, karjus, kirjutaja, koolmeister, kupulaskja, laevamees, lobi-seja, muusikas, nunn, preester, pruul, pärismees, saatja, soldat, teekäija, timukas, valvaja, võlaline*. Ainult Hellel esinevaid märksõnu (võrreldes Vestringiga) on kuus: *koolipoiss* (Vestringil on *kool* ja *koolmeister*), *nikker 'tisler'* (esineb Vestringil väljendis *nikker nakker naiste nõu*, ent mitte ametinimetusena), *paavst, rakkel, teener, vanem* (puudub Vestringil märksõnana, ent esineb märksõna *üles hüüdma* näitelause ja liitsõnus).

Varieeruvustest esildub Hellel enamasti liitsõnade kokkukirjutus: (Ve) *Abbi mees* > (He) *abbimees*; *Jalla mees* > *jalla-meis*; *Püssi mees* > *püssi-meis*; *Tallo poeg* > *tallopoeg*; *Üllem Preester* > *üllempreester*; *Wahhe Mees* > *wahhemeis*. Vähem on vastupidiseid näiteid: *Ve Seltsi-meis* > *He seltsi meis*. Helle sõnakujud on võrreldes Vestringiga – kogu sõnastikku arvestades – lähedasemad tänapäevastele: Jüri pastorina puutuski Helle kindlasti rohkem kokku Tallinna piirkonna keelekujuga. Ühtlasi kasutas Helle Forseliuse kirjaviisi: kirjelduse selle kohta koos põhjendusega, miks Helle sõnastikus kajastatud sõnakujud on sellised, nagu talupojad sõnu **tegelikult** hääldavad [minu rõhutus – MJ], on Helle keeleõpetuse eessõnas (Helle 2006 [1732]: A13a–A36a) välja toonud kirjastaja Eberhard Gutsleff, kes ühtaegu annab sealsamas hinnanguid ka varasematele trükis ilmunud keeleõpetustele, kritiseerides neis sisaldunud liigset saksapärasust, sh nt Gösekeni puhul.

5. Kokkuvõte

Eesti sõnastikuraditsioon sai alguse 17. sajandil, üleminekuajal murrangu-eesti keelelt uuseesti keelele (Pajusalu 2000). Kui Stahli, Gutslaffi ja Gösekeni sõnastikes on näha rohkelt võõrmõjusid sõnade häälikulises ehituses ja saksapäraistes muganemata laensõnades, siis alates 18. sajandist, st Vestringi, Helle ja Hupeli sõnastikes, kohtab üha enam nüüdissõnadega kokkulangevaid kirjakujuksid. Ühtaegu on kõik need sõnastikud (nagu hili-semadki, õieti tänapäevani välja) oma autorite nägu: kõik need vaimulikud töötasid ja elasid praeguse Eesti ala eri paigus ja kajastasid ennekõike seda eesti keelt, mida tundsid kõige paremini, ehk siis „oma kandi“ eesti keelt. See ei väljendunud ainult põhjaeesti (Stahli) ja lõunaeesti (Gutslaffi)

keelevariandi vastandumises, vaid ka keelendites, mida kirjeldati, ja vormis, millega neid kirjeldati.

Vaatlusalusel perioodil ei olnud ühtset eesti kirjakeelt, kuigi vähehaaval selle poole liiguti tänu eesmärgile tõlkida eesti keelde kogu piibel. Seetõttu ei ole ka imekspandav, et sõnad ja väljendid, mida nende sõnastike autorid kirjeldasid, kajastavad arvukalt variatsioone. Kui Stahl oma sõnastiku trükivalmis sai, olid sise- ja lõpukadu eesti keeles enamjaolt juba toimunud. Ometi võime sõnastikes näha jälgi nii sise- kui ka lõpukaota vormidest: Gutsflaffil *laulama*, Gutsflaffil ja Gösekenil *nunne*, Hupelil *nunna* jms. Sõnaalguse *h*-d on märgitud väga ulatuslikult, üksikute kõrvalekalletega tänapäevastest vormidest (Gösekeni *hajaja* vs. *ajaja* hilisemates sõnastikes), iseäranis detailselt Hupeli sõnastikus (väljaspool siinse artikli valimit on märksõnade *obbone* ja *ölm* juures viited samade sõnade *h*-algulistele vormidele, st põhivormideks on ta lugenud *h*-algulised kujud; sotsiaalsete rollide seas on Hupelil (1780) nt *hulkuja* ~ *hulkus* ~ *hulgus* ja teisel *ulkuja* (1818. a väljaandes *ulkuja* puudub), nende juures aga ei esita ta kaudset soovitus eelistuste kohta viiteartikli kujul, samuti on tal *hopman*, ent ei ole kuju *opman* (1818 lisandub märksõnale *hopman* mäрге, et tegu on saksa laenuga)). Hupeli sõnastik on kõigi teistega võrreldes erandlik just selle poolest, et ta püüab peaaegu iga sõna ja väljendi siduda kindla murdealaga (enamasti Revali või Dorpati ehk põhjaeesti ja lõunaeesti keelekujuga, ent siin-seal ka muude piirkondadega: Harjumaal, Läänemaal, Põltsamaal, Viljandil, Alatskivil jpt). Lahtises järgsilbis *o* kasutamine on nüüdseks eesti normikeelest kadunud, Stahlil Hupelini võime aga *o*-lisi sõnakujusid näha hulganisti. Ühtaegu võib märgata nendest loobumist: Vestringil esinev *sola puhhoja* on Hellel ja Hupelil *sola(-)puhhuja*. Liitsõnades näeme nii nominatiivset kui ka genitiivset liitumist: need liitumisvariandid varieerusid tollal ja varieeruvad tänapäevalgi, põhjustades keeleõppijates segadust. Tuletusliidetes näeme nii eestipäraseid (*ja*-liitelised nimetused) kui ka saksapäraseid sõnakujusid, nt *er*-laensõnade *ur*-liiteline variatsioon (*lambur*).

Ühtekokku 230 ametinimetuse ja sotsiaalse rolli tähistamiseks kasutatud sõna analüüs peegeldab toleaeegseid sõnade kirjakeelsete variatsioone mõnel juhul vähemate, mõnel juhul rohkemate näidetega (suuremate või väiksemate erisustega allikast allikasse). Pealegi võimaldab see valim teha esmase võrdluse Vestringi ja Helle sõnastiku sisu kattuvuse kohta: artikli aluseks olnud sõnavormide seast leiame täpse kattuvuse 57%-l

sõnadest, millele lisandub 20% selliseid, kus erinevus on vaid tühiku või sidekriipsu kasutuses. Siin kirjeldatud keelenäidete andmestikku tuleks sõnakujude varieerumise uurimiseks oluliselt laiendada: kui seni on ligipääs neile allikatele piirdunud (enamasti) kas paberväljaannete või skaneeritud pildifailidega, siis nüüdseks on kõik allikad peatselt kättesaadavad masinloetaval ja -redigeeritaval kujul (sh Hupeli sõnastiku mõlema trüki, st 1780. ja 1818. aasta väljaande eesti-saksa osa), mis võimaldab senisest põhjalikumalt analüüsi.

Kirjandus

Ahrens, Eduard 1853. Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Reval. [Tõlge teoses: Uue ajastu misjonilingvist: Eduard Ahrens 200. Koost. ja toim. Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2003.]

Ariste, Paul 1939. Eesti keele hääldamine. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Ehasalu, Epp; Külli Habicht; Valve-Liivi Kingisepp; Jaak Peebo 1997. Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 6.) Tartu: Tartu Ülikool.

EKI teatmik. <https://eki.ee/teatmik/liitnimisona-esiosa-nimetavas-voi-omastavas-kaandes/>.

EMS = Eesti murrete sõnaraamat. 1994–... (a–segadis). Toim. Mari Kendla, Mari-Liis Kalvik, Anu Haak, Evi Juhkam, Tiina Laansalu, Varje Lonn, Helmi Neetar, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Valdek Pall, Eevi Ross, Aldi Sepp, Mari-Epp Tirkkonen, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <https://arhiiv.eki.ee/dict/ems/>.

EPAK = Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants. <https://www.eki.ee/piibel>.

ETS = Teaduslik etümoloogiasõnaraamat. (Koostamisel Eesti Keele Instituudis.)

Gutslaff, Johannes 1648. Observationes grammaticae circa linguam esthonicam. Dorpat: Johannes Vogel. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:100419>.

Göseken, Heinrich 1660. Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache. Reval: Adolph Simon. <https://kivike.kirmus.ee/meta/AR-11170-72005-62344>.

Habicht, Külli 2001. Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Helle, Anton Thor 1732. Kurtzgefaszte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache. Halle: Stephan Orban. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:100071>.

Helle, Anton Thor 2006 [1732]. Lühike sissejuhatus eesti keelde (1732). Tlk Annika Kilgi, Kristiina Ross. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- Hupel, August Wilhelm 1780.** Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:100926>.
- Hupel, August Wilhelm 1818.** Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn. <https://dSPACE.ut.ee/handle/10062/46591>.
- Jürviste, Madis 2010.** Eesti liitsõnast kakskeelses sõnaraamatus. – Keel ja Kirjandus 3, 179–193.
- Jürviste, Madis 2023.** Ametnimetustest ja sotsiaalsetest rollidest eesti varase leksikograafia põhjal. – Keel ja Kirjandus 11, 1104–1122. <https://doi.org/10.54013/kk791a3>.
- Jürviste, Madis 2025.** Võrdlevalt eesti vanemast leksikograafiast. – Keel ja Kirjandus 1–2, 36–53. <https://doi.org/10.54013/kk806a4>.
- Jürviste, Madis; Joonatan Jakobson 2025.** Vision-Enabled LLMs in Historical Lexicography: Digitising and Enriching Estonian-German Dictionaries from the 17th and 18th Centuries. Preprint. – arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2510.07931>.
- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. Eesti keele varamu I. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kask, Arnold 1956.** Ülevaade eesti leksikograafiast 1917. aastani. – Keelelisi küsimusi. (= Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I.) Toim Eeva Ahven. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 140–176.
- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost. Kd I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kikas, Kristel 2002.** Mida sisaldab Heinrich Stahli *Vocabula*? Toim. Valve-Liivi Kingisepp. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 11.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Kingisepp, Valve-Liivi; Kristel Ress; Kai Tafenau 2010.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool.
- Laanekask, Heli 2004.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 14.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lepajõe, Marju 1998.** Johannes Gutsflaffi „Grammatilised vaatlused“. – Johannes Gutsflaff, Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tlk ja koost Marju Lepajõe. Toim. Jaak Peebo. Tartu: Tartu Ülikool, 285–316.
- Pajusalu, Karl 2000.** Eesti keele kujunemisjärgud ja sotsioperioodid. – Keel ja Kirjandus 3, 153–160.
- Prillop, Külli 2009.** Järgsilpide *o* ja *u* varieerumine ning traditsioonid vanas kirjakeeles. – Keel ja Kirjandus 8–9, 595–607.

- Prillop, Külli; Karl Pajusalu; Eva Saar; Sven-Erik Soosaar; Tiit-Rein Viitso 2020.** Eesti keele ajalugu. (= Eesti keele varamu VI.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Põldvee, Aivar 2010.** Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. (= Dissertationes historicae Universitatis Tartuensis 20.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ross, Kristiina 2006.** Keskaegse eesti libakirjakeele põhjendusi ja piirjooni. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51 (2005). Peatoim. Mati Ereht. Tegevtoim. Maria-Maren Sepper. Tallinn, 107–129.
- Rätsep, Huno 2002.** Eesti keele tekkimise lugu. – Huno Rätsep. Sõnaloo raamat. (= Ilmatargad.) Tartu: Ilmamaa, 9–26.
- Stahl, Heinrich 1637.** Anführung zu der Esthnischen Sprach. Reval: Chr. Reusner der älter. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:101060>.
- Teras, Pire 2016.** Frikatiivide häälduse varieerumine. – Eva Liina Asu, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu, Pire Teras. Eesti keele hääldus. (= Eesti keele varamu II.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 111–116.
- Teras, Pire 2019.** Sõnaalgulise /h/ hääldus samadel kõnelejal avalikus ja argisuhtluses. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 10 (1), 211–231. <https://doi.org/10.12697/jeful.2019.10.1.11>.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998 [?1710–1730].** Lexicon Estonico Germanicum. Eesti-saksa sõnaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Vestring, Salomo Heinrich 2000 [?1710–1730].** Lexicon Esthonicum Germanicum. Võrguteavik. Toim. Ellen Kaldjärv, Krista Aru, Arvo Krikmann. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Viht, Annika; Külli Habicht 2022.** Baltisaksa periood eesti keele korralduses (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). – Keel ja Kirjandus 11, 1031–1049. <https://doi.org/10.54013/kk779a4>.
- Viitkar, Urve 2005.** Johannes Gutslaffi „Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam“ (1648) sõnastiku leksika. Bakalaureusetöö Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- ÜS 2026 = EKI ühendsõnastik 2026.** Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb 2026. <https://sonaveeb.ee/>.

Madis Jürviste
 Eesti Keele Instituut
 Roosikrantsi 6
 10119 Tallinn
 madis.jurviste@eki.ee

Variations in written word forms reflected in early Estonian lexicography

MADIS JÜRVIŠTE

This article examines variations in Estonian written dictionary words during the 17th and 18th centuries, drawing upon a corpus based on the six earliest dictionaries containing Estonian: Stahl 1637, Gutsclaff 1648, Göseken 1660, Vestring c. 1720s (only available as a manuscript until fully digitized and printed in 1998), Helle 1732, and Hupel 1780 (the Estonian–German section). The sample comprises 230 lexicalised designations of occupational titles and societal roles that appear in at least three of the aforementioned sources. The aim of the study is to analyse how this sample reflects some of the most significant linguistic variations within the context of that period.

The 17th and 18th centuries constituted a transitional period from Emergent Literary Estonian to Early Modern Literary Estonian. A number of variations can be detected. Firstly, syncope, i.e. the loss of a vowel in an unstressed position from within a word form, and apocope, i.e. the loss of a word-final vowel. For example, Gutsclaff's *laulama* versus later *laulma*; Gutsclaff's and Göseken's *nunne*, *nunna* versus the modern form (also found in Vestring) *nunn*. Secondly, variation of word-initial *h*: the corpus demonstrates a highly stable use of *h* in word-initial position, yet simultaneously illustrates its (non-)use in certain word forms, with Hupel drawing particular attention to such word forms. Thirdly, variations in diphthongs: *ü* > *üe* (*käemees*), *ü* > *ea* (*heategija*), *ai* > *ae* (*vaenlane*). Fourthly, the use of *o* and *u* in open syllables in non-initial position. For example, the use of *o* in open non-initial syllables has disappeared from modern Standard Estonian, yet from Stahl to Hupel we may observe *o*-forms in the dictionaries in considerable numbers (the authors' dialectal backgrounds play a role here). Simultaneously, the abandonment of these forms can be traced: *sola puhhoja*, found in Vestring, appears in Helle and Hupel as *sola(-)puhhuja*. Fifthly, nominative versus genitive compounding in compound words. The examples show no definitive declination to using either a nominative or a genitive formation, a challenge that persists even today. Finally, a small number of agentive derivations (*-ja*, *-mees*) make up a large number of all professional titles' and societal roles' denominations.

Keywords: historical lexicography, historical phonology, language variation, occupational titles, societal roles

EESTI KEELE KUI TEISE KEELE ÕPPIJATE HINNANGUD SÕNASELETUSTELE KEELEÕPPIJA SÕNAVEEBIS

KRISTINA KOPPEL, LIINA LUTSEPP,
MARIA TUULIK

Annotatsioon. Artiklis anname ülevaate küsitlusest, mille korraldasime 2025. aasta lõpus 55 eesti keele kui teise keele õppija seas. Küsitluse eesmärk oli välja selgitada, millised leksikaalsed, morfoloogilised ja süntaktilised nähtused raskendavad keeleõppijal sõnaseletuste mõistmist. Selleks pidid vastajad hindama Keeleõppija Sõnaveebi 20 märksõna kaht erinevalt sõnastatud seletust: üht originaalsõnastuses, teist kohandatud sõnastuses. Leksikaalsete parameetrite analüüs näitas, et õppijad eelistavad kompaktsid sõnastusi, kus on välditud sidesõnu, sisutihje asesõnu ja abstraktseid täpsustusi. Morfoloogiliste parameetrite analüüs näitas, et umbisikulise tegumoe kasutus ei raskenda arusaamist, aga *des*-vormid osutuvad keerukaks. Süntaktiliste parameetrite analüüsist ilmnnes, et arusaamist soodustavad seletused, kus põhisõna on esitatud seletuse alguses ja kus info on piisavalt asjakohane, samas kui täiendite rohkus enne põhisõna võib mõistmist takistada. Küsitluse tulemuste põhjal kohandasime juba olemasolevaid sõnaseletusi Keeleõppija Sõnaveebis ning uuendasime koostamispõhimõtteid, mille alusel saab luua seletusi uutele sõnadele.¹

Võtmesõnad: keeleõpe, õppeleksikograafia, seletuste kohandamine, keeleoskustasemed, eesti keel teise keelena

¹ Artikkel on valminud „Eesti keele õppe ja keeleõppe arendamise“ programmi raames, mida kaasrahastab Haridus- ja Teadusministeerium ning Euroopa Liit. Artikli valmimist on toetanud ka teadusprojektid EKKD-III1 „Suurte keelemudelite rakendamine leksikograafias: uued võimalused ja väljakutsed“ ja PRG1978 „Uue aja sõnastik: grammatika ja keelepädevuse kirjeldamine integreeritud multifunktsionaalses leksikograafilises ressursis“.

1. Sissejuhatus

Eesti Keele Instituudis (EKI) on alates 2019. aastast koostatud EKI ühendsõnastikku (ÜS) – sõnakogu, kuhu on koondatud info mitmest EKI tänapäeva eesti keele sõnastikust (Langemets jt 2021). Need rikkalikud keeleandmed on kasutajatele kättesaadavad keeleportaalis Sõnaveeb (Koppel jt 2019), mille arendamisel lähtuti põhimõttest, et sõnastiku kasutaja ei peaks näiteks sõnade tähendusi otsima ühest, naabersõnade infot teisest ning võõrkeelseid vasteid kolmandast kohast, vaid saaks kogu sõnainfo kätte ühe päringuakna kaudu. Sõnaveeb on mõeldud abistama kõiki eesti keele rääkijaid, keeleuurijaid ja -huvilisi, keele- ja erialaeksperte – üldkeele kõrval kuvatakse infot ka ligikaudu 160 terminibaasist². Et mitte koormata eesti keele kui teise keele õppijaid aina kasvava infomahuga, loodi 2020. aastal Sõnaveebi kõrvale n-ö sõsarleht Keeleõppija Sõnaveeb (Koppel, Kallas 2021). Enne sõsarlehte kuvati keeleõppijale suunatud infot Sõnaveebi avalehel olevate filtrite kaudu, kuid selline keeleinfo esitusviis ei osutunud kasutajasõbralikuks, mistõttu tekkis vajadus eraldiseisva veebilehe järele.

Keeleõppija Sõnaveeb on mõeldud eesti keele kui teise keele õppijale ning seal kuvatav info on suures osas pärit ligikaudu 5000 märksõna sisaldanud „Eesti keele põhisõnavara sõnastikust 2014“ (PSV) (Kallas jt 2014), mida on aastate jooksul täiendatud. Kui PSV oli mõeldud eeskätt A2 ja B1 keeleoskustasemele ehk algajale ja edasijõudnud (täiskasvanud) keeleõppijale, siis Keeleõppija Sõnaveebis on märksõnu juba üle 6000, kusjuures suur osa lisandunud märksõnadest on kõrgema keeleoskustaseme (B2) sõnad. Märksõnade arv on muuhulgas kasvanud keeleõppijatele ja -õpetajatele mõeldud EKI piltsõnastiku (Kallas jt 2024) ja õpetaja tööriistade (Kallas jt 2021) arendamise tulemusena. Mõlemas ressursis on täiskasvanud keeleõppija kõrval kirjeldatud ka noore keeleõppija (sh koolieelikud ja I–III kooliaste) sõnavara.

Keeleõppija Sõnaveebil on Google Analyticsi andmeil ühes kuus umbes 2300 aktiivset kasutajat, nende seas ka keeleõpetajad. Viimastelt oleme koolituste käigus saanud tagasisidet, et sõnade seletused on algajale keeleõppijale liiga keerulised. Sellest tingituna käivitas ESF-i programm „Eesti keele õpe ja keeleõppe arendamine“ ehk Keelesamm

² Siin ja edaspidi kajastatud arvandmed (sh sõnakogude arv, kasutajate arv kuus jmt) pärinevad 2026. aasta algusest.

2025. aastal projekti, mille raames analüüsisime juba olemasolevaid Keeleõppija Sõnaveebi sõnaseletusi. Analüüsitud materjalist kerkisid esile leksikaalsed, morfoloogilised ja süntaktilised nähtused, mis näisid seletusest arusaamist raskendavat ja mille kohta tahtsime küsitluse abil teada õppijate eelistust. Küsitluse tulemuste põhjal uuendasime koostamis- põhimõtteid, millele toetudes oleme juba muutnud olemasolevaid Keeleõppija Sõnaveebi sõnaseletusi, nii et need oleksid kergemini mõistetavad A2–B1-tasemele. Samuti oleme lisanud Keeleõppija Sõnaveebi sada uut B2-taseme sõna, mille seletuste keerukus vastab A2–B1 keeleoskus-tasemele.

2. Sõnaseletused õppesõnastikes

Sõnatähenduste seletamine on ükskeelsete sõnastike peamine ülesanne. Sõnade seletamisel tuleb arvestada kõiki asjaolusid, eriti seda, kes on sõnastiku sihtgrupp. Oluline on jälgida, missugust infot seletus sisaldab ning milliseid sõnu ja grammatilisi konstruktsioone info edastamiseks kasutatakse. Sõnaseletused peaksid suutma rahuldada kahte tüüpi vajadusi: esimesel juhul pöördub kasutaja sõnastiku poole, kui ta tahab teada saada tundmatu sõna või väljendi tähendust; teisel juhul tahab kasutaja midagi öelda või kirjutada, kuid tal on vaja abi, et enda peas olevat tähendust võimalikult loomulikult ja mõjusalt väljendada. (Atkins, Rundell 2008: 405–407). Geoff Barnbrook (2002: 47) toob välja, et see tekitab õppe-sõnastike koostajatele keerulise dilemma: arusaamiseks oleks parem, kui seletus prooviks katta suurt hulka erinevaid kasutusi, millega õppija võib kokku puutuda, ent väljendamise abistamiseks tuleks pigem kirjeldada normatiivset, n-ö keskmist kasutust.

Keeleõppija Sõnaveeb ning selle aluseks olnud „Eesti keele põhi-sõnavara sõnastik 2014“ (PSV) (koostamispõhimõtetest vt Kallas, Tuulik 2011) on mõlemad aktiivset tüüpi sõnastikud: sisaldavad sõna leksikaalse ja süntaktilise käitumise malle ning leksikaalsemantilisi suhteid teiste sõnadega. Mõlemad sõnastikud on mõeldud mitmekülgeks abiliseks eesti keele kui teise keele õppimisel ja õpetamisel. Kasutame siinses artiklis PSV-d ja Keeleõppija Sõnaveebi kohati sünonüümsetena, kuigi PSV on pabersõnastik, mis ilmus 2014. aastal ka omaette veebilehel ja mille sisu püsib staatilisena. PSV-s olev keeleinfo ühendati 2019. aastal ka ÜS-i külge ning on aluseks Keeleõppija Sõnaveebis kuvatud keeleandmetele. Neid

on alates ÜS-iga ühendamisest muudetud ja täiendatud, mis tähendab, et Keeleõppija Sõnaveebis kuvatav sisu on dünaamiline.

PSV märksõnastiku koostamisel lähtuti eelkõige olemasolevate sagedussõnastike andmetest, sõnavara miinimumidest ja sagedusest ühendkorpuses (ühendkorpuste sarja kohta vt Koppel, Kallas 2022). Kuna korpuses pole suulise keele materjali, tuli käsitsi juurde lisada igapäevaelus vajalikke sõnu, mis kirjalikke tekste sisaldavas korpuses sageduse järgi esile ei tulnud (nt *hakkliha*, *pott*, *plaaster* jmt). Seletusi prooviti hoida võimalikult lihtsana ja nii järgiti sõnastiku koostamisel põhimõtet, et sõnade seletamisel kasutatakse vaid neidsamu sõnu ja sõnatähendusi, mis sõnastikus kirjeldatud on. Nii on info kergesti leitav ning kasutaja saab enda jaoks tundmatu sõna ja selle tähenduse sealsamas järele vaadata. Mitmetähenduslikel sõnadel on seletatud ainult sagedamad ja/või need tähendused, mis on keeleõppija kontekstis relevantssed. Sageduse väljaselgitamiseks toetutakse üldjuhul keelekorpuse andmetele. Nii on sõnal *tõmbama* ÜS-is (Sõnaveebis) eristatud 30, PSV-s (ja Keeleõppija Sõnaveebis) viis tähendust – näiteks pole keeleõppijale seletatud tähendust 'ligimeelitavalt, ahvatlevalt mõjuma' (*Mind tõmbab teater*).

Leksikograafias ongi tavapärane, et keeleõppijatele suunatud sõnastikes kasutatakse kontrollitud defineerimissõnavara, mis koosneb piiratud hulgast (u 2000–3000) kõrge sagedusega sõnadest. Need on sõnad, mida õppijad peaksid teadma, et sõnade seletustest aru saada. Kuigi defineerimissõnavara võib tuua teatud kitsendusi (nt ristviited seotud sõnade vahel, idiomaatiliste väljendite ümbersõnastamine), on see kõige usaldusväärsem viis selgete ja arusaadavate seletuste loomiseks keeleõppijatele. (Atkins, Rundell 2008: 449; Svensén 2009: 246–248) Selline koostamise viis eeldab, et kasutajal on juba enne sõnastiku kasutamist omandatud mingi hulk põhisõnavara, mida ta juba tunneb, ning mille abil püütakse sõnastikus teiste sõnade seletusi edasi anda (Geeraerts 2006: 91).

Sue Atkins ja Michael Rundell (2008: 450) on öelnud, et sõnaseletused täidavad oma eesmärgi siis, kui nende sisu ja vorm on paigas. See, milised sisu ja vorm olema peavad, sõltub sõnastiku kasutajate vajadustest ja oskustest. Kui seletus ei paku kasutajale piisavalt kergesti mõistetavat infot, on sõnastik oma eesmärgis läbi kukkunud. Näiteks on lihtne lugeda selliseid sõnaseletusi, mis koosnevad reast sünonüümidest, kuid enamasti ei anna selline seletus sõna sisust piisavat ülevaadet. Teisalt ei ole mingit kasu seletusest, mis kirjeldab sõna sisu nii detailselt ja tehniliselt, et see

on arusaamatu neile kasutajatele, kellele sõnastik mõeldud on. Seega on keeleõppijate jaoks sõnaseletuste juures olulisim see, et need pakuksid ainult asjakohast ja hõlpsasti hoomatavat teavet (mitte detailset ja keerukat), olles samas piisavalt täpsed ja informatiivsed, aitamaks sõna tähendusest aru saada ning sõna kasutusele võtta (Atkins, Rundell 2008: 420). Tulemusliku sõnaseletuse jaoks on oluline selles kasutatavate sõnade valik, mis peaks olema mõistetavad lihtsamini kui seletatav sõna ise (Atkins, Rundell 2008: 448).

Niisiis on sõnatähenduste kirjeldamisel oluline silmas pidada seda, kellele seletus on suunatud. Kui sõnastiku sihtgrupp on keeleõppija, piisab sellest, et tähendust kirjeldatakse kergesti mõistetaval viisil, andes selles edasi informatsiooni sõna sisu kohta. (Atkins, Rundell 2008: 413–414) Nii on sõna *kari* seletus 'rühm koos peetavaid koduloomi, eriti lehmi' sobilik just (algajale) eesti keele õppijale (*pro* 'koos peetavate, karjatavate põllumajandusloomade rühm' ÜS-is), kuna selline seletus aitab õppijal mõista sõna tähendust sellistes tekstides, millega ta keelt õppides tõenäoliselt kokku puutub.

Keeleõppijatele loodud seletustes tuleb arvestada seega leksikaalse, aga ka grammatilise keerukusega. Selle kohta, kas seletuse grammatiline keerukus on kohane mingile kindlale keeleoskustasemele, leiab infot nt EKI õpetaja tööriistade lehelt (Sõnaveebis). Leksikaalse keerukusega on keerulisem, kuna tööriistad ei arvesta polüseemiaga. Kirjeldused õpetaja tööriistades põhinevad õpikute ja mitmesuguste korpuste andmestikul ning see on ühtne raamistik eesti keele kui teise keele sõnavara- ja grammatikapädevuse käsitlemiseks. Õpetaja tööriistades on neli moodulit: sõnavaraloendid, grammatikapädevuse kirjeldus, kasutusolukordade kirjeldused ning õppeteksti hindamise tööriist. (Kallas jt 2021) PSV koostamise ajal õpetaja tööriistade lehte veel ei eksisteerinud, mistõttu ei saanud tollal seletuste koostamisel keeleoskustasemete kohta käivale infole toetuda, kuid nüüd on see võimalus olemas.

PSV ja Keeleõppija Sõnaveeb on suunatud eelkõige A2–B1-tasemele ja seega on oluline, et sõnaseletused ka morfoloogilise ja süntaktilise keerukuse poolest sellele tasemele vastaksid. Keelesammu projekti analüüsisime enne küsitluse koostamist läbi ligi 900 Keeleõppija Sõnaveebi sõnaseletust (s.o ligikaudu 10% kõigist seletustest), milles kordusid teatud sõnaseletusmallid, mille leksikaalne, morfoloogiline ja süntaktiline keerukus võib artikli autorite arvates keeleõppijal seletusest

arusaamist raskendada. Morfoloogilise keerukuse aspektist esines sageli nt umbisikulist tegumoodi (kõikides Keeleõppija Sõnaveebi seletustes esines seda kokku 441 korda) ja *des*-vormi (130 korda); süntaktilise keerukuse aspektist nt *kui...siis*-tarindit (97 korda). Õpetaja tööriistades kirjeldatud grammatikamooduli järgi ei kuulu aga A2-taseme pädevuste hulka *des*-vormi ja *kui...siis*-tarindi mõistmine ega kasutus, neid sel tasemel ei kirjeldatagi. B1-tasemel õppija aga juba mõistab tegusõnade *des*-vormi tähendust, oskab seda kasutada mõnedes terviklikuna omandatud struktuurides ning kasutab pea- ja kõrvallause sidumiseks *kui...siis*-tarindit.

Eelnevast ilmneb, et sellise seletuse koostamine, mis erinevatele keeleoskustasemetele jõukohane oleks, pole lihtne ülesanne. Seega otsustasimegi Keeleõppija Sõnaveebi seletuste arusaadavust kasutaja peal testida ning valisime küsitlusse 20 märksõna, mille seletused illustreerisid eelnevalt kirjeldatavaid küsitavaid kohti. Küsitlusse kaasatud probleemsete nähtuste hulk ei olnud lõplik. Järgnev loend tuleneb artikli autorite praktilisest tööst ning toetub nendele nähtustele, mis 900 Keeleõppija Sõnaveebi seletuse analüüsimisel kõige sagedamini esile kerkisid ning töörühmas arutelu tekitasid.

Täpsemalt võtsime vaatluse alla järgmised **leksikaalsed nähtused** (ptk 4.1):

- 1) ase- ja sidesõnade kasutus (nt *ebasobiv*: *selline, mis ei sobi milleski või mis ei vasta mingitele tingimustele*);
- 2) abstraktse iseloomuga täpsustused (nt *meetod*: *kindel viis, kuidas midagi tehakse, et teatud eesmärki saavutada*);
- 3) omasõna vs. võõrsõna (nt *eessõna*: *nimisõna ees asetsev kaassõna vs. prepositsioon*);
- 4) märksõnaga samatüvelised sõnad (nt *aktiivne*: *aktiivselt tegutsev või toimiv*);

morfoloogilised nähtused (ptk 4.2):

- 5) umbisikuline tegumood (nt *miinus*: *matemaatikas: märk (-), mida kasutatakse siis, kui üks arv teisest lahutatakse*);
- 6) *des*-vorm (nt *muusika*: *helid, mida tehakse lauldes või pilli mängides*);
- 7) *v*-kesksõna (nt *elektrooniline*: *elektrit ja väga väikeseid elektriga töötavaid osi kasutav; selliste seadmete vahendusel töötav või toimuv*);

süntaktilised nähtused (ptk 4.3):

- 8) liigendatus, info kompaktsus (komakohad, loetelude esitus, sulud) (nt *koht: millegi (näiteks keha, teksti või ruumi) kitsam piirkond*);
- 9) *kui...siis*-tarind (nt *angiin: kui sul on angiin, siis sul on kurgus äge põletik*);
- 10) ebatäpne kombineerimine vs. topeldamine (nt *grupp: inimesed (või asjad), kes on ühes kohas koos või mingil moel seotud*);
- 11) põhisõna³ asend seletuses (nt *hääli: heli, mida sa rääkides või lauldes teed; esik: korteri välisuksele lähim ruum, kust lähevad ukсед tubadesse; kaebama: kellegi kohta midagi süüdistavat ütleva*);
- 12) piisav info hulk vs. lühidus (nt *kaart: maailma, riigi või linna vähendatud pilt, mille pealt saab vaadata mitmesuguseid objekte, näiteks teid, mägesid või jõgesid vs. skeem, kus on näiteks teed, mäed ja jõed*).

3. Küsitluse struktuur ja vastajate taust

Küsitlus, mille viisime läbi LimeSurvey keskkonnas, koosnes 25 küsimusest. Viies neist tahtsime saada taustainfot vastaja kohta, sh vanust, eesti keele oskuse taset, emakeelt, aga ka eelistusi keeleinfo otsimisel. Ülejäänud 20 küsimust keskendusid sõnaseletuste hindamisele. Selleks andsime vastajale teatud märksõna (nt *heeringas*) ühele tähendusele kaks seletuse varianti (*teatud piklik kala, kes on hõbeda värvi ja elab meres* ning *piklik kala, kes on hõbeda värvi ja elab meres*) (vt joonis 1). Üks variantidest oli originaalsõnastuses (nagu see oli Keeleõppija Sõnaveebis enne Keelesammu projekti algust) ning teine kohandatuna, kusjuures seletuste esitamise järjekord varieerus märksõnati. Vastaja ülesanne oli hinnata, kumb seletus aitab tal paremini aru saada, mida sõna tähendab. Samuti oli võimalik jätta valik tegemata (valida *ei oska öelda*) ning lisada kommentaar. Piirdusime küsitluses 20 märksõnaga, kuna sellest piisas, et käsitleda analüüsis esile kerkinud probleemseid sõnaseletuste malle.

³ Põhisõna on seletuse põhjaks olev sõna, mida muud osad seletuses täpsustavad.

Seletused

*

sõna: heeringas

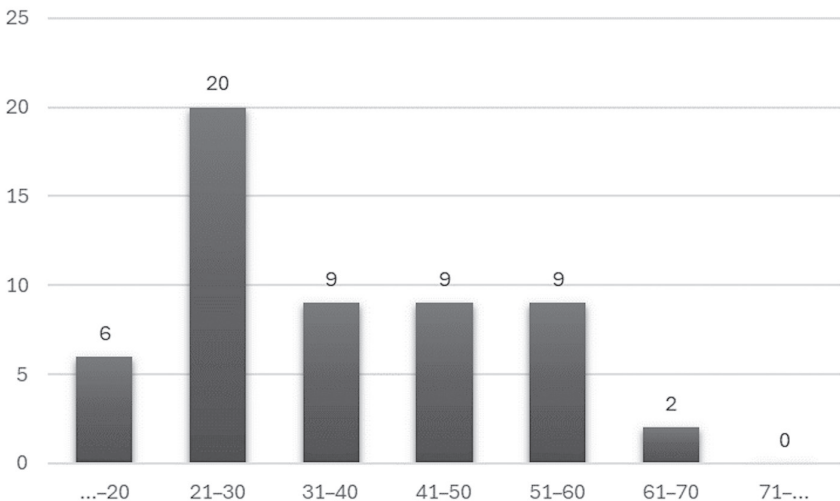
Kumb seletus aitab teil paremini aru saada, mida see sõna tähendab?

- piklik kala, kes on hõbeda värvi ja elab meres
- teatud piklik kala, kes on hõbeda värvi ja elab meres
- ei oska öelda

Palun lisage oma kommentaar siia:

Joonis 1. Näide küsitlusest LimeSurvey keskkonnas

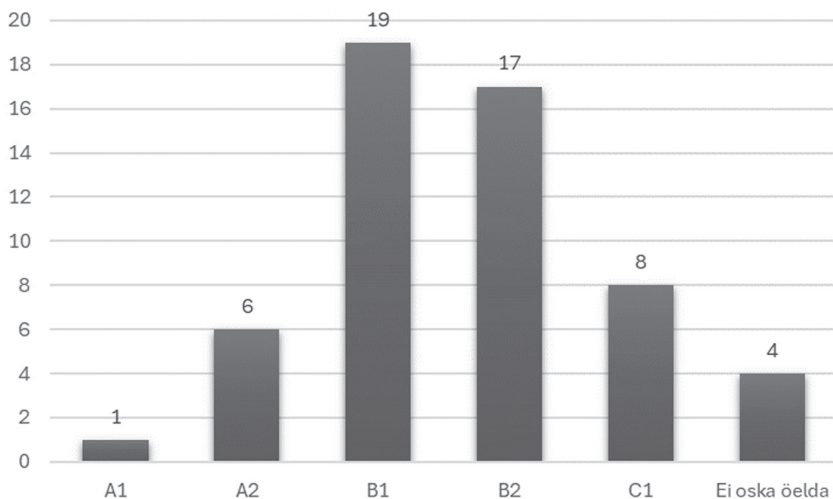
Küsitlust jagasime kohalike ja välisülikoolide, üldhariduskoolide ja täiskasvanutele mõeldud keelekursuste eesti keele kui teise keele õpetajatega ning eesti keele kui teise keele õppijate seas, keeleõpetajatele suunatud EKI õpiampsul ning Facebooki grupis „Räägi minuga“. Viimases on u 25 500 liiget, kellest suure osa moodustavad eesti keelt emakeelena mitte rääkivad inimesed. Küsitlus oli avatud 13 päeva ning selle ajaga kogusime 55 vastust eri vanuseklassidest (vt joonis 2) ning keeleoskustasemelt (vt joonis 3).

Joonis 2. Küsitluses osalenute vanus

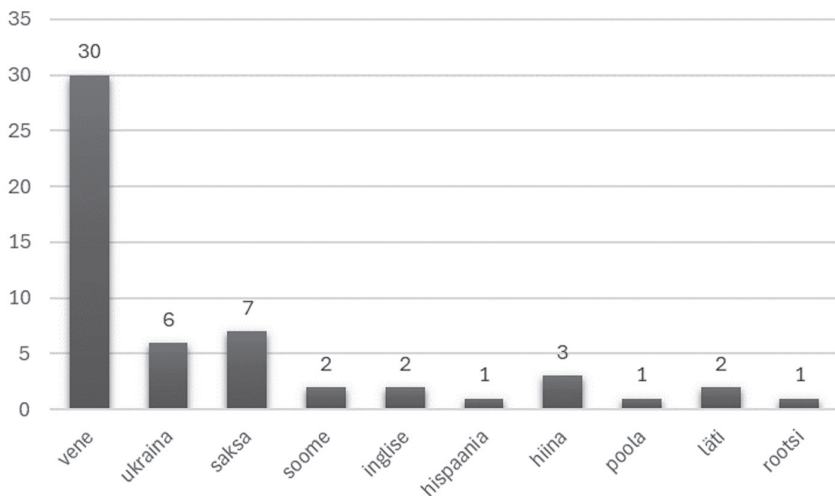
Nagu jooniselt 2 näha, oli kõige rohkem vastajaid vanuseklassist 21–30 – sinna kuulus u 36% vastanuist. Vanuseklassis 31–40, 41–50 ja 51–60 oli vastajaid võrdselt – igaühes ligikaudu 16%. Umbes 11% vastajaist olid kuni 20-aastased ning kõige vähem vastajaid saime vanusevahemikus 61–70 eluaastat (u 4%).

Enamik vastajaist (u 65%) olid iseseisvad keelekasutajad (Raamdokument 2007), kes valdasid eesti keelt B1 või B2 keeleoskustasemel (vt joonis 3). Vilunud (C1-tase) ning algtasemel keeleõppijaid (A1–A2-tase) oli vastajate seas üldjoontes võrdselt (vastavalt 15% ja 13%). Neli vastanut (u 7%) ei osanud oma keeleoskustaset ise määratleda.

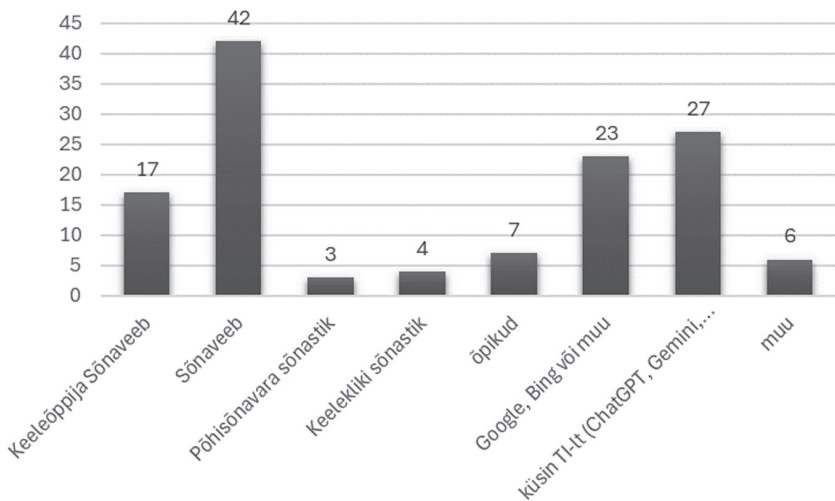
Joonis 3. Küsitluses osalenute keeleoskustase

Küsitluse tulemused näitavad, et valimis olid kõige enam esindatud slaavi keelte taustaga eesti keele kui teise keele õppijad, eriti vene keelt emakeelena rääkijad. Viimaseid oli kokku 30 ehk üle poole vastajaist (u 60%). Seitse inimest märkis oma emakeeleks saksa keele (u 13%), kuus inimest ukraina keele (u 11%) ning kolm inimest hiina keele (u 5%). Kahe vastajaga olid esindatud soome, inglise ja läti keelt emakeelena kõnelejad ning ühe vastajaga hispaania, poola ja rootsi keelt emakeelena kõnelejad (vt joonis 4).

Joonis 4. Küsitluses osalenute emakeel

Soovisime küsitluses teada saada ka seda, kust otsivad keeleõppijad infot, kui nad eestikeelse sõna tähendust ei tea. Andsime selleks ette seitse vastusevarianti, millest valida sai mitu. Vastajail oli võimalik ka ise oma infoallikaid täpsustada ning seda võimalust kasutas kuus inimest (vt joonis 5).

Joonis 5. Keeleõppijate eelistatud keeleinfo allikad

Nagu jooniselt 5 nähtub, kasutatakse keeleinfo allikana kõige enam Sõnaveebi, millele järgneb tehisintellekt (ChatGPT, Gemini jmt), interneti otsingumootorid (Google, Bing jmt) ning Keeleõppija Sõnaveeb. Vähemal määral kasutatakse õpikuid, Keelekliki sõnastikku ning PSV-d. Kaks vastajat mainis infoallikana tõlkemootorit DeepL ning kakskeelseid sõnastikke, aga ka eesti keele seletavat sõnaraamatut ning Vikipeediat (loodussõnavara, eriti taimede, loomade, seente jms otsimiseks). Üks vastajaist kirjutas, et küsib abi eestlasest vestluspartneri käest, kui temaga rääkides mõnd sõna ei tea ning kui ta ei taha tema juuresolekul telefonist sõnu otsides ebaviisakas olla.

Eraldi küsisime kakskeelsete sõnastike kasutamise kohta, kuna soovisime teada, milliseid neist eestikeelsete sõnade tähenduste vaatamiseks kasutatakse. Vastajad mainisid eesti-vene, inglise-eesti, eesti-saksa, soomeeesti ning eesti-läti sõnaraamatut. Ka selle küsimuse vastustes nimetati mitu korda tõlkeprogrammi DeepL, kus eesti keel on üks 37 keelest, mille vahel tõlkimist võimaldatakse. Veel mainiti mitmekeelset veebisõnastikku Glosbe ja eraldi toodi korduvalt välja ka Google Translate'i. Meie pakutud vastusevariantide hulgas olid küll otsingumootorid Google, Bing vm, aga mitte tõlkeprogrammiosa iseseisva valikuna.

4. Tulemused

Küsitluses olid esindatud kolm kõige sagedasemat sõnaliiki – 13 nimi-sõna, neli tegusõna ja kolm omadussõna. Sõnaseletused, mille küsitlusse valisime, olid seotud teatud parameetritega, mis seletustes sageli kordusid ning mida vastajate peal testida tahtsime (vt loetelu ptk 2). Need parameetrid jaotusid leksika (4 parameetrit, ptk 4.1), morfoloogia (3 parameetrit, ptk 4.2) ja süntaksi (5 nähtust, ptk 4.3) tasandi vahel.

Tabelis 1 on kokkuvõtvalt toodud küsitluses kasutatud märksõnad ning arvandmed selle kohta, kui palju vastajaist eelistas originaalsõnastust, kui palju kohandatud seletust ning kui paljudel vastajatest eelistus puudus. Eelistatud variant on esile toodud paksus kirjas.

Tabel 1. Vastajate eelistused märksõnade seletuse sõnastuse osas. Protsendid on ümardatud täisarvuni

Märksõna + näite number	Originaal-sõnastuses seletus	Kohandatud seletus	Ei oska öelda
aadress (1)	6 (11%)	49 (89%)	0
alla andma (2)	20 (36%)	26 (47%)	9 (16%)
heeringas (3)	12 (22%)	41 (75%)	2 (4%)
hapu (4)	22 (40%)	33 (60%)	0
ajavahemik (5)	22 (40%)	31 (56%)	2 (4%)
ehtima (6)	25 (45%)	27 (49%)	3 (5%)
esineja (7)	11 (20%)	41 (75%)	3 (5%)
arvutimäng (8)	28 (51%)	22 (40%)	5 (9%)
armuke (9)	22 (40%)	24 (44%)	9 (16%)
etendus (10)	39 (71%)	16 (29%)	0
hankima (11)	17 (31%)	32 (58%)	6 (11%)
ettevaatlik (12)	29 (53%)	25 (45%)	1 (2%)
ilm (13)	11 (20%)	44 (80%)	0
elamine (14)	23 (42%)	25 (45%)	7 (13%)
elamus (15)	27 (49%)	25 (45%)	3 (5%)
avama (16)	26 (47%)	27 (49%)	2 (4%)
eeskuju (17)	28 (51%)	20 (36%)	7 (13%)
eestlane (18)	9 (16%)	45 (82%)	1 (2%)
aasta (19)	27 (49%)	27 (49%)	1 (2%)
ametlik (20)	26 (47%)	26 (47%)	3 (5%)

4.1. Leksikaalsed parameetrid

4.1.1. Ase- ja sidesõnade kasutus

Ase- ja sidesõnade mõju hindamiseks valisime välja kahe märksõna (*aadress* ja *alla andma*) seletused, kus ase- ja sidesõnu esines rohkelt, ning sõnastasime originaalseletuse kõrvale uue, kohandatud variandi.

Siinkohal tuleb märkida, et enamasti esineb küsitluses kasutatud seletustes mitu vaadeldavat parameetrit korraga. Näiteks märksõna *aadress* (näide 1) originaalseletuses pidasime probleemseks lisaks sisutihjadele asesõnadele ka selle liigendatust (sidesõnad vs. komad, vt ptk 4.3.1) ja fraaside pikkust. Siin ja edaspidi on näidete all esitatud kaks seletuse varianti, millest esimene on originaalsõnastuses (O) ning teine uues, kohandatud sõnastuses (K). Seletusele järgneb seda varianti eelistanud inimeste arv ning täisarvuni ümardatud protsent.

(1) **aadress**

O: *kellegi kodu või mingi asutuse andmed, näiteks maja number ning tänava ja linna nimi* – 6 (11%)

K: *kodu või asutuse andmed: tänav, maja number, sihtnumber, linn, riik* – 49 (89%)

Kohandatud seletust pidas arusaadavamaks 89% vastanuist. Kolm neist olid lisanud ka kommentaari: koma on selgem kui sidesõnad; kohandatud seletus on selgem; lühikesed märksõnad on paremad. Viimase kommentaari autor pidas *märksõna* all silmas ilmselt nominatiivis sõnavorme loetelus.

Märksõnaga *alla andma* (näide 2) soovisime vaadata, kas ja kui palju segab eesti keele kui teise keele õppijaid *sina*-vormi kasutus seletuses.

(2) **alla andma**

O: *kui sa annad alla, siis sa loobud kellegi vastu võitlemast, lepid mingi olukorraga* – 20 (36%)

K: *kellegi või millegi vastu võitlemast loobuma; mingi olukorraga leppima* – 26 (47%)

Siin hindasid umbes pooled vastajad kohandatud seletuse selgemaks (47%), küllaltki palju eelistati ka originaalsõnastuses seletust (36%). Esile kerkib nende osakaal (16%), kes otsust ühe või teise seletuse kasuks langetada ei osanud. Vastajate jaoks osutus ilmselt keeruliseks konstruktsioon *kellegi vastu võitlemast loobuma*, mis on õpetaja tööriistade järgi kõrgema, B2-taseme kategooria. Ühes kommentaaris tõstetigi esile just *mast*-vormi keerukust ja teises peeti infinitiivi seletuse paremaks kui ainsuse 2. pöoret. *mast*-vormi kasutus Keeleõppija Sõnaveebi seletustes tegelikult sage ei olegi – kokku esines seda kõigis seletustes vaid üheksa korda.

4.1.2. Täpsustused: *teatud, kindel, näiteks*

Keeleõppija Sõnaveebi seletusi analüüsid kerkisid materjalis esile nn täpsustused (nt *teatud, näiteks, kindel*), mida leksikograafid kasutavad ühe konkreetse liigi vms kirjeldamiseks paljude hulgast. Kõigis Keeleõppija Sõnaveebi seletustes esines sõna *näiteks* kokku 507, *teatud* 247 ning *kindel* 114 korda. Näiteks on sõna *heeringas* (näide 3) seletuses täpsustatud, et see on *teatud kala*, sest mitte kõik hõbedased ja pikad kalad, kes meres elavad, ei ole heeringad. Saamaks teada, kas õppijad selliseid täpsustusi vajalikuks peavad, palusime hinnata märksõnade *heeringas, hapu* ja *ajavaheimik* originaalsõnastust ja kohandatud seletust (näited 3–5).

(3) **heeringas**

O: *teatud piklik kala, kes on hõbeda värvi ja elab meres* – 12 (22%)

K: *piklik kala, kes on hõbeda värvi ja elab meres* – 41 (75%)

Näites 3 jätsime kohandatud seletuses ainsa muudatusena ära määratluse *teatud* ning suurem osa vastajaist (75%) seda ka eelistas. Üks vastajaist ka kommenteeris, et *teatud* on nn tühi sõna, mis lausele midagi juurde ei lisa.

Näites 4 eelistasid vastajad (60%) samuti kohandatud seletust. Tulemus oli ootuspärane, kuna originaalsõnastuses seletus sisaldab üsna keerukat konstruktsiooni *millelegi iseloomulik olema*, kuigi ka üsna suur hulk vastajaid (40%) pidas originaalsõnastuses seletust arusaadavamaks. Siinkohal ei saa järeldusi teha vastajate keeleoskustaseme kohta, sest originaalsõnastuses seletuse eelistajate seas on peaaegu võrdselt madalama ja kõrgema keeleoskustasemega õppijaid.

(4) **hapu**

O: *teatud tugeva maitsega, mis on iseloomulik näiteks sidrunile või äädikale* – 22 (40%)

K: *sellise maitsega nagu sidrun või äädikas* – 33 (60%)

Näites 5 soovisime seletust lühendada täpsustuste arvelt, st kohandatud seletusest on ära jäetud sõnad *näiteks* ja *kindel*.

(5) **ajavaheimik**

O: *aeg, mis kestab näiteks mingist kindlast päevast või aastast mingi teise kindla päevani või aastani* – 22 (40%)

K: *aeg, mis kestab mingist päevast või aastast mingi teise päevani või aastani* – 31 (56%)

Ka näite 5 puhul eelistas rohkem vastajaid (56%) kohandatud seletust.

4.1.3. Omasõna vs. võõrsõna

Leksikograafias üldjuhul taunitakse sünonüümide kaudu tähenduste seletamist, kuna enamik sünonüüme ei ole semantiliselt identsed ning poliisemia ja tähendusnihked võivad kasutajat eksitada, mistõttu sünonüümid võivad küll seletust toetada, kuid mitte olla seletuse ainsaks vahendiks (Atkins, Rundell 2008: 450–422). Uurimaks, kas õppijad eelistavad võõrsõnalist ja lühemat või omasõnalist, aga täpsemat ja keerukamat seletust, palusime hinnata märksõna *ehtima* (näide 6) seletusi (täheanduses 'kujundades, värve, kaunistusi vm lisades kauni(ma)ks, ilusa(ma)ks tegema'). Siin valisime uue kohandatud seletuse sõnastuseks sünonüümi *dekoreerima*, mis on ÜS-is selles tähenduses *ehtima* täissünonüüm ehk jagab sama tähendust, kuigi *dekoreerima* ei kuulu keeleõppija sõnavarasse ega ole ei PSV-s ega Keeleõppija Sõnaveebis omaette märksõnana esitatud. Koostamispõhimõtete järgi sellist sõnaseletust seega esitada ei saa, ent tahtsime siiski uurida, kas kasutajad eelistavad seletuses lühemat võõrsõnalist sünonüümi või pikemat seletust omasõnadega. Eeldasime, et madalama keeleoskustasemega vastaja eelistab pigem esimest varianti, kuna see viitab sarnasele ingliskeelsele sõnakujule ja tähendusele. Selguse huvides tuleb siin mainida, et *ehtima* teised tähendused (sh 'millegi kaunistuseks, ehteks olema' ja 'end millekski valmis seadma') ei kuulu A2–B1-taseme sõnavarasse.

(6) *ehtima*

O: *kedagi või midagi ilusamaks tegema* – 25 (45%)

K: *dekoreerima* – 27 (49%)

Näite 6 puhul tulebki esile erinevus A2–B1 ja B2–C1 keeleoskustaseme vahel. 62% A2–B1-tasemega vastajaist eelistas võõrsõnalist seletust, B2–C1-taseme hulgast hindas kohandatud seletust paremaks vaid 36% – suurem osa neist eelistas omasõnalist ja täpsemat seletust. Neli vastajat kasutas võimalust kommenteerida: üks ühendaks need seletused; teine arvas, et mõlemad sobivad hästi; kolmas leidis, et mõlemad seletused võiksid olemas olla; neljas nentis, et sõna *dekoreerima* on lihtsam mõista, kuna see on ingliskeelse sõnaga sarnane. Kommentaaride põhjal võib arvata, et mõni vastaja võis tajuda pakutud sõnaseletuste tähenduserinevust, kuigi meie eesmärk oli esitada sama tähenduse kaks seletuse varianti.

4.1.4. Märksõnaga samatüvelised sõnad seletustes

Üks PSV koostamispõhimõtteid oli see, et seletustes välditakse üldiselt tähenduse edasiandmiseks märksõnaga samatüveliste sõnade kasutamist⁴. Alati seda põhimõtet siiski ei järgitud, nagu nt märksõnades *esineja* (näide 7), *arvutimäng* (näide 8) ja *avama* (näide 16).

(7) *esineja*

O: *keegi, kes mingil üritusel esineb* – 11 (20%)

K: *keegi, kes esineb, näiteks laulab, mängib pilli või peab kõnet* – 49 (89%)

Näite 7 puhul valisid vastajad ülekaalukalt (89%) arusaadavamaks kohandatud seletuse, kuigi ka selles esinev põhiverb on sama tüvega kui märksõna. Kohandatud seletuse paremale mõistmisele aitavad kaasa näited. Märksõna *esineja* juures kasutas kaheksa vastajat võimalust kommenteerida. Neljas kommentaaris pöörati tähelepanu just sellele probleemile, et märksõna *esineja* tähendus ei selgu *esinema* kaudu. Samuti leiti näiteks, et sõna *üritus* raskendab arusaamist; aga ka, et mõlemad variandid sobivad.

Ka märksõna *arvutimäng* (näide 8) seletuse puhul toodi esile, et sama tüve kasutamine ei tule seletuse mõistmisele kasuks.

(8) *arvutimäng*

O: *mäng, mida mängitakse arvutiga* – 28 (51%)

K: *mäng, mida saab mängida arvutiga* – 22 (40%)

Üks vastaja kommenteeris, et liitsõna (*arvutimäng*) ei tohiks seletada selle komponentide (*arvuti* ja *mäng*) kaudu, sest sõnastiku kasutaja ei pruugi teada, mida need komponendid tähendavad. PSV-d koostades kasutati kohati sellist seletuse malli, kuna kõik seletustes ja näidetes kasutatavad sõnad ning liitsõna komponendid on omaette märksõnad ja veebisõnastikus klikitavad – seega saab kasutaja tundmatu sõna tähendust kohe sealtsamast mugavalt järele vaadata.

⁴ PSV koostamisjuhend on kättesaadav EKI OneDrive'i pilvesalvestusruumis.

4.2. Morfoloogilised parameetrid

4.2.1. Umbisikuline tegumood

Eesti keele kui teise keele õpikute tekstide analüüsist on selgunud, et umbisikulist tegumoodi kasutatakse vähesel määral küll A1- ja A2-taseme tekstides, mõnevõrra tõuseb kasutus B1-taseme tekstides, kuid hüppeliselt on seda näha B2-taseme tekstides (Koppel 2019: 111). Ka õpetaja tööriistade järgi mõistab keeleõppija A2-tasemel umbisikulise tegumoe oleviku jaatavate vormide tähendust ning moodustama hakatakse neid alles B1-tasemel. PSV sõnaseletustes prooviti umbisikulist tegumoodi üldjuhul vältida. Juhul kui muu sõnastus (nt *saab teha* asemel *tehakse*) mõjus kohmakalt ja ebaloomulikult, kasutati seletamisel siiski umbisikut. Küsitluses tahtsime teada, kas ja kui võrd raskendab umbisikulise tegumoe kasutus seletusest arusaamist. Vastandasime selleks umbisikulises tegumoes seletuse isikulises tegumoes seletusega kolme sõna juures: *armuke* (näide 9), *etendus* (näide 10) ja *arvutimäng* (näide 8, vt ptk 4.1.4).

(9) **armuke**

O: *kindel partner seksis väljaspool abielu* – 22 (40%)

K: *kindel inimene, kellega väljaspool abielu seksitakse* – 24 (44%)

(10) **etendus**

O: *üritus, kus publikule esitatakse näiteks näidendit, ooperit või balletti* – 39 (71%)

K: *näiteks näidendi, ooperi või balleti esitus publikule* – 16 (29%)

44% vastanuist hindas sõna *armuke* seletustest arusaadavamaks kohandatud seletuse, kus on kasutatud umbisikulist tegumoodi. 40% vastanuist eelistas originaalsõnastuses seletust, kus umbisikulist tegumoodi ei kasutatud. 16% vastajatest ei osanud öelda, kumb seletus on selgem.

Sõna *etendus* puhul eelistas originaalsõnastust 71% ja sõna *arvutimäng* puhul 51% vastajaist. Kõigi kolme näite puhul ei mõjuta tõenäoliselt seletusest arusaamist mitte umbisikuline tegumood, vaid muud parameetrid, nt põhisõna asend (näide 10) või see, et seletuses kasutatakse märksõnas sisalduvaid sõnattüvesid (näide 8).

4.2.2. *des*-vorm

Õpetaja tööriistade järgi kuulub *des*-vorm keerukuse poolest B2-taseme oskuste hulka. Ka eesti keele kui teise keele õpikuid analüüsides on selgunud, et *des*-vorm ilmub tekstidesse alles B1-tasemel, kuid rohkem hakatakse kasutama seda B2-taseme lausetes (Koppel 2019: 108). Kuna Keeleõppija Sõnaveebi sihtgrupp on eeskätt A2–B1-tasemel õppijad, kohandasime seletused ümber nii, et need *des*-vormi ei sisaldaks. Ühtlasi soovisime teada, kas ja kui võrd segab õppijaid *des*-vormi olemasolu seletuses. Järgnevalt on esitatud märksõna *hankima* (näide 11).

(11) **hankima**

O: *otsides või asju ajades midagi saama* – 17 (31%)

K: *otsima või asju ajama ja siis midagi saama* – 32 (58%)

Kohandatud, ilma *des*-vormita seletust eelistasid vastajad mõnevõrra rohkem (58%). Siin tuleb esile ka A2–B1-taseme ja B2–C1-taseme eelistuste erinevus: kõrgema taseme vastanuist eelistas kohandatud seletust 68%, madalama taseme vastanuist eelistas kohandatud seletust 54%. Üsna suur oli nende osakaal (11%), kes ei osanud otsustada, kumb seletus arusaadavam on.

4.2.3. *v*-kesksõna

Õpetajate tööriistade grammatika mooduli järgi ei kuulu *v*-kesksõna mõistmine A2-taseme pädevuste hulka, B1-tasemel õppija mõistab selle tähendust ja oskab seda moodustada mõnest õpitud tegusõnast, B2-taseme õppija oskab seda moodustada tuttavatest tegusõnadest ja kasutada täiendina ning õpitud juhtudel ka öeldistäitena. Pidades silmas seda, et seletused oleksid kohased just A2–B1-tasemele, uurisime, kuidas hindavad õppijad *v*-kesksõna sisaldava seletuse arusaadavust, kasutades märksõna *ettevaatlik*.

(12) **ettevaatlik**

O: *tähelepanelik, vigadest ja õnnetustest hoiduda püüdev* – 29 (53%)

K: *selline, kes püüab vigadest ja õnnetustest hoiduda, kes on tähelepanelik* – 25 (45%)

Kuigi kohandatud seletuses vältisime *v*-kesksõna, eelistas *v*-kesksõna sisaldanud originaalsõnastuses seletust pisut üle poole vastajaist (53%).

Tulemustest võib järeldada, et v-kesksõna seletusest arusaamist ei mõjuta, küll aga võis seda teha B2-taseme konstruktsioon *hoiduma* [MILLEST]. Võimalik, et originaalsõnastuses seletust eelistatakse rohkem, kuna see algab sünonüümset tähendust kandva põhisõnaga. Kohandatud seletust alustab asesõna, mis tähendust edasi ei anna.

4.3. Süntaktilised parameetrid

4.3.1. Liigendatus ja info kompaktsus

Mõne märksõna (nt *ilm*, näide 13) tähendus tingib seletuse, mis koosneb mitmest osalausest ja sisaldab loetelu ning millest A2–B1-taseme õppijal võib olla keeruline aru saada. Eesmärk oli sõnastada kohandatud seletus selliselt, et info oleks võimalikult kompaktselt esitatud. Palusime õppijail hinnata märksõnade *ilm* ja *aadress* (näide 1, vt ptk 4.1.1) seletusi.

(13) *ilm*

O: *teatud ajal väljas valitsevad tingimused, näiteks temperatuur, tuul ja see, kas sajab vihma või paistab päike* – 11 (20%)

K: *tingimused väljas: temperatuur, tuul, sajab vihma või paistab päike* – 44 (80%)

Mõlema märksõna puhul eelistasid vastajad ülekaalukalt kohandatud seletust: märksõna *ilm* puhul 80% ja märksõna *aadress* puhul 89%.

Soovisime ka teada saada, kas sulud seletustes mõjutavad eesti keele kui teise keele õppijaid. Selleks palusime hinnata märksõnade *elamine* (näide 14) ja *elamus* (näide 15) seletusi.

(14) *elamine*

O: *oma elu veetmine (mingil viisil)* – 23 (42%)

K: *oma elu veetmine, mingil viisil olemine* – 25 (45%)

(15) *elamus*

O: *tugev (hea) kogemus* – 27 (49%)

K: *tugev ja enamasti hea kogemus* – 25 (45%)

Mõlema märksõna puhul jagunevad originaalsõnastuses ja kohandatud seletuse eelistused peaaegu võrdselt. Märksõna *elamine* puhul torkab silma ka nende inimeste osakaal (13%), kes ei osanud valida, kumb seletus selgem on. Sulud seletustes ei paista vastajaid segavat. Segavaks osutub muu: kolmes kommentaaris on välja toodud, et omadussõna *hea* seletustes ei ole kohane, kuna *elamus* võib olla ka negatiivne.

Komade arvu lauses on uuritud ka õppesõnastike ja eesti keele kui teise keele õpikute näitelausestes (Koppel 2020). Uurimuse tulemusena selgus, et õppijale suunatud näited on üldjuhul lihtlauseid ning seetõttu eelistatakse õppesõnastike näitelauseste korpuspõhisel automaattuvastusel lauseid, milles esineb kuni üks koma (vältimaks osalause esinemist).

4.3.2. *kui...siis*-sõnaseletusmall

PSV-d koostades oli *kui...siis*-sõnaseletusmalli kasutamise põhjuseks soov näidata ühend- ja väljendverbide komponentide järjekorda lause tasandil ning vältida komplekssemaid konstruktsioone ja keerukamat sõnavara. Õpetaja tööriistade grammatika mooduli põhjal ei kuulu aga A2-taseme pädevuste hulka pealause ja kõrvallause sidumine *kui...siis*-tarindi abil, küll peaks seda oskama kasutada B1-tasemel õppija. Uurisime, kas ja kuidas segab vastajaid pikem seletus, kus liitlause osalused *kui...siis* abil ühendatud on. Selleks palusime hinnata märksõnade *avama* (näide 16) ja *alla andma* (näide 2, vt ptk 4.1.1) seletusi.

(16) *avama*

O: *kui mingi pood, restoran vms on avatud, siis töötajad on kohal ja inimesed saavad seal käia* – 26 (47%)

K: *poodi, restorani vms lahti tegema* – 27 (49%)

Üldse mitte ootuspäraselt eelistasid märksõna *avama* seletustest u pooled vastanuist (47%) originaalsõnastuses pikemat varianti (kohandatud varianti eelistas 49%). Märksõna *alla andma* puhul eelistati kohandatud varianti (47%) veidi rohkem kui originaalsõnastuses (36%), kuid esile kerkib ka nende osakaal (16%), kes valida ei osanud. Kui vaadata A1–B1- ja B2–C1-taseme tulemusi eraldi, torkab silma, et kõrgema keeleoskustasemega õppijad eelistavad mõlema näite puhul kohandatud seletust veidi rohkem: *avama* puhul B2–C1 56% vs. A1–B1 42%, *alla andma* puhul B2–C1 64% vs. A1–B1 38%.

4.3.3. Ebatäpne kombineerimine vs. topeldamine

Mõnel juhul on PSV sõnaseletuses soovitud võimalikult palju infot esitada võimalikult kompaktselt, nagu nt märksõna *eeskuju* (näide 17) puhul. Originaalsõnastuses seletus kirjeldab seda kui *inimest või käitumise viisi*, millele järgnevas osaluses viidatakse nii inimesele kui ka käitumise

viisile tagasi asesõnaga *mis*, kuid see pole grammatiliselt täpne (inimesele pidanuks viitama asesõnaga *kes*). Kohandatud seletuse sõnastasime selliselt, et andsime varasemalt kokku surutud info kahe järjestikku esitatud tähendusena.

(17) **eeskuju**

O: *inimene või käitumise viis, mis on mudeliks, mida teised inimesed järgivad* – 29 (53%)

K: *inimene, keda teised järgivad; käitumise viis, mida teised järgivad* – 25 (45%)

Vastajaist veidi rohkem kui pooled (53%) eelistavad originaalsõnastuses seletust ja esile kerkib ka see, et B2–C1-tasemel õppijaist 60% peab originaalsõnastuses seletust arusaadavamaks. Kaks neist ka põhjendavad kommentaaris oma valikut: ühe jaoks lihtsustab arusaamist laensõna *mudel*, teise jaoks saab originaalsõnastuses kombineeritud seletuse abil tähendus selgeks lühema ajakuluga.

4.3.4. Põhisõna asend

Keeleõppija Sõnaveebi seletusi analüüsid märkasime, et põhisõna võib asuda seletuses nii alguses (*fotograaf* – inimene, kelle töö on pildistada), keskel (*friikartul* – pikkadeks pulkadeks lõigatud kartul, mis on õlis pehmeks keedetud) kui ka lõpus (*esindus* – riiki või ettevõtet esindav asutus). Uurisime ka seda, kuidas mõjutab põhisõna asend seletuses selle mõistmist. Selleks palusime hinnata märksõnade *eestlane* (näide 18), *etendus* (näide 10, ptk 4.2.1) ja *aasta* (näide 19) seletusi.

(18) **eestlane**

O: *Eesti päritolu inimene* – 9 (16%)

K: *inimene, kes on pärit Eestist* – 45 (82%)

Märksõna *eestlane* puhul eelistasid vastajad ülekaalukalt (82%) kohandatud seletust, kus põhisõna seletust alustab. Märksõna *etendus* puhul eelistasid vastajad (71%) originaalsõnastuses seletust, kus põhisõna samuti alustab seletust. *Etenduse* kohandatud seletuses asub see aga peaaegu lõpus.

A1-taseme märksõna *aasta* kohandatud seletust lühendasime põhisõna *periood* täiendite arvelt, nii et põhisõna *periood* alustaks seletust.

(19) **aasta**

O: 365 või 366 päeva pikkune periood, mis algab 1. jaanuaril ja lõpeb 31. detsembril – 27 (49%)

K: periood, mis algab 1. jaanuaril ja lõpeb 31. detsembril – 27 (49%)

Siin aga jagunevad eelistused võrdselt. Numbrid 365 ja 366 on sõltumata emakeelest märksõnaga *aasta* seostatavad, nii et hulk täiendeid põhisõna ees ei raskenda arusaamist. Ühes kommentaaris pakuti välja, et seletus peaks algama nii: „*periood, mis kestab 365 või 366 päeva ja...*“.

4.3.5. Piisav info hulk vs. lühidus

Kui keeleõppijal on vaja endale selgeks teha uusi sõnatähendusi, siis ei soovi ta kulutada selleks liiga palju aega. Sellest lähtudes võib oletada, et lühemat seletust eelistatakse rohkem, kuna nii on võimalik info kiiremini kätte saada. Et uurida, kuidas seletuse pikkus mõjutab vastajaid, palusime hinnata märksõnade *esineja* (näide 7, ptk 4.1.4), *avama* (16, ptk 4.3.2) ja *ametlik* (20) seletusi.

Märksõna *esineja* seletustest eelistasid vastajad ülekaalukalt (89%) kohandatud seletust, vaatamata sellele, et see on võrreldes originaalsõnastuses seletusega oluliselt pikem. Sellest nähtub, et õppijate jaoks on tähtis piisav info hulk, mitte tingimata seletuse lühidus.

Ka märksõnade *avama* ja *ametlik* põhjal saab teha sarnase järelduse, sest automaatselt ei eelistata kohandatud ja lühemat seletust. Mõlema sõna puhul eelistavad (ligikaudu) pooled vastajaist võrdselt originaalsõnastuses ja pikemat ning pooled vastajaist kohandatud ja lühemat seletust.

(20) **ametlik**

O: valitsuse või muude võimu esindavate organisatsioonide või isikutega seotud; nende kehtestatud korrale vastav – 26 (47%)

K: valitsuse või riigiga seotud; kehtestatud korrale vastav – 26 (47%)

5. Põhjäreldused ja arutelu

Küsitlusele vastasid peamiselt B1–B2 keeleoskustasemel õppijad, samas kui A1- ja A2-taseme (kokku 7 vastajat) ning C1-taseme (8 vastajat) esindatus oli ligikaudu võrdne. Kuigi selline jaotus võimaldab teataval määral võrrelda eri keeleoskustasemega õppijate eelistusi, raskendab vastajate ebavõrdne jaotus keeleoskustasemete lõikes põhjapanevate järelduste

tegemist. Edaspidi oleks otstarbekas kujundada küsitluse valim selliselt, et keeleoskustasemetes esindatus oleks rohkem tasakaalus.

Seda, et küsitluses kasutatud seletustes esines enamasti mitu vaadeldavat parameetrit korraga, võib vaadelda nii plussi kui ka miinusena. Ühelt poolt oleks järelduste tegemine lihtsam, kui ei peaks seletuste puhul arvestama erinevate parameetrite mõju, kuid samas loomulikus keeles ja seletuste loomises ei pruugigi uuritavaid elemente n-ö puhtalt esineda. Leksikograafid kasutavad ikka erinevaid väljendusvahendeid koos – näiteks on ÜS-is seletatud *aktsiisimaksu* kui *kaudset riigimaksu, millega maksustatakse teatud valmistooteid (nt tubakatooteid, alkohoolseid jooke, vedelkütust)*, milles esineb meie uuritavatest parameetritest umbisikulist tegumoodi, täpsustusi (*teatud*), näidete esitamist ja liigendatust (sulud ja osalause arv) – ning seetõttu peab ka analüüsis paratamatult arvestama erinevaid võimalikke tegureid, mis võivad seletuse mõistmist mõjutada. Järelduste täpsuse huvides võiks tulevikus küsitluse kaasata vaid selliseid seletusi, milles esineb ainult üks parameeter korraga.

Küsitluse oli kaasatud kolm sõnaliiki – nimisõnad, tegusõnad ja omadussõnad. Need on sisusõnad ehk täistähenduslikud sõnad, mis kannavad lauses kindlat tähendussisu ning mille puhul võiks eeldada, et kuna nende seletused on konkreetsemad, on ka seletustest arusaamine paremini katsetatav. Need kolm sõnaliiki on Keeleõppija Sõnaveebis kõige sagedamad, moodustades kokku 84% kõigist märksõnadest. Ka ÜS-is, mis sisaldab ligikaudu 180 000 eestikeelset märksõna, on need sõnaliigid kõige sagedamad: nimisõnu on ligikaudu 75% (sh pärisnimed 6%), omadussõnu 11% ja tegusõnu 8%. Eesti keele ühendkorpuses 2023 on sagedamad sõnaliigid nimisõnad, tegusõnad, määrsõnad, sidesõnad, asesõnad ja omadussõnad; kuid ühendkorpusest sõnaliikide sagedusi vaadates tuleb arvestada seda, et sõnaliigid on sõnadele määratud automaatselt ning ei pruugi alati olla õiged. Et teha põhjanevamaid järeldusi, saaks tulevikus keeleõppijail lasta hinnata ka teiste sõnaliikide seletusi. Samuti võiks kaaluda rohkemate tegusõnade ja määrsõnade kaasamist, kuna need on abstraktsemad ning neid on raskem seletada.

Jätsime küsitluse ka võimaluse oma eelistust mitte märkida, mõeldes olukordadele, kus mõlemad seletused võivad tunduda vastajale vastuvõetavad. Me ei tahtnud kunstlikult tekitada eelistust sinna, kus seda ei pruugi olla. Samas tekitas see vastusevariant ka ebamäärasust järelduste tegemisel, nt kui 47% vastajatest eelistasid kohandatud seletust, 36%

originaalsõnastuses seletust, kuid samas 16% polnud eelistust, ei saa väita, et pakutud kohandatud seletus oleks tingimata parem.

Küsitluse tulemused osutavad siiski mitmele tendentsile, mis mõjutavad eesti keele kui teise keele õppijate arusaamist sõnaseletustest.

Leksikaalsete parameetrite analüüsis ilmnes, et ase- ja sidesõnade kasutus seletustes raskendab tähenduse mõistmist. Õppijad eelistasid kompaktsemaid sõnastusi, kus info on esitatud loetelude või lühemate fraasidena ning kus välditakse sidesõnu ja sisutühje asesõnu. Samuti selgus, et õppijad eelistasid seletusi, millest on eemaldatud abstraktse tähendusega täpsustused, nagu *teatud, näiteks ja kindel*. Ilmnes ka keeleoskustasemest sõltuv erinevus võõrsõnade eelistamisel. A2–B1-tasemel õppijad kaldusid eelistama tuttavat ja rahvusvaheliselt läbipaistvat võõrsõna, samas kui kõrgema keeleoskustasemega õppijad eelistasid pigem omasõnalist ja semantilist täpsemat seletust. Rahvusvaheliselt läbipaistev tüvi pakub mõistmisel ilmselt tuge eriti madalama taseme keeleõppijatele, aga siinkohal on oluline rõhutada, et eesti keele kui teise keele õppijad on erineva emakeelega ning mitte kõigi jaoks ei pruugi võõrsõna olla arusaadavam. Nagu eespool ka mainitud, sünonüümide kaudu tähenduste seletamist leksikograafias üldiselt välditakse, pigem püütakse mõiste sisu avada täpsema kirjeldusega. Küsimus jääb, kas selline lähenemine algtaseme õppijaid silmas pidades on kõige otstarbekam, ent andes ainult ühesõnalise võõrsõnaga seletuse, läheneks õppesõnastik juba kakskeelsele sõnastikule.

Morfoloogiliste parameetrite analüüs näitas üllatuslikult, et umbisikulise tegumoe kasutus ei raskenda seletusest arusaamist. Siiski eelistasid umbisikulise tegumoe seletust suuremal määral kõrgema tasemega keeleõppijad. Arusaamist mõjutavad pigem muud tegurid, nagu seletuse ülesehitus või märksõnaga samatüvelised sõnad seletuses. Seevastu *des*-vormi sisaldav seletus, mis on sündmuse kompaktne esitamine teise sündmuse kontekstis, osutus õppijatele pigem keerukaks. *v*-kesksõna puhul oleks tarvilik kaaluda kohandatud sõnastuse muutmist ja küsitluse kordamist. Kui vaadata sõnaseletustes *v*-kesksõna sisaldavate fraaside keerukust, võib eeldada, et nende mõistmine valmistab eriti madalamatel keeleoskustasemetel raskusi. Siinsetest tulemustest ei selgu aga ei originaalsõnastuses seletuse ega kohandatud seletuse eelistus: valikuid on peaaegu pooleks. Ükski vastaja ei kasutanud ka võimalust selgitada oma eelistust. Seega võis vastaja langetada otsuse ühe või teise seletuse kasuks juhuslikult, pikemalt süvenemata, ja on võimalik, et vastaja tegi

küll valiku, aga selgusetuks jääb, kas mõlemad seletused olid ühtviisi arusaamatud või ühtviisi mõistetavad.

Süntaktiliste parameetrite analüüsi põhjal võib öelda, et täiendite rohkus põhisõna ees võib arusaamist takistada. Õppijad eelistasid seletusi, kus põhisõna paikneb seletuse alguses ja loob järgnevale infole kohe semantilise raamistikku. Samas ei osutunud määravaks mitte seletuse lühidus, vaid piisav ja asjakohane infohulk. Mitmel juhul eelistati pikemat seletust, kui see andis tähendusest selgema ja konkreetsema ülevaate, näiteks näidete abil. *kui...siis*-sõnaseletusmalli puhul tuleks samuti kaaluda kohandatud sõnastuse muutmist ja küsitluse kordamist. Kui vaadata *kui...siis*-sõnaseletusmalliga seletuste pikkust ja seda, et oluline info paikneb neis lõpus, võib eeldada, et nende mõistmine on keeruline just madalamatel keeleoskustasemetel. Kuna eelistused jagunesid pooleks ja kommentaare ei lisatud, võis ka siin olla vastaja valik juhuslik.

Küsitluse tulemusi oleme juba rakendanud olemasolevate seletuste kohandamisel Keeleõppija Sõnaveebis ning saja uue, B2-taseme märksõna seletuste koostamisel. Tulevikus on plaanis Keeleõppija Sõnaveebi märksõnastikku veelgi laiendada ning selleks appi võtta suured keelemudelid. Suuri keelemudeleid saaks promptida uute põhimõtete ja eeskujulike seletusnäidete abil ning sel viisil automaatselt luua leksikograafie seletuste mustandid, mida järeldoimetada. Keelemudelite pakutud mustandite kasutamine võimaldaks koostamist oluliselt kiirendada ja seeläbi suurendada lühema ajaga Keeleõppija Sõnaveebi märksõnastikku. Keelesammu projekti raames loodud andmestikku (uusi kohandatud sõnaseletusi) saabki edaspidi kasutada suurte keelemudelite sisendina automaatsete seletuste loomisel (vt ka Ide jt 2026).

6. Kokkuvõte

Andsime artiklis ülevaate küsitlusest, mille korraldasime 2025. aasta lõpus 55 eesti keele kui teise keele õppija seas. Küsitlusega tahtsime välja selgitada, millised leksikaalsed, morfoloogilised ja süntaktilised nähtused raskendavad keeleõppijal sõnaseletuste mõistmist. Selleks hindasid vastajad 20 märksõna kaht erinevalt sõnastatud seletust, mis pärinesid eesti keele kui teise keele õppijale suunatud Keeleõppija Sõnaveebist.

Küsitluse tulemused andsid esialgse ülevaate uuritavatest nähtustest. Analüüs näitas, et ase- ja sidesõnade liigne kasutus võib raskendada

seletuse mõistmist ja õppijad eelistavad pigem täpsustusteta seletusi, kus pole kasutatud nt sõnu *teatud, näiteks* ja *kindel*. Samuti ilmnes, et A2–B1-tasemel eelistatakse seletustes pigem tuttavaid võõrsõnu, samas kui kõrgema keeleoskustasemega õppijatel sellist eelistust ei täheldatud. Üllatuslikult ei raskendanud tulemuste põhjal umbisikulise tegumoe kasutamine seletustest arusaamist, küll aga *des*-vormide kasutus. Lisaks selgus, et täiendite rohkus põhisõna ees mõjutab seletusest arusaamist ning eelistatud on seletused, milles põhisõna paikneb esikohal. Oluliseks teguriks osutus ka info hulk: piisava info hulk on arusaadavuse seisukohalt määravam kui seletuse lühidus.

Küsitluse tulemuste põhjal uuendasime koostamis põhimõtteid, mille alusel saame kohandada juba olemasolevaid seletusi Keeleõppija Sõnaveebis ning luua seletusi uutele lisatavatele B2-taseme märksõnadele.

Kirjandus

Atkins, Sue; Michael Rundell 2008. The Oxford Guide to Practical Lexicography. Oxford: Oxford University Press.

Barnbrook, Geoff 2002. Defining Language: A Local Grammar of Definition Sentences. (= Studies in Corpus Linguistics 11.) John Benjamins Publishing Company.

DeepL. Tõlketarkvara. <https://www.deepl.com/en/translator>.

Geeraerts, Dirk 2006. Meaning and definition. – A Practical Guide to Lexicography. John Benjamins Publishing Company, 83–93.

Glosbe. Mitmekeelne veebisõnastik. <https://et.glosbe.com>.

Google Translate. Tõlketeenus. <https://translate.google.com>.

Ide, Yusuke; Adam Nohejl; Joshua Tanner; Hitomi Yanaka; Christopher Lindsay; Taro Watanabe 2026. Towards Automated Lexicography: Generating and Evaluating Definitions for Learner’s Dictionaries. arXiv preprint arXiv:2601.01842.

Kallas, Jelena; Kristina Koppel; Raili Pool; Katrin Tsepelina; Tiit Üksik; Pilvi Alp; Anu Epner 2021. Eesti keele kui teise keele õpetaja tööriistad Eesti Keele Instituudi keeleportaalis Sõnaveeb. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, 17, 61–80. <https://doi.org/10.5128/ERYa17.04>.

Kallas, Jelena; Kristina Koppel; Katrin Tsepelina 2024. The EKI Picture Dictionary. – XXI EURALEX International Congress: Lexicography and Semantics. Book of Abstracts: Cavtat, Croatia, 8–12 October 2024. Institut za hrvatski jezik, 108–112.

Kallas, Jelena; Mai Tiits; Maria Tuulik; Kristina Koppel; Madis Jürviste 2014. Eesti keele põhisõnavara sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- Kallas, Jelena; Maria Tuulik 2011.** Eesti keele põhisõnavara sõnastik: ajalooline kontekst ja koostamispõhimõtted. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 7, 59–75. <https://doi.org/10.5128/ERYa7.04>.
- Keelekliki sõnastik.** www.keeleklikk.ee/en/dictionary.
- Keelesamm.** Eesti Keele Instituut. <https://eki.ee/keelesamm>.
- Keeleõppija Sõnaveeb.** Eesti Keele Instituut. <https://sonaveeb.ee/lite>.
- Koppel, Kristina 2019.** Eesti keele kui teise keele õpikute lausete analüüs ja selle rakendamine eri keeleoskustasemetel sõnastike näitelauseste automaatsel valikul. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 15, 99–119. <https://doi.org/10.5128/ERYa15.06>.
- Koppel, Kristina 2020.** Näitelauseste korpuspõhine automaattuvastus eesti keele õppesõnastikele. (= *Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis* 38.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Koppel, Kristina; Jelena Kallas 2021.** Keeleõppija Sõnaveeb eesti keele kui teise keele õppija abilisenä. – *Oma Keel* 43, 23–30.
- Koppel, Kristina; Jelena Kallas 2022.** Eesti keele ühendkorpusete sari 2013–2021: mahukaim eestikeelsete digitekstide kogu. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 18, 207–228. <https://doi.org/10.5128/ERYa18.12>.
- Koppel, Kristina; Arvi Tavast; Margit Langemets; Jelena Kallas 2019.** Aggregating dictionaries into the language portal Sõnaveeb: Issues with and without a solution. – *Proceedings of the eLex 2019 conference*. 1–3 October, Sintra, Portugal. Brno: Lexical Computing CZ, s.r.o, 434–452.
- Langemets, Margit; Kristina Koppel; Jelena Kallas; Arvi Tavast 2021.** Sõnastikukogust keeleportaaliks. – *Keel ja Kirjandus* 8–9, 755–770. <https://doi.org/10.54013/kk764a6>.
- LimeSurvey.** Küsitlustarkvara. <https://www.limesurvey.org>.
- Piltsõnastik.** Eesti Keele Instituut. <https://sonaveeb.ee/wordgame>.
- PSV = Jelena Kallas; Mai Tiits; Maria Tuulik; Kristina Koppel; Madis Jürviste 2014.** Eesti keele põhisõnavara sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://arhiiv.eki.ee/dict/psv>.
- Raamdokument 2007 = Euroopa keeleõppe raamdokument: õppimine, õpetamine, hindamine.** Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium, 2007.
- Räägi minuga.** Facebook. <https://www.facebook.com/groups/raagiminuga>.
- Svensén, Bo 2009.** *A Handbook of Lexicography*. Cambridge University Press.
- Sõnaveeb.** Eesti Keele Instituut. <https://sonaveeb.ee>.
- Õpetaja tööriistad.** Eesti Keele Instituut. <https://sonaveeb.ee/teacher-tools/#/home>.
- ÜS = EKI ühendsõnastik.**

Learner evaluation of dictionary explanations in Learner's Sõnaveeb for Estonian as a second language

KRISTINA KOPPEL, LIINA LUTSEPP,
MARIA TUULIK

This article reports on a survey of 55 learners of Estonian as a second language that examined which lexical, morphological, and syntactic features hinder the comprehension of dictionary definitions. Participants evaluated two alternative definitions for 20 headwords from Learner's Sõnaveeb, one original and one adapted according to learner-oriented principles.

The results indicate a preference for compact definitions that avoid excessive use of conjunctions, semantically empty pronouns, and vague or abstract modifiers. Words such as *teatud* 'certain', *näiteks* 'for example', and *kindel* 'specific' were found to reduce clarity. Learners at A2–B1 levels preferred familiar loanwords, whereas no such preference was observed at higher proficiency levels. A morphological analysis showed that the impersonal voice does not significantly impede comprehension, while *-des* constructions are problematic. From a syntactic perspective, comprehension was facilitated when the headword appeared at the beginning of the definition, whereas dense premodification hindered understanding. Overall, providing sufficiently relevant information proved more important than minimizing definition length.

Based on these findings, the principles for compiling definitions in Learner's Sõnaveeb were revised and applied to both existing entries and new B2-level vocabulary.

Keywords: language learning, pedagogical lexicography, adaptation of definitions, proficiency levels, Estonian as a second language

Kristina Koppel
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
kristina.koppel@eki.ee

Liina Lutsepp
Tallinna Ülikool
humanitaarteaduste instituut
Narva mnt 25
10120 Tallinn
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
llutsepp@tlu.ee

Maria Tuulik
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
maria.tuulik@eki.ee

SÕNAJÄRJEUENDUS INGLISE-EESTI ILUKIRJANDUSTÕLGETE VABADES KLAUSIDES (1911–1929)

URMET LEPASSON

Annotatsioon. Artikkel uurib 1910–1920-ndatel rakendatud muudatusi eesti kirjakeele sõnajärjes, keskendudes inglise-eesti ilukirjandustõlgete vabadele klausidele. Suur osa uuendajate ettepanekuid sõnajärje osas olid suunatud tajutava saksapärasuse vähendamisele, sh verbi toomine lause lõpust ettepoole; ettepanekud lähendasid sõnajärge aga inglise keelele. Uurimuses käsitlesin lõike 28 inglise-eesti ilukirjandustõlkest aastatel 1911–1929. Leidsin verbiga vabad klausid, milles verbile järgnes laiend, ning jagasin need uuenduslikeks ja traditsioonilisteks, et välja selgitada sõnajärjeuenduse vastuvõtt. Analüüsisist selgus, et uuenduslikke vabu klause kasutasid esialgu üksikud tõlkijad, kuid 1920-ndate lõpupoole levis see laiemalt, kusjuures katsetati nii radikaalsema sõnajärjemuutuse kui ka vaba sõnajärjega. Sõnajärjeuenduse kasutuselevõtt sõltus pigem tõlkijast kui kirjastusest. Vabad klausid säilitasid teisi eestipäraseid jooni, seega oli kokkuvõttes inglise sõnajärjega pigem juhuslik.

Võtmesõnad: sõnajärg, adverbiallause, konverbitarind, keeleuendus, tõlkekirjandus, degermaniseerimine

1. Taust

20. sajandi keeleuendusega tuli kaasa tähelepanuväärne sõnajärjemuutus eesti kirjakeele kõrvallauses ja ka (*des-*)konverbitarindis: varem pigem verbilõpulisel klause (näited 1, 2), mis ühtisid Wiedemanni grammatikaga („Kõrvallauses on tegusõna lõpus: ..“ – Wiedemann 2011 [1875]: 626; tlk Laanekask), hakati vastavalt kirjutama pealauselise sõnajärjega (3) või verbialguliselt (4a) (vt Nurkse 1929; Aavik 1936; Remmel 1963; Uuspõld 1966: 33–35; Ehala 1998; Lindström 2005: 36; Erelt 2017a: 38). Sõnajärjeuenduseks tegi esimesed ettepanekud Johannes Aavik (1912), mida ta lihtsamal kujul hiljem edasi propageeris, ning tema püüdlusi peegeldasid

mõned 1920-ndate grammatikad (nt Põld 1922; Loorits 1923); ettepanekutest endist on tänapäevase sõnajärje kujunemise vaatenurgast olulisem nende rakendamise kulg, mida üritan siinses artiklis lahata.

- (1) *Kuigi lõuna-aeg ammu mööda on*, läks ta ometi veel wäesalkade juurde. (11DN14)¹
- (2) .. wiimaks jäi ta üsna minu kõrwale seisma, *jalgu wõimalikult laiaili ajades* .. (14LM11)
- (3) *Kuigi Wilfrid oli alles Londonis*, ometi polnud teda näha ega polnud temast ka juttu. (28GV14)
- (4) a. Ema võttis lambi ja ruttas välja, *jättes ta pimedusse*. (29LP20)
b. She caught up the lamp and hurried out, *leaving him in darkness*. (London 2001 [1911])

Sõnajärjeuendusel on mõju nii lause kõlale kui ka ülesehitusele: muutus sõnajärjemustrites mõjutab tüüpilist lauserütmi ning sellega kaasnevad muudatused infostruktuuris. Eriti paistab silma just konverbitarindi uuendatud sõnajärg, mis sarnaneb verbilõpulisena infostruktuurilt pigem fraasi kui osalausega (Simmul 2024: 31, 2025: 104 – infoelement ja -üksus). Verbialgulisena sarnaneb konverbitarind ka Euroopa keeltes levinud konstruktsioonidega, sh inglise vaba *ing*-tarindiga (Lepasson 2025a) (näide 4b), mistõttu võib selle levimine olla seotud tõlketekstidega. Infostruktuurilist mõju võib märgata ka kõrvallauses, mis on uuendusjärgselt pigem vahelduva sõnajärjega: juba uuenduse kriitikud mainisid tuntud ja uue info segipaiskamist (Leetberg 1925; Nurkse 1929) ning nüüdseks paistab tuntud-uus olevat üks peamisi kõrvallause sõnajärje mõjutajaid (Lindström 2017; Erelt 2017b).

Tänapäevase seisu põhjal võib oletada, et sõnajärjeuendus aitas kaasa keele paindlikkuse arenemisele, kuid Rein Nurkse kriitika sõnajärjeuendusele viitab pigem sellele, et paindlikkus ei olnud eesmärk ning uuendatud sõnajärg võeti üle ideoloogilistel põhjustel. Oma ettepanekutes, aga ka muudes kirjutistes, kus ta sõnajärjega tegeleb, nimetab Aavik verbilõpulist kõrvallauset saksapäraseks (nt Aavik 1908, 1912, 1915a); sama teevad näiteks Harald Põld oma lauseõpetuses, mainides veel vene ja soome keele mõju (Põld 1922), ning Oskar Loorits oma grammatikas, milles ta Aaviku ühe eeskujuna välja toob (Loorits 1923). Sõnajärjeuendus

¹ Materjalist pärinevate näidete allikad on viidatud koodiga, mis viitab aastale, autorile ja pealkirjale (11DN – 1911, Arthur Conan Doyle, „Napoleon Bonaparte“); arv koodi järel näitab, mitmenda analüüsiks valitud lausega on tegemist. Kirjed on artikli lisas.

pannakse niimoodi võrduma degermaniseerimisega ja sellest saab üks viis oletatavaid saksapärasusi tõrjuda.

Ideoloogilist motivatsiooni näitab ka viis, kuidas detailsemad ettepanekud võeti kokku üheks loosungiliseks üldreegliks. Esialgsed ettepanekud, mis seavad verbi asetusele ka tingimusi (Aavik 1912), taanduvad järgnevates väljaannetes sisuliselt lihtsaks soovituseliseks verb lause lõpust võimalikult ettepoole tuua (nt Aavik 1915a) või lausa lauselõpulist verbi vältida (Pöld 1922; Loorits 1923). Rein Nurkse käsitleb seda mõtlematu propagandana, peegeldades seejuures Aaviku enda sõnu:

.. minu eesmärk siin on enam propagandat teha kui detailis uurimise tööd pakkuda. Ja need antud kaksteist reeglit võib kahes peareeglis kokku võtta: 1. prädikadi nomen või verb asetada mitte lause viimsesse lõppu, vaid võimalikult ette poole; .. (Aavik 1912: 368)

Propagandatrummid põristavad kõrvad huugama: verb võimalikult ettepoole... võimalikult ettepoole... Juhtmõte, mis selle nõudmise sisemiselt arusaadavaks teeks, jääb tulemata. Aaviku poolt Eesti Kirjanduses 1912 esitatud kasuistikat ei jõua mees pidada. (Nurkse 1929: 322)

Üldistamise kõrval toimub ka uute reeglite karmistamine. Pöld toob kõrvallause sõnajärjest rääkides välja ka erandeid, ent Looritsa käsitlus on radikaalne: esiteks tahab ta V2 (verb teisel kohal) asemele nn loogilist SV-järge (subjekt enne verbi; *eile jooksis koer .. > eile koer jooksis ..*); teiseks tuleks tema sõnul liitvormid hoida koos (*on rebast näinud > on näinud rebast*); ning kolmandaks tuleks kõrvallauses kasutada pealause sõnajärge (Loorits 1923). Kuigi kõik kolm punkti on juba Aaviku soovitusel sees, siis Loorits kinnistab nad reegliteks.

Rangele keeleuudendusele vastukaaluks pakuti välja ka vahelduva sõnajärjega variante. Üks näiteid vabama sõnajärje poole liikumisest tuleb kaks aastat pärast Looritsa grammatikat Karl Leetbergi lauseõpetuses (Leetberg 1925), kus ta toob välja tingimusi, mil kõrvallausel peaks olema pealause sõnajärg ja millal mitte, rõhutades seejuures tuntud ja uue referendi kohta lauses. Aavikki jõuab oma grammatikas lõpuks nüansikama käsitluse juurde, pühendades sõnajärjele 34 lehekülge, sh nii liigsele saksapärasusele kui liigsele degermaniseerimisele. Samas nendib ta, et eesti sõnajärg vajaks omaette raamatut. (Aavik 1936: 158–191)

Sõnajärjediskursuse taustal laienes oluliselt eestikeelse kirjanduse maht: kureeritud rahvusbibliograafia järgi ilmus 1900.–1919. a 2509

ning 1920.–1939. a 4831 eestikeelset ilukirjandusteost (Kruusmaa jt 2025). Märkimisväärne osa 1920.–1939. a ilukirjandusest on tõlkekirjandus (umbes 45%), mille peamised lähtekeeled on saksa ja inglise keel. 1930-ndateks muutus inglise keel tõlkekirjanduse peamiseks lähtekeeleks (395 tõlketest 1189-st), nagu ta on tänapäevalgi, alates 1990-ndatest. Inglise keelest tõlgitud teoste populaarsus saksa keelest tõlgitutega võrreldes peegeldaks justkui sõnajärjeuenduse eesmärki vahetada saksapärase sõnajärg inglispärasega. Tõlkijatele on ette heidetud sõnajärjeuendustega liialdamist (Remmel 1963), samas ongi tõlgitud keel algupärasega võrreldes stiili poolest nihkes: see tunti ära juba keeleuenduse aegu (Aavik 1915b) ning seda on näidatud hiljutistes uurimustes (Taukar 2020).

Sõnajärjeuendusega avanesid just inglise-eesti tõlgetes uued võimalused lähteteksti stiili säilitada: vähemalt Looritsa toodud reeglid on kõik tüüpilised ka inglise keelele. See võib tõesti tähendada sõnajärjeuenduse tihedamat tarvitamist, mida Nikolai Remmel oma sõnajärjeuurimuses kritiseeris (Remmel 1963). Rummeli käsitlus eesti sõnajärjest on senistest põhjalikum, materjali valides on ta aga ettevaatlik ja väldib uuenduslikku sõnajärge kasutanud autoreid, rääkimata tõlketekstidest. Järgnevas uurimuses proovin teha vastupidist ja vaatan just nende väheväärtustatud, aga paljuloetud tõlketest sõnajärge sõnajärjeuenduse perioodil. Teises osas kirjeldan täpsemalt uurimuse eesmärke, valitud materjali ning meetodeid, kolmandas osas analüüsi tulemusi ning neljandas järeldusi.

2. Eesmärk, materjal ja meetod

Looritsa kokku võetud kolmest sõnajärjeuenduslikust reeglist (vt 1. osa) on ilmselt mõjuma jäänud vaid üks: kuigi kõrvallause verbi asetus on muutlik, siis pealause sõnajärge kasutatakse seal endiselt tihti (Lindström 2004: 419). Martin Ehala uurimus näitab, et verbilõpuline sõnajärg taandus ajakirjanduse kõrvallauses 1926. ja 1933. aasta vahel 53,8%-lt 16,9%-le, samas kui 1912. aastal oli see 82,9% (Ehala 1998). Aaviku soovitustest on laias kasutuses ka konverbitarindi verbialguline sõnajärg (Simmul 2020: 229 – verbialgulisi *des*-tarindeid 284 825-st ehk 34,4%). Minu katseuuringu järgi tuleb verbialgulist *des*-konverbitarindit tänapäevases inglise-eesti ilukirjandustõlkes (2010–2014) ette kaks korda tihemini (66,4% *des*-konverbitarinditest) kui algupärastes teostes (33,3%) ning 1923. ja 1924. aasta tõlked näitasid sellele tasemele lähenemist (41,0% ja

57,7%); samas 1907. ja 1913. aasta teostes oli verbialguline *des*-konverbi-
tarind marginaalne (2,36% ja 0,84%) (Lepasson 2025b). Nende uurimuste
põhjal toimus peamine sõnajärjeuendus 1910–1920-ndatel, kuid andmed
on üpris hõredad ja need uurivad täpsustamata ajakirjandustekste ja üksi-
kuid tõlketeoseid. Siinse uurimuse eesmärk on pilti sõnajärjeuenduse
rakendamisest tihendada ja komplitseerida: analüüsides teoseid igast
aastast, vaadates neid tõlkija ja kirjastaja kaupa, samas fookuseerides kit-
samale tarindirühmale – vabadele klausidele (vt 2.2) –, tõlkekirjandusele
kui žanrile ja ühele lähtekeelele. Otsin vastuseid küsimustele: 1) milliste
vabade klauside puhul on tegu uuendusliku sõnajärjega; 2) millal sõnajärje-
uendus inglise-eesti tõlketekstides vastu võeti; 3) kuidas võeti uuenduslik
sõnajärg vastu eri tõlkijate poolt, eri kirjastustes ning 4) kas uuenduslik
sõnajärg tähendas inglise sõnajärje ülevõtmist?

2.1. Materjal

Materjalivalikus on inglise-eesti ilukirjandustõlkeid aastatest 1911–1929,
kokku 20 teost (vt lisa 1). Esialgse valiku tegin juhuslikult iga aasta kohta
lähtuvalt kättesaadavusest. Et mõõta Aaviku soovitude vastuvõttu, jätsin
tema enda tõlked välja; korpuse andmete põhjal ei leidunud materjali
sobivaid teoseid aastatest 1915–1917, 1919 ja 1921. Esialgsele valikule
lisasin võimalusel samade tõlkijate tõlkeid teistest uuritava perioodi aas-
tatest, et näha, millal ja kuidas need tõlkijad sõnajärjeuenduse üle võtsid.
Igast teosest võtsin kaks umbes 500-sõnelist lõiku: üks algusest ja teine
sobivast kohast raamatu keskelt, kuna tõlketeose stiil võib olla ebahütlane
(vt Monticelli 2006). Mõned teosed osutusid kaudtõlgeteks: teose algkeel
oli inglise keel, kuid eesti keelde olid need tõlgitud teise keele vahendusel;
jätsin need siiski kontrastiks analüüsi. Kvalitatiivseks analüüsiks kasutasin
ka osade teoste lähtetekste; tulemuste täpsustamiseks tegin järelanalüüsi
veel kaheksa teosega (vt 3.5).

2.2. Meetod

Materjalist otsisin välja kõik **vabad klausid**. Termin *vaba klaus* viitab selles
artiklis vaba laiendina esinevale adverbiaallausele (näide 5) ja konverbi-
tarindile (6); absoluuttarindid ja nominalisatsiooniga vabad laiendid jäid
välja, kuna sõnajärjeuendus neid ei puudutanud. Iga vaba klausid puhul

määrasin nende vormi (adverbiaallause tüüp, konverbivorm) ning selle, kas esineb **verbijärgseid laiendeid** – verbi ettepoole toomine tähendab ühtlasi laiendite liikumist verbi järele (vt 3.1). Verbiks arvestasin vaid pöördelist verbivormi või konverbi, nii et liitvormi ja liitöeldise ülejäänud osa võis esineda ka lause lõpus (vrd näiteid 7a ja 7b); verbijärgseks laiendiks ma neid ei arvanud. Verbilõpuliseks lugesin kõik ülejäänud klausid – ka need, kus laiendeid ei olnud (SV- ja V-kujulised klausid: *kui koer jooksis; joostes* jms), kuna need sobivad mõlema malliga ja neid uuenduslikuks lugeda ei saa.

- (5) Elu haawab teda, *sest elu on liikumine*, tema aga ihaldab kõike liikumist seisma panna. (13LW06)
- (6) **Hoides kinni kannu katkist kaant** ta valas kaks tassi kohvi. (29LP24)
- (7) a. Lohutav paik – polnud vaja enam midagi nii väga tõsiselt võtta, *kui olid siit turult läbi läinud*. (28GV28) – verbijärgse laiendiga
b. Teisest küljest aga, *olgugi et onu omalt poolt weel kedagi ei olnud nimetanud*, ei kahtlenud keegi, et see saab olema Jim Harrison .. (25DR10) – verbilõpuline

Et vastata esimesele uurimisküsimusele uuendusliku sõnajärje kohta, liigitasin verbijärgse laiendiga vabad klausid **traditsioonilisteks ja uuenduslikeks** (vt 3.3). Liigitamine on vajalik, et eristada selliseid klause, mille puhul kasutati verbijärgseid laiendeid juba varem, neist klausidest, mille puhul hakkas uus sõnajärg levima sõnajärjeuuduse tõukel. Liigituse põhimõte tugineb minu hinnangul sellest, et uuendusi võeti kasutusele teostes, kus verbijärgseid laiendeid esines vähemalt pooltes vabadest klausidest. Lisaks klausitüüpide liigitamisele jagasin sama põhimõtte järgi uuenduslikeks ja traditsioonilisteks ka teosed.

Teoste ja klauside liigitamisel järgisin järgmisi põhimõtteid:

1. **Traditsioonilisteks** lugesin sellised vaba klausid, mille oli verbijärgne laiend ning mis esinesid teostes, kus verbijärgse laiendiga vabad klausid moodustasid vabadest klausidest alla 50% ning mis ei olnud kronoloogiliselt eelnevates teostes loetud uuenduslikuks. Näiteks olid põhjuslauseid juba enne uuendust varieeruva sõnajärgjega, nii et verbijärgne laiend neis klausides sõnajärjeuudusele ei viita.
2. **Uuenduslikeks** lugesin sellised vaba klausid, kus verbijärgse laiendiga vabad klausid moodustasid vabadest klausidest 50% või enam ning mis ei olnud kronoloogiliselt eelnevates teostes loetud traditsioonilisteks. Näiteks kasutati ajalauseid enne

uuendust verbilõpuliselt ja verbijärgne laiend viitab neis seega uuendusele.

Kronoloogiliselt järgnev teos ei saa klausitüübi liigitust muuta: kui klausitüüp on verbijärgse laiendiga esinenud varasemas teoses, on see juba tolle teose kontekstis liigitatud ning seda ümber hindama ei hakka. Uurimuses esinesid kõik traditsioonilised klausitüübid enne esimest uuenduslikku teost, nii et selline olukord tuli ette vaid uuenduslike klausitüüpidega traditsioonilistes teostes (vt 3.3).

Teisele, vastuvõtu aega puudutavale uurimisküsimusele vastamiseks jagasin teosed perioodilisteks rühmadeks, mis esindavad sõnajärjeuuduse kasutuselevõtu perioode.

Lisaks tegin mõned järelanalüüsid. Kolmandale uurimisküsimusele vastamiseks analüüsisin korduva tõlkijaga teoseid (vt 3.4); samuti analüüsisin tulemuste kinnitamiseks ja materjali mitmekesistamiseks kaheksat lisateost 1920-ndatest, keskendudes kirjastustele (vt 3.5). Neljandale uurimisküsimusele vastamiseks võrdlesin osa uuendusliku sõnajärgiga teoste puhul sõnajärgse lähtekeelelega (vt 3.2).

3. Sõnajärjeuudus inglise-eesti ilukirjandustõlgete vabades klausides

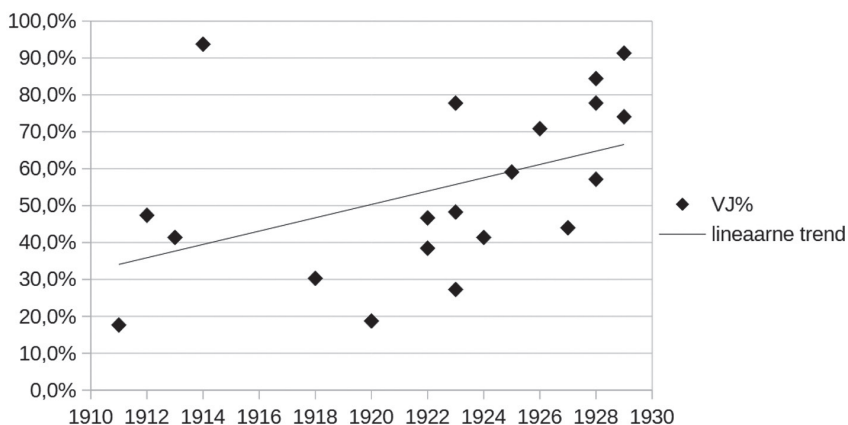
3.1. Verbijärgsete laienditega vabad klausid

Materjalis oli kokku 502 vaba klausid, millest 289-s (57,6%) oli verbijärgne laiend; ühes teoses oli seega keskmiselt 25,1 vaba klausid ning 14,45 verbijärgse laiendiga vaba klausid (vt tabel 1). Vabade klauside arv kõikus päris palju, ulatudes 13-st 45-ni, ent mediaan oli keskmiselähedane – 24,5. Keskmise verbijärgse laiendiga vaba klausid osakaal oli 54,4%.

Verbijärgsete laiendite osakaal perioodi jooksul kasvab, ent on teoseti väga kõikumine (joonis 1): kõrgeima osakaaluga teos pärineb 1914. aastast (93,8%), sellele järgnevad teosed 1929. (91,3%) ja 1928. aastast (84,4%). 70–79%-lise osakaaluga teoseid on neli ja 50–59%-lise osakaaluga teoseid on kaks. Ülejäänud teosed jäävad alla 50%, kõige madalamad 1911. (17,6%), 1920. (18,8%) ja 1923. aastast (27,3%); hilisem neist pärineb 1927. aastast 44,0%-ga. Tõusev trend näitab sõnajärjeuuduse mõju; suur kõikumine näitab ilmselt tõlke stiili seost tõlkijate eelistustega, sh erinevusega sõnajärjeuuduse vastuvõtus, aga ka lähteteksti stiiliga, kuna sellest oleneb, milliseid vabu klausid teksti valitakse.

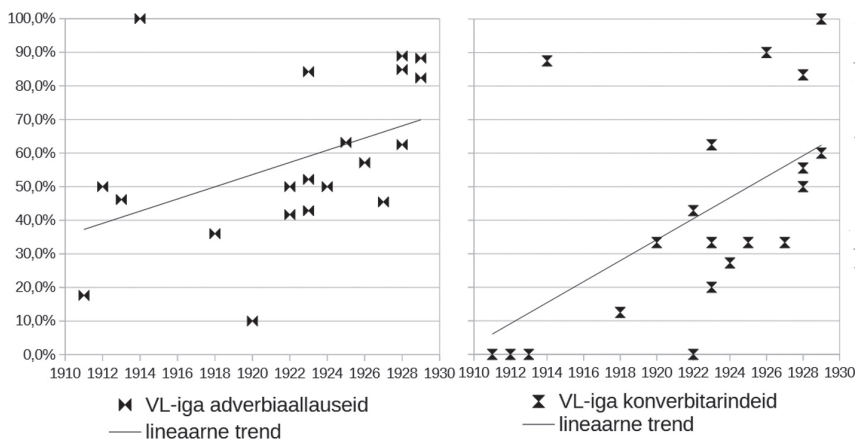
Tabel 1. Verbijärgsete laienditega vabade klauside osakaal 1911.–1929. a inglise-eeesti tõlketeostes. VJ = verbijärgse laiendiga vaba klaus; ID = teose kood; teoste nimestik lisas 1

Aasta	ID	VJ	Kokku	VJ%	Aasta	ID	VJ	Kokku	VJ%
1911	11DN	3	17	17,6%	1923	23TT	14	29	48,3%
1912	12PM	9	19	47,4%	1924	24SB	12	29	41,4%
1913	13LW	12	29	41,4%	1925	25DR	13	22	59,1%
1914	14LM	30	32	93,8%	1926	26SI	17	24	70,8%
1918	18RW	10	33	30,3%	1927	27MT	11	25	44,0%
1920	20WS	3	16	18,8%	1928	28GD	38	45	84,4%
1922	22BK	5	13	38,5%	1928	28GV	16	28	57,1%
1922	22TP	7	15	46,7%	1928	28ST	21	27	77,8%
1923	23BT	21	27	77,8%	1929	29LP	20	27	74,1%
1923	23PK	6	22	27,3%	1929	29MS	21	23	91,3%
					kokku:		289	502	57,6%
					keskmiselt:		14,45	25,1	54,4%

Joonis 1. Verbijärgsete laienditega vabade klauside osakaal aastatel 1911–1929 ilmunud inglise-eeesti tõlketeostes. VJ% = verbijärgse laiendiga vaba klauside osakaal

Sõnajärjeuenduse üldpilti mõjutab tugevalt verbialgulise konverbitarindi kasutuselevõtt. Kui verbijärgseid laiendeid leidis adverbiaallausetes ka enne uuendusi, siis materjali sattunud teosed aastatest 1911–1913 ei sisaldanud ühtegi verbialgulist konverbitarindit (vt joonis 2). 1920-ndate lõpupoole oli see tihti aga valdav sõnajärg. Siinsed andmed kinnitavad ka katseuringu tulemusi, mille järgi tänapäevane sõnajärjeaotus inglise-eesti tõlgete *des*-tarindites saavutati 1920-ndatel (Lepasson 2025b).

Joonis 2. Vasakul: verbijärgsete laienditega vabade adverbiaallausete osakaal kõigist adverbiaallausetest. Paremalt: verbijärgsete laienditega konverbitarindite osakaal kõigist konverbitarinditest; VL = verbijärgne laiend

3.2. Inglise sõnajärje matkimine

Sõnajärjeuenduse rakendamist inglise-eesti tõlketekstis toetab selle sarnasus inglise sõnajärgiga, mis tekitab küsimuse, ega sõnajärjeuenduse vastuvõttu ei saa seletada inglise sõnajärje matkimisega. Kõrvutasin selle küsimuse lahendamiseks analüüsitud lõike kolmest uuenduslikust teosekatkendist (29LP, 29MS, 28GV), leides sellised verbijärgse laiendiga vabad klausid, kus verb ja selle laiendid on vastavate lähtetarindi moodustajatega samas järjekorras (näide 8), ning need, milles on tehtud üksik eesti sõnajärge iseloomustav muudatus (nt subjekti kadumine (näide 9), verbi liitvormi paigutamine (näide 10)); ülejäänud verbijärgse laiendiga vabad

klausid erinevad lähtetarindist rohkem. Kõrvutuses ei arvestanud ma neid klause, milles sõnajärge võrrelda ei saanud; kaks valitud katkendit olid väga kõrge verbijärgse laiendi osakaaluga (29LP – 80,0%; 29MS – 95,2%) ning üks oli madalama osakaaluga (28GV – 54,2%) (vt tabel 2 – vrd tabel 1); kolme osakaalu vahed on siiski üpris sarnased (15,8% ja 15,2%).

- (8) a. .. [leaving]₁ [him]₂ [in darkness]₃. (London 2001 [1911])²
 b. .. [jättes]₁ [ta]₂ [pimedusse]₃. (29LP20)
- (9) a. When [he]₁ [arose]₂ [from the table]₃ .. (London 2001 [1911])
 b. [Tõustes]₂ [laua tagant]₃ .. (29LP20)
- (10) a. [Had]₁ [he]₂ [had]₃ [anything]₄ .. (Masefield 2022 [1924])
 b. [Oleks]₁ [tal]₂ [midagi]₄ [olnud]₃ .. (29MS)

Kahe katkendi puhul (28GV, 29LP) näitasid tulemused verbijärgse laiendiga vaba klause täielikku kattuvust u 40%-s vabadest klausidest; ühe katkendi puhul (29MS) oli see näitaja 52,4% – siingi seletaks inglise sõnajärje matkimine vaid pooli verbijärgse laiendiga klause (vt tabel 2). Katkendid 29LP ja 29MS sisaldavad rohkem verbijärgse laiendiga klause, kuid kõrgemat osakaalu seletavad üksikud ja suuremad muudatused sõnajärjes: kui katkendis 28GV on üksik erinevus kolmes klausis (12,5%), siis katkendis 29LP on see kuues klausis (24,0%) ja katkendis 29MS viies klausis (23,8%); mõlemas kõrgema osakaaluga katkendis esineb ka rohkemate erinevustega verbijärgse laiendiga vabu klause.

Tabel 2. Verbijärgse laiendiga vabade klauside kattuvus ingliskeelse lähtetarindi sõnajärgega. Arvst = arvestatud klause; VJ = verbijärgse laiendiga vaba klaus

ID	Arvst kokku	Arvst VJ	Täielik kattuvus	Üsik erinevus	Rohkem erinevusi
28GV	24	13 54,2%	10 41,7%	3 12,5%	0 0,0%
29LP	25	20 80,0%	10 40,0%	6 24,0%	4 16,0%
29MS	21	20 95,2%	11 52,4%	5 23,8%	4 19,0%

² Numbrid tähistavad lähtetarindi sõnajärge.

Täielik kattuvus lähtetarindi sõnajärgjega võib seletada verbijärgse laiendi tihedamat kasutust küll kahe kõrgema osakaaluga katkendi vahel, aga nende ja madalama osakaaluga katkendi vahelist erinevust seletavad muudetud sõnajärgjega klausid. See näitab, et uuenduse tihedamal rakendamisel ei matkitud inglise sõnajärge neis aspektides, mida sõnajärjeuudendus ei puudutanud.

3.3. Traditsioonilised ja uuenduslikud verbijärgsed laiendid

Materjali sattus 11 teost, millest võetud katkendites alla 50% vabadest klausidest sisaldasid verbijärgseid laiendeid: aastatest 1911–1913, 1918, 1920, 1922–1924 ja 1927. Vähemalt 50% klausidest on verbijärgse laiendiga üheksas teoses aastatest 1914, 1923, 1925–1926 ja 1928–1929. Jagan traditsioonilise kasutuse analüüsi selle järgi kolmeks perioodiks: 1911–1913, 1918–1923 ning 1924–1927; uuenduslikus kasutuses vaatan eraldi 1914. ja 1923. aasta teoseid ning koos aastatel 1925–1929 ilmunud teoseid.

1911–1913. Sellesse perioodi jääb kolm teost: 1) Arthur Conan Doyle'i romaani „Uncle Bernac“ 1911. a tõlge („Napoleon Bonaparte“, tlk H. H., 11DN), 2) Max Pembertoni romaani „The House Under the Sea“ 1912. a tõlge („Merealune linn“, tlk A. H. Tammsaare, 12PM) ja 3) Jack Londoni romaani „White Fang“ 1913. a tõlge („Walgekivh“, tõlkija teadmata, 13LW).

Verbijärgne laiend esineb neis siis, kui: 1) laiendite hulgas on klaus (11) või võrdlutarind (12); 2) vaba klaus on põhjus- (13, esineb ka verbilõpuliselt) või kõrvutuslause (14); 3) vaba klaus on verbialguliselt märgitud tingimuslause (15).

- (11) Peale järelwaatust äratub mõni teine asi tema tähelepanemist ja siis tuleb jälle midagi uut, - *kuni tal õhtul äkitselt meelde tuleb, et ta lõunat veel ei ole söönud.* (11DN15)
- (12) Ma olen teda kaheksateistkümme tundi wahetpidamata tööd tegewat näinud, ilma et ta *midagi muud oleks söönud kui paar tassi kohwi.* (11DN10)
- (13) Aidata ei wõi ta mind, aga siiski on tema lähedus mulle hea, *sest ta on ju mu sõber.* (12PM15)
- (14) Et ta kõige pikema nõõri otsas wedas, tuli teistele ikka ette, *nagu jookseks ta nende eest ära.* (13LW29)

- (15) .. *liikus* tema *rutemine*, siis wõis ka see rutemine jooksta, kellele ta kallale tahtis tungida ja nii ei saanud ükski koer teist kätte, .. (13LW22)

1914 (uuendus). Veel ühe Jack Londoni romaani „Sea Wolf“ tõlge 1914. aastast („Mere hunt“, tlk J. Parktal, 14LM) oli ilmselt üks esimesi katseid inglise-eesti tõlkekirjanduses uut sõnajärge kasutada. Materjalis leidsid järgnevad uuenduslikud verbijärgse laiendiga vabad klausid: 1) ajalause (16); ja 2) *des*-konverbitarind (17).

- (16) Läänest puhus nõrk tuuleke, mis waikis wiimaks koguni, *kui olime pahema paadi tuulealusele küljele jõudnud*. (14LM29)

- (17) „Just niisuguste ilmadega lähewadki meremehe juuksed enneaegu halliks,“ ütles tema, *näidates peaga pootsmannimajakese poole*. (14LM13)

1918–1923. Sellesse perioodi jääb valikus kuus alla 50%-list tõlget: 1) 1918. aastal ilmunud Robert Buchanani romaani „The Shadow of the Sword“ tõlge („Wäejooksik“, tlk Peeter Grünfeldt, 18RW); 2) 1920. aasta H. G. Wellsi romaani „In the Days of the Comet“ tõlge („Sabatähe aastal“, tlk A. H. Tammsaare, 20WS); 3) 1922. aastast Victor Bridgesi „The man from nowhere“ tõlge („Kadunud mees“, tlk Linda Luiga (Bakis), 22BK); 4) ja sama aasta Mark Twaini romaani „The Prince and the Pauper“ tõlge („Prints ja kerjus“, tlk Ants Oras, 22TP); ning kaks tõlget 1923. aastast: 5) Edgar Allan Poe jutustuse „The Gold-Bug“ tõlge („Kuldpõrnikas“, tlk Helmi Jansen, 23PK); ja 6) Mark Twaini romaani „Tom Sawyer, Detective“ tõlge (1923 „Tom Sawyer salauurijana“, tlk Ants Oras, 23TT).

Neis teostes on verbijärgsed laiendid tingitud samadest tingimustest mis 1911.–1913. aasta teosed – peamiselt klausilisest laiendist. 1923. aasta „Kuldpõrnikas“ on kasutatud aga uuenduslikku *des*-tarindit, seda küll vaid paaris kohas (18). Sama aasta „Tom Sawyer salauurijana“ sisaldab materjalis varem ette tulemata verbialgulist otstarbelauset, kuid seda on kasutatud pigem poeetilise rütmi säilitamiseks ja see pole ei traditsiooniline ega uuenduslik (19).

- (18) *Põgenedes vaesusele järgnevate alanduste eest*, läks ta minema New-Orleanist, omade esivanemate linnast .. (23PK01)

- (19) Näib, kui ei ihkaski muud kui *ära minna*; *ära minna* ja *lahti saada* kõigist neist õppinud ja harjunud asjust, mida igapäev näed ja millest himu ammugi otsas, *et jällegi silmata midagi uut ja üllatavat*.

1923 (uuendus). Samal aastal rakendas sõnajärjeuuendust tõlkija Linda Luiga (Bakis), kuna Edgar Rice Burroughs'i romaani „The Beasts of Tarzan“ tõlke („Tarzani metsikud sõbrad“, tlk Linda Luiga, 23BT) vabade klausidest valdav enamuse (21 27-st) sisaldasid verbijärgset laiendit. Seekord leiab tekstist verbialgulised *des*-tarindid (20), (kontekstist mõjutamata) verbijärgse laiendiga otstarbelaused (21) ja V2-järgjega ajalauseid (22). See viitab sihilikule muutusele, kuna sama tõlkija eelmise aasta tõlketeos „Kadunud mees“ sisaldas õige vähe vabu klause ning seal olid verbijärgsed laiendid klausilised.

- (20) John Clanton, Lord Greystoke – .. – istus vaikides oma sõbra, leitnant Paul D'Arnot, korteris Pariisis, *waadates mõttes oma laitmatult läikiwa saapanina otsa*. (23BT02)
- (21) See kõik segas palju; siiski jätkas Tarzan teekonda kärmelt, tarwitades jälgede otsimises vähem silmi ning rohkem nina, *et kindlamini püsida õigel rajal*. (23BT19)
- (22) Kuna need kaks meest *ujasid juttu Pariisis*, kõnelesid Londoni alewis väikses onnis ka kaks meest. (23BT10)

1924–1927. Siia perioodi jääb materjalis veel kaks teost, milles vähem kui 50% klausidest on verbijärgse laiendiga: Ernest Seton-Thompsoni juttude „Bingo, the story of my dog“ ja „Johnny Bear“ 1924. aasta tõlge („Bingo, Karu Juku ja Truu Tšink“, tlk Ella Treffner, kirjastus Loodus, 24SB – tõlge ilmselt saksa keele kaudu) ning Frederick Marryati romaani „Masterman Ready“ 1927. aasta tõlge („Tüürimees Tubli“, tlk A. H. Tammsaare, 27MT). Ella Treffneri on oma tõlkes kasutanud paari verbialgulist *des*-konverbitarindit, aga teisi uuendusi ei ole; Tammsaare tõlge sisaldab ühte verbialgulist *des*-konverbitarindit (23). Ülejäänud vabad klausid neis tõlgetes on kas klausilise verbijärgse laiendiga, V2-järgjega põhjuslauseid või verbilõpulisid (24).

- (23) Kapten seisis ratta juures, *valvates tüürijate tegevust*; .. (27MT03)
- (24) Ivakese aja pärast jõudis koer hundile uuesti järele ja haaras tal reiest kinni, tõmbus aga otsekohe jälle tagasi, *et vihase hundi koledate kihvade eest kõrvale põigata*. (24SB08)

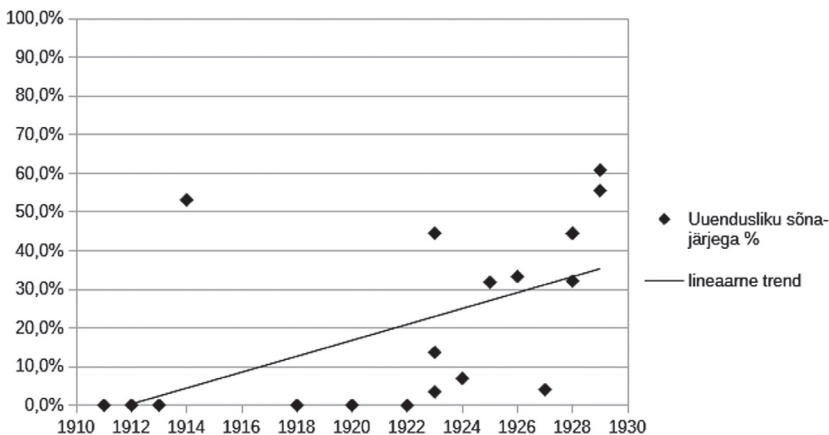
1925–1929 (uuendus). Ülejäänud tekstides on verbijärgseid laiendeid üle 50%: 1) 1925. aastal ilmunud Arthur Conan Doyle'i romaani „Rodney Stone“ kaudtõlge (tlk Gustav Kindlam, A. Enquisti järgi, 25DR); 2) A. H. Tammsaare 1926. aasta tõlge Walter Scotti romaanist „Ivanhoe“

(26SI) ja 3) 1928. aasta tõlge John Galsworthy romaanist „The White Ape“ („Valge ahv“, 28GV); 4) Ants Orase 1928. aasta tõlge David Garnetti romaanist „Lady into Fox“ („Daam rebaseks“, 28GD) ja 5) 1929. aasta tõlge John Masefieldi romaanist „Sard Harker“ (29MS); 6) Ella Treffneri 1928. aasta kaudtõlge Ernest Seton-Thompsoni juttudest „A Street Troubadour“ ja „Redruff – The Story of the Don Valley Partridge“ (saksa keelest, „Tänavatrubaduur“, 28ST) ja 7) Linda Luiga tõlge Jack Londoni juttudest „A Piece of Steak“ ja „The Apostate“ („Poksija Tom King“, 29LP).

Kui seni piirdusid uuenduslikud tarindid materjalides verbialgulise *des*-konverbitarindi ning verbijärgsete laienditega aja- ja otstarbelausega, siis selles rühmas on uuendused laiemad: uus sõnajärg on kasutusel (niigi uuenduslikus) *nud*-konverbitarindis (25), mööndlauses (26), tingimuslauses (27) ja viisilauses (28). Arvukaimad on siiski just *des*-konverbitarindid ja ajalused, mis tuleneb ilmselt ilukirjanduse eripärast.

- (25) *Tõmmanud viimsed jooned põetud juustesse kustutuspaperil*, Michael tõusis üles. (28GV26)
- (26) .. *isegi kui ta jätaks korvi kaarikule*, nuusutaksid kõrtsikoerad proua lõhna. (28GD39)
- (27) *Kui sa oleksid ka hingeliselt väikeseks gentlemaniks*, siis oleksid minu eestkostjaks, selle asemel et olla minu sõber nagu warasemalt! (25DR13)
- (28) Umbes paar tundi hiljem pööras ta unes teise külje, *nii et vallandas müürilt tüki adoobet*. (29MS17)

Traditsiooniline ja uuenduslik. Materjali põhjal loen niisiis verbijärgse laiendiga vaba klausi sõnajärge traditsiooniliseks järgmistel tingimustel: a) leidub klausiline laiend või võrdlutarind; b) tegu on põhjus- või kõrvutuslausega; c) tegu on verbialgulise tingimuslausega. Uuendusliku sõnajärgiga on klausid, mis neid tingimusi ei täida, mille hulka kuuluvad: 1) verbialgulised konverbitarindid; 2) verbijärgse laiendiga aja- ja tingimuslused, otstarbe-, möönd- ja viisilused (ka tulemuslused). Kasutades täpsustatud tingimusi, näeme, et kui välja arvata erandlikud tõlked 1914. aastast, kui ettepanekud olid veel värsked, ja 1923. aastast, kui tuli välja ka Oskar Looritsa grammatika, siis tihedam ülevõtt hakkas pihta alles 1920-ndate teises pooles (joonis 3).

Joonis 3. Uuendusliku sõnajärgega vabade klauside osakaal kõigist vabadest laienditest

3.4. Uuenduste kasutuselevõtt tõlkija kaupa

Materjalis on neli tõlkijat, kelle töödes saab uuendusliku sõnajärje kasutuselevõttu jälgida: A. H. Tammsaare, Linda Luiga (Bakis), Ants Oras ja Ella Treffner.

Tammsaare puhul on näha tagasihoidlikumat lähenemist – ühes tõlkes ta kasutab sõnajärjeuuendust, teises mitte, kolmandas jälle kasutab. Lähemal vaatlusel on suurem osa uuenduslike vabu klauside tema tõlgetes just *des*-konverbitarindid, kuigi 1928. aasta tõlke „Valge ahv“ lõikudes on ka mõned verbijärgse laiendiga aja- ja mööndlaused. Adverbiaallausetes hakkas Tammsaare niisiis kasutama vabamat sõnajärge, aga ei järginud väga jäigalt keeleuuenduslike printsiipe.

Ella Treffneri 1924. ja 1928. aasta tõlked sama autori loomajuttudest on teiste tõlkijate töödega võrreldes kummalise sõnajärgega, kuid seda saab põhjendada lihtsasti: Treffner tõlkis saksa, mitte inglise keelest (vähemalt 1928. aasta jutud, vt EKM EKLA, f 56, m 329:0). 1924. aasta tõlkest leiab kaks verbialgulist *des*-konverbitarindit, muidu järgib sõnajärg traditsioonilisi malle. 1928. aasta tõlkes leiab aga uuenduslike konverbitarindeid, ajalauseid, otstarbelauseid ja ka mööndlauseid. Võrdluseks inglise- ja saksa-keelse tekstiga selgub, et Treffneri uuenduslikum tõlge sarnaneb pigem saksa sõnajärgega (29), samas väldib ta verbilõpulist kõrvallauset (30).

Sõnajärjeuendust on näha ka ühes Treffneri sama aasta artiklis, kus 25 vabast klausist on verbijärgse laiendiga 22 ehk 88% (31).

- (29) .. for the woods were full of enemies. (Seton-Thompson 2002 [1898]) >
.. denn der Feinde waren viele in den Wäldern. (Seton-Thompson 1908)
> .. sest vaenlasi oli palju metsades. (28ST16)
- (30) .. to admire the perfect stillness of her children. (Seton-Thompson 2002) > .. um voll Mutterstolz die vollständige Ruhe ihrer Kinder zu bewundern. (Seton-Thompson 1908) > .. et emauhkusega nautida laste täielikku rahulpüsi. (28ST27)
- (31) Laps asub instinktiivselt (loomusunniliselt) enesekaitsele, *kui ta pole ära teeninud säärast kohtlemist*. (Treffner 1928)

Linda Luiga (Bakise) puhul nähtub materjalist järsk hüpe traditsiooniliselt sõnajärgelt uuenduslikule: kui 1922. aasta tõlkes ei kasutanud ta ühtegi uuendusliku sõnajärgega vaba klausid ning traditsioonilise verbijärgse laiendiga vabu klause oli 46% (6 vaba klausid 13-st), siis 1923. aasta tõlkes moodustasid uuendusliku sõnajärgega klausid kõigist vabadest klausidest 44% (12 27-st), kusjuures verbijärgse laiendiga oli vabu klause 78% (21 27-st). Tõlge kümnendi lõpust, 1929. aastast näitab sarnast pilti: uuendusliku sõnajärgega on 56% (15 27-st) ning kokku verbijärgse laiendiga 74% (20 27-st) vabadest klausidest. Luiga sõnajärgehüpe toimub samal aastal Looritsa grammatika ilmumise, aga tõlge ilmub Päevalehes alates 15. maist (Burroughs 1923), samas kui grammatika eessõna kuupäevaks on märgitud 1. august (Loorits 1923), seega selle grammatika trükiversioon ei saanud siiski muudatust põhjustada.

Ants Orase tõlkes 1922. ja 1923. aastast järgivad veel traditsioonilisi põhimõtteid, aga 1928. ja 1929. aasta omad on uuenduslikud. Orase 1928. aasta tõlkes „Daam rebaseks“ oli valitud lõikudes lausa 45 vaba klausid, millest verbilõpuliselt oli vaid seitse: verbijärgse laiendiga oli 38 (84%) ning uuendusliku sõnajärgega 20 klausid (44%). 1929. aasta „Sard Harkeris“ oli verbilõpuliselt vabu klause 2 23-st: verbijärgse laiendiga seega 21 (91%), sh uuenduslikke 14 (61%). Oras läks tõlgetes sõnajärjeuendusega kaasa hiljem, samas oli ta uuendustega ilmselt tuttav, kuna tema nimi esineb ka Looritsa grammatika tänusõnades.

Sõnajärjeuendust hakkasid kõik siin vaadatud tõlkijad rakendama 1920-ndate lõpuks, aga see, mis ajal ja mis määral seda tehti, sõltus ikka tõlkijast. Treffneri, Luiga ja Orase uuenduslikud tõlkes 1920-ndate lõpus ilmusid kõik „Looduse universaal-biblioteegi“ sarjas, kus tekstid ka

toimetati (Pärgma 2024), samas kasutas nt Luiga uuendusi juba varem ning Treffner ka muudes kirjutistes. Sellest artiklist jäi välja tõlkijate taust, mis annaks konteksti sõnajärjeuunduse taga peituvatele motivatsioonidele, sotsiaalsetele sidemetele jms.

3.5. Kirjastused

Tulemuste kinnitamiseks tegin sama analüüsi veel kaheksa tõlkega, jälgides seekord kirjastajaid. Tulemused sarnanesid eelmistega: 1923. a tõlge oli väga uuenduslik, 1926.–1927. a tõlgetes oli uuenduslikke tarindeid vähem ning 1928.–1929. a tõlgetes rohkem. Verbijärgseid laiendeid oli alla 50% vaid ühes 1927. aasta tõlkes.

Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse 1923. aastal avaldatud „Marsi printsessis“ (Burroughs, Edgar Rice; tlk Hilja Mändmets (Lippmaa)) oli uuendusliku sõnajärgjega vabade klauside osakaal suuremgi (52,2%) kui sama aasta tõlkes Linda Luigalt (44,4%), mis ilmus samas kirjastuses. Samas on selle kirjastuse 1927. aasta „Inimsoo koidikul“ (H. G. Wells; tlk Hugo Summer) uuenduslikke tarindeid vaid 18,8%.

Kirjastuse Elu välja antud tõlgetes „Doktor Eduardes“ (Mary Roberts Rinehart; tlk August Herms 1928) ja „Maailmade sõda“ (H. G. Wells; tlk Villem Pedajas 1929) oli uuenduslike tarindite osakaal üpris kõrge (50,0% ja 54,6%) – väiksem kui Looduse 1929. aasta tõlgetes, aga suurem kui 1928. aasta omades.

Noor-Eesti kirjastuse 1926. aasta tõlge „Mees, kes tahtis olla kuningas“ (Rudy Kipling; tlk Mihkel Reiman) oli uuendustega tagasihoidlik (12,8%); sama tõlkija ja kirjastajaga 1928. aasta „Martin Eden“ (Jack London) sisaldas rohkem uuenduslikke vabu klause (30,8%), mida oli umbes sama palju kui Tammsaare sama aasta tõlkes (32,1%) – samas oli verbijärgsete laienditega vabade klauside osakaal oluliselt suurem (vastavalt 84,6% ja 57,1%).

Kaks ülejäänud teost, Eesti Õpetajate Liidu väljaantud „Kilk koldel“ (Charles Dickens; tlk E. Vöhlman 1926) ja Tapperi „Mannekeen“ (Fannie Hurst; tlk Marje Pedajas 1929) kinnitavad üldisemat trendi verbi ettepoole tuua, kuigi kumbki tõlge ei lähe äärmustesse: esimeses on 54,8% verbijärgse laiendiga vaba klausid, millest 22,58% on uuendusliku sõnajärgjega (vrd sama aasta teistes teostes: 0,33% ja 12,8%) ning teises 77,8% verbijärgse laiendiga ja uuenduslikke 38,9% (vrd sama aasta 54,5%, 55,6% ja 60,9%).

Sõnajärjeuenduse vastuvõtt võis küll oleneda kirjastusest, aga ilmselt vaid sedavõrd, et eri kirjastustega olid seotud eri tõlkijad. Verbilõpulist vabade klauside osakaal vähenes oluliselt, seda nii traditsiooniliste kui ka uuenduslike verbijärgse laiendiga vabade klauside arvelt. Uuenduste kasutamine sõltus nii tõlkijast kui tekstist.

4. Arutelu ja kokkuvõte

Inglise-eesti tõlgete vabades klausides käis sõnajärjeuendus mitut rada pidi. Johannes Aaviku soovitus verb kõrvallause lõpust ettepoole tuua 1910-ndatel tugevat toetust ei leidnud, aga vähemalt ühes tõlkes seda tarvitati. Uue elu sai sõnajärjeuendus sisse 1920-ndatel, kui tekkis laiem huvi eesti keele degermaniseerimise vastu: esialgu tarvitasid sõnajärjeuendust mõned uue põlvkonna tõlkijad, aga kümnendi lõpuaastatel levis see laiemalt – pöördepunkt paistab olevat aasta 1928. Kui mõne tõlkija sules muutus verbilõpulis kõrvallause vältimine lausa reegliks, siis teised on vaba sõnajärje näol leidnud kahe äärmuse vahelise kesktee. Võimalik, et radikaalsem sõnajärjeuendus aitas hiljem vabamat sõnajärge lihtsamini vastu võtta.

Konverbitarindis toimus sõnajärjeuendus teiste vabade klausidega võrreldes järesemalt. Aaviku soovitustes tõuseb konverbitarind esile seetõttu, et ei ole tema sõnul kuidagi sõnajärje saksapärasusega seotud. Pigem esindab see Aaviku soovitude taga olevat soovi võimalusteks lauserütmi parandada – ja see võeti hästi vastu. Uuenduslikku verbialgulist konverbitarindit kasutati teistest sõnajärjeuendustest iseseisvana: seda leidub ka muidu traditsioonilist sõnajärge tarvitavates tekstides.

Üldistest trendidest hoolimata oli sõnajärjevalik ilmselt iga tõlkija otsustada. Kuigi mõned kirjastused, nagu Loodus ja Elu, avaldasidki pigem uuenduslikke tõlkeid, tähendaks sõnajärje muutmine pea igas kõrvallauses väga põhjalikku toimetamistööd – samas avaldas Loodus oma tõlkekirjanduse sarja esialgu kord nädalas (Pärgma 2024).

Paratamatult lähenes tõlke sõnajärg uuendusega inglise keele sõnajärjele, kuna uuendus panigi ette inglise keelele tüüpilisi sõnajärjemustreid. Ometi ei anna (põgus) võrdlus lähtetekstiga alust arvata, et tõlkijad oleks inglise sõnajärge täielikult matkinud, sest teised eesti kirjakeelele iseloomulikud jooned on säilinud. Materjali sattunud (inglise-)saksa-eesti tõlge illustreerib, et sõnajärjeuenduse juures väärtustati just verbilõpulis kõrvallause kui saksapärasuse kaotamist.

Tulemustesse löi palju selgust uuenduslike klausitüüpide väljaselgitamine. Artiklis keskendusin ühele uuenduslikule loosungile – „verb võimalikult ettepoole“ – ning tuletasin sellest verbijärgse laiendi kriteeriumi, aga seda täitis küllaltki palju vabu klause juba varemgi. Seetõttu oli oluline välja selgitada, mis tüüpi klausides uuendus toimus, ja selleks liigitasin tekstid ja nende järgi klausid lävendipõhiselt traditsioonilisteks ja uuenduslikeks: uuenduslikud olid verbialgulised konverbitarindid ning verbijärgse laiendiga aja-, tingimus-, otstarbe-, möönd- ja viisilased, kui neis ei olnud klausilist laiendit ega võrdlustarindit (vt täpsemalt 3.3). See tulemus sõltub paratamatult materjali valitud tekstidest, lävendist ja kriteeriumist, aga näitab siiski väga selget sõnajärjemustrite muutust tarinditüüpides, mis varem olid valdavalt verbilõpulisel.

Uurimus näitas ühtlasi nii üldist trendi vabade klauside sõnajärje-uuendusega kaasa minna kui ka selle sõltumist tõlkijast. Tulemusi aitaks täpsemini seletada ülevaade nende tõlkijate sotsiaalsetest seostest, seisukohtadest ja nende teiste tekstide omadustest, mis jäid siin paraku tagaplaanile; näiteks käisid Oskar Loorits, Ants Oras ja Linda Luiga samal ajal ülikoolis ja kuulusid Aavikuga seotud üliõpilasseltsi Veljesto (EYS Veljesto *s.a.*).

Laiendada saaks ka keelelise poole uurimist. Tõlgitud keeles leiduvad eripärad aitaks välja selgitada kõrvutus algupäraste tekstidega – kas sõnajärge uuendati siin rohkem või vähem? Kuigi inglise sõnajärge päris ei matkitud, võis selle sarnasus uuendatud sõnajärgjega rakendamise ulatust siiski mõjutada. Tänapäeva kirjakeele olekut ja seda, kuidas tõlketekstid seda kujundada võisid, aitaks seletada ka see, mis toimus sõnajärjes vahepeal: 1930-ndatel ja Nõukogude perioodil, 1990-ndatel ja hiljem.

Kirjandus

Aavik, Johannes 1908. Praktalik Soome keele õpetus. Helsingi: Weilin ja Göös.

Aavik, Johannes 1912. Kõige suurem germanismus Eesti keeles. – Eesti Kirjandus 9, 353–369.

Aavik, Johannes 1915a. Katsed ja näited. [1]. Jurjev [Tartu]: Reform.

Aavik, Johannes 1915b. Eesti kirjakeelse stiili arenemisjärgud. – Noor-Eesti, V album, 216–229.

Aavik, Johannes 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti.

Burroughs, Edgar Rice 1923. Tarzani metsikud sõbrad. I. – Päewaleht 15. mai, 5.

Ehala, Martin 1998. How a man changed a parameter value: The loss of SOV in Estonian subclauses. – Historical Linguistics 1995. (= Current Issues

in Linguistic Theory 162.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Erelt, Mati 2017a.** Eesti keele lauseehituse uurimisest. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. (= Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 29–52.
- Erelt, Mati 2017b.** Liitlause. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. (= Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 647–753.
- EYS Veljesto s.a.** Liikmed. <https://www.veljesto.ee/liikmed/>.
- Kruusmaa, Krister; Peeter Tinitis; Laura Nemvalts 2025.** Curated Estonian National Bibliography - books. National Library of Estonia. <https://zenodo.org/records/14708287>.
- Leetberg, Kaarel 1925.** Eesti lauseõpetus keskkoolidele. Rakvere: Ühistrükikoda Rakveres.
- Lepasson, Urmet 2025a.** Kontrastiivselt inglise vabast *ing*-tarindist ja selle funktsionaalsetest eesti vastetest ilukirjandustõlkes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 70, 53–77. <http://dx.doi.org/10.3176/esa70.03>.
- Lepasson, Urmet 2025b.** Verbi algtarind *des*-tarind, Aaviku soovitude jälg inglise-eesti ilukirjandustõlkes. Ettekanne konverentsil Johannes Aavik ja (yli) kool, 27. september. Tallinn. <https://youtu.be/pV5L9BSYicg>.
- Lindström, Liina 2004.** Verbi asend eesti kõrvallauses. Relatiivlauseid. – Keel ja Kirjandus 6, 414–429.
- Lindström, Liina 2005.** Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 16.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lindström, Liina 2017.** Lause infostruktuur ja sõnajärg. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. (= Eesti keele varamu 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 537–565.
- London, Jack 2001 [1911].** When God Laughs and Other Stories. Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org/ebooks/2545>.
- Loorits, Oskar 1923.** Eesti keele grammatika. Tartu: Odamees.
- Masefield, John 2022 [1924].** Sard Harker. Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org/ebooks/69340>.
- Monticelli, Daniele 2006.** Keeleuendus ja tõlkimine Noor-Eesti kultuurilise utoopia raames Villem Ridala tõlgitud „Süütu“ näitel. – Keel ja Kirjandus 5–6, 379–386, 477–490.
- Nurkse, Rein 1929.** Eesti keele sõnade järjekorrast. – Eesti Kirjandus 23, 321–334, 369–382.
- Pöld, Harald 1922.** Eesti keeleõpetus. II jagu: Lauseõpetus. (= Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 15.) Tallinn: G. Pihlakas.
- Pärgma, Piret 2024.** „Looduse universaal-biblioteek“: raamatusarja juhtumiuuring. – Methis. Studia humaniora Estonica 26, 33, 198–223. <https://doi.org/10.7592/methis.v26i33.24141>.

- Rommel, Nikolai 1963.** Sõnajärjestus eesti lauses. – Eesti keele süntaksi küsimusi. (= Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 218–389.
- Seton-Thompson, Ernest 1908.** Bingo und andere Tiergeschichten: mit vielen Illustrationen. Stuttgart: Kosmos, Ges. der Naturfreunde.
- Seton-Thompson, Ernest 2002 [1898].** Wild animals I have known. Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org/ebooks/3031>.
- Simmul, Carl Eric 2020.** Süüvides jonnii jätmata avamaks sõnajärjemustreid. *des-*, *mata-* ja *maks-*konverbitarindi sõnajärg. – Keel ja Kirjandus 3, 221–242. <https://doi.org/10.54013/kk748a4>.
- Simmul, Carl Eric 2024.** Information structure of converb constructions: Estonian *-des*, *-mata* and *-maks* constructions. – Folia Linguistica 58, 1, 29–77. <https://doi.org/10.1515/flin-2023-2041>.
- Simmul, Carl Eric 2025.** Eesti konverbitarindi semantika, infostruktuur ja sõnajärg. *des-*, *mata-* ja *maks-*tarind. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 56.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Taukar, Marju 2020.** Algupäraste ja tõlgitud eestikeelsete tekstide sarnasuse ja erinevused. (= Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 56.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Treffner, Ella 1928.** Ema, ole eeskujuks oma lastele! – Taluperenaine 10, 331–333.
- Uuspõld, Ellen 1966.** Määrusliku *des-*, *mata-*, *nud-* (*~nuna-*) ja *tud-* (*~tuna-*) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. (= Keele modelleerimise probleeme 1.) Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 2011.** Eesti keele grammatika. Tlk Heli Laanekask. Toim. Ellen Niit. Tallinn: Emakeele Selts.

Arhiiviallikad

- EKM EKLA, f 56, m 329:0** = Thompson, E. Seton. Tänava trubaduur. Saksa keelest tõlkinud Ella Treffner. Käsikiri. <https://kivike.kirmus.ee/index.php?oid=1&module=400&op=3&pid=EKLA-11068-32911-8328>.

Lisa 1. Uurimuse materjali andmed

Põhiuurimuse materjal:

- [1.] **11DN = Doyle, Arthur Conan; tlk H. H. 1911.** Napoleon Bonaparte. Tallinn: Eesti Kirjastuse-Ühisus, 3–5, 75–77 (1025 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *Uncle Bernac*.
- [2.] **12PM = Pemberton, Max; [tlk Tammsaare, A. H.] 1912.** Merealune linn. Tallinn: Eesti Kirjastuse-Ühisus, 3–4, 96–98 (1000 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *The House Under the Sea*.
- [3.] **13LW = London, Jack [tlk teadmata] 1913.** Walgekihw. Tallinn: J. Ploompuu, 3–4, 118–120 (1007 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *White Fang*.
- [4.] **14LM = London, Jack; tlk Parktal, J. 1914.** Mere hunt. Tallinn: J. Ploompuu, 3–5, 118–120 (1007 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *The Sea Wolf*.
- [5.] **18RW = Buchanan, Robert; tlk Grünfeldt, P. 1918.** Wäejooksik. Tallinn: Tallinna Päewalehe Kirjastus, 3–5, 150–151 (1016 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *The Shadow of the Sword*.
- [6.] **20WS = Wells, H. G; tlk Hansen, Anton 1920.** Sabatähe aastal. Tallinn: J. Ploompuu, 7–9, 143–145 (968 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *In the Days of the Comet*.
- [7.] **22BK = Bridges, Victor; tlk Luiga, Linda 1922.** Kadunud mees. Tallinn: Eesti Kirjastus-Ühisus, 5–7, 172–175 (989 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *The Man from Nowhere*.
- [8.] **22TP = Twain, Mark; tlk Oras, Ants 1922.** Prints ja kerjus. Tallinn: Kool, 5–8, 73–75 (988 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *The Prince and the Pauper*.
- [9.] **23BT = Burroughs, Edgar Rice; tlk Luiga, Linda 1923.** Tarzani metsikud sõbrad. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 5–7, 172–175 (989 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *The Beasts of Tarzan*.
- [10.] **23PK = Poe, Edgar Allan; tlk Jansen, Helmi 1923.** Kuldmardikas. Tallinn: Albert Org'i kirjastus, 1–4, 28–31 (999 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *The Gold-Bug*.
- [11.] **23TT = Twain, Mark; tlk Oras, Ants 1923.** Tom Sawyer salauurijana. Tallinn: Rahvaülikool, 5–7, 40–42 (1002 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *Tom Sawyer, Detective*.
- [12.] **24SB = Seton-Thompson, Ernest; tlk Treffner, Ella 1924.** Bingo, Karu Juku ja Truu Tšink. Tartu: Loodus, 3–6, 29–32 (975 sõnet). Jutukogumik. Originaaljuttude pealkirjad: *Bingo, the Story of My Dog* ja *Johnny Bear*. Saksa pealkirjad: *Bingo, die Geschichte meines hundes* ja *Jochen Bär*.
- [13.] **25DR = Arthur Conan Doyle; tlk Enquist, A. ja Kindlam, Gustav 1925.** Rodney Stone. Kuressaare: Saaremaa Kirjastus-Ühisus, 3–5, 192–194 (1019 sõnet).
- [14.] **26SI = Scott, Walter; tlk Hansen, Anton 1926.** Ivanhoe. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 11–13, 250–251 (968 sõnet).

- [15.] **27MT = Marryat, Frederick; tlk Tammsaare, A. H. 1927.** Tüürimees Tubli ehk „Pacific’i“ hukkumine. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 11–13, 136–138 (1001 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *Masterman Ready, or the Wreck of the Pacific*.
- [16.] **28ST = Seton-Thompson, Ernest; tlk Treffner, Ella 1928.** Tänavatruba-duur. Tartu: Loodus, 5–7, 34–36 (984 sõnet). Jutukogumik. Originaaljuttude pealkirjad: *A Street Troubadour* ja *Redruff – The Story of the Don Valley Partridge*. Saksa pealkirjad: *Ein Straßentroubadour* ja *Rotkrause, die Geschichte des Fasanen aus dem Don-Tale*.
- [17.] **28GV = Galsworthy, John; tlk Tammsaare, A. H. 1928.** Valge Ahv. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 25–28, 227–230 (1001 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *The White Monkey*.
- [18.] **28GD = Garnett, David; tlk Oras, Ants 1928.** Daam rebaseks. Tartu: Loodus, 3–5, 35–37 (1005 sõnet). Lähteteksti pealkiri: *Lady into Fox*.
- [19.] **29MS = Masefield, John; tlk Oras, Ants 1929.** Sard Harker. Tartu: Loodus, 5–7, 30–31 (991 sõnet).
- [20.] **29LP = London, Jack; tlk Luiga, Linda 1929.** Poksija Tom King. Tartu: Loodus, 5–6, 178–179 (1016 sõnet). Jutukogumik. Originaaljuttude pealkirjad: *A Piece of Steak* ja *The Apostate*.

Järeluurimuse materjal:

- [1.] **Burroughs, Edgar Rice; tlk Lippmaa, Hilja 1923.** Marsi Printsess. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 9–11, 81–83 (1060 sõnet).
- [2.] **Dickens, Charles; tlk Vöhlman, E. 1926.** Kilk koldel. Tallinn: Eesti Õpetajate Liit, 13–15, 88–90 (997 sõnet).
- [3.] **Kipling, Rudyard; tlk Reiman, Mihkel 1926.** Mees, kes tahtis olla kuningas. Tartu: Noor-Eesti, 7–9, 86–87 (1011 sõnet).
- [4.] **Wells, H. G.; tlk Summer, Hugo 1927.** Inimsoo koidikul. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse kirjastus, 3–4, 32–33 (1022 sõnet).
- [5.] **Rinehart, Mary Roberts; tlk Herms, August 1928.** Doktor Edwardes. Tallinn: Elu, 3–5, 104–106 (1013 sõnet).
- [6.] **London, Jack; tlk Reiman, Mihkel 1928.** Martin Eden. Tartu: Noor-Eesti, 5–7, 222–223 (1006 sõnet).
- [7.] **Wells, H. G.; tlk Pedajas, Villem 1929.** Maailmade sõda. Tallinn: Elu, 5–7, 123–125 (1014 sõnet).
- [8.] **Hurst, Fannie; tlk Pedajas, Marje 1929.** Mannekeen. Tartu: Tapper, 7–9, 101–103 (1043 sõnet).

Word order reform in adjunct clauses of English-Estonian fiction translation (1911–1929)

URMET LEPASSON

At the start of the 20th century, after a campaign to degermanize Estonian word order, the constituent order of subordinate clauses in written Estonian saw a significant shift, with a mostly verb-final order replaced by a mostly verb-second order typical of main clauses. This study focuses on the reform period, starting from around the time of the first proposals (1911) to when their effects were being noticed and discussed (1929).

In the study, two samples were examined, each from 28 English-Estonian fiction translations from 1911–1929, totalling around 1000 words per text. All non-complement (= adjunct) finite and non-finite adverbial clauses with a verb were extracted. Clauses with post-verb dependents were assessed as traditional or reformed, followed by a qualitative analysis.

The data show that during the period, a few texts with reformed word order were produced in 1914 and 1923, while a greater trend towards the reform happened in the late 1920s, especially in 1928 and 1929. However, the degree of adoption varied from translator to translator, with some adopting a more moderate free order and others a strict policy against verb-final order (unless no dependents were present). Adoption was different in adverbial finite clauses and converb clauses: verb-first converb clauses were adopted independently from their finite counterparts, and saw a sharper rise towards dominance. A brief comparison with source texts suggests that overlap of English and Estonian clauses is incidental and not necessarily a result of copying from source texts.

Keywords: constituent order, adverbial clause, converb clause, language reform, translated fiction, degermanization

Urmet Lepasson
humanitaarteaduste instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
urmetl@tlu.ee

JAH NING JAA KINNITUSKÜSIMUSE VASTUSENA NOORTE ARGIVESTLUSTES

ANDRIELA RÄÄBIS, TIIT HENNOSTE,
KIRSI LAANESOO-KALK

Annotatsioon. Artiklis analüüsitakse 10–13-aastaste noorte vastuspartiklite *jah* ja *jaa* kasutust kinnitusküsimuse minimaalvastusena ning võrreldakse tulemusi täiskasvanute suhtlusnormidega. Analüüs näitab, et noorte suulistes vestlustes on *jaa* märksa sagedasem kui *jah*, moodustades 87% vastustest, täiskasvanute materjalis oli seevastu rohkem *jah*-vastuseid. Lisaks puudub noortekeeles nende partiklite kasutuses süsteemne erinevus. Erinevalt täiskasvanute vestlustest kasutatakse mõlemaid partikleid nii neutraalse kui ka hoiakulise küsimuse vastusena ning kumbki partikkel ei juhi järjendi jätkamist ega lõpetamist. Sellist erinevust täiskasvanute keelest võib seletada asjaolu, et noored ei ole veel omandanud kahe vastuspartikli kasutamise pragmaatilisi norme, aga tegu võib olla ka keele muutumise, mida noorte partiklikasutus peegeldab: vastuspartiklite funktsionaalsed erinevused taanduvad ning *jaa* levik laieneb *jah*-i arvel.¹

Võtmesõnad: noortekeel, suuline suhtlus, dialoogipartiklid, eesti keel

1. Sissejuhatus

Artikli teemaks on kinnitusküsimuste minimaalsete partiklivastuste *jah* ning *jaa* kasutus 10–13-aastaste noorte argivestlustes ja nende võrdlus täiskasvanute partiklivastustega. Kinnitusküsimused on üldküsimuste üks alaliik infoküsimuste kõrval. Info- ja kinnitusküsimusi eristab suhtlejate erinev episteamiline hoiak (Heritage 2012; Hennoste 2012). Infoküsimuse esitaja positsioneerib end mitteteadjana ja ootab vastuseks infot (nt *Kas sa oled abielus?*). Kinnitusküsimuse puhul esitab küsija ennast osalise või ebakindla teadjana, kes ootab oma teadmisele kinnitust partnerilt kui

¹ Artikkel valmis Haridus- ja Teadusministeeriumi riikliku programmi „Eesti keel ja kultuur digiajastul“ projekti „Digiajastu keel: suulised ja tsätivestlused“ (EKKD-TA16) toel.

teadmise valdajalt. Kinnitusküsimuses väljendub alati ka küsijapoolne vastuse eelistus (nt *Sa oled abielus jah?* eelistab vastusena kinnitust; Hennoste jt 2019). Pakutu tõsikindluse aste võib olla sealjuures erinev ning küsija võib seda eksplitsiitselt väljendada, nt kasutades pehmeid või intensiivistajaid (*vist, kindlasti* jm). Kahe küsimuseliigi kesksed vormivahendid on erinevad. Jaatavaid infoküsimusi vormistavad eesti keeles ennekõike *kas*, lisaks *kas + vä* ja inversioon, kinnitusküsimusi ennekõike *vä, jah* ja väitvorm. (Hennoste jt 2019; Hennoste 2023: 1114–1121)

Kinnitusküsimused on jagatavad kolmelt aluselt. Esimene jaotus on kitsas mõttes kinnituse ja ülekinnituse vahel (König, Pfeiffer 2024). Kinnituse puhul esitab küsija omapoolse propositsiooni, milles toob esile teadmise, arvamuse, kahtluse vms ja ootab sellele kinnitust. Ülekinnitamise puhul kordab ta eelnevas kõnevoorus olnud ja taaskinnitamist ootavat infot ilma omapoolset propositsioonilist sisu lisamata. Ülekinnitusküsimused markeerivad eelmise voo uutisena, võivad väljendada kahtlust saadud info tõepärasuses ja neid võidakse kasutada kaudse võttena seletuse või põhjenduse esilekutsumiseks. Teises liigenduses jagunevad kinnitusküsimused kaheks neutraalsuse skaalal (Rossi 2020; Hennoste 2023: 1118–1121). Ühel juhul on tegu neutraalse küsimusega, mis ei sisalda eksplitsiitselt väljendatud hoiakuid, teisel juhul väljendab küsija üllatust, uskumatust, kahtlust saadud infos (nt rituaalse uskumatuse väljendiga *ongi nii vä*). Kolmas jaotus tuleneb küsimuste rollist suhtluses. Kinnitusküsimuste keskne roll on kaht liiki partneriparanduste algatamine: algataja pakutud omapoolne tõlgendusetepanek ja taaskinnitust ootav üleküsimine (Hennoste 2023: 1143–1145). Tõlgendusetepaneku valdav vallandaja on arusaamisprobleem, üleküsimine võib olla seotud eri probleemidega, millest keskne on aktsepteerimisprobleem. Parandusalgatuste kõrval vormistavad kinnitusküsimused ka vestluse pealiinil interpretatsioone eelneva teksti kohta, mille hulgas on järeldused, kokkuvõtted, eelkõneleja öeldu arendamised ja täpsustamised jm (Zinken, Küttner 2022; Hennoste jt 2017).

Kinnitusküsimuse vastus võib olla küsija seisukohast eelistatud või mitte-eelistatud (Hennoste 2023: 1122–1123). Eelistatud vastus kinnitab küsija pakutud fakti, arvamust jms, mitte-eelistatud vastus mitte. Vastuse järel võidakse antud suhtlusjärjend sulgeda või seda laiendada, esitades jätküküsimusi, algatades uue paranduse vms. Üldistavalt on leitud, et neutraalse küsimuse ja eelistatud vastuse järel järjend suletakse ning hoiakulise

küsimuse ja mitte-eelistatud vastuse järel seda laiendatakse. Selles osas ei ole erinevusi kinnitus- ja ülekinnitusküsimuste, parandusalgatuste ja muude kinnitusküsimuste vahel. (Rossi 2020)

Kinnitusküsimuste vastused jagunevad vormilt minimaalvastusteks (lühivastusteks) ja laiendatud vastusteks (Hennoste 2023: 1122–1125). Minimaalvastuses esineb üksnes vastuspartikkel (*jah, jaa, mhmh, muidugi, võibolla* jms), partiklikombinatsioon (*jah muidugi*), küsimuse või selle osa kordus (*ja see=n üks `niitmine aind=vä. – se=on üks `niitmine.*) või partikli ja korduse kombinatsioon (*jah + kordus, kordus + ikka* jms) (Keevallik 2009; Hennoste jt 2023: 197). Laiendatud vastuses lisab vastaja täpsustuse, seletuse, põhjenduse, pehmemdamise jms, küsija pakutud väärast vastuse korral tavaliselt ka õige vastuse (Hennoste, Rääbis 2004: 91, 126–129; Deppermann jt 2024: 17–20). Siin artiklis analüüsitakse ainult minimaalvastuseid *jah* ning *jaa*, muud vastused jäävad kõrvale.

Eesti kinnitusküsimuste ja vastuste analüüs (Hennoste jt 2025) näitab, et täiskasvanute suhtluses on kesksed minimaalsed partiklivastused, mis moodustavad 70% kinnitusküsimuse vastustest. Nende seas on omakorda peamised *jah* ning *jaa*, mis annavad kokku 52% partiklivastustest ning 64% jaatavatest partiklivastustest. Neid partikleid on varasemates uurimustes käsitletud sünonüümidenähtena (nt Kasterpalu 2005). Uurimus, mis vaatles TÜ suulise eesti keele korpuse materjali põhjal partiklite *jah* ning *jaa* kasutust kinnitusküsimuse minimaalvastusena täiskasvanud eestlaste keeles (Hennoste jt 2023), tõi välja, et kahe partikli kasutuses on olulised erinevused. Vaatame kummagi partikli kasutamise kohta kaht näidet sellest uurimisest.

Näites 1 vestlevad kaks sõbrannat telefonis H tehtud autokooli eksamist, mille V oli varem teinud samas koolis.²

- (1) 01 V: see oli aind koolieksam onju.
02 H: **jah**.
03 V: mingeid `vaatlejaid ei olnd, aind `Jüri ja see

Näitelõigu alguses esitab V neutraalse kinnitusküsimuse eksami liigi kohta, milles küsijätkuna kasutatud *onju* väljendab suurt kindlust oma teadmises ja sellisena tugevat jaatava vastuse ootust (rida 1). H kinnitab küsimuses pakutud infot partikliga *jah*. Selle järel sulgeb V järjendi, minnes üle uuele alateemale (rida 3). Selles näites sai neutraalne küsimus eelistatud vastuse.

² Transkriptsioonimärgid on esitatud artikli lõpus. Telefonikõnedes tähistab H helistajat ja V vastajat.

Näites 2 vestlevad telefoni teel maal elavad sõbrannad, kes kavatsevad koos sõita linna, kus nad õpivad.

- (2) 01 H: tead=*et mul on sulle üks `palve*.
02 V: *noh*
03 H: *et kas sul on `peeti kodus*.
04 V: <*pee:ti*>
05 H: **jah**
06 V: *ma `arvan küll et `peaks olema*.
07 H: *a kas sa `saaksid mulle mõned `võtta=*et**
08 *ma omme=*b ommikul paneks `ise enda `kotti**.

Näitelõik algab H vooruga *tead=*et mul on sulle üks `palve**, mis alustab telefonikõnes esimest teemat ja projekteerib palvet (rida 1). V vastab partikliga *noh*, mis ärgitab jätkama (Keevallik 2016: 216–218). H jätkab palve asemel eelküsimumusega *et kas sul on `peeti kodus* (rida 3). Vastamise asemel kordab V aeglaselt ja *ee*-vokaali venitades sõna *peeti* (rida 4). Sõnasisese vokaali pikendamine on põhiliselt emotiivse funktsiooniga (Hennoste 2000: 2038) ja väljendab siin üllatust. H vastab partikliga *jah* (rida 5) ning V sulgeb järjendi, vastates H küsimusele (rida 6). Seejärel esitab H palve peete saada (read 7–8), mida projekteerisid eeleelteade (rida 1) ja eelküsimumus (rida 3) (Schegloff 2007: 44–57).

Prosoodiliselt markeeritud kordused moodustavad skaala parandusalgatuselst mitteparanduseni (Thompson jt 2015: 60–64). Kui neid tõlgendatakse uudismärkidena (ingl *newsmark*) või ootamatuse (sh üllatuse) väljendamise vahenditena, muudavad nad tüüpiliselt relevantseks järjendi laiendamise (Heritage 1984: 339–344; Sorjonen 1996: 302; Rossi 2020: 512). Selle näite puhul näeme, et laiendust ei järgne, kinnitus oli küsija jaoks piisav ja ta ei küsi lisainfot. Soome uurimuses on näidatud, et kui kordus järgneb naabruspaari esiliikmele, tõlgendatakse seda pigem parandusalgatusena ja järjend lõpeb pärast vastust ning lisainfo on vajalik arusaamisprobleemi puhul (Kuruhila, Lilja 2017). Vaadeldavas näites tõlgendab H küsimust üllatuse markerina, mitte lisainfo küsimisena, ning V järgnev voor kinnitab selle tõlgenduse õigsust. Järjendi lõpetamine pärast *jah*-i näitab, et mõlemad suhtlejad tõlgendavad *jah*-i kasutust lõpetavana.

Nende näidete põhjal ilmnes, et *jah* vastatakse nii neutraalsele kui ka hoiakulisele küsimusele ning vastuse järel järjend lõpetatakse.

Järgnevalt toome näited partikli *jaa* kasutuse kohta. Näites 3 vestlevad telefonis maal kodus olev ema H ja linnas õppiv tütar V.

- (3) 01 H: mis=te=sis `muidu teinud olete.
 02 (.)
 03 V: ee muidu istun >käisin `saunas täna,<
 04 H: @`saunas.@
 05 V: **jaa**,
 06 H: `kuskohas.
 07 V: tädi küttis `sauna=ja,

Ema (H) alustab vestluses uut osa küsimusega *mis=te=sis `muidu teinud olete* (rida 1), mis võimaldab vestluspartneril pakkuda teema (vt Button, Casey 1984). Vastuse algus *ee muidu istun* osutab uudise puudumisele, aga sellele järgneb kiiresti öeldud info saunas käimise kohta (rida 3). H algatab seepeale paranduse, korrates imestava tooniga probleem sõna *saunas* (rida 4). V kinnitab oma eelnevat infot partikliga *jaa* (rida 5). H ei sulge vastuse järel järjendit, vaid jätkab täpsustava lisainfo küsimisega (rida 6), millele V vastab infoga (rida 7). Küsimus *`kuskohas* näitab, et üleküsimine ootas enam infot kui partikkel *jaa* andis. Samas jätab minimaalvastus küsijale võimaluse valida, millist lisainfot ta soovib. Selline vastaja käitumine on *jaa*-vastuste puhul ligi kaks korda sagedasem kui vastusega samas vóorus enda valitud lisainfo esitamine (Hennoste jt 2023: 213; Hennoste jt 2025). Lisaks distantseerib V ennast H küsimuses väljendatud hoiakust. Seda näitab asjaolu, et ta ei lähe kaasa H imestava tooniga, vaid reageerib tema järgmisele küsimusele neutraalselt (rida 7).

Näites 4 vestlevad kaks abielupaari: K ja M ning H ja A. Maitstakse rakit, mille H ja A on toonud Kreeka reisilt.

- (4) 01 K: `samakas pole `ku[nagi `paha.]
 02 M: [ja=ta=pole `nii] [`kange `ka.]
 03 A: [hehe]
 04 H: neli`kümmand?
 05 (0.5)
 06 M: `on=vä,=
 07 H: =**jaa**?
 08 M: ma küll `aru=ei=[saa.]
 09 A: [jaa]
 10 (0.8)
 11 H: ((köhib)) [.hhhh]
 12 M: [ma=i=tea]
 13 H: hehe \$.hhhhh `täiesti neli`kümend.\$

M esitab arvamuse, et raki pole nii kange kui samakas (rida 2), millele H vastab infoga, et raki kangus on nelikümmend kraadi (rida 4). M reageerib sellele rituaalse uskumatuse vormeliga *ʼon=vä* (vt Hennoste 2023: 1077–1078), millele H vastab *jaa* (read 6–7). Järgmises voorus paneb M saadud info kahtluse alla, toetudes oma maitsmise kogemusele, mille peale A kinnitab samuti infot *jaa* abil (read 8–9). Peale pausi väljendab M uuesti kahtlust markeriga *ma=i=tea* (vt Keevallik 2011). Sellele reageerib H naeru ning oma eelneva väite kordamise ja tugevdamisega partikliga *täiesti* (read 12–13). Sellega järjend lõpeb. Selles näites on vastuolus H esitatud objektiivne info ning M kogemusele tuginev subjektiivne arvamus. Ka siin jätkub järjend peale *jaa*-vastust, aga erinevalt näitest 3 ei soovi küsija lisainfot, vaid väljendab mitu korda oma kahtlust.

Näidetest 3 ja 4 selgub, et *jaa* vastatakse hoiakulisele küsimusele ning vastuse järel järjend jätkub.

Hennoste jt 2023 uurimus näitas, et toodud erinevused minimaalvastuste *jah* ning *jaa* kasutuses on süstemaatilised. *Jah*-vastuse saavad küsimused võivad olla neutraalsed (näide 1) või mitteneutraalsed, väljendades erinevaid hoiakuid (näide 2). *Jah*-i järel järjend suletakse, olenemata sellest, kas küsimus on hoiakuline või mitte ning kas vastus on küsija seisukohast eelistatud või mitte. *Jaa* minimaalvastusena esineb järjendites, milles küsimus on mitteneutraalne, väljendades varem saadud info ootusvastasust või mitte-eelistatust. Küsija topikaliseerib info, väljendab üllatust (näide 3) või kahtlust (näide 4). *jaa*-vastuse järel jätkab küsija järjendit, küsides seletust, lisainfot (näide 3) või lisades omapoolseid kommentaare (näide 4). Lisaks on partnerite hoiakud sellistes järjendites omavahel sobimatud. Järjendit arendades väljendab küsija mitteneutraalset hoiakut, samas vastaja reageerib neutraalselt (näide 3) või väljendab küsijast erinevat hoiakut (näide 4).

Varasemad uurimused peegeldavad täiskasvanute keelekasutust. Üldiselt on leitud, et lapsed on suhtluses muuhulgas vähem teadlikud täiskasvanute suhtlusnormidest ja seetõttu eiravad neid (nt Stivers jt 2018 4–8-aastaste laste vastuste põhjal). Käesoleva uurimuse teemaks on 10–13-aastaste noorte üksi vooru moodustavate vastuspartiklite kasutus, mida pole meie teada suhtluslingvistiliselt varem uuritud.

Meie uurimisküsimused on: 1) kuidas kasutavad noored partikleid *jah* ning *jaa* kinnitusküsimuse minimaalvastustena? 2) kas ja mille poolest erineb nende partiklite kasutus täiskasvanute omast?

2. Materjal ja meetod

Uurimismaterjali moodustab kuusteist 10–13-aastaste noorte suulist argivestlust (kokku 100 100 sõna), mis on kogutud aastail 2020–2021 projekti „Teismeliste keel Eestis“ (TeKE) raames. Vestlused on salvestanud 4., 6., 8. ja 10. klassi õpilased Tallinnast, Tartust, Saaremaalt ning Võrumaalt, osalejate seas oli noori ka teistest piirkondadest. Kokku osales salvestatud suhtlustes 105 noort. Vestluste kogujatel paluti salvestada kaks tundi spontaanset jutuajamist ühe või kahe sõbraga vabalt valitud teemadel. (Vt pikemalt Mandel jt 2022; Vihman jt 2022: 301–302) Käesolevas uurimuses analüüsitud vestlustes osales 28 inimest: 19 tüdrukut ja 9 poissi. Üks noor osales kolmes, kolm noort kahes ning ülejäänud ühes vestluses. Ühes vestluses on kolm suhtlejat, teistes kaks.

Meetodiks on analoogiliselt täiskasvanute vastuseuurimusega (Hennoste jt 2023) vestlusanalüüsile toetuv suhtluslingvistika (Couper-Kuhlen, Selting 2018). Vestlusanalüüsi põhimõtte järgi on suhtluse kesksed mehhanismid vooru-, järjendi- ja parandusliigendus (vt nt Liddicoat 2007; Sidnell 2010). Suhtlus on struktureeritud kõnevoorude järjenditena, millest kesksed on naabruspaarid. Naabruspaari esiliige loob kindlat tüüpi järelliikme ootuse, näiteks küsimus ootab vastust. Vestlus koosneb suhtlustegevustest, mille kaudu kõnelejad keele abil oma eesmärgi saavutavad, näiteks küsimine, vastamine, nõustumine või keeldumine. Suhtlejate ülesandeks on ära tunda partneri vooruga sooritata suhtlustegevus ning sellele omapoolse asjakohase suhtlustegevusega reageerida. Vestlusanalüüsi keskne analüüsivõte on järgneva vooru tõestusprotseduur (ingl *next-turn proof procedure*), mille puhul uurija vaatleb vestlust osaleja perspektiivist ja lähtub tema reaktsioonist, analüüsides konkreetset vooru eelneva ja järgneva vooru abil. Järgnev voor annab infot selle kohta, kuidas kõneleja eelmist vooru tõlgendas. (Sacks jt 1974: 728–729)

Uurimuse jaoks otsiti vestlustest järjendid, milles kinnitusküsimusele vastatakse partikliga *jah* või *jaa*, millele ei järgne samas voorus vastaja omapoolseid laiendusi. Kollektiooni moodustab 66 järjendit: *jah* esines kinnitusküsimuse minimaalvastusena 9 korda ning *jaa* 59 korda (kahes näites vastas kaks inimest samale küsimusele *jaa*). Kollektioon kohandati TÜ suulise eesti keele korpuses kasutatavale vestlusanalüüsi transkriptsioonile vastavaks (vt Hennoste jt 2009). Kõik nimed ja muud identifitseerimist võimaldavad andmed on näidetes asendatud.

3. *Jah ning jaa* noortekeeles

Järgnevalt vaatleme esmalt partiklit *jaa* ning seejärel partiklit *jah*. Toome näited partiklite kasutusest vastusena neutraalsele ja hoiakulisele kinnitusküsimusele vestluse pealiinil või paranduse algatajana vestluse kõrvalliinil. Samuti toome välja, kas vastus on eelistatud või mitte-eelistatud ning kas järjend lõpeb või jätkub.

3.1. *jaa*

Selles alapeatükis käsitleme 57 järjendit, milles kinnitusküsimusele vastatakse *jaa*. Järgnevad viis näidet illustreerivad eri kontekste, kus *jaa* esineb.

Näites 5 vastatakse *jaa* hoiakulisele küsimusele, millega algatatakse aktsepteerimisprobleemi väljendav parandus. Pärast vastust arendatakse järjendit edasi. Niisugune kasutus vastab täiskasvanute vestluste *jaa*-kasutuse normile (Hennoste jt 2023). Kaks tüdrukut räägivad lemmikloomadest.

- (5) 01 K: mul=oli kunagi kaks `lindu?
02 (0.7)
03 J: mis nende `nimed olid.
04 (0.5)
05 K: neil (.) ma=i `annud neile mitte `kunagi nimesid?
06 J: sa=i annud oma lemmikloomadele `nimesid.
07 K: **jaa**.
08 (1.3)
09 J: miks
10 (0.4)
11 K: \$seepäst et `miks\$ (0.3) `peaksin?
12 (0.6)
13 J: mis mõttes miks [sa `\$`peaksid oma lemmikloomadele `nimed]
14 K: [hehehe]
15 andma.\$
16 K: `üks oli nendest `roheline ja `teine oli `sinine, (.) ning (.)
17 me lissalt `kutse-sime neid `roheline `sinine.
18 (0.4)
19 J: heh \$okei?\$(

Näitekatke alguses teatab K, et tal oli kunagi kaks lindu, mille peale küsib J nende nimesid (rida 3). Eriküsimus eeldab, et selles sisalduv propositsioon

vastab põhiosas tõele ja küsitavaks on lausungi mingi komponendi sisu (Erelt, Metslang 2023: 764; Hennoste 2023: 1129). Näites väljendab küsimus eeldust, et lindudel olid nimed. K alustab vastust sõnaga *neil*, mis võiks eeldada nt lausungit „neil ei olnud nimesid“. Ta jätab lausungi pooleli ja teeb eneseparanduse, vormistades vastuse esimeses isikus ja kasutades äärmusväljendit *mitte kunagi* (vt Pomerantz 1986) (rida 5). Saadud info on vastuolus J eeldusega ning ta algatab paranduse väitvormis kinnitusküsimusega *sa=i annud oma lemmikloomadele `nimesid* (rida 6), mis väljendab sõna *nimesid* rõhutades üllatust või etteheidet ja viitab aktsepteerimisprobleemile (Hennoste 2023: 1151–1152). K kinnitab infot vastusega *jaa*. Järgneb pikk paus, mille järel küsib J selgitust küsisõnaga *miks* (rida 9). *Miks*-küsilausega tehakse üldjuhul korraga mitu suhtlustegevust: küsitakse põhjuse järele, tuuakse esile sotsiaalsest normist kõrvalekaldumine ja väljendatakse negatiivset hoiakut (Laanesoo 2017). Partneril on võimalik valida, millise aspekti ta oma reageeringus esile tõstab. K vastus algab fraasiga *seepäst et*, mis võib viidata järgnevale põhjendusele, kuid jätkub lausungiga *`miks\$ (0.3) `peaksin*, mis näitab, et ta tõlgendas küsimust etteheitekena, lükkab selle tagasi ja vaidlustab sellega ka partneri eelmise vooru hoiaku (rida 11). J algatab taas paranduse küsimusega *mis mõttes miks sa \$`peaksid oma lemmikloomadele `nimed andma.\$*, oodates selgitust (rida 13, 15); vooru teine pool on öeldud naerva tooniga. Samal ajal naerab ka K (rida 14). Ta ei selgita nimede mitteandmise põhjust, vaid kirjeldab oma linde ja nende nimetamist, mida võib siiski nimedena tõlgendada (read 16–17). J reageerib sellele naerdes partikliga *okei* ja lõpetab teema.

Selles näites tulevad esile osalejate erinevad hoiakud: J-i jaoks on loomulik, et lemmikloomadele pannakse nimed, kuid K ei pea seda vajalikuks. J algatab paranduse, mis väljendab üllatust ja aktsepteerimisprobleemi. Neutraalne vastus *jaa* ilma seletuseta on tema jaoks mitte-eelistatud, mida näitab see, et ta arendab järjendit edasi lisainfo küsimisega.

Näites 5 oli küsimus hoiakuline. Järgnevas näites vastatakse *jaa* neutraalsele kinnitusküsimusele. Täiskasvanute materjalis niisugust kasutust ei leidunud. Järjend jätkub vastuse järel samuti nagu eelmises näites, sarnanedes täiskasvanute normile. Näites 6 vestlevad samad tüdrukud ühe rakenduse abil joonistamisest. K on seda rakendust kasutanud ja J küsib temalt infot.

- (6) 01 J: no `nii, ma `vaatan=nüd ma `lörmin ((learn)) [`terve selle `asja.]
 02 K: [hehe] heh .hhhhhhh
 03 (2.1)
 04 J: sa tegid kõik `jooded kõigebät `ära ilusasti?=
 05 K: =**jaa**.
 06 (0.6)
 07 J: nii?
 08 (3.3)
 09 J: sa=d ka `Ibispeintis ned=k- (0.7) mq `AibisPeintis.
 10 (0.5)
 11 K: [mhm]
 12 J: [kõik]=ääää (0.4) `nipid ära `õppinud=vä,

J on märganud seinal üht K tehtud pilti ja real 1 öeldud voor väljendab J-i soovi ise ka nii hästi joonistama õppida. K tõlgendab J-i vooru algust naljana ja naerab vooru lõpule peale (vt Annuka 2020) (rida 2). Pärast pausi esitab J väitlause vormis oletuse selle kohta, millest K enda pildi tegemisel oli alustanud (rida 4). K kinnitab pakutud oletust *jaa* abil (rida 5). Järgneb 0,6-sekundiline paus ja J lausub tõusva intonatsiooniga *nii* (rida 7). Tõusev intonatsioon ja pikk paus real 8 viitavad lisainfo ootusele (vt Hennoste 2023: 1094). See näitab, et J ei soovinud lihtsalt kinnitust, vaid pikemat juhist vms. K ei anna lisainfot ja J alustab uut alateemat küsimusega programmi kohta (rida 9). Hoiakute erinevust selles näites esile ei tule.

Näites 7 vastatakse *jaa* hoiakulisele parandusalgatusele sarnaselt näitega 5, kuid *jaa* järel järjend suletakse, mis ei vasta täiskasvanute *jaa*-kasutusele. Kaks poissi räägivad siin ühistest tuttavatest.

- (7) 01 T: ota `S:murffi `tead onju.
 02 I: jaa see [Tauno `Lehes]maa.
 03 T: [`tema käib `ka.]
 04 T: jaa ta käib `minu koolis `ka.
 05 I: präägult=vä,
 06 (.)
 07 T: **jaa**.
 08 (0.4)
 09 I: aa
 10 T: ja:: see::: (1.2) mh eh .hh see::: (0.5) mis ta `nimi oli Jo`hannes
 11 mingi
 12 (0.5)
 13 I: Ali- (.) Li- `Lilama.

14 (0.4)

15 T: jaa `Lilama. .hhh ää `tema käib ka minu `koolis,

Näitelõik algab T kinnitusküsimuse vormis eelküsimusega, kus partikkel *onju* osutab sellele, et I peaks kõnealust isikut hüüdnimega Smurf tundma (rida 1). I kinnitab seda *jaa*-ga ja näitab oma teadmist Smurfi pärisnime lisamisega (rida 2). Kohe peale *jaa*-kinnitust alustab T pealerääkimisega Smurfi kohta infot andvat voozu, aga katkestab selle (rida 3) ning alustab uuesti peale I voozu lõppu (rida 4). Selle voozu järel jätkab I küsimusega *präägult=vä*, millele T vastab kinnitava *jaa*-ga. Selle järel sulgeb I järjendi partikliga *aa*, mis osutab oma arvamuse korrigeerimist (Kasterpalu, Hennoste 2016: 152–153) ja näitab sellega, et tema eelnev küsimus sisaldas üllatust või kahtlust saadud info kohta (seda toetab ka küsipartikkel *vä*, mis esineb sageli just üllatust või kahtlust väljendavates küsimustes (Hennoste 2023: 1119)). T jätkab uue alateemaga teise poisi kohta (read 10–11). *Jaa*-le eelnev kinnitusküsimus näitab siin kasutaja kahtlevat hoiakut, kuid järjend suletakse, T ei väljenda teistsugust hoiakut.

Näites 8 vastatakse *jaa* neutraalsele kinnitusküsimusele, millega algatatakse arusaamisprobleemi väljendav parandus. *Jaa* lõpetab küsimus–vastus–järjendi. Näide erineb täiskasvanute *jaa*-kasutusest nii küsimuse neutraalsuse-hoiakulisuse kui ka järjendi lõpetamise-jätkamise poolest. Samad poisid kui eelmises näites räägivad karatest, mida T harrastab.

(8) 01 I: a=`muidu kogu=aeg `võidad. (0.5) ikka=

02 T: =`jaa, muidu (.) `võitsin. (0.8) `kaatas ma `kogu=aeg võitsin,

03 aga `kumitees vahest tulin `teiseks.

04 I: a mis seal `vahet on.

05 (0.8)

06 I: nendes

07 (0.7)

08 T: mis mõttes

09 (0.5)

10 I: kumi[`tees=ja]

11 T: [`kaatal] ja kumi `teel=vä.

12 I: **jaa**

13 T: .hh ää `kaata on põhimõtselt nagu `iludemostratsioon mis võtab `väga

14 palju `võhma? (0.8) na[gu ä]

15 I: [sa=pead]=mingi ästi: `korralikult onju.=

16 T: =jaa väga `korralikult, (0.5) `tugevalt,=h (1.6) ja:::

17 `kumite on lissalt=õõõõ mhhh `frii=for=`aal. ((free for all)) mheh

T räägib oma saavutustest karate võistlusdistsipliinides katas ja kumites (read 2–3) ning I küsib, mis seal vahet on (rida 4). Küsimus on sõnastatud üldiselt ja võib viidata nii võistlusdistsipliinidele kui ka erinevatele auhinnakohtadele. Kuna T küsimusele kohe ei vasta, lisab I täpsustava jätku *nendes*, mis märgib teemaks erinevad distsipliinid (rida 6). Pärast pausi algatab T paranduse eriküsimusega *mis mõttes* (rida 8), mis osutab arusaamisprobleemile (Hennoste 2023: 1161). Arusaamisprobleem võib tuleneda sellest, et I küsimus oli liiga üldiselt sõnastatud. I alustab paranduse läbiviimist (rida 10), kuid T katkestab selle pealerääkimisega, vormistades oma parandusalgatuse ümber tõlgendusettepanekuna sõnastatud kinnitusküsimuseks *kaatal ja kumi teel=vä*. (rida 11) (vt Hennoste 2023: 1156–1158). I vastab partikliga *jaa* ning sellega järjend lõpeb. Järgnevas vestluse osas (read 13–14, 16–17) vastab T I varem esitatud küsimusele *a mis seal vahet on*.

Näide 9 illustreerib *jaa*-vastust neutraalsele pealiini kinnitusküsimusele ja järjendi lõpetamist, erinedes samuti nagu eelmine näide täiskasvanute kasutusest. Näites vestlevad kaks tüdrukut oma peredest.

- (9) 01 E: ku=`vana su `õde on.
 02 (.)
 03 R: äääää `seitse saab, (0.3) det[`sembris.]
 04 E: [aa] ta lähäb `järgmin=aasta
 05 `kooli=vä.
 06 R: \$jaa?\$
 07 (.)
 08 E: ohoo
 09 R: reaalselt=ää (.) see (.) mu `vend tegi täna siukest `streiki et ta=i
 10 taha `lasteaeda minna.

Näitelõik algab E küsimusega vestluskaaslase õe vanuse kohta, millele R vastab, et ta saab seitse (read 1–3). Pärast lühikest pausi lisab ta sünnipäevakuu, aga juba selle sõna esimese silbi järel alustab E voozu partikliga *aa*, mis võib viidata varasemale teistsugusele arusaamale või ka lihtsalt uuele infole (Kasterpalu, Hennoste 2016). Sellele järgneb neutraalne kinnitusküsimus koolimineku kohta, mis toetub õe vanuse põhjal tehtud järeldusele (read 4–5). R kinnitab pakutud infot partikliga *jaa*. E reageerib emotsionaalse hüüatusega *ohoo*, mis viitab ilmselt üllatusele. R jätkab uue teemaga (read 9–10), mis näitab, et ta tõlgendas eelnevat järjendit lõpetatuna. Sõna *reaalselt* ei ole siin reaktsioon eelnevale voozule, vaid moodustab

intonatsioonilise terviku järgneva voo osaga. Et E ei pöördunud eelmise teema juurde tagasi, näitab, et ta on lõpetamisega nõus ega soovi lisainfot.

Näidetest 5–9 ilmneb, et noored kasutavad partiklit *jaa* täiskasvanutest erinevalt. Esiteks vastati täiskasvanute vestlustes *jaa* ainult hoiakulistele küsimustele, noorte vestlustes nii hoiakulistele (näited 5, 7) kui neutraalsetele (näited 6, 8, 9) küsimustele, kusjuures neutraalseid küsimusi oli rohkem kui hoiakulisi (34 vs. 23). Teiseks arendati täiskasvanute vestlustes *jaa* järel järjendit edasi, noortekeeles aga jätkati järjendit vaid 18 juhul (näited 5, 6) ja 39 näites järjend lõppes (näited 7, 8, 9). Seega puudutavad erinevused nii küsimuse hoiakulisust kui ka küsimus-vastusjärjendi ülesehitust.

3.2. *jah*

Partikli *jah* kasutuse kohta oli üheksa näidet. Toome kolm näidet, mis illustreerivad eri tüüpi järjendeid.

Näites 10 vastatakse *jah* neutraalsele parandusalgatusküsimusele ja järjend lõpeb vastusega. Selline kasutus sarnaneb täiskasvanute suhtlusnormile. Vestlevad kaks poissi, neist G käib jalgpallitrennis.

- (10) 01 G: si- (.) s nagu=se /KOHT/ selles=mötes on `halb `elada kui=sa=na-
02 \$kui=sa nendel `võistlustel `käid on `nii `nõme `sõita selle
03 [bussiga.]\$
04 O: [jaajah]
05 (1.0)
06 O: tõsi, aga kas `teil nagu `siin `on võistlusi=vä.
07 G: `siin=vä.
08 O: **jah**
09 G: .hh meil on `niimodi=et noh (0.4) no ala:::- ala- või=noh (.)
10 jah `alagrupis on `üheksa `tiimi, .hhh
11 O: [mh]
12 G: [`iga]=m- `iga::: `võistkonaga mängime `kord `kodus `kord
13 `võõrsil.

Näitelõigu alguses alustab G uut teemat võistlustel käimisest (read 1–3). O nõustub tema seisukohaga, et nende elukohast on mujale pikk maa sõita (rida 4). Seejärel küsib O, kas siin on ka võistlusi (rida 6). G algatab paranduse, korrates ja rõhutades probleemset asemäärsõna *siin* (rida 7). Parandust algatav küsimus on neutraalne ja väljendab arusaamisprobleemi

(vt Hennoste 2023: 1153–1154). O viib paranduse läbi partikliga *jah*, mis lõpetab parandusjärjendi. Seejärel vastab G küsimusele *aga kas`teil nagu`siin`on võistlusi=vä*, seletades võistluste süsteemi pikemalt (read 9–13).

Pärast *jah*-i võib järgend ka jätkuda, mis erineb täiskasvanute kasutusest. Selle kohta on kaks järgmist näidet. Näide 11 illustreerib hoiakulist parandusalgatust ja järjendi jätkumist *jah*-i järel. Näide on pärit kolme tüdruku vestlusest. Katkes kõnelevad tüdrukud M ja L ning korraks sekkub ema E.

- (11) 01 M:ma=len ka: `Suurbritannias käind. me `läksime me olime
02 nimodi=et me olime nagu .hhhh `pool vaheaega olime
03 Pa`riisis, sis=me läksime Pa`riisist `rongiga mere `alt
04 läksime nagu: .hhh
05 L: mere `alt,
06 (1.7)
07 M:nagu `jah seal on nagu `tunnel.
08 (0.5)
09 L: `mere.
10 (0.4)
11 M:[**jah**]
12 E:[mh]mm?
13 L: `all.
14 M: [jaa]
15 L: \$[mi:]da:?\$
16 (0.5)
17 M:nagu vaata `Soomest=äää või nagu `Helsingist Talinasse taheti
18 ka `teha.

M räägib oma koolivaheajareisist Pariisist Suurbritanniasse, kuhu sõideti mere alt rongiga (read 1–4). Selle peale algatab L paranduse kordusega *mere`alt*, rõhutades probleemsõna *alt*, mis viitab uskumatusle, et mere all võiks tunnel olla (rida 5). Peale pausi vastab M *nagu`jah seal on nagu`tunnel*, mis sisaldab partikliga *nagu* pehmendatud kinnituse (Hennoste 2023: 1105–1107) ning seletuse, kuidas selline sõit oli võimalik (rida 7). L algatab seejärel uue paranduse rõhulise sõnaga *`mere*, mis näitab, et L-i jaoks ei ole seletus piisav. M vastab seekord üksiku partikliga *jah* (read 9 ja 11). Samal ajal kinnitab ka ema E infot partikliga *mhmm* (rida 12). Kuna ema rohkem ei sekku, pole liiga vähese info tõttu võimalik tema öeldut üheselt tõlgendada. L algatab kolmanda paranduse, seekord rõhutatud sõnaga *`all*, mille vorm näitab, et probleemüksuseks on lause *seal on nagu*

`tunnel, sest *all* viitab sõnale *seal*. Nüüd vastab M partikliga *jaa* (read 13–14). Erinevalt näitest 10 ei lõpeta *jah* siin järjendit. Vaatamata jaatavale vastusele kahtleb L saadud infos endiselt, mida näitab tema järgmine voor: naerva häälega, tõusva intonatsiooniga ja venitatult öeldud *\$mi:da:?\$* (rida 15). Sellele küsimusele järgneb M-i pikem seletus. Antud näitest on näha, kuidas peale esimest uskumatust väljendavat üleküsimist reageerib partner vastusega *jah* ning seletusega, seejärel kasutab minimaalvastust *jah* ning seejärel *jaa*. *Jah* projekteerib täiskasvanute vestluses järjendi sulgemist, kuid siin küsija jätkab.

Näites 12 vastatakse *jah* neutraalsele kinnitusküsimusele ning järjend jätkub. Järjendi edasiarendamine erineb täiskasvanute vestlusnormist. Tüdrukud vestlevad siin telefoni teel. Enne toodud katket on V öelnud, et viib oma üheaastase õe teise tuppa, ja telefoni juurest lahkunud. Näitelõik algab V teatega, et ta on tagasi.

- (12) 01 V: ma `tulin `tagasi.
 02 (0.7)
 03 H: kas sul tuli `Lea sinu poole=väh,
 04 (1.0)
 05 V: **jahh.**
 06 H: `last valvama. (.) .hhhh [sa `ütled talle et kule]
 07 V: [kohutav täiesti.]
 08 (.)
 09 H: sa pead `ütleva tall[e vaata=et seda]
 10 V: [mul on `kuus]kend `senti. hehehe
 11 H: mul=on: (0.7) ma=i=tea `palju.

Õe äraviimisest järeldab H, et lapsehoidja Lea tuli. Ta esitab neutraalse küsimuse *kas sul tuli `Lea sinu poole=väh*, milles on kaks küsimarkeeri: *kas* ja *väh* (rida 3). Täiskasvanute vestluses esindab *kas-vä* küsimus piiripealset varianti: üldjuhul on need infoküsimused, harva kinnitusküsimused (Hennoste 2023: 1116–1117; Hennoste jt 2025). Siin ootab H kinnitust oma järeldusele. V vastab partikliga *jahh*, mille järel H jätkab oma eelnevasse vooru sobiva fraasiga *`last valvama*, mis on tõlgendatav jätkuna (Hennoste 2023: 1022). V reageerib sellele pealerääkimisega negatiivse hinnanguga *`kohutav täiesti* (rida 7), mis viitab, et ka eelnev pikemalt, veidi ohtes hääldatud *jahh* ei ole neutraalne, vaid väljendab negatiivset hoiakut. H püüab kaks korda alustada vooru sellest, et vestluskaaslane peaks Leale midagi ütleva, kuid jätab pealerääkimise tõttu

vooru pooleli (read 6 ja 9). V alustab uut teemat rahast (rida 10) ja H võtab teema vastu (rida 11).

Näidetest 10–12 on näha, et ka partiklit *jah* kasutati täiskasvanutest erinevalt. Kokku leidis materjalis üheksa *jah*-vastusega küsimust, millest seitse on neutraalsed (näited 10, 12) ja kaks hoiakulised küsimused (näide 11). Neutraalse küsimuse puhul lõpeb järjend pärast *jah*-i kuuel juhul (näide 10), kuid ühel juhul jätkub (näide 12). Hoiakulise küsimuse puhul järjend jätkub (näide 11). Seega erinevalt täiskasvanute vestlustest võidakse *jah*-vastuse järel järjendit jätkata. Ei saa väita, et seda mõjutaks küsimuse hoiakulisus ega roll, kuna näidete hulgas on nii neutraalseid kui ka hoiakulisi ning nii pealiini kinnitusküsimusi kui ka parandust algatavaid kõrvalliini küsimusi.

4. Kokkuvõte

Artiklis uuriti, kuidas 10–13-aastased noored kasutavad vestluses partikleid *jah* ning *jaa* kinnitusküsimuse minimaalvastusena. Analüüs näitas, et noorte suhtluses esinevate kinnitusküsimuse järjendite ehitus ning *jah/jaa* kasutus erinevad suurel määral täiskasvanute omadest.

Esiteks esines noorte suhtluses *jaa* oluliselt sagedamini kui *jah* (59 vs. 9 korda, 87%). Täiskasvanute suhtluses esines varasema uurimuse põhjal (Hennoste jt 2023) seevastu *jah* veidi sagedamini (72 vs. 54 korda, 57%).

Teiseks ei ilmne noorte vestluses erinevalt täiskasvanutest partiklite kasutusest süsteemset vahet. Täiskasvanute vestluses on *jaa* kasutus seotud küsimuse hoiakulisusega. Kui *jah* vastati nii neutraalsele (näide 1) kui hoiakulisele (näide 2) küsimusele, siis *jaa* järgnes ainult partneri eelmisest voorust ajendatud hoiakulisele küsimusele (näited 3, 4). Noortekeeles vastatakse *jah* nii neutraalsele (näited 10, 12) kui ka hoiakulisele küsimusele (näide 11) nagu täiskasvanute vestluses. Samas vastatakse ka *jaa* nii neutraalsele (näited 6, 8, 9) kui ka hoiakulisele (näited 5, 7) küsimusele. Suhtlejate hoiakud võivad sealjuures olla kokkusobimatud nagu täiskasvanute vestlustes (näide 5), aga enamasti ei ole. Samuti on erinevus küsimusjärjendi ülesehituses. Täiskasvanute vestlustes *jah*-i järel järjend lõpetati (näited 1, 2) ning *jaa*-vastuse järel arendati edasi (näited 3, 4). Noorte suhtluses ei seostu jätkamine partikli valikuga. Mõlema partikli puhul võis järjend lõppeda (näited 7–10) või jätkuda (näited 5, 6, 11, 12).

Kokkuvõttes näeme, et *jaa* kasutus on noortekeeles sagedasem kui täiskasvanutel, samas vastuspartikli valik ei ole seotud küsimuse neutraalsuse-hoiakulisusega ega juhi järjendi jätkamist või lõpetamist. Täiskasvanute suhtlusnormile vastab *jaa* puhul noortekeeles vaid seitse näidet 59-st (12%), *jah*-i puhul kuus näidet üheksast. Sealjuures ei sea suhtlejad analüüsitud näidetes kordagi sellist partiklikasutust kahtluse alla, mis näitab, et see on nende jaoks normikohane.

Üks võimalik erinevuste seletus on keelekasutuse normide omandamises. Kuna noortekeeles ei ole partiklite kasutuses erinevusi, on võimalik, et noored ei ole veel piisavalt omandanud kahe vastuspartikli eristamise pragmaatilisi norme. On üldiselt leitud, et lapsed on vähem teadlikud täiskasvanute suhtlusnormidest ja seetõttu eiravad neid (nt Stivers jt 2018). See seletus näitaks, et vastuspartiklite kasutuse normid ei ole 10–13-aastaste noorte keelekasutuses veel kinnistunud.

Teine võimalik seletus on keele muutumises, mida noorte partiklikasutus peegeldab. Sel juhul oleks tegu kahe partikli kasutuserinevuse neutraliseerumisega ning *jaa* levikuga *jah*-i arvel. Seda toetab partiklikasutuse muutumine tsätivestluses, kus üheks muutuseks on minimaalkeelendite kasutuse lihtsustumine. Näiteks on tsätikeeles muutunud partiklite *aa* ja *ahah* kasutus: *aa* kasutus on statistiliselt oluliselt laienenud *ahah*-i arvel ning ühtlasi muutunud. Varem märkis *aa* ennekõike, et kasutaja on saanud uut infot, mis lükkab ümber tema varasema teadmise, arvamuse, arusaama (Kasterpalu, Hennoste 2016). Netivestlustes on *aa* kasutusel ennekõike neutraalse informeerituse muutumise markerina, mida suulises keeles märgib *ahah* (Hennoste 2016). Selle muutuse üheks taustaks võib olla asjaolu, et *aa* on lihtsamalt ja kiiremini trükitav. Seega tuleb edasistes uuringutes analüüsida ka vanema vanuserühma noorte vestlusi, et selgitada, kas nende vastuspartiklite kasutus läheneb täiskasvanute keelekasutusele või on tegu keelekasutuse muutusega.

Transkriptsioonimärgid

.	langev intonatsioon	(0.5)	pausi pikkus sekundites
,	poollangev intonatsioon	=	kokkuhääldamine
?	tõusev intonatsioon	> <	kiirendatud lõik
`sõna	rõhutamine	< >	aeglustatud lõik
[]	pealerääkimine	e::i	venitus
(.)	mikropaus (0.2 sek või lühem)	si-	pooleli jäänud sõna
		(())	transkribeerija kommentaar

hehe, mheh naer
\$ \$ naerev hää
@ @ hääletooni või hääle kvaliteedi muutumine

Kirjandus

- Annuka, Andra 2020.** Naerev hää ametlikus ja argivestluses. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 16, 5–21. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa16.01>.
- Button, Graham; Neil Casey 1984.** Generating topic: The use of topic initial elicitors. – Structures of social action: Studies in conversation analysis. Ed. by J. Maxwell Atkinson, John Heritage. (= Studies in emotion and social interaction.) Cambridge: Cambridge University Press, 167–190.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth; Margret Selting 2018.** Interactional linguistics: Studying language in social interaction. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/9781139507318>.
- Deppermann, Arnulf; Alexandra Gubina; Katharina König; Martin Pfeiffer 2024.** Request for confirmation sequences in German. – Open Linguistics 10 (1), 20240008. <https://doi.org/10.1515/opli-2024-0008>.
- Erelt, Mati; Helle Metslang 2023.** Kommunikatiivsed lausetüübid. – Eesti grammatika. Peatoim. Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 763–775. <https://doi.org/10.12697/eg>.
- Hennoste, Tiit 2000.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde V. Mõned mitteverbaalsed nähtused suulises kõnes. – Akadeemia 9, 2011–2038.
- Hennoste, Tiit 2012.** Küsimuse vorm, episteemiline staatus ja episteemiline hoiak. – Keel ja Kirjandus 8/9, 674–695.
- Hennoste, Tiit 2016.** Informeerituse muutumise osutamine partikliga *aa* eesti netidialoogides. Ettekanne XII muutuva keele päeval Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis 4. novembril 2016.
- Hennoste, Tiit 2023.** Suuline keel. – Eesti grammatika. Peatoim. Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 997–1181. <https://doi.org/10.12697/eg>.
- Hennoste, Tiit; Olga Gerassimenko; Riina Kasterpalu; Mare Koit; Andriela Rääbis; Krista Strandson 2009.** Suulise eesti keele korpus ja inimese suhtlus arvutiga. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 5, 111–130. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa5.07>.
- Hennoste, Tiit; Andriela Rääbis 2004.** Dialoogiaktid eesti infodialoogides: tüpoloogia ja analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hennoste, Tiit; Andriela Rääbis; Kirsi Laanesoo 2017.** Polar questions, social actions and epistemic stance. An exercise in pragmatic typology. – STUF – Language Typology and Universals 70 (3), 523–544. <https://doi.org/10.1515/stuf-2017-0023>.

- Hennoste, Tiit; Andriela Rääbis; Kirsi Laanesoo 2025.** Request for confirmation sequences in Estonian. *Käsikiri*.
- Hennoste, Tiit; Andriela Rääbis; Andra Rumm 2019.** Estonian declarative questions: Their usage and comparison with *vä*- and *jah*-questions. – *Journal of Pragmatics* 153, 46–68. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.04.010>.
- Hennoste, Tiit; Andriela Rääbis; Andra Rumm; Kirsi Laanesoo 2023.** The division of labor between the particles *jah* and *jaa* 'yes' as responses to requests for confirmation in Estonian. – Responding to polar questions across languages and contexts. Ed. by Galina Bolden, John Heritage, Marja-Leena Sorjonen. (= *Studies in Language and Social Interaction* 35.) Amsterdam: John Benjamins, 210–238. <https://doi.org/10.1075/slsi.35.07hen>.
- Heritage, John 1984.** A change-of-state token and aspects of its sequential placement. – *Structures of social action: Studies in conversation analysis*. Ed. by J. Maxwell Atkinson, John Heritage. (= *Studies in Emotion and Social Interaction*.) Cambridge: Cambridge University Press, 299–345.
- Heritage, John 2012.** Epistemics in action: Action formation and territories of knowledge. – *Research on Language and Social Interaction* 45 (1), 1–29. <https://doi.org/10.1080/08351813.2012.646684>.
- Kasterpalu, Riina 2005.** Partiklid *jah*, *jaa* ning *jajaa* naaberpaari järelliikmena müügiläbirääkimistes. – *Keel ja Kirjandus* 11, 873–890; 12, 996–1000.
- Kasterpalu, Riina; Tiit Hennoste 2016.** Estonian *aa*: A multifunctional change-of-state token. – *Journal of Pragmatics* 104, 148–162. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2016.06.010>.
- Keevallik, Leelo 2009.** Üldküsimuse lihtvastuste funktsioonid. – *Keel ja Kirjandus* 1, 33–53.
- Keevallik, Leelo 2011.** The terms of not knowing. – *The morality of knowledge in conversation*. Ed. by Tanya Stivers, Lorenza Mondada, Jakob Steensig. (= *Studies in Interactional Sociolinguistic* 29.) Cambridge: Cambridge University Press, 184–206. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511921674.009>.
- Keevallik, Leelo 2016.** Estonian *no(o)(h)* in turns and sequences: Families of function. – *NU/NAÅ: A family of discourse markers across the languages of Europe and beyond*. Ed. by Peter Auer, Yael Maschler. (= *Linguae & Litterae* 58.) Berlin, Boston: De Gruyter, 213–242.
- Kurhila, Salla; Niina Lilja 2017.** Toisto ja korjauksen rajat. – *Virittäjä* 121 (2), 213–243.
- König, Katharina; Martin Pfeiffer 2024.** Requesting confirmation or reconfirmation across languages: An introduction. – *Contrastive Pragmatics* 5 (1–2), 1–26. <https://www.sciencedirect.com/org/journal/contrastive-pragmatics/vol/5/issue/1>.

- Laanesoo, Kirsi 2017.** *A miks sa torusse ei räägi?* MIKS-küsilausetega tehtavad suhtlustegevused argitelefoni vestlustes. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 13, 89–105. <https://doi.org/10.5128/erya13.06>.
- Liddicoat, Anthony J. 2007.** *An Introduction to Conversation Analysis*. London, New York: Continuum.
- Mandel, Aive; Kristiina Praakli; Virve-Anneli Vihman; Kadri Koreinik 2022.** Rahvateadusega noortekeelt kogumas. – *Oma Keel* 1, 16–21.
- Pomerantz, Anita 1986.** Extreme case formulations: A way of legitimizing claims. – *Human Studies* 9 (2/3), 219–229. <http://www.jstor.org/stable/20008968>.
- Rossi, Giovanni 2020.** Other-repetition in conversation across languages: Bringing prosody into pragmatic typology. – *Language in Society* 49 (4), 495–520. <https://doi.org/10.1017/s0047404520000251>.
- Sacks, Harvey; Emanuel A. Schegloff; Gail Jefferson 1974.** A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. – *Language* 50 (4:1), 696–735. <https://doi.org/10.1353/lan.1974.0010>.
- Schegloff, Emanuel A. 2007.** *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis. Vol. 1*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1177/09579265080190040604>.
- Sidnell, Jack 2010.** *Conversation Analysis: An Introduction*. (= *Language in society* 37.) Malden, Massachusetts: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1111/josl.12010>.
- Sorjonen, Marja-Leena 1996.** On repeats and responses in Finnish conversations. – *Interaction and grammar*. Ed. by Elinor Ochs, Emanuel A. Schegloff, Sandra A. Thompson. (= *Studies in Interactional Sociolinguistics* 13.) Cambridge: Cambridge University Press, 277–327.
- Stivers, Tanya; Jack Sidnell; Clara Bergen 2018.** Children's responses to questions in peer interaction: A window into the ontogenesis of interactional competence. – *Journal of Pragmatics* 124, 14–30. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2017.11.013>.
- Zinken, Jörg; Uwe-A. Küttner 2022.** Offering an interpretation of prior talk in everyday interaction: A semantic map approach. – *Discourse Processes* 59 (4), 298–325. <https://doi.org/10.1080/0163853x.2022.2028088>.
- Thompson, Sandra A.; Barbara A. Fox; Elizabeth Couper-Kuhlen 2015.** Grammar in everyday talk: Building responsive actions. (= *Studies in Interactional Sociolinguistics* 31.) Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/s0047404518000234>.
- Vihman, Virve-Anneli; Kristiina Praakli; Maarja-Liisa Pilvik; Mari-Liis Korkus 2022.** Kas noored inglise keelega *obsessed*? Millest räägivad korpusandmed? – *Philologia Estonica Tallinnensis* 7, 292–322. <https://doi.org/10.22601/PET.2022.07.11>.

Jah and *jaa* as responses to requests for confirmation in young people's everyday conversations

ANDRIELA RÄÄBIS, TIIT HENNSTE,
KIRSI LAANESOO-KALK

This article examines the use of the particles *jah* and *jaa* 'yes' as minimal responses to requests for confirmation in ordinary spoken interaction among Estonian-speaking youth aged 10–13.

Previous research on adult spoken interaction has shown that although both *jah* and *jaa* confirm the accuracy of the proposition presented in the question, the particles are not functionally equivalent. The analysis demonstrates that both the structure of question–answer sequences and the distribution of *jah* and *jaa* in youth interaction differ from adult conversational norms.

First, *jaa* occurs significantly more frequently than *jah* in the youth data (59 vs. 9 occurrences, 87%), whereas in adult interaction, *jah* is slightly more frequent than *jaa*. Second, no systematic functional distinction between the two particles emerges in the youth corpus. One difference concerns the attitudinal stance of the question. *Jah* is used similarly to adult interaction, occurring in response to both neutral and non-neutral questions. In contrast, *jaa* occurs more frequently in response to neutral than to stance-marked questions in youth interaction, indicating a neutralization of its function. A further difference concerns sequence organization. In adult conversations, after *jah*, the local sequence is closed, while after *jaa*, the sequence is expanded by the questioner. In the youth data, however, neither particle reliably predicts sequence closure or continuation.

These differences can be interpreted in two ways. One explanation is developmental: the youth may not yet have fully acquired the pragmatic norms governing the respective particle use. Another possibility would be ongoing language change, whereby the functional distinctions between *jah* and *jaa* would be neutralized, with *jaa* expanding at the expense of *jah*.

Keywords: youth language, spoken interaction, dialogue particles, Estonian

Andriela Rääbis
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51005 Tartu
andriela.raabis@ut.ee

Tiit Hennoste
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51005 Tartu
tiit.hennoste@ut.ee

Kirsi Laanesoo-Kalk
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51005 Tartu
kirsi.laanesoo-kalk@ut.ee

PEARÕHU ASUKOHT JA SEDA MÕJUTAVAD TEGURID EESTI KEELE VÕÕRSÕNADES

HEETE SAHKAI, LIISI PIITS,
MEELIS MIHKLA, LIIS ERMUS,
HILLE PAJUPUU

Annotatsioon. Uurimuses vaadeldakse eesti keele võõrsõnu, mille järgsilbis on III välde ja/või pikk vokaal. Sellistes võõrsõnades võib pearõhk olla III väldet ja/või pikka vokaali sisaldaval järgsilbil või esisilbil. Eesti leksikograafilises traditsioonis ei ole tavaks pearõhu asukohta konkreetsetes seda tüüpi sõnades märkida. Keeleõppijate huvides oleks pearõhu asukoha märkimine sellistes sõnades siiski vajalik. Seetõttu uurisime, millised on pearõhu asukoha tegurid seda tüüpi võõrsõnades. Selleks tegime tajukatse, kus 356 katseisikut hindas 42 testsõna rõhuvariantide vastuvõetavust. Tulemuste kohaselt on pearõhu asukoha teguriteks seda tüüpi võõrsõnades algvormi silpide arv, III vältes ja/või pikka vokaali sisaldava järgsilbi asukoht algvormis ja sõna sagedus. Vaatlusalust tüüpi võõrsõnade pearõhu asukoht varieerub ka isikuti, sõltudes sealhulgas mõningal määral isiku vanusest.¹

Võtmesõnad: sõnarõhk, välde, häälduse varieerumine, tajukatse, leksikograafia

1. Sissejuhatus

Eesti keel on fikseeritud ehk kinnistunud sõnarõhuga keel, milles pearõhk on harilikult esimesel silbil. Hüüd- ja võõrsõnades, aga ka mõne tuletusliite korral võib pearõhuline olla muugi kui esisilp (Hint 1973; Asu jt 2016: 127; Metslang jt 2023: 72). Pearõhu asukohta konkreetsetes sõnades kirjeldatakse sõnaraamatutes. Eesti leksikograafilises traditsioonis esisilbil asuvat pearõhku ei märgita. Järgsilbil asuva pearõhu kirjeldamisel eristatakse kahte tüüpi pearõhulisi järgsilpe: reeglipäraseid ja ebareeglipäraseid. Ebareeglipärasest pearõhku järgsilbil märgitakse sõnaraamatutes rõhumärgiga,

¹ Töö on valminud Haridus- ja Teadusministeeriumi Eesti Keele Instituudi baasfinantseerimise toel. Autorid tänavad kõiki tajukatses osalenuid.

reegliparast mitte. Reegliparaseks pearõhuks järgsilbil loetakse pearõhku järgsilbil, milles on sõnaraamatus esitatud kujul III välde ja/või pikk vokaal (nt *aktivist*, *baleriin*, *matemaatika*); muul juhul loetakse järgsilbil asuvat pearõhku ebareegliparaseks (nt *allergiline*²) (Viks 1992: 8). Artiklis käsitleme nn reegliparase pearõhulise järgsilbiga sõnu. Nimetame neid tinglikult reegliparase pearõhulise järgsilbiga võõrsõnadeks, pidades silmas sõnu, milles on sõnaraamatutes fikseeritud kujul järgsilbis III välde ja/või pikk vokaal, mis ei ole esitatud sõnaraamatus tsitaatsõnana ja kus ainsaks III-välteliseks järgsilbiks ei ole omaliited *-elm*, *-ik*, *-ikkus* ja *-kond* (nt *imelik*, *ülikond*). Nimetame sellele kirjeldusele vastavate sõnade järgsilpi, milles on sõnaraamatutes fikseeritud kujul III välde ja/või pikk vokaal, edaspidi **reegliparaseks pearõhusilbiks**. Sellist järgsilpi sisaldavaid sõnu nimetame lühiduse huvides **reegliparase järgsilbirõhuga (RJR) sõnadeks**.

Käsitleme RJR sõnu seetõttu, et pearõhu asukohta konkreetsetes RJR sõnades ei ole eesti keele sõnaraamatutes kirjeldatud. Olemasolevate kirjelduste kohaselt on seda tüüpi sõnade pearõhk III välde ja/või pikka vokaali sisaldaval järgsilbil, aga see võib olla ka esisilbil või varieeruda (ÕS 2018; EKI teatmik). Esisilbirõhu tingib sellistes sõnades arvatavasti sõna muanemine eesti keele rõhusüsteemiga ja pearõhu nihkumine järgsilbilt esisilbile (Hint 1973; Paet 2022). RJR sõnad moodustavad seega küllalt suure sõnarühma, mille pearõhku ei ole sõnaraamatutes kirjeldatud. See oleks aga vajalik eelkõige keeleõppijate jaoks. Lisaks on keeleõppe otstarbel EKI ühendsõnastikus (ÜS 2025) kasutusel sõnade helindamine kõnesüntesaatoriga, mis nõuab samuti sõnarõhu täpset märkimist sisendis (vt Piits jt 2026). Artiklis tutvustame uuringut, mille eesmärk oli alustada selle lünga täitmist ja saada esmane ülevaade RJR sõnade rõhu asukohta mõjutavatest teguritest.

1.1. Reegliparase järgsilbirõhuga sõnad

Eesti keele sõnaraamatutes märgitakse järgsilbil asuvat pearõhku rõhumärgiga, välja arvatud RJR sõnades ehk kui järgsilp sisaldab pikka vokaali ja/või on III vältes (Viks 1992: 8; ÕS 2018; EKI teatmik; Võõrsõnade

² Sõnaraamatutes, nt EKI ühendsõnastikus ja ÕS-is, tähistatakse III välde graaviseega (˘), nt *aktiv`ist*, *baler`iin*, ja ebareegliparast rõhku akuudiga (˙), nt *all`ergiline*, vt EKI teatmik 2025.

leksikon). Uuemates sõnaraamatutes (ÜS 2025; ÕS 2025) on rõhu märkimise praktika jäänud samaks, kuid võimalust, et pearõhk võib paikneda järgsilbil, ilma et seda oleks rõhumärgiga tähistatud, enam ei mainita. ÜS 2025 ja ÕS 2025 hääldusmärkide seletuses on öeldud, et „rõhukriips (akuut) märgib ebaharilikku rõhusilpi .. Harilikult on sõnarõhk eesti keeles esisilbil, seda eraldi ei märgita“.

ÕS 2018 hääldusmärkide seletuse kohaselt ei ole teatud RJR sõnade pearõhk fikseeritud, vaid võib olla nii esi- kui järgsilbil. Need sõnad on määratletud kui (1) sõnad, kus grammatiliselt rõhulise silbi ees (ole-tame, et grammatiliselt rõhulise silbi all on peetud silmas reeglipärasest pearõhulist järgsilpi) on kaks või enam silpi, nt *agressiivne*, *diskursiivne*, *konstruktiivne*, *portatiivne*, ja (2) kolme- ja neljasilbilised võõrsõnad, kus pearõhk on algselt olnud lõppsilbil, nt *adjutant*, *invalid*, *mandoliin*, *imperatiiv*. Eesisilbirõhk on välistatud võõrsõnades, mille grammatiliselt rõhulise silbi ees on üks silp, nt *massiivne*, *fniitne*. Näiteid on siiski ka selliste sõnade rõhu nihkumisest esisilbile (koos esisilbi muutumisega kolmandavärteliseks ja/või endise rõhusilbi lühenemisega), nt sõnades *oktav*, *sümptom*, *plaatan*, *kongress*, *printsess*. Rõhu nihkumist teiselt silbilt esisilbile on seletatud sõnasagedusega (Erelt 2002: 39).

Lisaks pearõhu asukoha sõnadevahelisele varieerumisele on kirjan-duses mainitud ka sõnasisest varieerumist kõnelejate vahel. Tiiu Erelt nimetab kõnelejatevahelise varieerumise tegurina vanust ja toob välja, et kui eesti keele kõnelejate keskmine ja noorem põlvkond hääldab paljusid kolmesilbilisi võõrsõnu (*analüüs*, *horisont*, *optimist*, *püramiid*, *vitamiin*) pearõhuga esimesel silbil, siis vanemale põlvkonnale on omasem kol-manda silbi rõhk (Erelt 2002: 38). Tiina Paet märgib, et pearõhu nihkumine esisilbile võõrsõnade muganemise käigus on üsna üldine, kuid erineb kõnelejati: eri kõnelejad panevad rõhke erinevalt (Paet 2022: 926–927). Osa võõrsõnu on fikseeritud sõnaraamatus esmalt esisilbirõhuga ning hiljem järgsilbirõhuga (st pika vokaali ja/või III vältega järgsilbis); see ei pruugi siiski tähendada pearõhu nihkumist esisilbilt järgsilbile tegelikus häälduses, vaid tegu võib olla ka ebaõnnestunud keelekorraldusliku katsega soosida võõrsõnades esisilbirõhku (Paet 2023). Teada ei ole, mil määral varieerub sama sõna rõhk igal konkreetsel kõnelejal.

Kokkuvõttes sõltub RJR sõnade rõhk seniste käsitluste põhjal silpide arvust ja reeglipärasest pearõhusilbi asukohast sõnas, kõnelejast, sh kõneleja vanusest, ja sõna muganemisest keeles.

Järgnevalt vaatleme RJR sõnu kahe allika põhjal. Esimene neist on eesti keele morfoloogilise analüsaatori Vabamorfi (Kaalep, Vaino 2000) sõnastik. See põhineb „Väikesel vormisõnastikul“ (Viks 1992), aga selle erandiga, et seal on püütud lisaks märkida esisilbirõhku reeglipärase järgsilbirõhuga sõnades, kus hääldustavas on sagedam esisilbirõhk. Selleline vajadus on tekkinud peamiselt seetõttu, et Vabamorfi on kasutatud tekst-kõne-sünteesi grafeem-foneem teisenduses, et palatalisatsiooni, väldet ja sõnarõhku tekstide helindamisel õigesti määrata, ning ainult „Väikese vormisõnastiku“ reeglitest ei piisanud, et kõnesünteesi väljundis tuntumad võõrsõnad loomulikult kõlaksid. Esisilbirõhk on lisatud sõnadele kirjetes esinevate mustrite põhjal³.

Teine allikas on Eva üksiksõnade korpus, mis on loodud eesti keele üksiksõnade süntesaatori treenimiseks (Kiissel jt 2025). Algselt EKI „Põhisõnavara sõnastiku“ (Kallas jt 2019) ning ÜS 2025 lemmade ja sõnavormide hääldusnäidetena on naishäälega sisse loetud sagedamate sõnade kolm esimest sõnavormi, iga vorm eraldi lausungina ja eraldi helifailina. Kokku on selles korpus 31 215 sõnavormi, helifailide kogukestusega 10 t 36 min. Helifailidele vastavates tekstifailides on märgendatud palatalisatsioon, III välde, ebareeglipärase pearõhk ja liitsõnapiir samal moel, nagu EKI sõnastikes on tavaks olnud. Korpuse algversioonis, nagu EKI sõnastikeski, ei olnud RJR sõnade rõhk märgendatud. Korpuse viimases versioonis on järgsilbirõhk helifailide põhjal eksplitsiitselt märgendatud (vt Piits jt 2026).

Vabamorfi sõnastiku põhjal on võimalik umbkaudu hinnata, kui suur on RJR sõnade osakaal eesti keeles ja millises vahekorras on nende hulgas järgsilbirõhuga ja esisilbirõhuga sõnu. Liitsõnad ja väljendid välja jättes selgus, et Vabamorfi sõnastikus on kokku 40 217 lemmat, millest 10 958 ehk 27% on RJR sõnad. RJR sõnadest on rõhk esisilbile märgitud 1240 lemmal ehk 11%-l.

Eva üksiksõnade korpus võimaldab hinnata RJR sõnade osakaalu ja jagunemist sagedamate sõnade hulgas. Korpuses on kokku 9307 liitsõna lemmat, neist RJR lemmasid on 1148 ehk 12%. RJR lemmadest on esisilbirõhuga hääldatud 179 ehk 16%. Selliseid RJR sõnu, kus reeglipärase pearõhusilp on kaugemal kui sõna algusest teine, on 660 ning neist moodustavad esisilbirõhuga sõnad 27%. Kui reeglipärase pearõhusilp on algusest teine, langeb rõhk alati sellele silbile, kooskõlas olemasolevate

³ Heiki-Jaan Kaalepi suuline teade (04.09.2025).

kirjeldustega. Rõhu paiknemine Eva üksiksõnade korpuse lemmades on kokku võetud tabelis 1.

Tabel 1. Pearõhu paiknemine Eva üksiksõnade korpuse lihtlemmades

Lihtlemma tüüp		Esisilbirõhk	Järgsilbi- rõhk	Kokku
reeglipärase järgsilbirõhuga lemmad	reeglipärane pearõhusilp on sõna algusest teine	0	488	488
	muud	179	481	660
ebareeglipärase järgsilbirõhuga lemmad		0	24	24
Muud lemmad		8135	0	8135
Kokku lihtsõna lemmasid		8314	993	9307

Tabel 2 annab ülevaate Eva üksiksõnade korpuse RJR sõnadest, kus reeglipärane pearõhusilp ei ole sõna algusest teine, iseloomustatuna algvormi silpide arvu ja reeglipärase pearõhusilbi asukoha põhjal.

Tabel 2. Ülevaade Eva üksiksõnade korpuse RJR sõnadest, kus reeglipärane pearõhusilp ei ole sõna algusest teine, iseloomustatuna algvormi silpide arvu ja reeglipärase pearõhusilbi asukoha põhjal (esisilbirõhuga/järgsilbirõhuga)

Silpide arv algvormis	Reeglipärase pearõhusilbi asukoht algvormis algusest lugedes				Kokku
	III	IV	V	VI	
3	150 / 69				150 / 69
4	21 / 77	6 / 58			27 / 135
5	1 / 109	0 / 35	0 / 53		1 / 197
6	1 / 21	0 / 34	0 / 9	0 / 11	1 / 75
7	–	0 / 2	0 / 3	–	0 / 5
Kokku	173 / 276	6 / 129	0 / 65	0 / 11	660

Tabelist 2 ilmneb, et rõhk on nihkunud esisilbile enamasti algusest kolmandalt silbilt ja eelkõige juhul, kui see on ühtlasi viimane silp ehk eelkõige kolmesilbilistes sõnades (nt *advokaat*, *agentuur*), mõnel juhul ka neljasilbilise sõna eelviimaselt silbilt (nt *adekvaatne*, *agressiivne*); üksikutel juhtudel on rõhk esisilbile nihkunud ka neljandalt silbilt, kui

see on sõnas viimane (nt *asotsiaal, komitatiiv*). Viiesilbiliste ja pikemate sõnade hulgas on esisilbirõhuga sõnade osakaal 0%. Kolmesilbilistes sõnades võib rõhu nihkumisega esisilbile kaasneda ka muid prosoodilisi muutusi, nagu algse pearõhusilbi lühenemine ja kahetaktilise struktuuri asendumine ühetaktilisega. Need muutused vajavad eraldi uurimist ja käesolevas uurimuses neid ei käsitleta.

Eva üksiksõnade korpuse andmed kattuvad suurelt osalt Vabamorfi sõnastiku andmetega: korpuse 1148 RJR sõnast ei lange rõhu asukoht sõnastiku andmetega kokku ainult 40 sõnas (nt sõnad *adekvaatne* ja *agressiivne* on korpuses esi- ja sõnastikus järgsilbirõhuga ning sõnad *baleriin* ja *distsipliin* vastupidi: korpuses järg- ja sõnastikus esisilbirõhuga).

Andmed kinnitavad seega varasemaid tähelepanekuid, et rõhu asukohta mõjutavad reeglipärase pearõhusilbi asukoht ja silpide arv sõnas. Rõhk nihkub esisilbile eelkõige algusest kolmandalt silbilt ning eelkõige kolmesilbilise algvormiga sõnades (nt *algoritm, amatöör*). Kolmesilbilised viimase reeglipärase pearõhusilbiga RJR sõnad on ainus sõnatüüp, kus esisilbirõhku on rohkem kui järgsilbirõhku. Samas ei ole esisilbirõhk neis siiski ainuvõimalik, seega mängivad rolli ka muud tegurid. Üks tegur näib olevat reeglipäraseks pearõhusilbiks olev võõrliide: nt *-Cist, -Cism* ja *-ioon*-lõpulised lemmad on andmetes valdavalt järgsilbirõhuga, *-(C)aat, -Cent* ja *-Ciiv*-lõpulised lemmad aga valdavalt esisilbirõhuga. Konkreetsete võõrliidete seost rõhuga käesolevas uurimuses ei vaadelda.

Kuna rõhu nihkumine esisilbile on osa võõrsõnade muganemise protsessist, võiksid rõhu asukoha tegurid olla ka sõna sagedus ja keelde tulemise aeg (vrd ka Erelt 2002: 39). Võib oletada, et esisilbirõhk esineb eelkõige sellistes kolmesilbilistes viimase rõhusilbiga lemmades, mis on tulnud keelde varem või on keeles sagedamad. Võõrsõnade eesti keelde tuleku aega pole süstemaatiliselt kirjeldatud. Seetõttu võrdlesime Eva üksiksõnade korpuse esi- ja järgsilbirõhuga kolmesilbiliste sõnade sagedust, kuigi põhimõtteliselt sisaldabki üksiksõnade korpus ainult sagedamaid sõnu. Sõnade sagedused leidsime Ühendkorpusest 2023 korpuspäringusüsteemi Sketch Engine (Kilgarriff jt 2014) kaudu. Sagedusnäitajad on toodud tabelis 3. Tabelist paistab, et tugevat seost rõhu asukoha ja sõna sageduse vahel ei ole: keskmine sagedus ja suurim sagedus on kõrgem esisilbirõhuga sõnade rühmas, mediaansagedus ja väikseim sagedus aga järgsilbirõhuga sõnade rühmas; mõlema rühma sõnade sagedus on väga varieeruv.

Tabel 3. Eva üksiksõnade korpuse esi- vs. järgsilbirõhuga kolmesilbilise algvormiga viimase reeglipärase pearõhusilbiga lemmade sagedusnäitajad Ühendkorpuse 2023 põhjal

Sagedusnäitaja	Esisilbirõhuga sõnad	Järgsilbirõhuga sõnad
keskmine sagedus	70 674	63 824
mediaansagedus	20 862	33 186
väikseim sagedus	142	1 685
suurim sagedus	945 363	432 792
sageduse standardhälve	136 322	85 789

See, et kolmesilbilise sõnastruktuuri roll rõhu asukoha tegurina on piiratud, ilmneb ka rõhu asukohast esisilbirõhuga kolmesilbiliste RJR sõnade vormides. Eva üksiksõnade korpuse pistelise vaatluse põhjal on esisilbirõhuga ka nende sõnade muud vormid, olenemata silpide arvust. Teiste sõnadega, esisilbirõhk on sõna leksikaalne omadus, mis iseloomustab kogu paradigmat, mitte ei varieeru paradigmas sõltuvalt silpide arvust. Näib, et sõnavormid erinevad selle poolest sõnamoodustuslikult seotud või samatüvelistest lemmadest, kus rõhk varieerub sageli olenevalt silpide arvust (vt ka Hint 1973: 122–123). Eva üksiksõnade korpuses on 36 sõnamoodustuslikult seotud või samatüveliste lemmade paari või kolmikut, kus üks lemmadest on kolmesilbiline ja hääldatud esisilbirõhuga ning teine/teised on pikemad kui kolmesilbilised ning hääldatud järgsilbirõhuga, nt *diplomaat* on hääldatud esisilbirõhuga, *diplomaatia* ja *diplomaatiline* järgsilbirõhuga; *pedagoog* esisilbirõhuga, *pedagoogika* ja *pedagoogiline* järgsilbirõhuga. Samalaadseid paare, kus ka pikemad kui kolmesilbilised sõnad on esisilbirõhuga, on korpuses ainult üksikud: nt *analüüs*, *analüüsima*; *kompetents*, *kompetentne* (aga *kompetentsus* järgsilbirõhuga). Seda, et samatüvelised lemmad on sõnarõhu asukoha poolest sõltumatud, näitab ka see, et samatüvelistes ja sama silpide arvuga lemmades on vahel rõhk samal silbil (nt *positiivne*, *positiivselt*, *positiivsus* on esisilbirõhuga, *terrorism*, *terrorist* järgsilbirõhuga), vahel erinevatel silpidel (*optimism* järgsilbirõhuga, aga *optimist* esisilbirõhuga).

Kokkuvõttes näitavad Vabamorfii sõnastiku ja Eva üksiksõnade korpuse andmed, et RJR sõnad võivad moodustada eesti keele sõnavarast ligikaudu 27% ja sagedamatest sõnadest ligikaudu 12%. Neist on esisilbirõhuga eelkõige kolmesilbilised viimase reeglipärase pearõhusilbiga sõnad, kuid silpide arv ja reeglipärase pearõhusilbi asukoht ei ole ainsad rõhu asukoha

tegurid. Lisateguriks näib olevat reeglipäraseks pearõhusilbiks olev võõrliide. Sõnavormides näib rõhk sõltuvat üksnes algvormi rõhust ja mitte sõnavormi silpide arvust. Võimaliku sõnasisesse varieerumise kohta kõnelejate vahel või sees ei ole Vabamorfi sõnastiku ja üksiksõnade korpuse põhjal võimalik järeldusi teha. Tajukatses püüdsime kirjanduses esitatud ja eespool kirjeldatud tähelepanekuid täpsemalt testida ja valideerida.

1.2. Uurimisküsimused

Eelmises alajaotuses kirjeldatud käsitlustest ja tähelepanekutest lähtudes otsisime vastust järgmistele uurimisküsimustele.

1. Seniste käsitluste, Vabamorfi sõnastiku ja Eva üksiksõnade korpuse andmete kohaselt nihkub pearõhk esisilbile eelkõige kolmesilbiliste sõnade viimaselt silbilt. Üksiksõnade korpuse ja Vabamorfi sõnastiku põhjal otsustades on kolmesilbiliste viimase reeglipärase pearõhusilbiga sõnade hulgas siiski ka järgsilbirõhuga sõnu ning sõnu, kus võib oletada pearõhu varieerumist, sest need on korpuses ja sõnastikus erineva rõhuga. Teisalt on mõnes sõnas pearõhk esisilbile nihkunud ka pikemate sõnade algusest kolmandalt silbilt ja neljasilbiliste sõnade viimaselt silbilt. Meie esimene uurimisküsimus oli seetõttu, kas algvormi silpide arv mõjutab RJR sõnade pearõhu asukohta, jättes kõrvale sõnad, kus reeglipärase pearõhusilp on algusest teine.

2. Seniste käsitluste ja olemasolevate andmete kohaselt nihkub pearõhk esisilbile eelkõige algusest kolmandalt või neljandalt silbilt. Välistatud on pearõhu nihkumine teiselt silbilt esimesele, mis tähendaks pearõhu nihkumist rõhutule, mitte kaasrõhulisele silbile, ning endise pearõhulise silbi muutumist rõhutuks, mitte kaasrõhuliseks. Ka Eva üksiksõnade korpuses ei esine seda tüüpi RJR sõnades esisilbirõhku. Teisalt on siiski näiteid pearõhu nihkumisest esisilbile ka sellistes sõnades. Tänapäeval võiks sellisele rõhu nihkumisele kaasa aidata kontakt inglise keelega, kus paljud sellistele sõnadele vastavad sõnad on esisilbirõhuga, nt *aspekt* (vrd ingl *aspect*), *kontakt* (vrd ingl *contact*). Võõrsõnade puhul on küllalt tavaline, et neid laenatakse korduvalt eri aegadel ja eri keeltest (Paet 2023: 56). Inglise keele mõju võõrsõnadele ilmneb ka selliste sõnade hiljutistes tähendusmuutustes nagu *adresseerima*, *ekspertiis*, *lüürika*, *eepiline* (vt ka Paet, Risberg 2021). Seetõttu uurisime, kas RJR sõnade pearõhu asukoht sõltub reeglipärase pearõhusilbi asukohast, sh sõnades, kus reeglipärase

pearõhusilp on algusest teine ning millel on inglise keeles esisilbirõhuga vaste.

3. Kuna rõhu nihkumine esisilbile on seotud sõna mугanemisega keeles (Hint 1973; Paet 2022), võib oletada, et see toimub eelkõige sagedamates (vrd ka Erelt 2002: 39) ja vanemates RJR sõnades. Nagu eespool öeldud, ei paista Eva üksiksõnade korpuses sagedus mängivat rolli selles, kas kolmesilbiline viimase reegliپärase pearõhusilbiga sõna on hääldatud esi- või järgsilbirõhuga. Korpusesse kuuluvad sõnad on siiski kõik valdavalt sagedased sõnad, kus reegliپärane pearõhusilp võib lisaks erineda ka häälikuliselt ja morfoloogiliselt, mis mängib rõhu asukohas samuti rolli. Seetõttu uurisime, kas sagedus mõjutab rõhu asukohta reegliپärase pearõhusilbi häälikulisest koostisest sõltumata. Sõnade keelde tuleku aeg rõhu asukoha võimaliku tegurina jäi vaatluse alt välja.

4. Seniste andmete põhjal on esisilbirõhk eelistatud kindla struktuuriga RJR sõnades: kolmesilbilise algvormiga sõnades, kus reegliپärane pearõhusilp on viimane. Teisalt on Eva üksiksõnade korpuses esisilbirõhuga ka selliste sõnade muud vormid, milles on rohkem kui kolm silpi. Korpuse sõnavormides on siiski ainult maksimaalselt neli silpi ning vormid on sisse loetud järjest, mistõttu algvormi rõhk võib olla mõjutanud ka teiste vormide rõhku. Seetõttu uurisime, kas pearõhu asukohta sõnavormides mõjutab sõnavormi silpide arv või algvormi rõhk.

5. Varasemates käsitlustes on mainitud, et sama RJR sõna rõhk võib kõnelejati varieeruda, sh põlvkondlikult (Hint 1973; Erelt 2002: 38; Paet 2022). Seetõttu soovisime teada saada, mil määral RJR sõnade pearõhu asukoha eelistus isikuti varieerub ja kas isikutevahelise varieerumise teguriks on ka vanus.

2. Materjal ja meetod

Uurimisküsimustele vastamiseks viisime läbi tajukatse, milles palusime katseisikutel hinnata testsõnade rõhuvariantide vastuvõetavust. Eeldame, et vastuvõetavushinnangud korreleeruvad kasutusandmetega (nt Klavan, Veismann 2017). Katseisikud nägid ekraanil testsõna ja kuulsid selle hääldust kahe rõhuvariandiga: rõhuga esisilbil ja rõhuga reegliپärasel pearõhusilbil. Katseisikud pidid testsõna kuulama ja vastama, kas üks rõhuvariantidest tundub neile omasem, tunduvad mõlemad sama omased või pole kumbki variant omane. Stiimulid sünteesiti eesti keele üksiksõnade

süntesaatoriga (vt Piits jt 2026). Katse koostati programmiga Limesurvey ja viidi läbi veebis. Levitasime katset Eesti Keele Instituudi kodaniku-teaduse partnerite hulgas ja instituudi Facebooki-lehe kaudu.

Kokku oli hinnatavaid testsõnu 42 ja stiimuleid ehk rõhuvariante 84. Iga katseisik nägi kõiki testsõnu juhuslikustatud järjekorras, iga testsõna üks kord. Katseisikud võisid teha katse omas tempos, kuulata iga stiimulit korduvalt, liikuda katses tagasi ja teha vastamises pausi. Ebausaldusväärsete vastuste välistamiseks algas katse kolme omasõnaga, mida vastajad kuulsid samuti esi- ja järgsilbirõhuga (*imelik, elamus, sajand*). Nende sõnade puhul pidasime eeldatavaks pearõhu asukohaks esisilpi ja edaspidi läksid arvesse ainult nende katseisikute vastused, kes valisid omasemaks variandiks esisilbirõhuga häälduse. Katseisikutelt küsiti ka emakeelt ja vanust.

Tajukatses osales kokku 381 vastajat. Katseisikuid, kelle emakeel oli eesti keel ja kes vastasid kontrollküsimustele õigesti, oli kokku 356. Vastajate jaotus vanuserühmade kaupa on esitatud tabelis 4.

Tabel 4. Vastajate jaotus vanuserühmade kaupa

Vanuserühm	Vastajate arv
≤ 14	2
15–29	40
30–49	150
50–64	137
≥ 65	27

Testsõnade valikul tuginesime pearõhu asukohale Eva üksiksõnade korpuse ja Vabamorfi sõnastiku RJR sõnades, et valideerida nende allikate andmeid ja tagada testsõnade esindavus. Järgnevalt kirjeldame testsõnu ja analüüsi uurimisküsimuste kaupa.

Esimene uurimisküsimus puudutas algvormi silpide arvu mõju pearõhu asukohale RJR sõnades, kus reeglipärane pearõhusilp ei ole algusest teine. Sellele vastamiseks võrdlesime katseisikute eelistusi erineva silpide arvuga testsõnade puhul. Testsõnu oli kokku 18 ja need jagunesid võrdselt kolme tingimuse vahel: kolme-, nelja- ja viiesilbilised sõnad. Kolmesilbiliste sõnade hulgas olid võrdselt esindatud sõnad, mis on Vabamorfi sõnastikus ja Eva üksiksõnade korpuses (1) mõlemas esisilbirõhuga, (2) mõlemas järgsilbirõhuga, (3) kummaski erineva rõhuga. Neljasilbiliste sõnade

valikul pidasime lisaks rõhu asukohale üksiksõnade korpuses ja Vabamorfii sõnastikus silmas ka seda, et võrdselt oleksid esindatud viimase ja eelviimase reeglipärase pearõhusilbiga sõnad. Viiesilbiliste sõnade hulgas olid võrdselt esindatud viimase, eelviimase ja üle-eelviimase reeglipärase pearõhusilbiga sõnad. Mõned testsõnad on silbitatavad kahel viisil (*filiaal, animatsioon, akadeemia*); võtsime need siiski andmestikku, sest need olid vastava kategooria ainsad või tüüpilisimad (reeglipärase pearõhusilbi häälikulise koostise poolest) esindajad üksiksõnade korpuses. Esimesele uurimisküsimusele vastamiseks kasutatud testsõnad on esitatud tabelis 5.

Tabel 5. Esimese uurimisküsimuse testsõnad;

esr = esisilbirõhk, jsr = järgsilbirõhk

Tingimus	Pearõhu asukoht Eva üksiksõnade korpuses ja vabamorfii sõnastikus	Reeglipärane pearõhusilp algusest lugedes	Reeglipärane pearõhusilp lõpust lugedes	Testsõna
kolme- silbilised sõnad	esr	III	I	president kommentaar
	jsr	III	I	aktivist filiaal
	esr/jsr	III	I	baleriin favoriit
nelja- silbilised sõnad	esr	IV	I	stereotüüp
		III	II	kvaliteetne
	jsr	IV	I	adrenaliin
		III	II	absoluutne
	esr/jsr	IV	I	terminatiiv
III	II	adekvaatne		
viie- silbilised sõnad	jsr	V	I	animatsioon intellektuaal
	jsr	IV	II	alternatiivne administraator
	jsr	III	III	akadeemia matemaatika

Teine uurimisküsimus puudutas reeglipärase pearõhusilbi asukoha mõju RJR sõnade pearõhu asukohale, sh sõnades, kus reeglipärane pearõhusilp on algusest teine, juhul kui neil sõnadel on inglise keeles esisilbirõhuga vaste. Testsõnad ja -tingimused on esitatud tabelis 6. Algusest teise reeglipärase pearõhusilbiga testsõnadeks olid neli üksiksõnade korpus esinevat RJR sõna, millel on inglise keeles esisilbirõhuga vaste ning mille reeglipärase pearõhusilbi kirja pilt ei välista silbi hääldamist rõhuta (st ei sisalda pikka vokaali): *aspekt, turist, minister, kalender*. Kõigi nende sõnade esisilbirõhuga variantides genereeriti nii esimene kui teine silp ilma kolmanda vältel märgita. Ülejäänud testsõnad kattusid esimese uurimisküsimuse testsõnadega.

Tabel 6. Teise uurimisküsimuse tingimused ja testsõnad

Reeglipärane pearõhusilp algusest lugedes	Reeglipärane pearõhusilp lõpust lugedes		
	I	II	III
II	aspekt turist	minister kalender	–
III	president aktivist baleriin	kvaliteetne absoluutne adekvaatne	akadeemia matemaatika
IV	stereotüüp adrenaliin terminatiiv	alternatiivne administraator	–
V	animatsioon intellektuaal	–	–

Kolmas uurimisküsimus oli, kas sõna sagedus mõjutab RJR sõna pearõhu asukohta. Sellele uurimisküsimusele vastamiseks kasutasime kuut testsõna, millest kolm on Ühendkorpuses 2023 suure ja kolm väikese sagedusega. Sagedased sõnad on nii üksiksõnade korpus kui Vabamorfis sõnastikus esisilbirõhuga kolmesilbilised RJR sõnad, kus reeglipärane pearõhusilp on viimane: *president, kommentaar, kvaliteet*. Need sõnad valiti välja seetõttu, et nende sagedus ühendkorpuses oli üksiksõnade korpus esindatud seda tüüpi sõnade hulgas kõige suurem. Harvade sõnade valikul lähtuti sellest, et need oleksid samuti kolmesilbilised viimase reeglipärase pearõhusilbiga sõnad ning sisaldaksid sama häälikulise koostisega reeglipärast pearõhusilpi nagu sagedased sõnad. Testsõnadeks valiti neile

kriteeriumidele vastavad sõnad, mille sagedus ühendkorpuses oli kõige väiksem: *dekadent*, *proletaar*, *fakulteet*. Neist sõnad *dekadent* ja *fakulteet* on Vabamorfi sõnastikus esisilbirõhuga, sõna *proletaar* järgsilbirõhuga. Testsõnade sagedus ühendkorpuses on esitatud tabelis 7.

Tabel 7. Kolmanda uurimisküsimuse testsõnad ja nende sagedus Ühendkorpuses 2023

Sagedased sõnad		Harvad sõnad	
Testsõna	Sagedus	Testsõna	Sagedus
president	945 363	dekadent	401
kommentaar	658 106	proletaar	89
kvaliteet	500 789	fakulteet	469

Neljas uurimisküsimus oli, kas pearõhu asukoht RJR sõnade vormides sõltub nende silpide arvust või pearõhu asukohast algvormis. Testsõnadeks olid neli kolmesilbilist viimase reeglipärase pearõhusilbiga nimi-sõna ja nende nelja- ja viiesilbilised käändevormid. Kaks testsõna on nii üksiksõnade korpuses kui ka Vabamorfi sõnastikus esisilbirõhuga, kaks kummaski erineva rõhuga ehk potentsiaalselt kõnelejati varieeruvad. Käändevormide hulgas olid võrdselt esindatud nõrga- ja tugevaastmelised vormid. Testsõnad on esitatud tabelis 8.

Viies uurimisküsimus oli, mil määral RJR sõnade pearõhu asukoht isikuti varieerub ja kas isikutevahelise varieerumise teguriks on ka vanus. Esimesele allküsimusele vastamiseks analüüsisime vastusevariandi „mõlemad on omased“ osakaalu testsõnuti ja vastajati ning arvutasime katseisikutevahelise üksmeele testsõnade kaupa ja keskmiselt. Üksmeel testsõnade kaupa arvutati järgmiselt:

$$\text{üksmeel}_s = \frac{\max(n_{sa}, n_{sb}, n_{sc}, n_{sd})}{N}$$

kus

s on testsõna

n_{sa} on katseisikute arv, kes eelistasid esisilbirõhku

n_{sb} on katseisikute arv, kes eelistasid järgsilbirõhku

n_{sc} on katseisikute arv, kes pidasid mõlemat varianti sobivaks,

n_{sd} on katseisikute arv, kes ei pidanud kumbagi varianti sobivaks

N on katseisikute koguarv

Tabel 8. Neljanda uurimisküsimuse testsõnad;
 esr = esisilbirõhk, jsr = järgsilbirõhk

Tingi- mus	Algvormi pearõhu asukoht eva üksiksõnade korpuses ja vabamorfis sõnastikus	Nõrk aste (n), tugev aste (t)	Testsõna
kolme- silbiline algvorm	esr		president kommentaari
	esr/jsr		baleriin favoriit
nelja- silbilised vormid	esr	n	presidendi (selle) kommentaari
		t	presidenti (seda) kommentaari
	esr/jsr	n	(selle) baleriini favoriidi
		t	(seda) baleriini favoriiti
viie- silbilised vormid	esr	n	presidendile kommentaari
		t	presidentide kommentaari
	esr/jsr	n	baleriinile favoriidile
		t	baleriinide favoriitide

Üldine üksmeel arvutati kui testsõnade üksmeelte keskmine:

$$\text{üldine üksmeel} = \frac{1}{42} \sum_{s=1}^{42} \text{üksmeel}_s$$

Teisele allküsimusele vastamiseks analüüsisime vastuseid vanuserühmade kaupa.

Testitud muutujate ja katseisikute rõhueelistuste vaheliste seoste kindlakstegemiseks kasutasime Pearsoni sõltumatus χ^2 -testi.

3. Tulemused ja arutelu

Alljärgnevalt esitame tulemused ja arutelu uurimisküsimuste kaupa. Katseisikute vastused testsõnade kaupa on esitatud lisas.

3.1. Algvormi silpide arv pearõhu asukoha tegurina

Tabelis 9 on kokku võetud vastuste jagunemine variantide vahel 3-, 4- ja 5-silbiliste testsõnade puhul.

Tabel 9. Vastuste arvuline ja protsentuaalne jagunemine 3-, 4- ja 5-silbiliste sõnade puhul

Vastusevariant	3-silbilised sõnad N = 6		4-silbilised sõnad N = 6		5-silbilised sõnad N = 6	
	N	%	N	%	N	%
esisilbirõhk	1376	64	968	45	138	6
järgsilbirõhk	597	28	915	43	1652	77
mõlemad on omased	160	8	224	11	335	16
kumbki ei ole omane	3	0	29	1	11	1
Kokku	2136	100	2136	100	2136	100

Tajukatse tulemused langevad üldiselt kokku pearõhu asukohaga üksiksõnade korpuses ja Vabamorfi sõnastikus, kuid 3-silbiliste testsõnade puhul on esisilbirõhu eelistus suurem: näiteks eelistas 55% vastajatest esisilbirõhku sõnas *aktivist*, mis on nii Vabamorfi sõnastikus kui üksiksõnade korpuses järgsilbirõhuga, ning 82% vastajatest eelistas esisilbirõhku sõnas *favoriit*, mis on Vabamorfi sõnastikus ja üksiksõnade korpuses erineva rõhuga. Ainus 3-silbiline sõna, mille puhul eelistati järgsilbirõhku (85%), oli *filiaal*, mis võib häälduda ka kahesilbilisena. Tajukatse tulemused toetavad seega Vabamorfi sõnastiku ja üksiksõnade korpuse andmeid ja kinnitavad, et esisilbirõhk on eelistatuim 3-silbilistes sõnades, esineb ka üksikutes 4-silbilistes sõnades ega ole eelistatud 5-silbilistes sõnades.

3.2. Reeglipärase pearõhusilbi asukoht pearõhu asukoha tegurina

Tabelis 10 on esitatud vastusevariantide protsentuaalne jagunemine erineva reeglipärase pearõhusilbi asukohaga sõnade puhul.

Tabel 10. Vastuste protsentuaalne jagunemine variantide vahel sõltuvalt reeglipärase pearõhusilbi asukohast; a = esisilbirõhk on omane, b = järgsilbirõhk on omane, c = mõlemad on omased, d = kumbki ei ole omane

Reeglipärase pearõhusilp sõna algusest	Reeglipärase pearõhusilp sõna lõpust											
	I				II				III			
	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d
II	0	99	1	0	0	99	1	0	–	–	–	–
III	66	23	11	0	49	38	11	1	3	79	18	0
IV	41	48	10	1	4	89	7	0	–	–	–	–
V	12	65	22	1	–	–	–	–	–	–	–	–

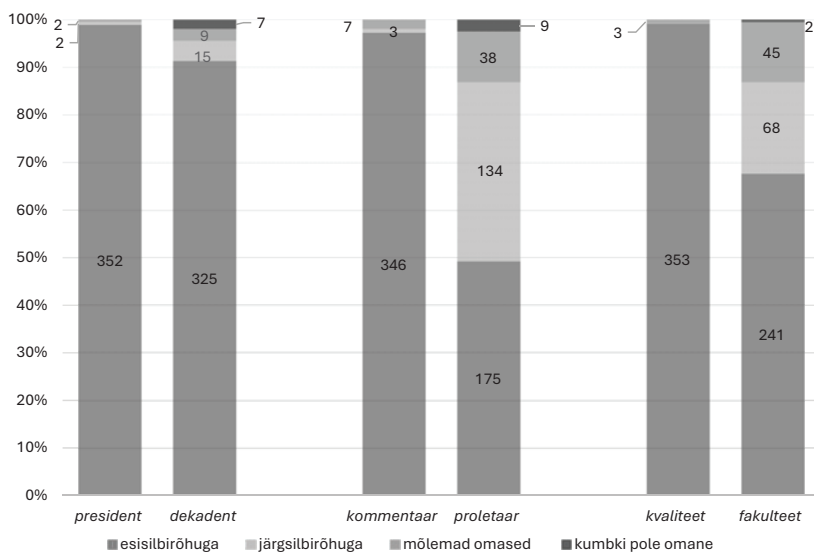
Tulemused kinnitavad varasemaid tähelepanekuid, mille kohaselt esisilbirõhk on välistatud sõnades, kus reeglipärase pearõhusilp on algusest teine (esisilbirõhu eelistuse osakaal 0%), ning eelistatud sõnades, kus see on algusest kolmas ja lõpust esimene ehk kolmesilbilistes viimase reeglipärase pearõhusilbiga sõnades (esisilbirõhu eelistuse osakaal 66%). Neljasilbiliste sõnade puhul langevad vastajate eelistused üldiselt kokku pearõhu asukohaga üksiksõnade korpuses ja Vabamorfi sõnastikus. Viiesilbilistes sõnades on eelistatud järgsilbirõhk, olenemata sellest, kas reeglipärase pearõhusilp on sõnas viimane, eelviimane või üle-eelviimane (järgsilbirõhu eelistuse osakaal vastavalt 65%, 89% ja 79%), kuid nende tingimuste vahelised erinevused on Pearsoni sõltumatuse χ^2 -testi põhjal siiski üle kõigi vastusevariantide statistiliselt olulised ($p < 0,0005$).

3.3. Sõna sagedus pearõhu asukoha tegurina

Vastuste jagunemine sarnase struktuuri, kuid erineva sagedusega sõnade puhul on esitatud tabelis 11 kokkuvõtlikult ja joonisel 1 testsõnade kaupa.

Tabel 11. Vastuste arvuline ja protsentuaalne jagunemine olenevalt testsõna sagedusest

Vastusevariant	Sagedased sõnad		Harvad sõnad	
	N	%	N	%
esisilbirõhk	1051	98	741	69
järgsilbirõhk	5	1	217	20
mõlemad sobivad	12	1	92	9
kumbki ei sobi	0	0	18	2
Kokku	1068	100	1068	100

Joonis 1. Sõna esinemissagedus rõhu asukoha mõjutajana. Sõnad esitatud paaridena, suure esinemissagedusega paarik esikohal, harv teisel kohal. Vastajate rõhueelistuste jagunemine protsentides ja absoluutarvudes

Pearsoni sõltumatusse χ^2 -test näitas, et sõnarõhu asukohta eelistused sõltusid olulisel määral sõna sagedusest ($p < 0,0005$). Tabelist 11 ja jooniselt 1 võib näha kolme sõnapaari puhul tugevat tendentsi, et sarnase häälikulise koostise ja silbistruktuuriga sõnades peeti esisilbirõhku omasemaks suurema esinemissagedusega sõnades. Sõnade *president*, *kommentaari* ja *kvaliteet* puhul leidis 97–99% vastajatest, et esisilbirõhuga hääldatud variant on kõige omasem, samal ajal kui harvem esinevates sõnades pidasid mõned vastajad omaseks ka järgsilbirõhku. Nt sõna *proletaari* puhul pidas vaid 49% vastanutest omasemaks esisilbirõhuga varianti ja 38% vastanutest eelistas selles sõnas järgsilbirõhku.

Samuti oli väikese esinemissagedusega sõnade hindamisel rohkem neid, kes pidasid võrdset omaseks mõlemat hääldusvarianti. Kui eeldada, et vaadeldavad sõnad on tulnud keelde järgsilbirõhuga, siis võib mõlema hääldusvariandi omaseks pidamine näidata, et sõna on liikumas pigem esisilbirõhuga sõnade hulka.

Lisaks on huvitav, et kui suure esinemissagedusega sõnade puhul ükski vastaja ei valinud vastust „kumbki pole omane“, siis kõigi harvem esinevate sõnade puhul oli selle vastuse valijaid. Võimalik, et katseisikud tajusid, et peavad hindama sõna enda omasust/tuttavust, ja valisid seetõttu rohkem ka seda vastusevarianti.

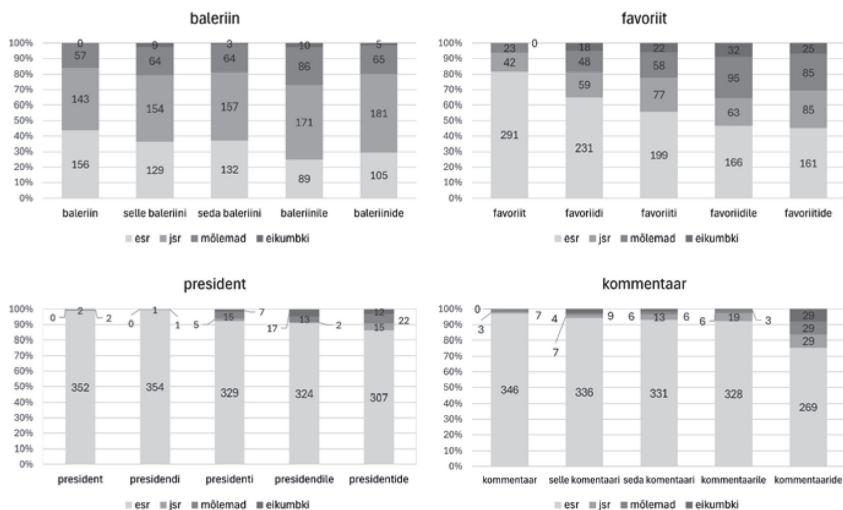
Sõna väike esinemissagedus võib olla märk sellest, et sõna on alles keelde tulnud, või sellest, et sõna on käibelt kadunud. Meie harvem esinevatest sõnadest *proletaari* ja *fakulteet* kuuluvad teise kategooriasse. Kuna sagedused on võetud värskemast keelekorpusest (Ühendkorpus 2023), siis nende sõnade sagedus ei saagi olla väga suur, aga samas võivad need olla vanemale egrupile päris tavalised ja tuttavad.

3.4. Pearõhu asukoht sõnavormides

Vastuste jagunemine kolmesilbiliste lemmade ning nende 4- ja 5-silbiliste nõrgas ja tugevas astmes vormide puhul on esitatud kokkuvõtlikult tabelis 12 ja testsõnade kaupa jooniselt 2.

Tabel 12. Vastuste jaotus variantide vahel 3-silbiliste algvormide ning 4- ja 5-silbiliste nõrga- ja tugevaastmeliste muutevormide puhul; var = vastusevariant, a = esisilbirõhk, b = järgsilbirõhk, c = mõlemad on omased, d = kumbki ei ole omane

Var	Algvorm (3 silpi) N=4		4-silbiline vorm						5-silbiline vorm					
			nõrk aste N=4		tugev aste N=4		kokku N=8		nõrk aste N=4		tugev aste N=4		kokku N=8	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
a	1145	81	1050	74	991	70	2041	72	907	64	842	59	1749	61
b	190	13	221	16	252	18	473	17	255	18	310	22	565	20
c	89	6	117	8	143	10	260	9	200	14	201	14	401	14
d	0	0	36	2	38	2	74	2	62	4	71	5	133	5
Kokku	1424	100	1424	100	1424	100	2848	100	1424	100	1424	100	2848	100

Joonis 2. Rõhu paiknemise eelistus kolmesilbilistes lemmades ja nende muutevormides testsõnade kaupa protsentides ja absoluutarvudes

Pearsoni sõltumatususe χ^2 -test näitas, et sõnarõhu eelistused olid kõigis sõnades käändevormiti erinevad ($p < 0,0005$). See tähendab, et nii erineva silpide arvuga kui ka erinevas astmes vormide pearõhuelistust erines oluliselt.

Tabelist 12 ja jooniselt 2 võib näha, et esisilbirõhu eelistus vähenes sõnavormi pikenedes: kui algvormis oli esisilbirõhu eelistus üle kõigi testsõnade 81%, siis neljasilbilistes vormides oli see 72% ja viiesilbilistes 61%. Sealjuures mängis rolli ka see, kas vorm oli tugevas või nõrgas astmes. Nõrgaastmelistes vormides oli esisilbirõhu eelistus suurem kui sama silpide arvuga tugevaastmelistes vormides: neljasilbilistes nõrgaastmelistes vormides oli esisilbirõhu eelistus 74% ja neljasilbilistes tugevaastmelistes vormides 70%; viiesilbilistes nõrgaastmelistes vormides oli esisilbirõhu eelistus 64% ja viiesilbilistes tugevaastmelistes vormides 59%. Silpide arvu suurenedes kasvas ka variantide „mõlemad on omased“ ja „kumbki ei ole omane“ osakaal: kui kolmesilbilise algvormi puhul oli variandi „mõlemad on omased“ osakaal 6% ja variandi „kumbki ei ole omane“ 0%, siis neljasilbiliste vormide puhul olid need näitajad vastavalt 9% ja 2% ning viiesilbiliste puhul 14% ja 5%.

Samal ajal olid 4- ja 5-silbilised muutevormid siiski oluliselt sagedamini esisilbirõhuga kui 4- ja 5-silbilised algvormid: kui 4- ja 5-silbiliste muutevormide puhul oli esisilbirõhu eelistus vastavalt 72% ja 61% (vt tabel 12), siis tajukatse 4- ja 5-silbiliste algvormis testsõnade puhul oli see vastavalt 45% ja 6% (vt tabel 9) ning Eva üksiksõnade korpuse kõigi 4- ja 5-silbiliste lemmade puhul vastavalt 17% ja 0% (vt tabel 2). Seega kokkuvõttes sõltub pearõhu asukoht pikemates sõnavormides siiski rohkem rõhu asukohast algvormis kui silpide arvust vormis, olles niisiis sõna leksikaalne omadus.

3.5. Pearõhu asukoha varieerumine isikuti

Et hinnata, mil määral on vastajatel rõhu asukoha suhtes eelistus olemas ja mil määral on samas sõnas vastuvõetavad nii esi- kui ka järgsilbirõhk, analüüsisime vastusevariandi „mõlemad on omased“ jaotust testsõnuti ja vastajati. Tulemused on esitatud tabelites 13 ja 14.

Tabel 13. Variandi „mõlemad on omased“ protsent testsõnuti

Variandi „mõlemad on omased“ % testsõnuti	Testsõnade arv
30–40	1
20–30	4
10–20	13
0–10	24

Tabel 14. Variandi „mõlemad on omased“ arv vastajati

Variandi „mõlemad on omased“ arv vastajati	Vastajate arv
20–30	6
10–20	37
0–9	313

Valdava enamiku testsõnade (88%) puhul moodustab variant „mõlemad on omased“ alla 20% vastustest (tabel 13). Suurim ehk üle 20% oli variandi „mõlemad on omased“ osakaal sõnades *animatsioon, favoriidile, baleriinile, favoriitide, matemaatika*. Valdav enamik katseisikutest (88%) valis variandi „mõlemad on omased“ vähem kui kümne testsõna puhul (tabel 14). Enamikul vastajatest ja enamiku testsõnade puhul oli seega rõhuelistus olemas.

Et hinnata, kui üksmeelne vastajate eelistus sõnuti on, arvutasime katseisikutevahelise üksmeele testsõnade kaupa ja keskmiselt. Üldine üksmeel oli mõõdukas (keskmine üksmeele väärtus 0,768). Testsõnade jagunemine üksmeele vahemike kaupa on esitatud tabelis 15; katseisikutevahelise üksmeele tulemused testsõnade kaupa on esitatud lisas. Enamiku testsõnade puhul (24 ehk 60%) oli üksmeel üle 0,80. Seitsme testsõna puhul (16%) jäi üksmeel alla 0,50; nendeks olid *proletaar* ning sõnade *baleriin* ja *favoriit* käändevormid.

Tabel 15. Katseisikutevaheline üksmeel testsõnade kaupa

Üksmeel	Testsõnade arv
0,90–1,00	17
0,80–0,90	7
0,70–0,80	3
0,60–0,70	3
0,50–0,60	5
0,40–0,50	7

Et hinnata, kas eelistuste lahknemise tegurite hulgas on vastajate vanus, analüüsisime vastuseid vanuserühmade kaupa (vt tabel 16).

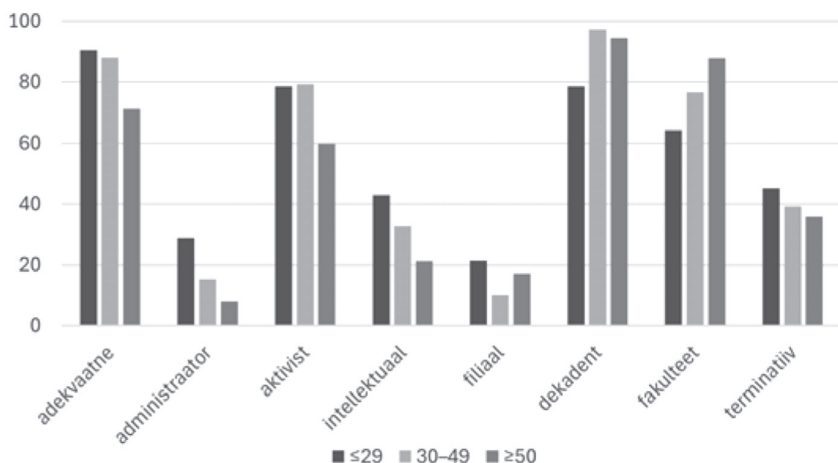
Tabel 16. Kõigi testsõnade vastuste arvuline ja protsentuaalne jaotus vanusegrupiti

Vanus	Vastajad	Esisilbi. rōhk n / %	Järgsilbi- rōhk N / %	Mõlemad on omased n / %	Kumbki ei ole omane n / %	Vastuseid kokku
≤14	2	32 / 38	26 / 31	22 / 26	4 / 5	84
15–29	40	814 / 48	616 / 37	215 / 13	35 / 2	1680
30–49	150	3162 / 50	2415 / 38	622 / 10	101 / 2	6300
50–64	137	2807 / 49	2284 / 40	554 / 10	109 / 2	5754
≥65	27	557 / 49	483 / 43	72 / 6	22 / 2	1134

Analüüsiks jagasime vastajad kolme vanuserühma: 29-aastased ja nooremad, 30–49-aastased ning 50-aastased ja vanemad. Analüüsi kaasati kõik algvormis testsõnad.

Pearsoni χ^2 -test kõigi analüüsi kaasatud testsõnade lõikes näitas, et vanuserühmade hinnangud olid üksteisest sõltumatud ja erinevad ($p < 0,0005$). Rõhuelistuste keskmised erinevused vanuserühmade vahel ei olnud siiski kuigi suured. Üldise tendentsina eelistasid üle 30-aastased paari protsendi võrra enam järgsilbirõhku kui nooremad. Alla 30-aastased seevastu olid 4–5 protsendi võrra tolerantsemad ja hindasid mitme testsõna puhul nii esi- kui ka järgsilbirõhu omaseks. Üksiksõnade kaupa analüüsidest tulid vanusest sõltuvad hindamiserinevused välja vaid kolmandikus algvormis testsõnadest: *adekvaatne* ($p < 0,0005$), *administraator* ($p = 0,0079$), *aktivist* ($p = 0,0011$), *dekadent* ($p < 0,0005$), *fakulteet* ($p < 0,0005$), *filiaal* ($p = 0,0257$), *intellektuaal* ($p = 0,0034$) ja *terminatiiv* ($p = 0,0366$). Joonisel 3 on esitatud esisilbirõhu eelistus nendes testsõnades vanuserühmade kaupa.

Valdavaks tendentsiks neis testsõnades oli see, et nooremad hindajad eelistasid esisilbirõhku rohkem kui vanemad, sealhulgas ka pikemates sõnades (vt joonis 3). Eranditeks olid testsõnad *dekadent* ja *fakulteet*. Kuna need sõnad on väikese esinemissagedusega ja võivad olla noorematele hindajatele tundmatud, oli nende rõhuelistus ebamäärasem.

Joonis 3. Esisilbirõhu eelistused (protsentides) testsõnades vanuserühmiti

4. Kokkuvõte ja edasised uurimisküsimused

Eesti keele sagedamatest sõnadest ligikaudu 12% ja kogu sõnavarast hinnanguliselt 27% moodustavad võõrsõnad, mille järgsilbis on III väldet ja/või pikk vokaal. Sellistes võõrsõnades on pearõhk enamasti III väldet ja/või pikka vokaali sisaldaval järgsilbil, kuid hinnanguliselt 12–16% neist on esisilbirõhuga. Pearõhu asukoht seda tüüpi sõnades sõltub osaliselt teguritest, mida on võimalik arvesse võtta ka nende rõhu märkimisel sõnaraamatutes. Üks pearõhu asukohta tegur seda tüüpi võõrsõnades on algvormi silpide arv: esisilbirõhk on eelistatud kolmesilbilistes sõnades ning esineb vähesel määral ka neljasilbilistes sõnades. Pikemates sõnades eelistatakse ülekaalukalt järgsilbirõhku.

Teine pearõhu asukohta tegur on III väldet ja/või pikka vokaali sisaldava järgsilbi ehk reeglipärase pearõhusilbi asukoht algvormis. Esisilbirõhk on välistatud sõnades, kus reeglipärase pearõhusilp on algusest teine, ning eelistatud sõnades, kus see on algusest kolmas ja lõpust esimene ehk kolmesilbilistes viimase reeglipärase pearõhusilbiga sõnades.

Kolmas pearõhu asukohta tegur on sagedus: kolmesilbilistes viimase reeglipärase pearõhusilbiga sõnades on esisilbirõhu eelistus suurem, kui sõna on sage.

Muutevormides mõjutab pearõhu asukohta samuti vähesel määral silpide arv vormis ja ka reeglipärase pearõhutakti välde, kuid peamiselt sõltub rõhu asukoht muutevormides siiski rõhu asukohast algvormis ehk pearõhu asukoht on sõna leksikaalne omadus, mis iseloomustab kogu paradigmat.

Vaatlusalust tüüpi võõrsõnade pearõhu asukoht varieerub ka isikuti. Kuigi enamiku sõnade puhul ja enamikul isikutel on pearõhu asukoha suhtes eelistus olemas, on isikutevaheline üksmeel mõõdukas, sõltudes mõningal määral isiku vanusest.

Võimalikud pearõhu asukoha tegurid, mida käesolevas uurimuses ei käsitletud, on konkreetsete võõrliidete seos pearõhu asukohaga, võõrsõna keelde tuleku aeg ja lähtekeel. Täpsemalt võiks uurida ka keelekontakti võimalikku mõju pearõhu asukohale võõrsõnades.

Lisaks pearõhu asukoha teguritele vajavad uurimist ka muud rõhu nihkumisega kaasnevad fonoloogilised muutused ja nendega seotud morfoloogilised muutused. Näiteks kolmesilbilistes sõnades, kus reeglipärane pearõhusilp on viimane, võib algse rõhusilbi kolmas välde kaduda ja kahetaktiline struktuur asenduda ühetaktilisega.

Lisaks reeglipärase järgsilbirõhuga sõnadele tuleks uurida ka ebareeglipärase järgsilbirõhuga sõnade pearõhu asukohta, mida on sõnaraamatutes juba kirjeldatud, ning selle võimalikku muutumist ja varieerumist.

Edasise uurimise teemaks jääb ka järgsilbirõhuga sõnade paigutamine sõnarõhusüsteemide tüpoloogiasse (Goedemans, Hulst 2009; Hulst jt 2011) ja erinevate rõhusüsteemide vaheliste seoste ja dünaamika uurimine, kuivõrd tüpoloogiliselt nii erinevate rõhusüsteemide kooseksisteerimine samas keeles näib olevat maailma keeltes harv (Hulst 1999: 54; Gussenhoven 2014).

Kirjandus

Asu, Eva Liina; Pärtel Lippus; Karl Pajusalu; Pire Teras 2016. Eesti keele hääldus (Eesti keele varamu 2). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/57960>.

Eesti keele üksiksõnade süntesaator. https://elo.eki.ee/mfsona_um/.

EKI teatmik = Eesti õigekeelsuskäsiraamat. Toim. Peeter Päll (peatoim.), Tiina Paet, Margit Langemets. Koost. Peeter Päll, Maire Raadik, Margit Langemets, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Tiina Paet, Tuuli Rehemia. Eesti Keele Instituut, 2022–. <https://eki.ee/teatmik/>.

Erelt, Tiitu 2002. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- Eva üksiksõnade korpus.** https://koneveeb.ee/korpused/#eva_yksiksonad (eva_yksiksõnad_1, eva_yksiksõnad_2).
- Goedemans, Rob; Harry Hulst 2009.** StressTyp: A database for word accentual patterns in the world's languages. – The Use of Databases in Cross-Linguistic Studies. Ed. by Martin Everaert, Simon Musgrave, Alexis Dimitriadis. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 235–282. <https://doi.org/10.1515/9783110198744.235>.
- Gussenhoven, Carlos 2014.** Possible and impossible exceptions in Dutch word stress. – Word Stress: Theoretical and Typological Issues. Ed. by Harry van der Hulst. New York: Cambridge University Press, 276–296. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139600408.003>.
- Hint, Mati 1973.** Eesti keele sõnafonoloogia. Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Hulst, Harry van der 1999.** Word accent. – Word Prosodic Systems in the Languages of Europe. Ed. By Harry van der Hulst. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 3–115.
- Hulst, Harry van der; Rob Goedemans; Ellen van Zanten 2011.** A Survey of Word Accentual Patterns in the Languages of the World. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110198966>.
- Kaalep, Heiki-Jaan, Tarmo Vaino (2000).** Teksti täielik morfoloogiline analüüs lingvisti töövahendite komplektis. – Arvutuslingvistikalt inimesele. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised. Tartu: Tartu Ülikool, 87–99.
- Kallas, Jelena; Mai Tiits; Maria Tuulik; Kristina Koppel; Madis Jürviste 2019.** Eesti keele põhisõnavara sõnastik 2019. 2., kohandatud veebi-väljaanne. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <https://sonaveeb.ee/>.
- Kiissel, Indrek; Liisi Piits; Heete Sakhai; Indrek Hein; Liis Ermus; Meelis Mihkla 2025.** Estonian Isolated-Word Text-to-Speech Synthesiser. – Proceedings of the Joint 25th Nordic Conference on Computational Linguistics and 11th Baltic Conference on Human Language Technologies (NoDaLiDa/Baltic-HLT 2025) (= NEALT Proceedings Series 57.) Ed. by Richard Johansson, Sara Stymne. Tartu: University of Tartu Library, 302–306.
- Kilgarriff, Adam; Vít Baisa; Jan Bušta; Miloš Jakubíček; Vojtěch Kovář; Jan Michelfeit; Pavel Rychlý; Vít Suchomel 2014.** The Sketch Engine: ten years on. – Lexicography 1, 7–36.
- Klavan, Jane; Ann Veismann 2017.** Are corpus-based predictions mirrored in the preferential choices and ratings of native speakers? Predicting the alternation between the Estonian adessive case and the adposition *peal* 'on'. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian

and Finno-Ugric Linguistics 8 (2), 59–91. <https://doi.org/10.12697/jeful.2017.8.2.03>.

Metslang, Helle; Mati Erelt; Külli Habicht; Tiit Hennoste; Reet Kasik; Pire Teras; Annika Viht; Eva Liina Asu; Liina Lindström; Pärtel Lippus; Renate Pajusalu; Helen Plado; Andriela Rääbis; Ann Veismann 2023. Eesti grammatika. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Paet, Tiina 2022. Võõrsõnade kuju normimise probleeme tänapäeva eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 10, 923–947. <https://doi.org/10.54013/kk778a3>.

Paet, Tiina 2023. Võõraainese kinnistumine eesti keeles: keelekorralduslik ja leksikograafiline vaade. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 51.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Paet, Tiina; Lydia Risberg 2021. Võõrsõnade tähendussoovitused ja nende esitus üldkeele sõnaraamatus. – Keel ja Kirjandus 11, 965–984. <https://doi.org/10.54013/kk767a2>.

Piits, Liisi; Heete Sakhai; Meelis Mihkla; Indrek Hein; Hille Pajupuu; Liis Ermus 2026. Sõnarõhk keeleinfos ja kõnesünteesis. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat. Toim. Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren, Uldis Balodis. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, lk 111–124. <https://doi.org/10.5128/ERYa22.07>.

Sketch Engine. <http://www.sketchengine.eu>.

Vabamorf sõnastik = Vabamorf (Kaalep, Vaino 2000) morfoloogia-leksikon, <https://github.com/Filosoft/vabamorf/tree/master/dct>.

Viks, Ülle 1992. Väike vormisõnastik. I: Sissejuhatus ja grammatika. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Võõrsõnade leksikon = Võõrsõnade leksikon. 8., põhjalikult ümber töötatud trükk. Koost. Eduard Vääri, Richard Kleis, Johannes Silvet, Tiina Paet, Tuuli Rehemaa. Peatoim. Tiina Paet. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Kirjastus Valgus, 2012.

ÕS 2018 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Toim. Maire Raadik. Koost. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

ÕS 2025 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2025. Koost. ja toim. Indrek Hein, Jelena Kallas, Külli Kuusk, Margit Langemets, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Tiina Paet, Peeter Päll, Maire Raadik, Tuuli Rehemaa, Lydia Risberg, Sirli Zupping, Mai Tiits, Tiia Valdre, Ülle Viks. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Emakeele Sihtasutus.

Ühendkorpus 2023 = Kristina Koppel, Jelena Kallas, Madis Jürviste, Helen Kaljumäe. Eesti keele ühendkorpus 2023. Lexical Computing Ltd., Eesti Keele Instituut.

ÜS 2025 = EKI ühendsõnastik 2025. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee/>.

Lisa. Katseisikute vastused ja üksmeel testsõnade kaupa

testsõna	esisilbi- rõhk	järgsilbi- rõhk	mõlemad on omased	kumbki ei ole omane	katseisikute- vaheline üksmeel
turist	0	354	2	0	0,994
presidendi	354	1	1	0	0,994
kvaliteet	353	0	3	0	0,992
minister	0	353	2	1	0,992
president	352	2	2	0	0,989
kalender	3	350	2	1	0,983
aspekt	3	348	4	1	0,978
kommentaari	346	3	7	0	0,972
(selle) kommentaari	336	7	4	9	0,944
stereotüüp	334	2	17	3	0,938
(seda) kommentaari	331	13	6	6	0,930
absoluutne	8	330	18	0	0,927
presidenti	329	5	15	7	0,924
kommentaari	328	19	6	3	0,921
dekadent	325	15	9	7	0,913
presidendile	324	2	13	17	0,910
alternatiivne	9	323	24	0	0,907
administraator	21	309	25	1	0,868
presidentide	307	15	22	12	0,862
filiaal	35	303	17	1	0,851
akadeemia	5	302	49	0	0,848
adrenaliin	27	298	31	0	0,837
kvaliteetne	294	11	39	12	0,826
favoriit	291	42	23	0	0,817
kommentaari	269	29	29	29	0,756
matemaatika	17	259	79	1	0,728
intellektuaal	69	250	33	4	0,702
fakulteed	241	68	45	2	0,677
favoriidi	231	59	48	18	0,649

adekvaatne	224	67	63	2	0,629
animatsioon	17	209	125	5	0,587
terminatiiv	81	207	56	12	0,581
favoriiti	199	77	58	22	0,559
aktivist	196	104	54	2	0,551
baleriinide	105	181	65	5	0,508
proletaar	175	134	38	9	0,492
baleriinile	89	171	86	10	0,480
favoriidile	166	63	95	32	0,466
favoriitide	161	85	85	25	0,452
(seda) baleriini	132	157	64	3	0,441
baleriin	156	143	57	0	0,438
(selle) baleriini	129	154	64	9	0,433

Heete Sahkai
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
Heete.Sahkai@eki.ee

Liisi Piits
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
Liisi.Piits@eki.ee

Meelis Mihkla
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
Meelis.Mihkla@eki.ee

Liis Ermus
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
Liis.Ermus@eki.ee

Hille Pajupuu
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
Hille.Pajupuu@eki.ee

Primary stress location and its factors in Estonian loanwords

HEETE SAHKAI, LIISI PIITS,
MEELIS MIHKLA, LIIS ERMUS,
HILLE PAJUPUU

This study investigates the primary stress location in the Estonian loanwords containing a third-quantity (Q3) syllable or a long vowel in a non-initial position. Although Estonian typically features a fixed initial stress, these specific loanwords can carry stress either on the initial syllable or on the heavy non-initial syllable. Because Estonian lexicographical tradition leaves this stress unmarked, it creates challenges for language learners and speech synthesis. To identify the factors influencing stress placement in these words, we analysed two lexical resources (the dictionary of the Estonian morphological parser Vabamorf and a speech corpus containing 31 215 word forms recorded by a single speaker), and conducted a perception experiment with 356 participants evaluating 42 test words.

The results indicate that this type of loanwords constitute 27% of simplex words in the Vabamorf dictionary and that 85% of such words have non-initial stress in the word form corpus.

A primary factor of stress location is the number of syllables in the base form; initial stress is most preferred in trisyllabic words, whereas non-initial stress is overwhelmingly preferred in five-syllable and longer words. The position of the heavy syllable also plays a crucial role: initial stress is precluded if the heavy syllable is the second one but favoured if it is the third and final syllable. Furthermore, word frequency significantly impacts stress; higher frequency correlates with a stronger preference for initial stress.

Regarding morphological paradigms, the study found that stress location is a lexical property of the lemma; inflected forms typically retain the stress of the base form regardless of the number of syllables in the specific form. Finally, the research reveals moderate inter-speaker variation influenced by age, with younger speakers showing a higher tolerance for initial stress compared to older generations.

Keywords: lexical stress, quantity, phonological variation, perception study, lexicography

MAASTIKUKUVAND EESTI KEELES

MARI UUSKÜLA, URMO TREISALT,
HANNES PALANG

Annotatsioon. Maastik on geograafia keskne mõiste, millel on kinnistunud definitsioon. Samas ei teata, kuidas mõtlevad maastikust eesti keele kasutajad, kes ei ole erialaspetsialistid. Artiklis keskendume küsimusele, kuidas kõneletakse maastikust eesti keeles. Loetelukatse analüüs näitas, et maastik seostub enamasti loodusega, st mitte linnaga. Küsimuse „Mis on maastik?“ kvalitatiivne sisuanalüüs paljastas aga maastikukäsitluse teistsuguse olemuse: maastik on eesti keele kõnelejate jaoks nii looduslik kui ka inimtekkeline nähtus. Maastikku kirjeldati võrdselt kui maa-ala ja keskkonda, kuid mõne keelekasutaja jaoks on maastik siiski seotud tajukogemuse ja tunnetusega. Vanemad inimesed oskavad nimetada rohkem maastikusõnu ning neil tundub olevat noorematest põlvkondadest rikkalikum sõnavara. Lisaks näeme, et maastikusõnad ei moodusta sellist homogeenset semantilist välja nagu värvinimed, kehaosad või muusikainstrumendid.¹

Võtmesõnad: semantika, semantiline väli, sõnavara, mentaalne leksikon, maastik, eesti keel

1. Sissejuhatus

Eesti keeles võttis sõna *maastik* esimesena tarvitusele 20. sajandi alguses kirjanik Gustav Suits, kes kasutas seda 1905. aasta Noor-Eesti kunstinäituse kataloogis maastikumaali tähenduses (Paatsi 1995; Uusküla jt 2020; Palang 2025).² Geograafid hakkasid *maastikku* kasutama üldtunnustatud terminina alates 1880-ndatest aastatest (Palang 2025: 371). 1919. aastal Tartu Ülikooli geograafiaprofessoriks kutsutud soomlane Johannes Gabriel Granö näitas oma artiklisarjas (vt Granö 2022) kätte jooned, mida

¹ Artikkel valmis Eesti Teaduste Akadeemia grandit TAU25003 „Maastikuline identiteet ja selle väljendumine keeles“ toel. Täname kahte anonüümset retsensenti tähelepanekute ja soovitude eest.

² Täpsemalt vaata sõna *maastik* tuletamise ja tähenduste kohta Uusküla jt 2020: 659–660.

mööda maastiku uurimine geograafias pidanuks arenema: selle keskmes oli ümbritseva keskkonna tajumine ning maapinna üksuste teaduslik kirjeldamine ja tõlgendamine. Kui Granöle oli oluline see, kuidas inimene maastikku meeltega tajub, siis napp 40 aastat hiljem kirjutasid Kallio Kildema ja Viktor Masing (1965: 260), et see kõige varasem maastiku definitsioon – mingi ala välisilme, värvide ja vormide laad vaateväljas, peisaaž – võib olla oluline kunstis, kuid geograafias on oma aja lootusetult ära elanud. Kildema ja Masingu arvates peaks geograafia vaatama maastikku kui territoriaalsete üksuste üldmõistet (looduslike komponentide süsteemi) või siis ühe kindla suurusega territooriumi, millel on rida iseloomulikke tunnuseid ja mis kvalitatiivselt erineb nii hierarhias all- kui ka ülalpool olevatest üksusest. Geograafide arusaam maastikust on ka üsna hästi dokumenteeritud (viimati Palang 2025; varem Peil 2001; Peil jt 2004; Arold 2005). Ivar Arold defineeris maastiku kui maa-ala, kus korduvad üksteisest sõltuvad pinnavormid, mullad, taimekooslused ja inimtegevuse mõjud (Arold 2005).

Millised on aga maastiku kui termini käsitlused väljaspool geograafiat? Kalev Sepp (2001) on poolnaljatamisi rääkinud maastiku termini „väärkasutustest“, enamasti ajakirjanduses, näiteks *unemaastik*, *näomaastik*, *kehamaastiku ümarad pinnavormid* jne, aga samas artiklis ka tõdenud – viitega Linnar Priimäele –, et „looduses kätkeb vaid maastiku võimalus, maastiku paneb pildina kokku alles inimtaju“. Maastikuga tegelevad pärandiuurijad (Kaljundi, Sooväli-Sepping 2014), semiootikud (Lindström jt 2013; Remm, Kasemets 2020), kunstiajaloolased (Lehari 2001). Keeleteaduse valdkonnas on maastikuga põhjalikult tegelenud kohanimeuurijad (vt nt Kallasmaa 2000, 2003; Faster 2005; Saar 2008). Argo Mund on kirjutanud hoiatava sisuga keelenupu maastiku liigsest metafoorsest kasutusest liitsõna ja sõnaühendi järellosana (Mund n.d). Puudub aga uurimus selle kohta, kuidas kasutab mitteerialaspetsialistid eesti keele kõneleja sõna *maastik* ja mida ta selle all silmas peab.

Maailmas on maastiku-uuringute fookus liikunud sellelt, kuidas maastik kujuneb, sellele, kuidas maastikku tajutakse, ja tänapäeval üha enam sellele, kuidas maastikku kogetakse (Sidaway 2009; Harvey 2025). Keeleteaduses on maastiku-uuringud siiani moodustanud eikellegimaa, kuna maastikku ei tajuta homogeense semantilise väljana nagu keha või värvinimesid (Burenhult, Levinson 2008; Smith, Mark 2001), seega on maastikku võrreldes teiste semantiliste väljadega suhteliselt vähe uuritud.

Saskia van Putten jt (2020) uurisid maastikusõnade tajumist ja nimetamist just Euroopa maastikukonventsiooni definitsioonist lähtuvalt, et mõista, kuidas eri keeltes maastikusõnu kasutatakse ja kuidas maastikust mõeldakse, võrreldes seda maastikukonventsiooni definitsiooniga. Inglise, saksa, hollandi, itaalia, hispaania, prantsuse ja rootsi keele kõnelejadega läbiviidud küsitlustest selgus, et maastiku semantilises väljas on nii sarnasusi kui ka kultuuriliselt juurdunud erinevusi. Saame van Putteni jt uuringutulemusi võrrelda oma siinse artikli tarbeks kogutud materjaliga, sest mõlemas uurimuses on kasutatud loetelukatset (Sutrop 2001).

Ühes 25 aastat tagasi avaldatud uurimistöös, kus uuriti Saaremaa kooliõpilaste ja põllumajandusega tegelejate arusaamu maastikust, jõuti järeldusele, et saab eristada nelja peamist maastiku tajumise kategooriat: 1) loodus; 2) kultuur; 3) afekt; ja 4) looduse-inimese vaheline suhe (Kaur, Palang 2005). Meie varasemast artiklist (Uusküla jt 2020) selgus, et maastiku semantiline väli koosneb eelkõige eluslooduse elementidest, mis kuuluvad eluslooduse sõnavälja, näiteks ilmnes, et kõige prototüüpsem maastikuelement on eesti keele kõnelejadega jaoks *mägi*, sest iga natukegi kõrgemat pinnavormi nimetatakse mäeks, ning et keelejuhid ei nimetanud loetelukatses ega poolstruktureeritud intervjuudes maastikuelementidena linnamaastikuga seotud sõnu ja väljendeid (vt Uusküla jt 2020; Vau 2020; Arimäe 2022). Linn n-ö muutus maastikuks ainult siis, kui intervjuueeritavatele küsiti, kas linn on ka maastik (Arimäe 2022). Samas tuli nende uurimuste põhjal välja üks oluline keeleline erinevus: kui ekspertide sõna *maastik* semantiline väli sisaldab nii looduslikke kui ka inimtekkelisi elemente (nt *linn*, *park*, *prügikastid*, samuti põllumajanduse ja loomapidamisega seotud sõnad, nt *heinamaa*, *karjamaa* ja *põld*), siis tavalise keekekasutaja jaoks on maastik enamasti vaid loodus. Võtame need eripärad vaatluse alla ka oma praeguses artiklis, sest maastiku tajumise küsimus on olnud oluline kogu maastiku uurimise ajaloo vältel.

2020. aastal lepidi kokku Euroopa maastikukonventsioon, millega Eesti liitus 2018. aastal. Selles käsitletakse maastikku kolme märksõna kaudu: maastik on (a) maa-ala, mida (b) tajuvad inimesed ja mis (c) on tekkinud inimese ja looduse koosmõju tulemusena. Seega on maastikukonventsiooni järgi maastik justkui looduslik ja inimese tegevusest mõjutatud ruum, mida kogetakse (Jones, Stenseke 2011; Shuttleworth, Howard 2025). Oma varasemas artiklis jõudsimme järeldusele, et maastik on staatiline inimoluruum, maastikul ei toimu muutusi (Uusküla jt 2020). Maastikku

kui ruumi on käsitletud lingvistikas ka varem. Niclas Burenhult ja Stephen Levinson rõhutavad, et maastik on võrreldav inimkehaga, milles inimene elab ja tegutseb, kuid ei mõtle sellele ega tunneta seda – maastik on vaid inimkehast oluliselt suurem ja seetõttu veelgi hoomamatum üksus, millel tegutseda (Burenhult, Levinson 2008). Ka geograafid on leidnud, et maastik on justkui meie igapäevategevuste taust (Appleton 1996).

Kuna uurime maastiku mõiste tähendust, pöörame pilgu ka sõnaraamatutele ning vaatame, kuidas sõnaraamatud maastikku defineerivad. Eesti keele seletav sõnaraamat (EKSS 2009) defineerib maastikku kahel viisil. Esimesena viidatakse maastikule kui geograafiateterminile järgmiselt: „looduslikult ühtlase ilmega maa-ala, kus korduvad teat. pinnavormid, taimkatteüksused, inimtegevuse avaldused jms.; (igapäevasemas tarvituses:) teat. maa-ala välisilme, värvide ja vormide laad vaatevälja ulatuses.“ Lisaks tuuakse järgmisi näiteid: „Looduslikud, inimtegevusega muudetud maastikud. Tasane, mägine, soine maastik. Vooremaa, Šveitsi maastik. Maastiku omadused, tundmaõppimine. Turistid imetlevad loodusilu, kauneid maastikke. Maastik on siin üksluine. Maastikul kaardita, kaardi järgi orienteerumine. Lõunamaine, sügisene maastik. Jälgisin rongiaknast mööda libisevat maastikku.“ Teisena defineerib EKSS maastikku kui kunstitermin: „seda kujutav maal vm. kunstiteos, peisaaž“ – ja toob näidetena väljendid „Tiziani, Gauguini maastikud. A. Laikmaa Itaalia maastikud. Kunstnik on maalinud portreid ja maastikke. Siia seinale sobiks mõni maastik.“ Sõnaveebis on olemas eraldi kirje *maastikusõna*, mis on defineeritud onomastika oskussõnana. Märgitud on, et tegemist on üldsõnaga, mis tähistab maastikuobjekti. Näidetena on välja toodud *järv, mägi, kivi, madalik, raiesmik*. Meie uurime maastiku kui mõiste kasutamist ja tunnetamist kõigi eesti keele kasutajate hulgas. Meid huvitab ka see, kui palju erineb tavakeeles kasutatav maastiku mõiste teoorias kasutatavatest mõistetest, olles eesti keelde laenatud esmalt kui tõlkeline kontseptsioon (saksa *Landschaft*'i eeskujul) (Paatsi 1995; Kaur, Palang 2005). Semantikas on ammu täheldatud, et ekspertkategoriad eristuvad argikategoriatest (ingl *folk theory*) (vt Pajusalu 2009: 8–9). Ekspertkategoriad on „mingi eriala raames kokku lepitud teaduslikud mõisted“ (Pajusalu 2009), nende semantilise välja piirid on tavaliselt konkreetsemad. Ekspertid teavad, millised sõnad nende tegevusalaga seotud sõnavälja kuuluvad ning millised mitte. Nägime, kuidas ühe geograafi maastiku tähendusväli mitteekspertide tähendusväljaga ei kattunud (Uusküla jt 2020: 668–669). Argikategoriaid

on eesti keeles uuritud mitme sõnavälja piires (nt Sutrop 2011; Eessalu 2012; Uusküla jt 2025). Samas ei kasuta me oma artiklis argikeele mõistet, sest see viitab enamasti suulisele keelele ning argi- ja ekspertkategoriate vastandamine jääb selle artikli temaatikast välja, kuna erialainimesi oli meie valimis liiga vähe, et võrdlusi moodustada.

Artiklis püüame vastata järgmistele uurimisküsimustele:

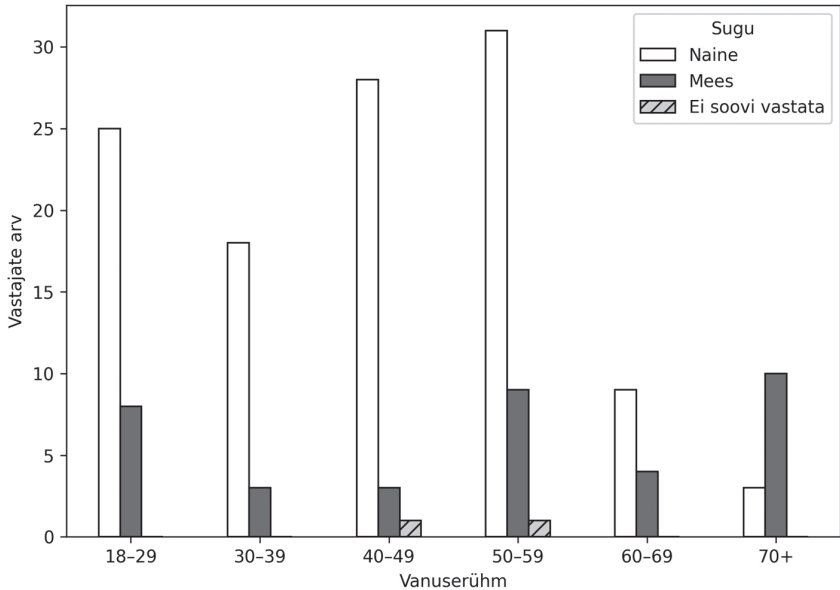
1. Milline on maastikusõnavara tavakeele kasutaja jaoks, arvestades keelekasutajate mitmekesisist tausta?
2. Millised erinevused ilmnevad maastikukäsitluses ja -sõnavaras eri vanuserühmades?
3. Kuidas ja mil määral mõjutab erinevat tüüpi küsimuste analüüs seda, kuidas maastikku mõtestatakse?

Eesmärk on välja selgitada, kui palju ja milliseid maastikusõnu inimesed nimetada oskavad ning kas nad kirjeldavad maastikku kui loodust või on ka inimtekkelistel elementidel maastikukirjeldustes oma koht. Samuti huvitab meid, kui paljud inimesed kõnelevad maastikust ülekanatud, abstraktses tähenduses, millele on eelnevalt kirjanduses viidatud (vt nt Sepp 2001). Uurimus lähtub vajadusest kaardistada maastikusõnavara üha rohkem linnastunud ühiskonnas, enne kui see sõnavara käibelt kaob.

2. Meetod ja valim

Selleks et saada ülevaade, mida maastik eesti keele kasutaja jaoks tähendab, kogusime andmeid veebiküsitluse teel, kasutades mugavusvalimit. Veebiküsitlusele vastas kokku 159 inimest, kellest kuus jättis vastamise pooleli. Lõplik vastajate arv oli 153, neist 114 naist ja 37 meest, kaks inimest ei soovinud oma sugu avaldada. Valim ei olnud sugude lõikes tasakaalus: naiste osakaal oli oluliselt suurem. Vastajate keskmine vanus oli 45,5 eluaastat (mediaan 45 eluaastat), naiste keskmine vanus 45,4 ja meeste keskmine vanus 52,4 eluaastat. Suurima vanuselise rühma moodustasid 50–59 aasta vanused vastajad. Kuigi meeste osakaal valimis olid kõikides vanuserühmades rohkem kui poole väiksem naiste osakaalust, tõusis meeste osakaal märkimisväärselt üle 70-aastaste vastajate hulgas. Vastajate vanuseline ja sooline jaotus on näha joonisel 1.

Demograafilistest andmetest küsisime lisaks vanusele ja soole vastajate emakeelt, elukutset või tegevusala, elukohta (asula või piirkonna täpsusega) ning lisaks elukohta linnaosa või küla täpsusega. Elukohaga

Joonis 1. Vastajate vanuseline ja sooline jaotus

seotud küsimused ei kuulunud kohustuslike küsimuste hulka. Valdav osa vastajatest oli pärit Tallinnast (61,4%). 4,6% vastajaid oli Tartust ja Viimsi vallast ning 3,3% Keilast. Ülejäänud vastajad olid muudest Eesti paikadest.

Valdava enamiku vastajate emakeeleks oli eesti keel (92%). Teiste emakeeltena nimetati vene, soome, inglise ja saksa keelt, samuti esines üksikuid eesti-vene kakskeelseid vastajaid. Kuna tegemist on üldkeele uurimisega ning analüüsis ei eristu muude emakeeltega vastajad, käsitletakse valimit edasises analüüsis ühtsena.

Veebiküsitlusel oli sissejuhatav tekst, mis tutvustas küsitluse teemat ja eeldatavat küsitlusele kuluvat aega (ca 20 minutit) ning sisaldas vastajate nõusolekut küsitlusele osalemiseks, samuti kirjeldati võimalust küsitlusele vastamine igal ajal pooleli jätta. Vastajate e-posti aadresse ei kogutud. Vastajatele jäeti uurimisrühma e-posti aadress, millelt sai soovi korral lisainfot. Keegi vastajatest meie poole ei pöördunud. Veebiküsitlus oli avatud Google Forms'i keskkonnas ajavahemikul 20. märtsist kuni 19. oktoobrini 2025, seda levitasid autorid oma Facebooki kodulehtedel ja erinevates gruppides, samuti jagati küsitluse linki Tallinna Ülikooli ja Eesti Kunstiakadeemia tudengite ja töötajate hulgas.

Küsitluses oli lisaks demograafilistele andmetele mitut tüüpi küsimusi, nt vaba moodustuskatse tüüpi ehk loetelukatse küsimusi (Klavan jt 2013; Uusküla 2018) („Palun nimetage nii palju maastikusõnu, kui te teate“ või „Palun nimetage midagi, mida saab kanda kaardile“ (tõlgitud Smithi ja Marki 2001. aasta uurimusest) ning küsimusi, millele sai vastata põhjalikumalt (nt „Kirjeldage oma kodukoha maastikku“ või „Selgitage oma sõnadega, mis on maastik. Võite kirjeldada, mis maastikul on või kuidas te maastikku tajute. Piisab paarist lausest“). Lisaks küsisime, mida inimene maastikul teeb ja kuidas ta sinna sobib, ning palusime vastajatel kirjeldada oma lapsepõlvemaastikku. Kuna Saskia van Putteni ja kolleegide uurimusest (2020) selgus, et inimesed, kes rohkem reisivad, puutuvad kokku erinevamate maastikutüüpidega ning see kogemus rikastab nende maastikusõnavara, puudutas üks meie küsimustest ka seda, kas inimesed on hiljuti reisinud ja kuhu nad on reisinud. Nendele aspektidele me praeguses artiklis tähelepanu ei pööra ja keskendume vaid maastikusõnade loetelukatse ja maastiku mõistet avava küsimuse vastuste analüüsile.

Küsimuste analüüsiks kasutati segameetodeid: loetelukatsetel põhinevaid küsimusi sai analüüsida kvantitatiivselt, pikemate küsimuste puhul kasutati mitut tüüpi sisuanalüüsi (vt Laherand 2008; ka Hokema 2015).

Küsitlusega sooviti välja selgitada, mis on maastik iga vastaja jaoks, nt kuidas iga inimene maastikust kui kontseptsioonist mõtleb, kas maastik on looduslik või inimtekkeline, mis maastikule ja selle juurde kuulub, kuidas seda tajutakse ja millised on vastajate maastikuga seotud kogemused.

Uuringu piiranguks on kvalitatiivse sisuanalüüsi rakendamisel moodustatud kategooriad, mis on alati subjektiivsed ja sisaldavad tõlgenduslikku komponenti. Selle vähendamiseks moodustasid kategooriaid kaks uurijat. Samuti võis üksikutele loetelukatse küsimustele (nt „Palun nimetage nii palju maastikusõnu, kui te teate“) vastamine võtta väga palju aega ja seetõttu olid mõned loetelud ebaloomulikult pikad ja/või kunstlikud, kuna puudus ajapiirang (loetelukatse meetodi piirangute kohta vaata Uusküla 2018). Tavaliselt rakendatakse loetelukatse tüüpi küsimuste puhul ajapiirangut, et uurida sõnu, mis on inimeste semantilises mälus kõige esilduvad.

3. Kui palju ja missuguseid maastikusõnu teatakse?

Loetelukatses nimetatud sõnad ja kognitiivse esiletuleku indeks

Veebiküsitlus sisaldas kokku 21 küsimust, millest kolme võib pidada klassikaliseks loetelukatseks (vt Sutrop 2001; Uusküla 2018): 1) „Palun nimetage nii palju maastikusõnu, kui te teate“; 2) „Palun nimetage midagi, mida saab kanda kaardile“ ning 3) „Palun nimetage midagi geograafilist“. Küsimused olid kohandatud Barry Smithi ja David Marki uurimusest (2001). Sarnaseid loetelukatse küsimusi kasutasid oma magistritöös Anu Vau (2020) ja Maarika Arimäe (2022), samuti käsitlesime maastikusõnade loetelukatse tulemusi oma eelmises artiklis (Uusküla jt 2020).

Kui Vau ja Arimäe küsimustele vastasid põhiliselt õpilased ja õpetajad, siis praegune küsitlus oli mõeldud mistahes eriala esindajate vastajatele. Tahtsime aru saada üldisematest tendentsidest kõigi keelekõneleajate hulgas, olenemata nende soost, vanusest, elukutsest, erialast või elukohast. Seetõttu kasutasime meetodina just internetiküsitlust.

Meie küsimusele „Nimetage nii palju maastikusõnu nagu te teate“ vastas 153 inimesest 151: üks vastaja küsis „Mis on maastikusõnad?“ ning teine vastamata jätnud isik kirjutas vastuseks „Pole õrna aimugi, mis on maastikusõnad.“ Sarnast tendentsi koges Anu Vau oma magistritöö küsimusi esitades: inimesed vajasid abi maastikusõnade kategooria tõlgendamisel, enne kui asusid intervjuerijale vastama (Vau 2020). Ülejäänud vastajad, 151 inimest, nimetasid kokku 2699 sõna, mida pidasid sobivaks maastikusõnaks.

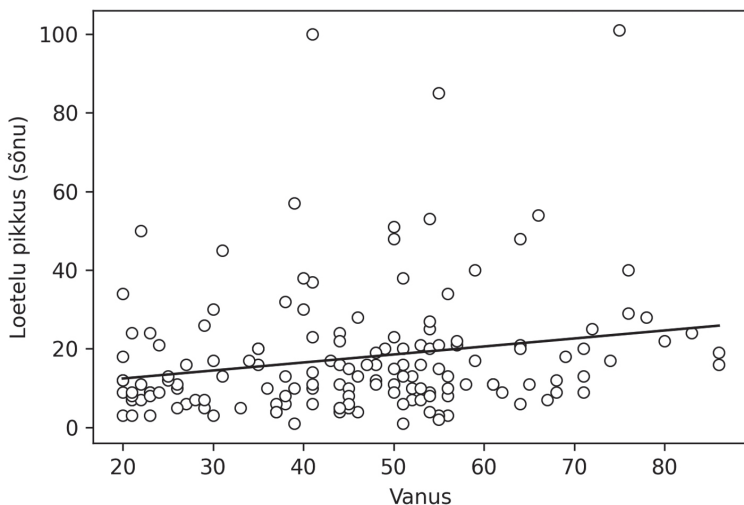
Silma torkab suur ainukordsete sõnade hulk – 801 –, mis viitab maastikusõnade semantilise välja heterogeensusele. Kui vaatame sõnade tähendust, on nimetatud nii erinevaid geograafilisi termineid kui ka tavakeele erinevat sõnavara, mis on põhiliselt seotud loodusega. Mida pikemaid loetelusid moodustati, seda erinevamaid sõnu nendes ka kasutati (vt arutelu osa). Kõige pikem loetelu sisaldas 101 sõna, kõige lühem vaid kaks maastikusõna. Meeste keskmised loetelud sisaldasid 22,17 ja naiste loetelud 16,63 maastikusõna, minimaalsed vastavalt kolm ja kaks maastikusõna. Arvutasime ka loetelude pikkusi vanuserühmade lõikes. Need on ära toodud tabelis 1. Tabelis on esindatud iga vanuserühm kümnendi kaupa, st 18–29-aastased kuuluvad ühte rühma ja 30–39-aastased kuuluvad teise rühma jne. Tabel näitab tendentsi, et vanusega kasvab loetletud maastikusõnade arv (vt keskmist sõnade arvu vanuserühmade lõikes),

v.a vanuserühmas 60–69, kus keskmine sõnade arv õige pisut langeb, kuid seda võib selgitada asjaoluga, et kõige rohkem teadsid maastikusõnu 70+ vanuserühma vastajad. Tabelis 1 on välja toodud, kui palju maastikusõnu igas vanuserühmas nimetati ning palju neid nimetati keskmiselt. Samuti tõime välja minimaalse ja maksimaalse nimetatud sõnade arvu igas vanuserühmas.

Tabel 1. Loetelude pikkus vanuserühmade lõikes

Vanuserühm	Keskmine	Mediaan	Min	Max
18–29	12,58	9,0	3	50
30–39	16,80	13,0	3	57
40–49	17,53	13,5	4	100
50–59	19,85	15,0	2	85
60–69	18,23	11,0	6	54
70+	28,08	22,0	9	101

Joonis 2 illustreerib loetelude pikkuse ja vastajate vanuse vahelist seost. Punktdiagramm näitab, et kuigi individuaalne varieeruvus on suur, võib üldise tendentsina välja tuua, et vanemaealised vastajad nimetasid

Joonis 2. Loetelu pikkuse (sõnade arvu) ja vanuse korrelatsioon

keskmiselt rohkem maastikusõnu kui nooremad. Regressioonijoon osutab loetelude pikkuse ja vanuse vahelisele positiivsele seosele, kuid joonisel on näha, et igas vanuserühmas esineb märkimisväärseid erinevusi.

Selleks et saada aru, kuidas maastikusõnadest mõeldakse, käsitlesime ka sõnaliike, arvutades nimi- ja omadussõnade osakaalu. Valdavalt nimetatati nimisõnu: kokku 634. Omadussõnu oli meie kogutud korpuses 152 ja 15 sõna sai määrata kas nii nimi- kui ka omadussõnadeks või ei olnud neid üldse võimalik määratleda.

Loetelukatses arvutasime välja nimetatud sõnade sageduse ja keskmise positsiooni ning nende põhjal omakorda kognitiivse esiletuleku indeksi (KEI, vt lähemalt Sutrop 2001), mis võtab arvesse sõnade mainimiskordi ja asukohta loeteludes, andes n-õ eelise sõnadele, mis inimestele esimeste hulgas meenuvad. Indeksi kriitika kohta on kirjutanud nt David Bimler ja Mari Uusküla (2021). Saame sõnade keskmist positsiooni ja kognitiivse esiletuleku indeksit arvutada vaid seetõttu, et internetiküsitlus ei võimaldanud sõnu teiste vahele kirjutada. Samas tuleb alati silmas pidada, et suuliselt läbiviidud loetelukatsed annavad spontaansema ja korrektsema pildi inimeste aktiivsest sõnavarast kui kirjalikult läbiviidud katsed (vt Uusküla 2018).

Tabelis 2 on esitatud 30 sagedasemat kognitiivse esiletuleku indeksi alusel reastatud sõna, nende kognitiivse esiletuleku indeksi väärtus, nimetamissagedus kogu populatsiooni peale (N = 153) ning iga sõna keskmine positsioon loeteludes. Tabelist on näha, et nende sõnade järk, mille keskmine positsioon on kõrgem, tõuseb oluliselt, tõstes sõna tabelis ettepoole, nt sõna *tasane* nimetas kokku vaid 15 inimest, kuid need, kes seda tegid, mainisid sõna keskmiselt kolmandana. Andmed näitavad, et üsna mitu inimest alustab oma maastikusõnade loetelu sõnapaariga *tasane*, *mägine* ja loetleb seejärel teisi sõnu. Sama tendentsi – kõrget keskmist positsiooni loeteludes ja seetõttu paremat järku kokkuvõtvas tabelis – võime täheldada sõna *mägine* puhul, kuigi seda on maininud oluliselt rohkem vastajaid (31 153-st). Kui sõnade nimetamissagedus on suur, nt sõnadel *järv* (54 korda), *põld* ja *raba* (mõlemad 51 korda), jäävad nad keskmise nimetamise poolest oluliselt tahapoole. Sõna *mägi* on nimetanud 58% vastajatest, ja kuigi see on vastajatele meenunud keskmiselt alles viiendana, on sõna kognitiivse esiletuleku indeks siiski kõigist teistest maastikusõnadest oluliselt kõrgem. Aruteluosas võrdleme saadud tulemusi ka teiste keeltega (vt van Putten jt 2020), milles on arvatud maastikusõnade kognitiivse esiletuleku indeksit.

Tabel 2. Loetelukatses kognitiivse esiletuleku indeksi (KEI) alusel reastatud 30 sagedasemat sõna koos nende vastava sageduse ja keskmise positsiooniga loetelus

Järk	Sõna	KEI	Sagedus	Keskmine positsioon
1	mägi	0,106	90	5,5
2	mets	0,055	80	9,5
3	jõgi	0,054	66	7,9
4	org	0,047	59	8,2
5	mägine	0,042	31	4,8
6	küngas	0,04	52	8,7
7	tasane	0,031	15	3,2
8	künklik	0,030	26	5,6
9	järv	0,028	54	12,7
10	soo	0,025	47	12,1
11	põld	0,025	51	13,3
12	raba	0,024	51	13,7
13	meri	0,023	41	11,6
14	aas	0,017	22	8,3
15	niit	0,017	23	8,8
16	kõrb	0,015	31	13,3
17	rand	0,012	28	14,6
18	heinamaa	0,012	28	15,9
19	lagendik	0,012	23	13
20	mäestik	0,011	19	11,1
21	oja	0,010	24	15,3
22	tee	0,010	21	13,9
23	voor	0,010	20	13,6
24	kivine	0,009	14	9,8
25	park	0,007	18	17,5
26	kalju	0,006	20	21,2
27	tiik	0,006	15	16,7
28	võsa	0,005	17	23,2
29	saar	0,005	17	23,9
30	madalik	0,004	15	24,2

Lisaks sageduse ja kognitiivse esiletuleku indeksi arvutamisele võime 30-st enim nimetatud maastikusõnast moodustada järgmised semantilised kategooriad: 1) pinnavormid: *mägi, mägine, mäestik, küngas, künklik, voor, org, tasane, legendik, madalik*; 2) põllumajanduse ja muu inimtegevusega seotud sõnad: *põld, heinamaa, tee, park*; 3) veekogud: *jõgi, järv, meri, oja, tiik*; 4) looduslikud paigad: *mets, võsa, raba, soo, rand, saar*. Mikrotasandi maastikusõnu, nagu *puu* või *kivi*, meie praegustes andmetes 30 esimese sõna hulgas ei esine, kuigi need olid 30 sagedasema sõna hulgas Uusküla jt 2020. aasta uurimuses (vt täpsemalt peatükist „Arutelu“). Semantilise välja tunnused on maastikusõnavaral nõrgad, kuna tegemist on äärmiselt heterogeense semantilise väljaga (vrd nt värvinimedega, kus peaaegu kõik vastajad nimetavad punast, sinist, kollast ja rohelist (vt nt Uusküla, Bimler 2016)). Seda näitab eelkõige nimetatud sõnade sagedus – 153 vastajast vaid 90 nimetas sõna *mägi*. Samas nimetati seda sõna enam kui kõiki teisi sõnu, nt *mets* oli sageduselt teisel kohal, seda nimetas 80 inimest, sõna *jõgi* aga vaid 66 inimest. Samuti on nimetamise keskmine positsioon sõnal *mägi* vaid 5,5: mõned inimesed kasutasid teist strateegiat ning alustasid maastikusõnade loetlemist omadussõnadega *tasane* ja *mägine*, seetõttu eelnevad need keskmise positsiooni poolest sõnale *mägi*. Kui võrrelda kognitiivse esiletuleku indeksi arvulisi näitajaid, on need võrdluses teiste semantiliste väljadega pigem tagasihoidlikud (nt võrdle värvinimedega).

Semantiliste kategooriate lähivaatlus näitab, et sagedamini meenuvad vastajatele pigem looduslikud pinnavormid, objektid ja kooslused ning inimtegevusega seotud maastikusõnu nimetatakse oluliselt vähem ja loeteludes keskmiselt oluliselt hiljem. Seega võime loetelukatse küsimuse „Nimetage nii palju maastikusõnu, kui te teate“ analüüsi põhjal järeldada, et maastik on pigem looduslik kui inimtekkeline nähtus. Kuna meid huvitab detailsem analüüs ja lähivaade sellele, mida inimesed siiski maastikuna silmas peavad, küsisime seda neilt ka eksplitsiitselt, sest vaid maastikusõnade tundmine ei pruugi anda vastust küsimusele, milline on maastiku olemuslik tähendus inimeste mentaalses leksikonis.

4. Mis on maastik? Maastikukategooriad kirjeldavates vastustes

Selleks et aru saada maastiku mõistest eesti keeles, analüüsisime lisaks loetelukatsele ka vastuseid küsimusele „Selgitage oma sõnadega, mis on maastik? Võite kirjeldada, mis maastikul on või kuidas te maastikku

tajute. Piisab paarist lausest“. Kvalitatiivse sisuanalüüsi teostamiseks otsisime võimalikke maastikukäsitlusi teiste keelte kohta. Dorothea Hokema on kirjutanud põhjaliku analüüsi (2015) Ameerikast pärit keelejuhtide maastikukäsitlusest, mis põhineb samuti veebiküsitlusel. Seetõttu tundus tema käsitlus ja analüüs hea võrdlusalus. Hokema moodustas oma kogutud andmetele tuginedes järgmised diskursiivsed üksused, mis vastasid küsimusele „Mis on maastik?“. Vastuste põhjal võis maastiku jagada järgmistesse kategooriatesse: loodus, ilu, maa(koht), linn, aed ja individuaalne kogemus (Hokema 2015: 71). Vaatamata kokkulangevustele meie kogutud materjaliga ei saanud me neid kategooriaid kasutada, sest Eesti vastajad ei maininud näiteks maastiku immanentse omadusena ilu, mis oli Hokemal eraldi kategooria, samuti ei kirjeldatud maastikku kui aeda.

Kuna Hokema kategooriad meie sisuanalüüsiks ei sobinud, lõime uue kategoriseerimissüsteemi, milles eristasime tähendusi kahel eri tasandil. Esialgu mõtlesime tasanditest kui põhi- ja alamkategooriatest, kuid analüüsi käigus taipasime, et kategooriad moodustuvad eri tasanditel, mistõttu ei saa rääkida millegi alamkategooriatest. Kvalitatiivset sisuanalüüsi, mille käigus kategooriad ja tasandid moodustati, viisid läbi kaks uurijat teineteisest sõltumatult. Kui kategoriseerimises esines lahknevusi, vaadati vastused koos üle. Iga vastaja maastikukirjeldus puudutab mõlemaid tasandeid. Tasandi 1, mida võib tinglikult nimetada kognitiivseks (epistemoloogiliseks), moodustavad järgmised kategooriad ja nende kirjeldused, mis on esitatud tabelis 3. Tegemist on kolmese jaotusega: maastik on kas maa-ala, keskkond või tajukogemus. Kategooriad vastavad tinglikult küsimusele, mis tüüpi nähtusena maastikku käsitletakse. Meid huvitab eelkõige, kuidas iga vastaja maastikku mõistab.

Teise tasandi kategooriad, mida võib nimetada kas semantiliselt või ontoloogiliseks tasandiks, ja nende kirjeldused on esitatud tabelis 4. Siin vastab kolmeline jaotus sellele, kas maastik on keelekõneleja jaoks looduslik, inimtekkeline või abstraktne. Toetume jaotuse puhul Uusküla jt 2020 artikli tulemustele, mis näitasid, et eksperdid jagavad maastiku looduslikuks ja inimtekkeliseks, keelekasutaja jaoks on maastik peamiselt looduslik kooslus. Jaotusse lisandus nn abstraktsuse kategooria. Kategooriad vastavad tinglikult küsimusele, millise olemusega nähtuseks maastikku peetakse.

Tabel 3. Maastikukategooriad kognitiivsel tasandil

Kategooria	Kirjeldused, sõnad, laused
maa-ala	Kirjeldustes esinevad järgmised sõnad: <i>ala, ruum, vaade, koht, objekt, vaateulatus, nähtav, piirkond</i> . Tähtis on vaateväljas olemise kirjeldus ja mõtteline piiritletus. Kasutatakse siis, kui rõhk on maastiku ulatusel (nt <i>nähtav</i> või <i>vaadeldav ala</i>) ja pinnavormidel. Maastikku kirjeldatakse looduslike või ka inimtekkeliste objektide (elus või eluta) kogumina. Maastikku võidakse kirjeldada ka kui Maa (pealmist) pinnakihti.
keskkond	Maastik on ümbritsev aineeline ruum või elukooslus. Tähtis on maastiku kui ümbritseva keskkonna või olustiku kirjeldamine. Kirjeldustes esinevad järgmised sõnad: <i>keskkond, loodus, ümbrus, looduse vormid, linn, maa</i> .
tajukogemus	Kirjeldustes esinevad järgmised sõnad ja lauseosad: <i>tajun, vaatlen, tunnetata, aimata, tunnetuslik; see, mida ma näen</i> . Maastikku saab vaadelda, tunnetada ja tajuda. Maastik on meeltega tajutav üksus. Kasutatakse, kui rõhk on nägemisel kui meelelisel tajul („mida ma näen“).

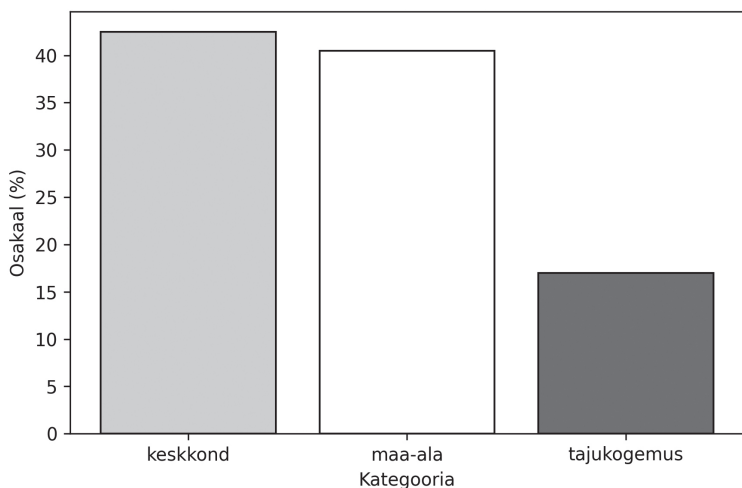
Tabel 4. Maastikukategooriad semantilisel tasandil

Kategooria	Kirjeldused, sõnad, laused
looduslik	Kirjeldustes esinevad järgmised mõisted: <i>loodus, pinnavormid, puud, põõsad, pinnakatted, kivid, kaljud, teed, veekogud</i> jne. Kirjeldusest ilmneb, et maastik on ainult see, mis on looduslik või loodusega seotud.
inimtekkeline	Kirjeldustes esinevad järgmised mõisted: <i>linn, linnamaastik, inimese loodu</i> ; sageli vastanduvad maa ja linn, kuid vastaja rõhutab linna osatähtsust maastikusõna või -mõistena.
abstraktne	Maastikku on kirjeldatud millegi immateriaalsena või abstraktse terminina (nt <i>geograafiliste nähtuste kollektsioon ruumis</i>). Samuti kui pole tuvastatav, kas keelejuht peab maastikuks looduslikku või inimtekkelist (nt <i>kõik nähtavad objektid</i>) või on kasutatud sõnu, nagu <i>kultuurimaastik³, kirjandusmaastik, helimaastik</i> jmt.

³ Siinkohal tuleb eristada kultuurimaastikku ja kultuurmaastikku – nende sõnade tähendused on erinevad. Abstraktses kasutuses sõnadest räägime juhul, kui kirjeldustes oli nimetatud sõna *kultuurimaastik*.

Analüüsi käigus mõistsime, et kahe eri tasandi kategooriad ei välista üksteist: mõni keelejuht võis kirjeldada maastikku tajukogemusena ning samas loodusliku nähtusena, samas kui teine keelejuht kirjeldas maastikku tajukogemusena, kuid leidis, et see on nii looduslik kui ka inimtekkeline.

Kognitiivse tasandi vastuste jaotus (vt joonis 3) on järgmine: 65 vastajat (42,5%) kirjeldas maastikku pigem kui keskkonda; 62 vastajat (40,5%) kui maa-ala, mis võiks vastata definitsioonile „maastik on ruum“, ning 17% kirjeldas maastikku pigem kui mingit laadi tajukogemust. Taoliste kategooriate moodustamise protsess on alati mingil määral subjektiivne.

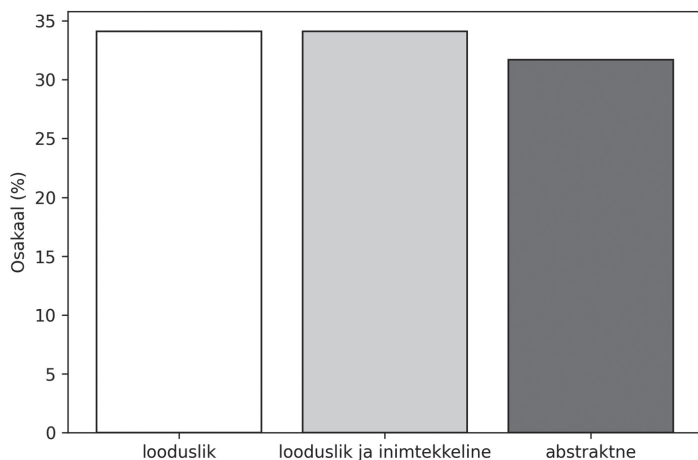

Joonis 3. Maastikukäsitluse kognitiivsed kategooriad vastajate kirjeldustes

Võtsime vaatluse alla ka vanusegrupid eraldi, kuid nende käsitlus näitas ainult ühte ilmselget erinevust: üle 60-aastate ja alla 30-aastaste vastajate valimis erineb vaid tajukogemuslik käsitlus. Üle 60-aastased viitavad maastikule ka kui tajukogemusele, suhestudes maastikega tajuverbe kasutades, nt *maastik on see, mida ma enda ümber näen ja mida ma kõikide meeltega tunnetan*.

Semantilise tasandi analüüsimisel (vt joonis 4) ei käsitletud vastuseid vastastikku välistavatena: üks ja sama vastaja võis maastikku kirjeldada ainult looduslikuna (nt „Maastik on väljakujunenud loodustingimused: metsad, mäed, orud, jõed, järved“) või ka loodusliku ja inimtekkeliseks (nt „Maastik on ruumiline taju looduslikest komponentidest nagu

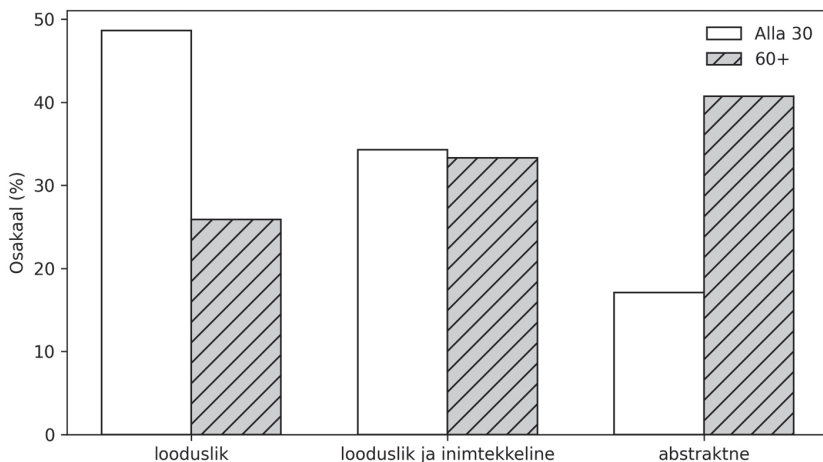
pinnavorm, taimestik, ehitised ja inimtegevuse sekkumisel kujundatud õuealad“); samas on mõned vastajad kirjeldanud maastikku nii loodusliku, inimtekkelise kui ka abstraktsena (nt „Maastik on pind, mida hõivame. Maastikule mõeldes kujutan esmalt ette looduslikku pinnast suures mõõtmes (nt mets, tundra, parasvööde) ja seejärel linnamaastikku, kuhu kuuluvad tänavad, majad, pargid ja sõiduteed. Samas võib maastik olla ka abstraktsem: mõtteline ruum, mis kirjeldab nähtusi nagu keelemaastik.“). Seetõttu ei moodusta tasandite lõikes esitatud sagedused vastajate koguarvuga võrreldes 100%, vaid peegeldavad erinevate tähenduslike dimensioonide esinemist vastustes.

Joonis 4. Maastikukäsitluse semantilised kategooriad vastajate kirjeldustes

Protsendid väljendavad semantiliste dimensioonide osakaalu kõigist kodeeritud esinemistest, mitte vastajate jaotust, sest vastajaid oli 153, kuid kodeeritud esinemisi kokku 164, milles esines võrdselt kaks vastust: „Maastik on looduslik“ ning „Maastik on looduslik ja inimtekkeline“ (mõlemad kategooriad 34,1% vastustest). Neile järgnes „Maastik on abstraktne“ (31,3% vastustest). Seega võime öelda, et maastikku tajutakse suures osas nii loodusliku kui ka inimtekkeliseks. Samuti on märkimisväärne nende vastajate osakaal, kes peavad maastikku abstraktseks, seega on maastik nende jaoks kas abstraktne mõiste, immateriaalne üksus või mõiste, mida kasutatakse metafoorses tähenduses (nt helimaastik, kultuuri-maastik, kirjandusmaastik).

Lisaks analüüsisime eraldi alla 30-aastaste (kokku 33 vastajat) ja üle 60-aastaste vastajate (kokku 26) maastikukäsitlust (vt joonis 5), kuna jäi silma nende keelekasutuse erinevus maastiku kirjeldamisel. Leidsime olulisi erinevusi: noored rõhutavad maastiku looduslikkust enam kui vanemad vastajad; samas mainivad noored maastikku kui abstraktset nähtust oluliselt vähem.

Joonis 5. Alla 30-aastaste ja üle 60-aastaste vastajate maastikukäsitluse võrdlus

5. Arutelu

Korraldasime maastiku mõiste väljaselgitamiseks küsitluse, millele vastas 153 vastajat. Artiklis võtsime vaatluse alla kahe iseloomult väga erineva küsimuse analüüsimise: loetelukatsega „Nimetage nii palju maastikusõnu, kui te teate“ uurisime, millised sõnad kuuluvad maastiku tähendusvälja ning milliseid neist nimetatakse loeteludes eespool. Samuti võtsime vaatluse alla küsimusele „Kirjeldage oma sõnadega, mis on maastik“ antud vastused. Meie küsitlus näitas, et maastikusõnadena nimetati esimeste hulgas vaid looduslikke pinnavorme ja elemente, kuna viis esimest sõna, mis on reastatud kognitiivse esiletuleku indeksi järgi, on *mägi*, *mets*, *jõgi*, *org* ning üllatuslikult ka omadussõna *mägine*. Sarnase tulemuseni – maastik on loodus – jõudis oma artiklis ka Dorothea Hokema (2015).

Maastiku semantiline väli on äärmiselt mitmekülgne, sellesse kuulub palju erineva tähendusega sõnu. Toome lisaks enim nimetatud sõnadele mõned juhuslikud huvitavad näited meie kogutud materjali hulgast: *lilleväli, igav liiv, hekk, arumets, aedlinn, automüra, kiirtee, kiltmaa, koolmekoht, laukasoo*. Materjali põhjalik morfoloogiline ja semantiline analüüs jääb aga sellest artiklist välja.

Kognitiivse esiletuleku indeksi alusel reastatud kolmekümne esimese maastikusõna hulgas olid sõnad *põld* ja *heinamaa*, mis kuuluvad maa- kasutusega seotud sõnade hulka, kuid ka sellised inimtegevusega seotud sõnad nagu *tee* ja vaid linnaolustikule viitav *park*. Samuti tõdesime, et mitteeksperdist keelejuht satub mõnevõrra segadusse, kui temalt küsida, mis on maastik. Varem arvasime, et mida teadlikum on kõneleja maastikust, seda rohkem oskab ta maastikusõnu nimetada (Uusküla jt 2020). Vastupidiselt sellele hüpoteesile ei eristunud meie valimis ühe geograafi, ühe geoinfosüsteemide spetsialisti, kolme aedniku ja kolme arhitekti vastused ülejäänud populatsiooni antud vastustest. Loetletud maastikusõnade arv jääb 6 ja 34 sõna vahele, eriti kasinad loetelud moodustasid arhitektid, kuigi ka neid võib pidada kõnealuse valdkonna spetsialistideks. Erandi moodustas üks meessoost 75-aastane pensionär „maateadlane“ (vastaja enda nimetus), kes oskas nimetada 101 maastikusõna (mis on loetelude maksimaalseks pikkuseks). Seega järeldame, et valdkonna spetsialistid (või lähedase valdkonna spetsialistid) ei nimeta märkimisväärselt rohkem sõnu kui teised keelejuhid.

Oma eelmises artiklis (Uusküla jt 2020) leidsime, et sõna *mägi* domineerib teiste maastikusõnade seas, ent praegusest uurimusest selgus, et suurema ja vanuselisel ühtlasema jaotusega valimi puhul *mägi* küll domineerib, kuid sellele järgnevad sõnad *mets, jõgi, org* jne moodustavad tasase ülemineku, ilma suuremate arvuliste hüpeteta. Tuleb siiski mainida, et sõna *mägi* kognitiivse esiletuleku indeks on pea kaks korda suurem kui ülejäänud samasse semantilisse välja kuuluvatel sõnadel. Seega kehtib arusaam, et maastik on midagi, mida saab eemalt vaadelda, nagu on oma paljutsiteeritud uurimuses tõdenud ka Tim Cresswell (2014). Sõna *mägi* niivõrd võimas kognitiivne esildumine heterogeenses populatsioonis (vrd nt Anu Vau magistritöö uurimusega, kus osalesid põhiliselt kooliõpilased ja -õpetajad) näitab seda, et pinnavormidel on maastikusõnavaras kindel koht ning vaatamata Eesti võrdlemisi lamedale pinnamoele ei saa mägede tähtsust siinsel maastikul

alahinnata.⁴ Samas on mägi eesti keele kõneleja jaoks kindlasti midagi muud kui *mountain* inglise keele kõneleja jaoks.

Võib jääda mulje, et eesti keel on sõna *mägi* kõrge esildumise poolest kuidagi eriline. Kuid vaadates van Putteni ja kolleegide uurimust (2020), näeme, et *mäe* vasted on kognitiivse esiletuleku indeksi järgi kõige esimesed mitmes keeles. Näiteks inglise *hill* (siin ja edaspidi antud kognitiivse esiletuleku indeks väärtused – 0,15) ja *mountain* (0,14), millele järgnevad *tree* 'puu' (0,13), *grass* 'rohi' (0,09) ja *field* 'põld' (0,06); saksa *Berg*⁵ 'mägi' (0,14), *Wiese* 'niit' (0,10), *Baum* 'puu' (0,10), *Hügel* 'küngas' (0,10) ja *See* 'järv/meri' (0,07); itaalia *montagna* 'mägi' (0,25), *mare* 'meri' (0,18), *collina* 'küngas' (0,14), *albero* 'puu' (0,09) ja *lago* 'järv' (0,06). Kui võrdleme van Putteni jt (2020) uurimust meie uurimuse tulemustega, näeme, et isegi kognitiivse esiletuleku indeksi väärtused on võrreldavad, samuti on väga väikesed indeksite väärtuste vahed. Kuid keelte vahel on ka erinevusi. Näiteks on samas uurimuses (van Putten jt 2020) hollandi keele kõige esilduvamaks maastikusõnaks *gras* 'rohi' (0,16), millele järgnevad *berg* 'mägi' (0,12) ja *boom* 'puu' (0,11). Ka rootsi keeles märkame erinevust: selles on kõige esilduvamaks sõnaks hoopis *träd* 'puu' ning *berg* 'mägi' (0,05) on alles viiendal kohal. Kui Uusküla jt uurimuses (2020) oli samuti üheks esilduvamaks maastikusõnaks *puu* (järjestus: *mägi*, *küngas*, *puu*, *org*, *kivi*), siis praeguse loetelukatse põhjal ei nimetata ei *puud* ega *kivi* 30 esimese sõna hulgas, kuid selle asemel on loeteludes *mets* ja *salu*. Maastikusõnadele ja nende varieeruvusele kui kultuurispetsiifilistele elementidele viitab ka Marki ja kolleegide uurimus (2011).

Kuigi meie varasemast artiklist jäi mulje, et maastik on vaid midagi looduslikku (Uusküla jt 2020), näitas küsimuse „Mis on maastik? Kirjeldage maastikku oma sõnadega“ kvalitatiivne sisuanalüüs, et maastik on võrdselt kas midagi ainult looduslikku või midagi looduslikku ja inimtekkelist. Nooremad vastajad tajuvad maastikku enam millegi looduslikuna. See on ka arusaadav, sest tänapäeva lastel ei ole sageli maal vanaema-vanaisa, kes põldu harib või loomade eest hoolitseb – maal elamine ning maaharimise ja loomapidamisega seotud tegevused olid veel loomulikud 30–40 aastat tagasi ning praegune keskmine põlvkond veetis palju enam suvesid maal vanavanemate juures kui nende lapsed. Eeldame,

⁴ Kuna küsisime vastajatelt ka selle kohta, kas nad on hiljuti kuskil reisil käinud, ei saa me olla kindlad, et vastajad pidasid silmas just Eesti maastikku.

⁵ Siin ja edaspidi kirjutatakse saksa nimisõnad saksa ortograafia päraselt suurtähega.

et kui kaovad maaharimisega seotud tegevused, kaob ka sõnavara kiiresti käibelt, kuid selle hüpoteesi kontrollimine vajab edasisi uuringuid.

Meie küsitlusele vastanud märkisid palju enam linnamaastikku ja linlikke elemente maastiku sõnaväljas, kui ilmnes Uusküla jt (2020) uurimusest. Michael Jones (2003) märgib, et kõigil maastikel on märke nii loodusjõududest kui ka inimõjutustest ja neid on raske omavahel eristada. Selline eristamatus tuleb välja ka paljude meie vastajate maastikukirjeldusest. Sellele lisandub tajukogemuse aspekt, sest paljud inimesed mainivad maastikku kui kogemust (vrd Sidaway 2009; Harvey 2025). Kahe katse/küsimuse – loetelukatse ja pikema küsimuse „Mis on maastik?“ – analüüsitulemused annavad seega erinevaid vastuseid. Loetelukatse läbiviimisest üksi ei piisa selleks, et mõista komplekssemate sõnaväljade tähendust nagu maastik ning põhjendatud on mitme erinevat tüüpi küsimuse küsimine, mis võivad välja tuua tähendusvälja erinevaid tahke (vt ka Uusküla 2018). Maastiku kui sõnavälja analüüs väärib seega põhjalikumat käsitlust.

6. Kokkuvõte

Üldkeele kohta läbi viidud maastikusõnavara ja -tähenduse uurimus viitab sellele, et maastikusõnadena loetletakse esmalt loodusega seotud sõnu, kuid esineb ka üksikuid linnaolustikuga seotud sõnu nagu *park* või *tee*. Inimtegevuse ja maakasutusega seotud sõnade arv on keeles tõenäoliselt vähenenud, need ei meenunud meie vastajatele 30 esimesena nimetatud sõna hulgas. Siiski nimetatakse sõnu *põld* ja *heinamaa* – järelkult on need eesti keele kõnelejate jaoks midagi omast, tuttavat ja juurdunud. Mida vanemad on inimesed, seda rohkem maastikusõnu nad nimetada oskavad: üks üle 70-aastane keelejuht nimetas kokku 101 erinevat maastikusõna. Põhjalike järelduste tegemine vajaks siiski suurema valimiga küsitluse läbiviimist ning tasakaalustatumat valimit kui praegune. Kõige sagedamini nimetatud maastikusõna on *mägi*, seda nimetas 58% vastajatest. Lisaks nimisõnadele nimetati küllalt sageli ka omadussõnu *mägine*, *tasane* ja *künklik*.

Maastiku semantiline väli on eesti keeles äärmiselt heterogeenne ning eristub seetõttu teistest semantilistest väljadest. Tulemusi saab võrrelda van Putteni jt 2020. aasta uurimusega, milles uuriti maastikusõnu seitsmes indoeuroopa keeles. Kui aga palume eesti keele kõnelejalatel maastiku

olemust täpsemalt lahti mõtestada, ilmneb loetelukatsega võrreldes, et maastik on nii looduslik kui ka inimtekkeline, ning lisaks kasutatakse sõna *maastik* abstraktses ja metafoorses tähenduses, nt *linnamaastik*, *kultuurimaastik*, *unenäomaastik*. Alla 30-aastased tajuvad maastikku enam looduse kui linna ja looduse kooslusena ning kasutavad seda sõna vähem abstraktses mõistes. Samuti tuleb maastiku mõtestamisel välja, et maastik on nii keskkond kui ka maa-ala, millele viitab ühtlasi nii Euroopa maastikukonventsioon kui ka teised geograafias alustekstideks saanud maastikukäsitlused (nt Arold 2005). Samas kõnelevad paljud maastikust ka kui tajukogemusest, asjast, mida nähakse ja tunnetatakse. Selline mõistestamine käib kokku nt Tim Cresswelli käsitlusega (2004), mille järgi ongi maastik eemalt vaadeldav esteetiline kategooria või panoraam. Järgmistes artiklites keskendume sellele, et mõista, mida inimene maastikul teeb: kas ta on selle osa, kas ta kujundab ja loob seda või ta lihtsalt viibib selles kui ühes võimalikus inimoluruumis. Samuti huvitab meid vanemate ja nooremate vastajate lapsepõlvemaastike kirjelduste võrdlemine.

Kirjandus

- Appleton, Jay 1996.** The Experience of Landscape. Revised Edition. Chichester: Wiley.
- Arimäe, Maarika 2022.** Maastik eesti keeles: põlvkondadavahelised erinevused. Magistritöö. Juhendajad Mari Uusküla ja Hannes Palang. Tallinna Ülikool.
- Arold, Ivar 2005.** Eesti maastikud. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Bimler, David; Mari Uusküla 2021. Two indices are better than one: building on Robbins, Nolan, and Chen (2017). – *Field Methods* 33 (1), 42–51. <https://doi.org/10.1177/1525822X20945063>.
- Burenhult, Niclas; Stephen C. Levinson 2008.** Language and landscape: a cross-linguistic perspective. – *Language Sciences* 30 (2–3), 135–150. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2006.12.028>.
- Cresswell, Tim 2014.** Place: An introduction. Chichester: John Wiley & Sons.
- Eessalu, Martin 2012.** The categorization of the Estonian domain of “musical instruments” – listeners vs musicians and the comparison of basic levels. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 3 (1), 227–242. <https://doi.org/10.12697/jeful.2012.3.1.11>.
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat 2009. <https://arhiiv.eki.ee/dict/ekss>.
- Faster, Mariko 2005.** Võru- ja Setumaa kohanimedede determinandid. Magistritöö. Juhendaja Karl Pajusalu. Tartu Ülikool.

- Granö, Johannes Gabriel 2022.** Eesti maastikulised üksused. Koost. Taavi Pae. Tartu Ülikooli geograafia osakond ja Eesti Geograafia Selts. Regio OÜ.
- Harvey, David C. 2025.** Traces of mobility in the landscape: Creative possibilities of everyday heritage practice. – *Landscape Research* 50 (2), 351–367.
- Hokema, Dorothea 2015.** Landscape is everywhere: The construction of the term landscape by US-American laypersons. – *Landscape Culture – Culturing Landscapes: The Differentiated Construction of Landscapes*. Wiesbaden: Springer, 69–80.
- Jones, Michael 2003.** The concept of cultural landscape: Discourse and narratives. – *Landscape Interfaces: Cultural Heritage in Changing Landscapes*. Toim. Hannes Palang, Gary Fry. Dordrecht: Springer, 21–51.
- Jones Michael; Marie Stenseke (toim.) 2011.** The European Landscape Convention: Challenges of Participation. Vol. 13. Springer Science & Business Media. Springer.
- Kaljundi, Linda; Helen Sooväli-Sepping 2014.** Maastik ja mälu: Pärandilooma arenguhooni Eestis. (= Acta Universitatis Tallinnensis.) Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.
- Kallasmaa, Marja 2000.** Saaremaa kohanimed II. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kallasmaa, Marja 2003.** Läänemurde loodus- ja viljelusnimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kaur, Egle; Hannes Palang 2005.** Inimmõjuga maastikest. – Eesti looduskultuur. Toim. Timo Maran, Kadri Tüür. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 363–378.
- Kildema, Kallio; Viktor Masing 1965.** Maastikuteaduse arenguteest. – *Eesti Loodus* 5, 257–263; 6, 321–328.
- Klavan, Jane; Ann Veismann; Anni Jürine 2013.** Katselised meetodid tähenduse uurimisel. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 4 (1), 17–34. <https://doi.org/10.12697/jeful.2013.4.1.02>.
- Laherand, Meri-Liis 2008.** Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: OÜ Infotrukk.
- Lehari, Kaia 2001.** Loodus, keskkond või maastik? – Maastik: loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. (= Publicationes instituti geographici Universitatis Tartuensis 91.) Toim. Hannes Palang, Helen Sooväli. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 67–74.
- Lindström, Kati; Hannes Palang; Kalevi Kull 2013.** Semiotics of landscape. – *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Ed. by Peter Howard, Ian Thompson, Emma Waterton, Mick Atha. London: Routledge, 115–125.
- Mark, David M.; Andrew G. Turk; Niclas Burenhult; David Seta 2011.** Landscape in language: an introduction. – *Landscape in Language. Transdisciplinary Perspectives*. Ed. by Niclas Burenhult, David Seta, David

- M. Mark, Andrew. G. Turk. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–24. <https://doi.org/10.1075/clu.4.02mar>.
- Mund, Argo n.d.** Sissevaateid kujundiilma. Keeleabi.eki.ee chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://keeleabi.eki.ee/pdf/020.pdf>.
- Paatsi, Vello 1995.** Eesti maastikulised liigestused kooligeograafias 1917–1944. Tartu: Kultuurikeskus.
- Pajusalu, Renate 2009.** Sõna ja tähendus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Palang, Hannes 2025.** Maastik. – Inimgeograafia alused. Kõrgkooliõpik. Toim. ja koost. Hannes Palang, Tiit Tammaru. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 370–384.
- Peil, Tiina 2001.** Maastike keskel. – Maastik: loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. (= Publicationes instituti geographici Universitatis Tartuensis 91.) Toim. Hannes Palang, Helen Sooväli. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 57–65.
- Peil, Tiina; Helen Sooväli; Hannes Palang; Tõnu Oja; Ülo Mander 2004.** Estonian landscape study: contextual history. – *Belgeo. Revue belge de géographie* 2–3, 231–244.
- Remm, Tiit; Kadri Kasemets 2020.** Chronotope as a framework for landscape experience analysis. – *Landscape Research* 45 (2), 254–264. <https://doi.org/10.1080/01426397.2019.1594738>.
- Saar, Evar 2008.** Võrumaa kohanimede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. (= *Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 22.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Sepp, Kalev 2001.** Maastik ja maastikuline lähenemine – milleks nad head on? – Maastik: loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. (= *Publicationes instituti geographici Universitatis Tartuensis* 91.) Toim. Hannes Palang, Helen Sooväli. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 108–114.
- Shuttleworth, Steven; Peter J. Howard 2025.** The origins of the European Landscape Convention: the role of learned societies, interest groups and their partner organisations. – *Journal of European Landscapes* 6 (3), 1–20. <https://doi.org/10.5117/JEL2025.3.001.SHUT>.
- Sidaway, James D. 2009.** Shadows on the path: Negotiating geopolitics on an urban section of Britain's South West Coast Path. – *Environment and Planning D: Society and space* 27 (6), 1091–1116.
- Smith, Barry; David M. Mark 2001.** Geographical categories: An ontological investigation. – *International Journal of Geographical Information Science* 15 (7), 591–612. <https://doi.org/10.1080/13658810110061199>.
- Striedl, Philipp; Asifa Majid; Ross S. Purves 2024.** Sensory, motor, and emotion associations for landscape concepts differ across neighbouring speech communities. – *Landscape Research* 49 (5), 704–721. <https://doi.org/10.1080/01426397.2024.2334055>.

- Sutrop, Urmas 2001.** List task and a cognitive salience index. – *Field Methods* 13 (3), 263–276. <https://doi.org/10.1177/1525822X0101300303>.
- Sutrop, Urmas 2011.** Eesti keele põhivärvinimed. – *Värvinimede raamat*. (= Töid antropoloogia ja etnolingvistika vallast 5.) Toim. Mari Uusküla, Urmas Sutrop. Tallinn: EKSA, 65–82.
- Sõnaveeb.** <https://sonaveeb.ee/>.
- Uusküla, Mari 2018.** Loetelukatse ja nimeandmiskatse psühholingvistika meetodina: eelised ja kitsaskohad. – *Keel ja Kirjandus* 8–9, 683–696. <https://doi.org/10.54013/kk730a5>.
- Uusküla, Mari; David Bimler 2016.** From listing data to semantic maps: Cross-linguistic commonalities in cognitive representation of colour. – *Folklore* 64, 57–90. <http://dx.doi.org/10.7592/FEJF2016.64.colour>.
- Uusküla, Mari; Anu Vau; Kaidi Rätsep; Hannes Palang 2020.** Maastik kui inimoluruum eesti keeles. – *Keel ja Kirjandus* 8–9, 659–676. <https://doi.org/10.54013/kk754a2>.
- Uusküla, Mari; Martin Eessalu; David Bimler 2025.** Cognitive space and its variants: Alternative associational structures within three semantic domains. – *Journal of Cognition and Culture* 25 (3–4), 380–409. <https://doi.org/10.1163/15685373-12340216>.
- Van Putten, Saskia; Carolyn O’Meara; Flurina Wartmann; Joanne Yager; Julia Vilette; Claudia Mazzuca; Claudia Bieling; Niclas Burenhult; Ross Purves; Asifa Majid 2020.** Conceptualisations of landscape differ across European languages. – *Plos One* 15 (10). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0239858>.
- Vau, Anu 2020.** Maastikust eesti keeles ning maastikusõnade tõlkimisvõimalustest eesti ja inglise keele vahel. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

The concept of landscape in Estonian language

MARI UUSKÜLA, URMO TREISALT,
HANNES PALANG

Landscape is a central concept in geography with a well-established definition. However, little is known about how landscape is conceptualised by the speakers of Estonian. This article examines how landscape is discussed in ordinary language. The analysis of a free-listing task indicates that landscape is most often associated with natural phenomena. However, a qualitative content analysis of responses to the question ‘What is landscape?’ reveals a different pattern: for Estonian-speakers, landscape is conceptualised as both a natural and a human-made phenomenon. Landscape is described equally often as an area of land and as an environment, although for some respondents, it is also linked to a perceptual or even a personal experience. Older participants produced a larger number of landscape-related terms, suggesting change in the lexical composition of the semantic field, possibly related to a decline in activities carried out in the landscape. In addition, the findings indicate that landscape terms do not constitute a homogeneous semantic field comparable to that of colour terms, body parts, or musical instruments.

Keywords: semantics, semantic fields, vocabulary, mental lexicon, landscape, Estonian

Mari Uusküla
Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste instituut
Narva mnt 29, 10120 Tallinn
mari.uuskula@tlu.ee

Urmo Treisalt
urmo.treisalt@gmail.com

Hannes Palang
Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste instituut
Narva mnt 29, 10120 Tallinn
hannes.palang@tlu.ee

ALTERNATIIVSEID ETÜMOLOOGIAID XII *PANDUR, PLEHKU (PISTMA), SIBI, TAIT, TRETT, TÖNK, TÜSE, TÜSS, VEHKAT (TEGEMA)*

LEMBIT VABA

Annotatsioon. Artiklis esitatakse uus või täpsustatud etümoloogiline tõlgendus sõnadele *pandur* 'sump', *plehku (pistma)* 'pögenema', *sibi* 'käimlakoristaja, mustusevedaja (endisajal); vkrjk nahanülgur, timukas', *taid* 'lauk (*Fulica atra*)', *trett* 'osa, hulk, jagu, kiht; kõik, ots, kord; pahandus', *tüse* 'suur, paks, priske, jäme; kopsakas; kaalukas, mõjukas', *tõnk* 'endisaegne töökoda telliste põletamiseks'; *tüss* 'kodukootud riie' ja *vehkat (tegema)* '(salaja) ära jooksmine'.

Võtmesõnad: läänemeresoome keeled, etümoloogia, sõnalaenuid

pandur : *panduri* ~ *pandor* : *pandori* 'vees hoitav vett läbilaskev kast eluskala säilitamiseks või transportimiseks, sump; pandurpaat, s.o paat, millel on pandur'

Sõnal on selge lõunaeesti murdetauust: *pandur* : *panduri* Trv Hel Ran Võn, *pandor* : *pandori* Trv Võn Räp, lisaks on Tormast kirja pandud häälikuvariant *pandul* : *panduli*: *pandur* ~ *pañdur* ~ *pañdor* 'kast või eriline paat marjakalade püügiks, ka kast eluskalade hoidmiseks' Trv, *pandurist* [pandurpaadist] *pannas kala* 'kummi Hel, *pandur om kala* 'venne pikune, äste lai ja maokas, 'keškel om nigu kašt, *mulgud sehen* Ran, *pandor* ~ *pandor* 'õhukestest laudadest kast paadi taga, augud sees, eluskalade hoiukoht püügi ajal; lootsik, millega eluskala veetakse' Võn, *pandoriga* 'veetäs eloskallo Räp, *kala kummid* 'öeldasse linnades *pandulid* Trm (EMSUKA MS). Rannust talletatud teates öeldakse, et varem hoitud eluskala palju rohkem kui praegu. Jõesuus [end küla Viljandimaal Võrtsjärve ääres, liidetud Vaiblag] „hoitud eluskala „pandorite“ sees, need olla pikad, nagu vened, mulgud sees“ (Loorits 1939: 43). EKMS (1: 904 Kalandus)

järgi on sõnal *pandur* veel tähendus 'auklik plekktoos, kus sees õngitseja väikesi eluskalu vee sees söödaks hoiab'. Leksikograafia registreerib sõna alles 1930, kui ilmub „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ 2. köide: *pandur* 'kinnine paat, mille ninas on kinnine kast' (EÕS 2: 698).

Gustav Ränga (Ränk 1934: 165) kirjeldusel on *pandur* kolmnurkse, nelinurkse või trapetsikujulise põhjaga lame laudkast, mille seintesse on puuritud hulk auke, kasti pealmisel küljel aga raudhingedega luuk, mille kaudu kalad nõusse lastakse ja välja võetakse. Peipsi põhjaranniku jõesuudmeil on Ränk näinud *pandureid*, mis on laudade asemel kokku löödud jämedaist varbadest.

pandur-sõnal pole rahuldavat etümoloogiat. Julius Mägiste on sõna esitanud etümoloogilise analüüsita (EEW 6: 1921–1922), Sõnaveebis aga arvatakse, et *pandur* („kui panipaik“) on tuletis verbist *panema*. See seletuskatse pole semasioloogiliselt veenev. Eesti laiemalt tuntud eluskala säilitamise ja transportimise vahendid *sump* : *sumba* ja *kumm* : *kummi* on laenuid, kus laenualuste keskne (algsem) tähendus on olnud 'anum, mahuti': *sump* < rts *sump* 'bassein, paak vms; eluskala säilitamise ruum' (EEW 9: 2918–2919), *kumm* '(ummik)nõu vilja, jahu vms säilitamiseks; sump' < kask *kump*, *kumme* 'ümmargune, sügav anum, kauss; suur vee-mahuti, tünn, tsistern' (Viikberg 2025).

Eesti sõnal on vaste vene keele Pihkva murdes: *пандор* 'pandur-paat' (SRNG 25: 194; POS 2014 25: 82), mida vene uurija Innokenti Kuznetsov (1915: 86) on pidanud eesti laenuks. Oletan, et ee *pandur* ~ *pandor* on soome laen sõnaperest, kuhu kuuluvad sm *pantero*, *pantia*, *pantio* 'kitsas ruum / ett trång rum': *toista tuhatta mustaa orjaparkaa kuljetettiin pantiassa Amerik[k]aan* 'üle tuhande vaese musta orja viidi p-s Ameerikasse' (Lönnrot 1880: 152), *panturi* 'loomasööda hoiupaik' (VKS), *pantio* 'kivide, puupakkidega vms ääristatud madal süvend või maasse kaevatud nõu, kus raskuse all säilitati kala, liha, kapsalehti, naereid jm; (peamiselt Savos) vitste või võrudega toestatud roigastest hoiukoht naeripealsete, kapsalehtede, põdrasambla, lehisvihtade jm hoidmiseks; kastitaoline tedrepüünis; kalaparve suunamiseks teivaste vahele pandud oksaraod, mille ümber kinnitati mõrrad', *pantioida* 'varuks koguda' (Vuorela 1979: 319; SKES 3: 487; SSA 2: 310). Sellest sõnaperest on laenatud vene põhjamurretest registreeritud *пантер* ja *панть* 'punutud varbaedik talviseks loomasöödaks varutud naeripealsete hoidmiseks' (SRNG 25: 199, 200).

Soome murdesõnavara on paraku kättesaadav vaid sõnaartiklini *nyssäveitsi* (vt SMS). Siin tsiteeritud ainekliku toel võib siiski sedastada, et soome sõnapere keskne tähendusliin on 'inim- või loomasööda hoiukoht'. Soome etümoloogiasõnaraamatute järgi (SKES 3: 487; SSA 2: 309–310) on kõne all vana germaani laentüvi, millega on arvatavasti samatüveline hilisem skandinaavia laen sm *panta* 'side (kinnitus-, sidumisvahend), võru, rõngas; pannaal', ee *pand* 'millegi toestamiseks, kinnitamiseks, ühendamiseks kasutatav tugev vits jt'.

19. sajandi keskpaigas hakkasid Peipsi-äärsed vene ja eesti elukutselised kalurid käima kaugpüügil Soome lahel ja Laadogal, samuti teistel Loode-Vene järvedel (vt detailsemalt Toots 1985: 213). Samuti tegid nad püügiretki mööda Emajõe Võrtsjärvele ja teistelegi Eesti siseveekogudele (Luts 1969: 357–358). Neil rändpüügiretkedel avanes võimalus vastastikku kohalike kaluritega tutvustada oma püügivõtteid ja -riistu. Kirjeldatud tõsiasi aitab mõista sumbanimetuse *pandor* ~ *pandur* võimalikku soome päritolu ja selle levimist Peipsilt Võrtsjärve äärde. Vastassuunas liikunud laenud on tõenäoliselt vdj *riisi* '(võrgu)tiib' ja sm mrd (Karjala maakitsus) *riisi*: *riiden* 'väike rannapüüginoot', *riidenveto* 'noodapüük' (Vaba 2025: 220, 221).

Omaagestest eesti sõdurikeelest registreeritud *pandor* 'kõht' (Hermlin 1928: 95) pigem ei kuulu siin vaadeldavasse sõnaperesse.¹

plehku adv 'jooksu, pakku, putku': *plehku panema*,
plehku pistma 'põgenema'

Selle adverbi kohta on teateid kogu keealalt: *plehkat* Jäm JIn, *leekat* Trv 'plehku, vehkat', *plehkuss* 'paos, jooksus' Kuu, *plehus* Kuu IisR Tõs JIn Iis Plt, *lehus* Jõh, *plehos* IisR 'paos, jooksus', *plehoh* Plv, *pleon* Kod 'paos, jooksus'. Samatüveline murdekeelne verb on 'plehkima Hlj Lüg Kad VJg 'midagi teha vehkima': *panin* 'plehkima (jooksma) VJg, 'lehkima R, 'lehkämä Hel 'jooksma, liduma; midagi hoogsalt tegema; lehvima; vehkima' EMS. Oletan, et -t variandis *plehkat* on määrsõnaliite -ti lõpukaoline variant. Verbaalse taustaga on ka *vehkat* ühendis *vehkat tegema* (← *vehkima*, vt **vehkat**) ja murdeline (Kod) *jehkad* väljendverbis

¹ Retsensendi arvates võiks sõdurikeelne *pandor* 'kõht' olla siiski uuritava sõna metafoorne kasutus, n-ö 'söögi hoiukoht, mahuti', vrd nt *paun* 'marrs, seljakott; kõht' (EMS).

jehkad panema 'jooksu pistma' (< vn *examb* 'sõitma, minema'). Adverb on noteeritud Wiedemanni sõnaraamatus (1973 [1893]: 838): *plehk* : *plehu*: *plehku panema* 'davon laufen'. Ilmne eestipärasus näikse olevat vdj *plehkuu* 'plehku, jooksu' VOT.

Etümoloogiakäsitlustes peetakse adverbi *plehku* eesti deskriptiiv-sõnaks (EEW 7: 2097; Raun 1982: 124; EES), kuid Julius Mägiste (EEW 7: 2097) on lisanud täpsustavalt, et sõna päritolu ei ole päris selge („nicht ganz klar“) ja kahtlemisi oletanud, et võib-olla on *plehku* identne sõnaga *lehk* 'ebameeldiv lõhn, hais', mis mõistagi ei päde.

Eesti ühis- ja murdekeeles on tähelepandaval määral juhte, kus nii oma- kui laentüvedes esineb konsonantühendi *ht* kõrval sekundaarne *hk*; erivanuseliste saksa laenude hulgas nt *pahtel* ~ *pahkel* 'pahtlilabidas' < sks *Spachtel*, *siht* ~ *sih k* 'eesmärk' < asks *sichte*, *sahtel* ~ *sahkel* 'laegas' < sks *Schachtel*, *tuht-* ~ *tuhk-* 'karistus-' < asks *tucht-*, sks *Zucht*, *vahtima* ~ *vah kme* 'valvama' < kasks *wachten*, *vehtima* ~ *vehkima* 'kiiresti tegutsema' < asks *vechten*, sks *fechten*, *vuhtima* ~ *vuhkima* 'midagi hoogsalt tegema' < sks *fuchteln* (näited allikast: EEW; Viikberg 2025). Toodud näitestik lubab oletada, et *plehku* ja *plehkima ht*-line tüvevariant on 'plehtima Jõe, plehtimä Kuu Lüg, 'lehtima Lüg Kad' midagi intensiivselt tegema'.

Punumist, palmitsemist ja (kanga)kudumist märkivad eesti ühis- või murdekeelsed verbid *punuma*, *pledima*, *kerima* on saanud kiiret jooksmist või mingit muud hoogsat tegevust väljendava lisatähenduse: (*p*)*ledima* 'midagi hoogsalt tegema, (kiiresti) jooksuma, liduma, vudima', *punuma* 'kiiresti jooksuma, liduma, plagama', *kerima* 'kärmesti käima, minema, jooksuma' (näited allikast: EKSS 2009; EMS). Oletan, et samal viisil on etümoloogiliselt seotud 'plehtima jt' midagi intensiivselt tegema' ning saksalaenuline 'plehtima Jõe VNg Khk Emm Mar Kir Han JMd Pee VJg 'palmitsema, punuma' (< kasks < *vlechten*, sks *flechten* 'palmima, põimima; punuma' Viikberg 2025).

sibi : *sibi* 'käimlakoristaja, mustusevedaja (endisajal); vkrjk nahanülgur, timukas'

EKSS ilmestab sõna nii: *Linna sibi. Sibiks hakkama. Must kui sibi. *.. autuid ameteid oli ju ilmatu hulk – saunamees või sibi või hauakaevaja või timukasulane..* J. Kross.

sibi kohta leidub teateid kogu eesti keelealalt (VMS): *on tehnt ennast mustast nintaku .. eläjäs, jusku sipi kõnnib õlmat sittas* Lüg, *kisendab täijäst kõrist nagu sibide kääs* Jõh, *Tiņņu Aadu läks linna sibiks* Kaa, *ega sii küläs sibilid eij_ole, kõigil pole peldikusi koa* Mar, *linnas on sibilid, moal ei_jole* VJg, *sibi käüb alevin peldikid rookmen* Hls, *vanast mõisahe iks käve sibi, talomehe `kraamva` esi* Kan; *tsibi : tsibi* San Krl Vas: *ísibi kasi kemmelgid* Krl; Tartu (Ote) ja Võru (Urv Rõu Plv Se) murdes on *sibi (sibi)* tähendus 'väljaheide, roe, ka superfosfaat' (EMSUKA MS). Eesti keele mõisteline sõnaraamat selgitab *sibi* tähendust nii: 'väljakäigu-kohtade, peldikute aukude tühjendaja ja raibete nülgiija ning koristaja' (EKMS 3: 808 Sibi).

sibi on registreeritud varasemas kirjasõnas hiljemalt 19. sajandi teisest kümnendist: *sibbi*, Schinder ['nahanülgiija'], Reval. Harr. (Knüpfper 1817: 105); *ehk on igga üks sibbi õppetus ka Jummala sanna?* (Luce 1812: X); *sibi : sibi* 'sibi, käimlate puhastaja / Profoss, Abtrittreiniger', *sibi-tõrs* 'vaat väljaheidete vedamiseks / Fass zum Wegführen der Excremente' (Wiedemann 1869: 1145), *sibi : sibi* 'sibi, käimlate puhastaja, timukas / Profoss, Abtrittreiniger, Henker' (Wiedemann 1973 [1893]: 1037).

Eesti keelest on *sibi* on laenatud baltisaksa, eestirootsi ja läti keelde: bsks *Sibi, Sibbi* 'sibi' (Kiparsky 1936: 68), erts *sibe* 'sõnnik, väljaheide' (Lagman 1971: 100), lt mrd *sibis* 'sibi' (Vaba 2002: 31)

sibil ei ole rahuldavat päritoluseletust. Julius Mägiste on avaldanud arvamust, et *sibi* lähtub võib-olla onomatopoeetilisest verbist *sibima* 'sibitööd tegema', mis on samatüveline kui *sibama* 'kiiresti edasi-tagasi või siia-sinna liigutama' (EEW 9: 2769). Mägiste on õigupoolest esitanud Wiedemanni sõnaraamatu (1869: 1145) tõlgenduse: *sibima* '1. siblima / scharren; 2. sibilitööd tegema / Profossarbeit verrichten (vgl. *sibi*); 3. = *sibama*'. Mägiste seisukohta refereerib EES. Alo Rauna (1982: 155) järgi on *sibi* eesti deskriptiivsõna. Sõnaveeb *sibi* päritolu ei käsitle.

Oletan, et *sibi* pärineb vene laenualusest, mis on seotud verbiperega *шубать-шубить* 'loopima, pilduma, peksma, kolkima' (*зашубить* 'maha lööma', *отшубить* 'vigaseks lööma', *прошубить* 'sisse, katki, lõhki lööma', *расшубить* 'puruks lööma', *ушубить* 'vigastama'), kust on tuletatud deverbaalid *шубеник* 'poodu, poonu, võllanägu, võllaroog; võrukael, närukael, lurjus, kaabakas, nurjatu', *шубеница*, mrd *шубеница* 'võllas, võllapuu, häbipost, kaak (← *piinamispaik, piinapink)', *шубай* 'virgats, kohtukäskjalg; ülesostja, vaheltkaupleja, hangeldaja, parisnik',

шубáйла 'mürgeldaja, määratseja', vvn *шубало* 'nuut, piits' (Dahl 4: 632; Vasmer 4: 435–436; Preobraženskij 2: 98 sub *шубóуть*; Materialy).

Vanemast eesti keelest on *sibi* tähendusena registreeritud 'timukas, nahanülgur'. Seda tähendust, toetudes kättesaadavatele vene leksikograafilistele allikatele, laenualusena proponeeritud sõnapere vahetult ei tunne, ehkki kõnekäänulised ütlused *karjub nagu sibide käes, kisendab kui sibide käes, kisendab täiäst kõrist nagu sibide kääs* (Kõnekäänud) võiksid laenualuse sellisele tähendusele viidata. Noarootsist registreeritud *sibi* 'posti külge kinnitatud kelk, jääkarussell' intrigeerib aga küsima, ehk on siin tallel reministsents mõnest omaaegsest piinariistast. Siin on kohane juhtida tähelepanu balti keelte timukanimetusele (lt *bende*, ld *bendē*), mis on samatüveline verbiga *bendēt* 'peksma, kolkima, lööma, taguma ⇒ hukkama, piinama' (LEV 1: 120–121).

Timukas oli kurjategija piinamise ja avaliku hukkamise täideviija. Timukal oli keskaegses linnas muidki ülesandeid, nt loomakorjuste koristamine, loomade nülginine, tänavate vms puhastamine. Timukaamet oli põlastusväärne, timukat kardeti. Vana-Liivimaa timukatest on kirjalikke teateid 17. sajandist: kriminaalkohtute juures olid koosseisulised, s.o tasulised kohtutimukad. Üldiselt värvati timukad ja nende abilised (timukasulased) teenistusse surmanuhtlusega karistatud isikute hulgast. Neile kingiti elu, kui nad astusid timukaametisse. (Leesment 1967: 341–343) Eesti timukanimetuste semantika kajastab selle ametiga seotut omaaegses keskkonnas kõnekalt, nagu *kuika* 'nülgur, sibi' (sõna päritolu ebaselge)², *piirits* 'petis, kratt' (< vn *бурѣч*, *бурѣч* 'kohtukäskjalg, timukas'), *proh-vus* 'sibi, kasimatu olend (sõimusõna); timukas' (< vn *прохвóст* 'lurjus jt'), *rak(k)el* 'nülgur; sibi; ülemeelik, ulakas (inimene); kelm' (< kask *racker* id.), *sinder* 'sibi; sunnik (sõimusõna)' (< sks *Schinder* 'timukas, nülgur; kurat'), *timukas* jt 'mõrvar; tugev, jõuline' (vrd vn *тѣмник* 'suure maleva väepealik'). (Näited ja etümoloogiad allikaist: EKMS 1: Karistus; 2: Kohus; 3: Sibi, Surmama, Sõimu- ja vandesõnad; EEW 4: 1068; 7: 2033–2034; 8: 2401; 9: 2803; 10: 3175; Viikberg 2025).

² Retsensent küsib, kas *kuika* ei võiks seostuda vene murdesõnaga *кутъка* 'joodik; liiderdaja; varas' (SRNG 16: 178), kuid lisab samas etümologiseerimist pärssiva tõiga: paraku on see vene murdesõna registreeritud 19. sajandi keskel vaid ühest kohast ega evi semantika poolest konkreetsemat tõestusainest.

tait : *taida* 'lauk (*Fulica atra*)'

Kodukandis Martnas tuntud veelinnunimetuse *tait* on erialakirjandusse introductseerinud ornitoloog Eerik Kumari (1912–1984), esitades selle *Fulica atra* rahvakeelse rööpnimena (Kumari 1954: 151–152). *tait* on eesti linnunimedele päritolu põhjaneva uurija Mart Mägra (Mäger 1967: 61) teatel mujal Eestis tundmatu, murdekogud ei registreeri seda üldse. Teaduskirjanduses on üliharuldane murdesõna *tait* võetud kasutusele liigi *Gallinula chloropus* nimetusena, mida varem tähistas *tiigikana*. Nii *tait* e (ametlikult) lauk e vana nimega must vesikana kui ka *tiigikana* e (ametlikult) *tait* on veelinnud, kes eelistavad elupaigana roostikurikkaid merelahti, siseveekogusid ja märgalaid.

Mart Mägra järgi pole *taida* päritolu selge. Zooloog Johannes Lepiksaar (1957: 250) on aga seda kõrvutanud rootsi krüüslinimetusega *tejst* (*Cepphus grylle*), lisades selgituseks: „Arusaadavad on laenuid rootslastelt liikide osas, kes nendepoolses Läänemeres on sagedamad kui meil.“ Mäger Lepiksaare seisukohta ei nimeta, ehkki viimase Tulimullas ilmunud kirjutist on Mägra töös kasutatud kirjanduse loendis nimetatud. Häälikuliselt on see kõrvutus raskesti usutav. Rootsi krüüslinimetust *tejst* (murdeti ka *teste, tist*), millel on vasteid kõigis skandinaavia keeltes (nt nor *teiste*, visl *peisti*, isl *peista, teista*), peetakse onomatopöaks, mis annab edasi krüüslile iseloomulikke lennuaegset teravat peenikest häälistsust (Hellqvist 1970 2: 1172). Ehkki *tait*, s.o lauk on Eestis üldlevinud haude- ja üsna oluline jahilind, ei ole eestirootsi murretest seda linnunimetust registreeritud (vt Freudenthal, Vendell 1886). Eesti keelekeskkonnas ei seostu *tait* loodus-häältega, samuti on seda raske pidada n-ö tuhmunud onomatopöaks. Eestirootsi keelest (Noarootsi) on teada verb *tait* 'tuututama, pasundama' ja sellega seotud nimisõna *tait*, pl *taitar* 'pasun, sarv, lepakoorest karjapasun' (Freudenthal, Vendell 1886: 228), mis häälikuliselt sobiks hästi linnunimetuse *tait* : *taida* laenualuseks. Vahest see kõrvutus polegi nii meelevaldne, kui silmas pidada *taida* paarimismänguga kaasnevaid üpris omapäraseid kaugele kostvaid kiuksuvaid ja kriiksuvaids vms häälistsusi (vt Kalamees-Pani, Runnel 2013: 23), mis võisid vahest meenutada karjapasuna tõrtsatusi. Eerik Kumari (1953: 67) on *taida* sagedasemaid häälistsusi mõtestanud nii: „pasundav hele „kjöv, kjöv“, lühike „tjuk“ ja naksutav „blök““.

Analoogilise häälikuehitusega onomatopeetilist algupära veelinnunimetus on registreeritud soome pärapõhjamurdeist (*pohjalaismurteet*):

tiuttu ~ tiutti ~ tiutta 'heletilder (*Tringa nebularia*), tumetilder (*Tringa erythropus*)' (SKES 5: 1318), mida KESK 279 on kõrvutatud permi linnunimetustega ko *мѣтя, човча, чолча* 'heletilder', *Ísovísa* 'punajalg-tilder (*Tringa totanus*)', udm *Ísul'íšo* 'risla (*Calidris*)'.

trett : *treti* kõnek 'osa, hulk, jagu, kiht; käik, ots, kord; pahandus'

Sõna päritoluküsimus on komplitseeritud. Oletan, et see esindab kolme eri laenuallikast lähtunud homonüümi: *trett¹*, *trett²* ja *trett³*.

trett¹ 'osa, hulk, jagu, kiht' esineb Wiedemanni sõnaraamatus (1869: 1322): *treít* : *treti* (d) 'osa, jagu, kiht, portsjon, hulk / Abtheilung, Schicht, Portion': *treti viisi* 'osade kaupa, ajati, eri aegadel / portionweise, terminweise', *see om veel vana treíti* 'see on varasemast ajast / das ist noch von früher her', *see om esi'-treít* 'see on iseasi / das ist eine Sache für sich', *tretine* : *tretitse* (d) 'ridadest, kihtidest koosnev / geschichtet': *t[retine] kabl* 'nööridest kokku keerutatud köis / aus Schnüren zusammengedrehtes Seil'. Hilisema murdekogumise käigus on *trett* tähenduses 'osa, hulk, jagu' registreeritud vaid üksikuid teateid: *üks liha, eina, kauba treít saadeti juba ära* Tln, *siit läks pidule kohe ia treít inimesi; viisin selle treti piima ära* Kad (EMSUKA MS).

Julius Mägiste on vaatlusaluse sõna EEW-sse (10: 3268) küll kaasanud, kuid ei ole seda etümoloogiliselt analüüsinud. Rogier Blokland (2009: 287) on kahtlemisi oletanud, et *trett* kõigis ülaltoodud tähendustes on pärit vene laenualusest *треть* 'kolmandik'. Seda seisukohta refereerib ka EES. Bloklandi pakutud vene etümoloogia sõnale *trett* tähenduses 'osa, hulk, jagu, kiht' on mõeldav, kui oletada laenamisega kaasnenud tähendussisu ähmastumist: 'kolmandik osa millestki' ⇒ 'mingi muu, mistahes suurusega osa millestki'. Etümoloogiatoos on hästi tuntud tõsiasia, et laenamisel võib laenualuse nimetamismotiiv ähmastuda või koguni kaduma minna, mis on tähendusnihete, sõnade tähendussisu ümbermõtestamise eeldusi. See vene laen on registreeritud karjala keelest: krjP (viljat puitiin) *kahteh drettih* '(vili peksti) kahes jaos (sügisel ja kevadel) / kahdessa erässä (syksyllä ja keväällä)' Suistamo, krjA *kolmeh treítih tuli maksoa podušnoi* 'kolmes jaos tuli maksta pearahamaks (hingemaks)' Säämäjärvi, *trettulukuh: ken ku maksoa treítiluguh podušnoidu* 'kes, näe, maksab pearahamaksu kolmes jaos' Säämäjärvi KKS. Karjala näide (*kahteh drettih*) kinnitab, et laenualus märgib läänemeresoome keeltes kolmandiku kõrval üldistavalt muudki

suurust. Eesti sõnavaras võib sellelaadse tähendussisu arengunäitena tuua tõlkelaenulise adjektiiviga *kolmandajärguline*, mis kolmandasse järku kuulamise kõrval tähistab üleüldse mingisse umbmäärasesse suurusjärku kuuluvat, s.o midagi vähetähtsat või kehvapoolset.

trett² 'käik, s.o teatud kohas käimine mingi asja toimetamiseks vms, ots, kord' on EKSS 2009 järgi kõnekeelne sõna, mida selgitatakse järgmiste näitelauseetega: *Tegin pisikese treti metsa, ümber maja. Tuleks üks trett turule teha. Käis mitu tretti maal sugulaste juures. Esimese tretiga ei õnnestunud kõiki asju ära tuua. Peaks luhast treti heinu tooma. *Vedasime „Miraldaga“ ühe treti teise järel Kundast kartuleid Rootsi. A. Kaskneem.*

Murdekeeles on (t)rett 'käik, ots, kord' kohta teated rannikumurdest (Kuu Lüg), Lääne-Eesti saartelt, Läänemaalt, keskmurde põhja- ja võru murde idaosast: *ühe tretti tien viel 'Narva 'neije 'lauditega Lüg, mul juba teine rett täna poodi minna Kaa, sügise sai kolm tretti mustigul käidut Käi, mitu retti tuleb veel palka toomas kõia Han, esimise tretiga Kad, seo trett lää ma ütsinda 'küllä, ei võta kedägi üteh Vas, üts trett veel 'kävvä?, 'rohkömp es käü' kui üte treti Röp; murdekeelest on registreeritud ka samatüveline verb (t)rettima 'voorima, vedama, tirima' Kaa Pöi Kul Jür: *mis sa täna nõnda poe vahet retid?* Kaa EMSUKA MS.*

trett-sõna tähendust 'käik, kord' on Blokland seletanud võimaliku laenamiseга vene tarindist *no третям* 'kolmandiku kaupa, kolmes osas' (⇒ 'käik, ots, kord'). Selline oletus eeldab, et vene laenule *trett* 'osa, hulk, jagu, kiht' on nimisõna *kord* mõjuväljas lisandunud tähendus 'käik, ots, kord'.

Selle üsna ebakindla etümoloogia kõrval on perspektiivikas kaaluda laenamist saksa allikast, vrd kaks *treddt* 'samm, kõnnak, tee(kond) / Tritt, Weg' (Schiller-Lübben 4: 608 sub *trede*), sks *treten*, küsk *tret(t)en* 'astuma, sammuma; tammuma; tallama, sõtkuma' (Kluge 1989: 739 sub *treten*). Laen eeldab lühikese tüvevokaaliga laenualust.

trett³ 'pahandus' kohta on üksikteateid Harjumaalt (Nis), Järvamaalt (JMd) ja Virumaalt (Kad): *trett: sain 'luomade pärast kohe nisukese treti et õige 'aitas; on nüid ommetegi sie trett jälle 'müeda* Kad EMSUKA MS. EKMS (1: 204 Asi) esitab *trett* : *treti* 'pahandus, õiendus, halb asi' ilma murdelevikuta.

Blokland on oletanud, et *trett* 'pahandus' lähtub vene adjektiivist *mpeméückuü* 'vahekohtu-', *mpeméückuü cyd* 'vahekohus'. Selle vene laenualusega on võib-olla seotud Jõelähtmest registreeritud verb *trettima*

'nõudma kohtus': *ahugat* ['advokaat'] *tretind vabaks* (EMSUKA MS), samuti krjA *treŕuija* ~ *dreŕuija* 'etteheiteid teha, solvata, taga rääkida' (KKS).

Pigem on *trett* 'pahandus' laen vene murdesõnast *сmpéma* 'vastutuul; vasturääkivus, vastukäivus, vastuolu; vastuseis, vastuhakk', vrd mrd *вспрѣмилось* 'juhtus vanakurja saadetud paha, nt kariloomadele, kui need lasti karjamaale õnnistusest', *вспрѣмуше* 'halvatus'; vene laenualus on etümoloogiliselt samane sõnaga *сmpéma* 'kokkusaamine, kohtumine, vastuvõtmine; vastutuul' (SRNG 41: 331, 5: 216). Proponeeritud vene etümoloogia on nii häälikuliselt kui semantilisel laimatu: vene laenude hulgas on märkimisväärselt juhte, mis kinnitavad, et tüvevokaal *-i* ootuspärase *-a* asemel on võimalik, nt *pliit* : *pliidi* < vn *плѣма*, *rogusk(i)* < vn *рогѡжа* (vt lisanäiteid: Must 2000: 534–535).

tõnk : *tõngi* ~ *tõnga*, *tõnk* : *tõngi* 'endisaegne töökoda telliste põletamiseks'

Sõna kohta on teateid läänepoolsest Eestist (Hiiumaalt – Emm, Lääne- ja Pärnumaalt – Mar Mär Vig Kse Han Var Tõs Aud Hää) ja mitmest Harjumaa kihelkonnast (Nis Juu Kos Jür): *tõnk* : *tõngi* : *vanast sõtgudati* [s.o segati savi liiva ja veega] *soue-tõnkis keik sou mis telliskivideks tehti käsil valmis, käsil soue sõtgudamene on üks ermus raske asi Emm, savitõnk Mar, kibi tõnk, sauwe tõnk Mär, tõnk* : *tõngi* 'telliskiviahi': *si Vigalas oli koa tõngi ahi, `tehti teliskiba `valmis Vig, tõnk ~ tõnkoone: tõnk`oones tõngitse `sauwe, `Mõtsus oo tõnkoone, seal tehatse teliskiba, `sauwe seal tõngitse Kse, sou tõnk* : *tõnga Han, tõnk, telliskivi tõnk* 'telliskivi põletamise ahi': *nellakandiline küturuum all, 2–3 `korda `risti `laotse `sisse, et tuli neist läbi jouseb, 8–9 `jalga `kõrge, 8 `jalga lai, kaks suud ikka Var, Kõpu `tõnkas olid saviaugud, telliski tõnk* : *tõngi Tõs, kivi tõnk* : *tõngi, tõngi ahe, telleskivi tõnk, tõnk* : *tõngi* 'kivilööv' Aud, *mede Ademeste rannas `õlli ääd savi ja igas vallas `õlli mitu `tõnka, `Einastes `õlli ka enne telleskivi tõnk Hää, tõnk `meister* 'telliskivimeister' Tõs Aud, *tõnk* : *tõngi* 'osa telliskivi valmistamise tehastest, ruum, seadeldis, kus savi sõtkuti': *tõnk oli sauwe `sõtkumese koht, obustega tallati nagu pahmast kohe, nüüd on masinad, `enne käisid obused sauwe sees, ega `tõnkis ei põletatud kiba, `tõnkis segati `sauwe, `pañdi vormi `sisse Nis, tõnk* : *tõngi*: *sauwe tõnk on, kus `sauwe kaevatakse Juu, kivi tõngist [sai] kiva Kos, `tõnkis*

oli segumasin Jür (EMSUKA MS). *tõhk* esineb Wiedemannil (1869: 797, 1311): *tõhk-hoone* (P) 'telliselööv / Ziegelhütte'. Mitmed murdeteaded võimaldavad veenvalt osutada, et sõna tähendusmahus on paikkondlikke erinevusi: *tõnk* võib tähistada kogu tellisetehast või kitsamalt telliste põletamise ahju tehases (Var Vig), paikkonniti aga üksnes tellisetehase seda osa, kus savi sõtkuti (Emm Kse Nis Jür) või lihtsalt saviauku, kust tooraine savi telliste tegemiseks toodi (Tõs Juu).

Tellisekodasid e telliselööve oli omal ajal peaaegu igas mõisas, kus leidis sobivat toorainet, s.o savi ja liiva, aga ka küttepuid või -turvast. Savi-augud asusid enamasti tellisetöökodade lähikonnas. Näiteks Pärnumaal paiknesid need Pärnu ja Reiu jõe ääres, kus leidub sobilikku viirsavi ja liiva ning veeteed pidi oli seda hõlpsam töökohale toimetada (Männikov 1974; Kusmin, Kusmin 2013: 51). Omaaegsetele tellisekodadele e savitõnkidele viitavad kohanimed, nagu *Tõngi lepik* (Tori mõisa maal Tõngi oja kaldal): *sial o ea`ääres`õlli enne Tori mõesa tõng Tor, Tõngi talu* (Kõltsi külas): *talu maal asus telliskivivabrik Tür, Tõngi talu* (Seli külas): *põletati seal lubjakiva,`lupja`tehti, paekivisi`paändi põlema, seal oli`niuke lubja ahi, lubja ahi on tõngi ahi ja kutsuti tõngiks seda talu ja`jäigi siis tõngiks see, käsitsi tegid telliskive; talu ammu on Rehemiku, aga rahvas kutsub ikka Tõngi Juu* (Kohanimekartoteek).

tõnk ~ *tõnk* etümoloogiat ei ole varem käsitletud. Oletan, et kõne all on verbaalnoomen deskriptiiv-onomatopoeetilisest verbist *tõnkima* resp. *tõnkima* 'midagi vaevaliselt, oskamatult tegema, vaevaliselt kaevama vms' (Wiedemann 1869: 1311; EKMS 2: 773 Lükkama; EMSUKA MS; EEW 11: 3471 sub *tõnkama*). Tellisetööstuse algusaegadel oli savi kaevandamine ja selle segamine (sõtkumine, tõnkimine) liiva ja veega ühtlaseks seguks raske ja aeganõudev käsitsitöö, mis kajastub ilmekalt murdeteadetes, motiveerides tellisetehase rahvapärast nimetust *tõnk* ~ *tõnk*.

tüse : *tüседа* 'laiusmõõdmetelt suur, paks, priske, jäme; miski kogult suur, mahukas, kopsakas; kaalukas, mõjukas, tuumakas, sisukas'

Sõna on tuntud kogu maal, lõunaesti murdekeeles (Hel San Krl Rõu Plv Vas Rõp Se Lei Lut) kujul *tüsse* : *tüsse* 'ka: rase, raskejalgne' ja (M) *tütsak, tüd se* : *tüd se* 'paks, jäme, priske', *tüdsève* : *tüdsève* 'tüse, toekas' EMSUKA MS. Mulgimurdeliste häälikukujude *ds* viitab deskriptiivis-tumistendentsile murdeomasest võttes, vrd Trv *kadsask* 'kasatšokk',

Hls *kiidsu* 'kiisu', *mudsutem* 'musutama' Krk Hel *rudsume* 'suruma, litsuma' (vrd *rusuma* 'suruma; rõhuma').

tüse on **etA*-adjektiiv, mis eesti keeles esindab üsna arvukate tuletisega sõnaperet. Tuletusalusest *tüse* lähtuvad:

- ⇒ *tüsekas* 'tüsedapoolne, tüsedavõitu' ⇒ *tüsenema* 'tüsedamaks muutuma' jt EKSS 2009;
- ⇒ mrd (Hel) *tüssev* 'tubli, hea (asi, inimene)', (M) *tüðseve* 'tüse, toekas' EMSUKA MS
- ⇒ mrd (Jäm Pil) *tüsjas* 'tüsekas' (Khk Mär Hää Saa Juu Rõu Vas Se) *tüssak(as)* 'jäme' (< **tüs-(ä)kkäs* EEW 11: 3504), (Krk) *tütsak* 'paks' EMSUKA MS;
- ⇒ *tüsi* 'keeruline, räbal, raske' EKSS 2009, kus *-i* on kas deminutiivi- (EEW 11: 3504) või adjektiiviliide, vrd sm mrd *himmi* = *himmeä* 'hämär', *suppi* = *suppea* 'kitsas' (Hakulinen 1968: 104) ⇒ *tüsilik* 'keerukas, komplitseeritud', *tüsisutama* 'keeruka(ma)ks muutma, komplitseerima', *tüsisutama* 'keeruka(ma)ks muutuma, komplitseerima' EKSS 2009.

tüse kõrval on eesti keeles esindatud **ketA*-liiteline rööpvorm (**etA*- ja **ketA*-adjektiivide rööpsusest vt Hallap 1983: 429 jj):

- *tüske* 'tugeva kehaehitusega': *tüske* 'tüsedä kehaga, lühikest jämedat kasvu' Emm, *on see üks tüske mees* Rei;
- *tütske* 'tüse lühike inimene' Hel;
- *tüüske* 'tugev, tüse, paks': *tüüske, tüüsse* Emm, *tüüska, tüüske* Käi, *tüüske* Rei, *tüüske* 'tüse, jõuline' Phl, 'kuivava pesu, kuivava heina kohta, mis ei kõlba veel saadu panna, [s.o niiskusest raske]' Vig;
- *türske* (? < *turske* + *tüske*) 'tugev' Kuu Rei EMSUKA MS.

Vanemas leksikograafias on *tüse-tüske* kohta järgmisi teateid: *Tüssi* 'tõsine, raske / wichtig, schwer' Vestring u 1710–1730: 259; *tüssi* 'tõsine, raske / wichtig, schwer' r. Hupel 1780: 290; *tüse* : *tüsedä, tüsi* : *tüsi* 'raske, jäme, tõsine / schwer, derb, gewichtig', *tüsakas* : *tüsaka* 'tugev, jässakas, lühike, korpulentne / derb, gedrunge, untergesetzt, corpulent', *tüsilik* : *tüsiliku* 'raske, kaaluv / schwierig, wichtig', *tüüske* : *tüüske* (D) = *tüsakas*; *tüüsse* : *tüüsse* (d) 'raske käes hoida, kaalukas / schwer in die Hand fallend, gewichtig' Wiedemann 1973 [1893]: 1239–1240.

Eesti esinemusega samatüveline on sm *tysevä* 'tugev, toekas, kindel, kõva / stödd, stadig, fast, stark, pälitlig': *wiljawat ja tysewät juuret*

'viljakad ja tugevad juured' (Lönnrot 1880: 771), mrd (Edela-Soome) *tysevä* 'jässakas; tugev; vastupidav' (SKES 5: 1461; EEW 11: 3503–3504; Raun 1982: 190). Soome murdekeel tunneb *k*-list rööptüve: *tytsky* 'raske, kohmakas; tugev, tubli / tung, svår, ovig; dugtig': *siell' on tyttäriä tyskyltänsä* 'rohkesti / ymnigt': 'seal on tütarlapsi rohkesti' (Lönnrot 1880: 771), *tyskä* 'paks, trulla', *tyskä|tissinen* 'suurte rindadega' (esineb Kalle Päätalo romaanides, mille sõnakasutuses on ohtralt soome idamurrete hulka kuuluva Kainuu murde sõnu ja väljendeid, vt Päätalo 1969: 419).

Adjektiiv *tüse* päritolu uurimislugu on omapärane. Sada aastat tagasi pakkus Andrus Saareste (1925: 446) mulgimurdelisele sõnale *tüðseve* 'tüse' möödamannes vene etümoloogiat, kui esitas vastuväiteid Julius Margi (Mark 1925) märkustele Saareste väitekirja „Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes“ kohta. Saareste nimetas seda lõunaeesti adjektiiv näidete hulgas, kus *ds* on tema arvates sekundaarne, lisades sulgudes võrdluseks vene adjektiiv *дѣжый* 'tüse, toekas'. Hilisemates publikatsioonides (Saareste 1952: 58; Raun, Saareste 1965: 49) on kõnealuse sõna, asendades selle vaikimisi küll põhjaseesti häälikukujuga *tüse*, esitanud vene laensõnade loendis. Viimasena nimetatud publikatsioonis on sõna vene päritolu siiski küsimärgistatud, mis kajastab täiesti ilmselt Alo Raua eitavat seisukohta vene etümoloogia suhtes (vt Raun 1982: 190). Kindla vene laenuna esitatakse *tüse* aga EES-is ja Sõnaveebis.

Rogier Blokland (2009: 297–298) on vene etümoloogia (< vn *дѣжый* 'kogukas, tüse, mürakas', *дѣжый* 'kogukas, tüse, mürakas; tugev, kõva (inimene, tuul)') esitanud lisatingimusega: kui ee *tüse* ja sm *tysevä* ei ole samatüvelised, pole põhjust eesti sõna vene etümoloogiat mitte aktsepteerida. Väärrib märkimist, et Mari Must (2000) ei ole adjektiiv *tüse* vene laensõnade monograafilisse käsitluse kaasanud.

Kokkuvõtvalt: *tüse* on läänemeresoome (eesti-soome) adjektiivitüvi, millele sada aastat tagasi esitatud vene laenuoletus rajanes piiratud keeleainesel.

tüss : *tüssi* ~ *tüssa* 'paks, jäme kodukootud (vanutatud täisvillane) riie'

See kodukootud riide nimetus on tuntud Lüganusel, Saaremaal (Jäm Ans Khk Mus Kaa Krj Pha VII Jaa Pöi), Muhus ja Hiiumaal (Emm Käi): *tüss riije, villased lõimed, kude kaa villane .. isastele `tehti püksid, emastele jökid, allid vammused Jäm, uhu uhu tüssikene, uhu ukse `paksuseks, uhu*

ukse lääve `lajjuseks (kanga uhtumissõnad) Khk, *tüśś oli kedradud ja kujudud nõnda kuidas vill `lamba seljast tuli, `üitti va lammaś `karva tüśś, missesť `muistised peelisrided said `tehtud Mus, `lamba villast `tehti `tüśsi, siis küla naised tulid `kokku, siis uhuti ää Kaa, tüśś on `puhta villane, miss kaks `lõnġa pii vahel on, neli niit pääl, see üittakse tüśsiks siis Krj, see "oo nij paks rije nagu suur tüśś Muh, `tehti tüśsi kanġast – oli jämesť lõnġast Käi (EMSUKA MS). Mõned teated sõna kohta on ka Mulgist: *tühġast ei saa tüśsu eġa kahest nahast kasukat Trv (EKMS 3: 595 Riie), kangas vanutedi kodun, lauleti: kellel tüśsü tettänesse, Matsil tüśsü tettänesse, tüśsü ja tüśsü; käteg õõruti tüśsü senis ku villane rõõvas akas kokku mineme (EMSUKA MS). Saaremaalt (Jäm Khk Kaa VII) on registreeritud omadussõnatuletis *tüssine: tüssine kanġas oo paks, see tehti meeste riideks Khk, tüssine riie oo paks, jaa jäme, tüssist riiet annab kanda ennem kut `otsa soab VII.***

Varaseim kirjalik teade sõna kohta pärineb Saaremaalt Lucelt (1818: 138): *tüs `vatman / Watmal'*. Wiedemann on sõna esitanud levikumärgendita: *tüśś : tüśśi, tüśś : tüśsa `vatman / los gewehtes, grobes Zeug, Bauertuch, Wadmal' (Wiedemann 1869: 1370).*

Julius Mägiste on arvanud, et *tüss* on eesti deskriptiivtüvi ((? vrd *tusś, tuss* 'peer') või reeglipäratu deminutiivne variant („hypokor. Dimin.“) sõnast *tüśe, tüśi* 'paks, priske, jäme' (EEW 11: 3504). Mägiste oletusi on refereerinud EES. Need seletuskatsed kuuluvad rahvaetümoloogia valdkonda.

Oletan, et kõne all on rootsi laen liitsõnalisest laenualusel, vrd rts *tuskafť (< tu `kaks' + skafť `niievarb') `labane kude: kangakudumine kahe niiega, kus koelõnġ katab lõimelõnġa ja vastupidi; sel viisil kootud kangas' (SAOB). Rootsi etümoloogiat toetab sõna levikupilt, mis piirneb pms Lääne-Eesti saartega.*

vehkat: *vehkat tegema* '(salaja) ära jooksmata, põgenema'

Väljendverb *vehkat tegema* on tuntud kogu keelealal, nt *asi akkas ullust menema, ma tegin `vehkat Jõh, meni on isegid vanġnist vehkat teind Kaa, [naine] tegi meeste raha ġoťi tühas, `vautas vähkat `linna Kse, juba sie tegi vehkat: kui sedasi `järsku minema paneb enese Jür, pani minema, tegi vehkat, kes `kiirelt ää lähäb VMr, see teind `öösi vehkat Pil, kui villänd sai tüü tegemist, siss tei vehkat Nõo, `tiimi ruttu vehkat, muidu nätäśś*

Ote; Juurust on registreeritud sõnaühend *vehkat-vehkat tulema*: *se tuleb vehkat-vehkat* 'tuleb vehkides, suure hooga' EMSUKA MS.

Leksikograafia registreerib adverbi *vehkat* 1937 ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ 3. köites, kus *vehkat* [tegema] on esitatud samas artiklis sõnadega *vehkima*, *vehkleja*, *vehklema*, *vehklemine*, *vehklemismõõk*, *vehklemisõpetaja*, *vehklus* (EÕS 3: 1654), lähtuvalt selle sõnaraamatu põhimõttest, mille kohaselt sõnad, „mis kuuluvad oma tuletuse ja tähenduse poolest lähedalt ühte, on enamasti koondatud rühmadesse“ (EÕS 1: VII).

Andrus Saareste (1927: 166) on esitanud *tegi vehkat* 'põgenes ära' afektiivsete keelendite loendis. Julius Mägiste järgi on *vehkat* arvatavasti samatüveline kui *vehkima*, millele on võib-olla liidetud vene infinitiivilõpp *-at*, vrd nt *exa-mb* 'sõitma' (EEW 12: 3779). Seda seisukohta refereerivad ka EES ja Blokland 2009: 42–43.

vehkat päritoluses verbiga *vehkima* 'käsi (vm kehaosa) ägedalt üles-alla või edasi-tagasi liigutama, kiiresti kõndima, hoogsalt edasi liikuma' pole kahtlust; *vehkima* on sekundaarse konsonantühendiga *-hktüve* variant saksa laenust *vehtima* = *vehklema*, *vehtlema* 'vehklema', mrd *vehtmä* 'kiiresti käima' (vt *plehku*). Oletan, et *vehkat*-sõna *-t* ei jäljenda vene verbide infinitiivilõppu, vaid on pigem määrsõnaliite *-ti* lõpukaoline variant, mille näiteid on ka murdekogudesse mõnevõrra talletatud, nagu *kauat* 'kaua' Tõs Khn Aud PJg Vän Trm Plt KJn: *`tervis ei pia kauat `vasta* Han; *pombat* (koodiga löömise hää): *siss tuu tull koodiga pombat, pombat* Har; *plehkat* Jäm JJn, *lehkat* Trv 'plehku, vehkat': *pani plehkat* JJn (vt *plehku*); *ragat* 'raginal, praksti, raksti' Jür Trm Lai: *puu kukkus ragat maha* Jür; *tössät*: *vana inime lähäb tössät tössät* Juu, *vait ~ vaid* 'vakka' (sm *vaiti* 'vait, vaikides' kohta vt Hakulinen 1968: 190), *vupsat* 'vupsti' Kse Hää EMSUKA MS.

Lühendid

Ans – Anseküla; asks – alamsaksa keel; Aud – Audru; bsks – baltisaksa keel; D – Hiiumaa [lühend Hupeli sõnaraamatus]; (d) – Tartu ja Võru murre, ka lõunaestsi kirjakeel [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; ee – eesti keel; Emm – Emmaste; erts – eestirootsi keel; Han – Hanila; Har – Hargla; Harr. – Harjumaa [lühend publikatsioonis Knüpfner 1817]; Hel – Helme; Hlj – Haljala; Hls – Halliste; Hää – Häädemeeste; Iis – Iisaku (idamurre); IisR – Iisaku (rannikumurre); isl – islandi keel; Jaa – Jaani; JJn – Järva-Jaani; JMd – Järva-Madise; Juu – Juuru;

Jõe – Jõelähtme (rannikumurre); Jõh – Jõhvi; Jäm – Jämaja; Jür – Jüri; Kaa – Kaarma; Kad – Kadrina; Kan – Kanepi; kask – keskalamsaksa keel; Khk – Kihelkonna; Khn – Kihnu; Kir – Kirbla; KJn – Kolga-Jaani; ko – komi keel; Kod – Kodavere (idamurre); Kos – Kose; Krj – Karja; krjA – aunusekarjala keel; krjP – päriskarjala (põhja- ja lõunakarjala); Krk – Karksi; Krl – Karula; Kse – Karuse; Kul – Kullamaa; Kuu – Kuusalu (rannikumurre); kõnek – kõnekeelne; Käi – Käina; kask – keskalamsaksa keel; küsk – keskülemsaksa keel; Lai – Laiuse; ld – leedu keel; Lei – Leivu; lt – läti keel; Lut – Lutsi; Lüg – Lüganause; M – Mulgi murre; Mar – Martna; mrd – murdekeel, -sõna; Muh – Muhu; Mus – Mustjala; Mär – Märjamaa; Nis – Nissi; nor – norra keel; Nõo – Nõo; Ote – Otepää; P – Pärnumaa põhjaeestiline osa [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; Pee – Peetri; Pha – Püha; Phl – Pühalepa; Pil – Pilistvere; PJg – Pärnu-Jaagupi; Plt – Põltsamaa; Plv – Põlva; Pöi – Pöide; R – rannikumurre; r. – põhjaeesti murre [lühend Hupeli sõnaraamatus]; Reval. – põhjaeesti murre [lühend publikatsioonis Knüpffer 1817]; Ran – Rannu; Rei – Reigi; rts – rootsi keel; Rõu – Rõuge; Ráp – Rápina; Saa – Saarde; San – Sangaste; Se – Setu; sks – saksa keel; sm – soome keel; Tln – Tallinn; Tor – Tori; Trm – Torma; Trv – Tarvastu; Tõs – Tõstamaa; Tür – Türi; udm – udmurdi keel; Urv – Urvaste; Var – Varbla; Vas – Vastseliina; vdj – vadja keel; Vig – Vigala; visl – vanaislandi keel; VJg – Viru-Jaagupi; vkrjk – vana kirjakeel, vanas kirjakeeles; VII – Valjala; VMr – Väike-Maarja; vn – vene keel; VNg – Viru-Nigula; vvn – vanavene keel; Võn – Võnnu, Vän – Vändra.

Kirjandus

- Blokland, Rogier 2009.** The Russian Loanwords in Literary Estonian. (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 78.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Dahl 1–4** = Владимир Даль. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля 1–4. С.-Петербургъ, Москва: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1880–1882.
- EES** = Eesti etimoloogiasõnaraamat 2012. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim. Iris Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.
- EEW 1–12** = Julius Mägiste 2000. Estnisches etymologisches Wörterbuch 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKMS 1–4** = Andrus Saareste 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat 1–4. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu de traductions en français. Stockholm: Vaba Eesti.
- EKSS 2009** = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletus-sõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.

- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat I–VII, 1994–2021. Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ems/>.
- EMSUKA MS** = EMSUKA murdesõnavara koondkartoteek.
- EÕS 1–3** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat 1–3. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk. Tartus: Eesti Kirjanduse Selts, 1925–1937.
- Freudenthal, Vendell 1886** = Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna utarbetad af A. O. Freudenthal och H. A. Vendell. Helsingfors: Tidnings- & Tryckeri-Aktiebolagets tryckeri.
- Hakulinen, Lauri 1968.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsingissä: Otava.
- Hallap, Valmen 1983.** Eesti ja sugulaskeelte adjektiivitüüpe. – Keel ja Kirjandus 8, 422–432.
- Hellqvist, Elof 1970.** Svensk etymologisk ordbok 1–2. Tredje upplagan. Lund: C. W. K. Gleerups Förlag.
- Hermlin, K[laarel] 1928.** Sõdurite erikeelest Eestis. – Eesti Keel 5–6, 90–102.
- Hupel, August Wilhelm 1780.** Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Kalamees-Pani, Külli; Veljo Runnel 2013.** Lindude elupaigad. Õppekogumik. Tartu: Tartu Ülikooli loodusmuuseum. <https://natmuseum.ut.ee/sites/default/files/2022-11/Lindude%20elupaigad.pdf>.
- KÈSK** = В. И. Лыткин, Е. С. Гуляев 1970. Краткий этимологический словарь коми языка. Москва: Наука.
- KKS** = Karjalan kielen sanakirja 1968–2005. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/karjala.cgi>.
- Kiparsky, Valentin 1936.** Fremdes im Baltendeutsch. (= Mémoires de la Société Néo-Philologique de Helsingfors 11.) Helsinki: Société Néo-Philologique.
- Kluge, Friedrich 1989.** Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 22. Auflage unter Mithilfe von Max Bürgisser und Bernd Gregor völlig neu bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin, New York: Walter Gruyter.
- KNAB** = Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas. <https://arhiiv.eki.ee/knab/knab.htm>.
- Knüpfner, Arnold 1817.** Wörter und Redensarten, die in Hupels Wörterbuche nicht stehen. Funfzehnter Beitrag. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. Neuntes Heft. Pernau, 33–141.
- Kohanimkartoteek** = Eesti Keele Instituudi kohanimkartoteek. <https://arhiiv.eki.ee/kohanimed/>.

- Kumari, Eerik 1953.** Eesti lindude välimääraja. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kumari, Eerik 1954.** Eesti NSV linnud. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kusmin, Triin; Jürgen Kusmin 2013.** Linakasvatuse ja savitöötlemisel on kindel koht meie pärandkultuuris. – Eesti Loodus 4, 48–51.
- Kuznetsov 1915** = Иннокентий Дмитриевич Кузнецов. Рыбопромышленный словарь Псковского водоема: по материалам, собранным участниками Псковской Промыслово-Научной Экспедиции 1912–1913 года. Департамент Земледелия и Псковское земство. Петроград: Типография В. Ф. Киршбаума.
- Kõnekäänud** = Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas. <https://www.folklore.ee/>.
- Lagman, Herbert 1971.** Svensk-estnisk språkkontakt. Studier över estniskans inflytande på de estlandssvenska dialekterna. (= Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 9.) Stockholm.
- Leesment, L[eo] 1967.** Pilk ajalukku. – Nõukogude Õigus. Juriidiline bulletin. Tallinn: Eesti NSV Justiitsministeerium 6, 341–343.
- Lepiksaar, Johannes 1957.** Rahvalikest linnunimedest. – Tulumuld 5, 250–254.
- LEV 1–2** = Konstantīns Karulis 1992. Latviešu etimoloģijas vārdnīca 1–2. Rīga: Avots.
- Loorits, Oskar 1939.** Endis-Eesti elu-olu I. Lugemispalu kaluri ja meremehe elust. Tallinn: Kultuurkoondis.
- Luce, Johann Wilhelm Ludwig von 1812.** Sarema Jutto raamat, teine jaggo mis ma rahwa lustiks ja kassuks on ülles pannud Johann Willem Luddi Ludse, Kolide üllewataja. Erzählungen zur moralischen und öconomischen Bildung der Ehsten, zweyter Theil. Pärnu: J. G. Marquardt.
- Luce, J. W. L. 1818.** Wörter und Redensarten, die in Hupels Wörterbuche nicht stehen. Sechzehnter Beitrag, von Hrn. Kreis-Schul-Inspector Dr. J. W. L. V. Luce. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. Zehntes Heft. Pernau, 134–139.
- Luts, Arved 1969.** Endisaegne kalapüük meie sisevetel. – Eesti Loodus 6, 357–362.
- Lönnrot, Elias 1880.** Finskt-svenskt lexikon. Sednare delen. N–Ö. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskap.
- Mark, Julius 1952 [rets.].** Albert Saareste. Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. – Eesti Kirjandus 4, 154–160.
- Materialy** = Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникамъ. Трудъ И. И. Срезневскаго. <https://oldrusdict.ru>.
- Must, Mari 2000.** Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Mäger, Mart 1967.** Eesti linnunimetused. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.

- Männikov, F[elix] 1974.** Kaks vanameistrit. – Pärnu Kommunist, nr 163, 22. august.
- POS 1** = Псковский областной словарь с историческими данными 1–. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1967–.
- Preobraženskij 1–2** = A[лександр] Преображенский 1910–1914. Этимологический словарь русского языка 1. Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Совко.
- Päätalo, Kalle 1969.** Mustan lumen talvi. Jyväskylä: Gummerus.
- Raun, Alo; Andrus Saareste 1965.** Introduction to Estonian Linguistics. (= Uralaltaische Bibliothek 12.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etimoloogiline teatmik. Rooma, Toronto: Maarjamaa.
- Ränk, G[ustav] 1934.** Peipsi kalastusest. English summary: The Peipsi Lake fisheries. (= Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad II.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts.
- Saareste, Andrus 1925.** Vastuseks arvustajale. – Eesti Kirjandus 10, 444–448.
- Saareste, Andrus 1927.** Tundmused tegurina keelearengus. – Eesti Keel 7, 161–184.
- Saareste, Andrus 1952.** Kaunis emakeel. Vesteid eesti keele elust-olust. [Lund]: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Salem 1890** = M[argus] Salem. Eesti-Wene sõnaraamat Wiedemanni järele. Эстско-русский словарь. Täiendanud ja läbi waadanud J. Kunder ja kooliõpetaja T. Kuusik. Tallinnas: Th. Jakobsoni kirjastus.
- SAOB** = Svenska Akademiens ordbok. <https://www.saob.se>.
- Schiller-Lübben 1–6** = Karl Schiller, August Lübben. Mittelniederdeutsches Wörterbuch 1–6. Bremen: J. Kühnmann's Buchhandlung, 1875–1881.
- SKES 1–7** = Yrjö H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola 1974–1981. Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–7. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Tutkimuslaitos „Suomen suvun“ julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. <http://kaino.kotus.fi/sms>.
- SRNG 1–** = Словарь русских народных говоров 1–. <https://iling.spb.ru/vocabula/srng/srng.html>.
- SSA 1–3** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3, 1992–2000. Päätoim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Sõnaveeb** = EKI ühendsõnastik 2024. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb 2024. <https://sonaveeb.ee/>.
- Toots, Hendrik 1985.** Peipsimaa etnilisest ajaloost. – Eesti kalanduse minevikust 2. Koguteos. Stockholm: Eesti kalurite koondis, 211–215.

- Vaba, Lembit 2002.** Kā tālāk? Dažas domas par Baltijas jūras somu valodu somugrismu pētīšanu latviešu valodā. – Baltu filoloģija XI/1. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 77–90.
- Vaba, Lembit 2025.** Alternatīvseid etimoloģiaid XI. – Emakeele Seltsi aasta-
raamat 70 (2024), 214–230. <http://doi.org/10.3176/esa70.10>.
- Vasmer, Max 1–4** = Макс Фасмер 2004. Этимологический словарь русского
языка 1–4. Перевод с немецкого и дополнения академика РАН
О. Н. Трубачева. Москва: Астрель Аст.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998.** Lexicon Estonico Germanicum. Tartu: Eesti
Kirjandusmuuseum.
- Viikberg, Jüri 2025.** Saksa laensõnad eesti keeles. Veebisõnastik. Tallinn. <https://eki.ee/dict/sls/>.
- VKS** = Vanhan kirjasuomen sanakirja. <https://kaino.kotus.fi/vks/>.
- VMS** = Väike murdesõnastik I–II, 1982–1989. Toim. Valdek Pall. Eesti NSV
Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. <http://www.eki.ee/dict/vms/>.
- VOT** = Vadja keele sõnaraamat. <https://portaal.eki.ee/dict/vadja/>.
- Vuorela, Toivo 1979.** Kansanperinteen sanakirja. Piirroksset Pirkko-Liisa Suro-
jegin. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1869.** Estnisch-deutsches Wörterbuch. St.
Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893].** Estnisch-deutsches Wörterbuch.
Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage.
Tallinn: Valgus.

Lembit Vaba
phorest45@gmail.com

Alternative etymologies XII

pandur, plehku (pistma), sibi, tait, trett, tönk, tüse, tüss, vehkat (tegema)

LEMBIT VABA

The article presents new or refined etymological interpretations of the words *pandur* ‘sump’, *plehku* (as in *plehku pistma*) ‘to flee’, *sibi* ‘night-soil carrier; flayer, executioner’, *taid* ‘coot’, *trett* ‘quantity, layer; course; trouble’, *tönk* ‘brick-kiln’, *tüse* ‘thick; substantial’, *tüss* ‘homespun cloth’, and *vehkat (tegema)* ‘to run away (secretly)’.

pandur : *panduri* ~ *pandor* : *pandori* ‘sump, boat’ is most likely a borrowing from a Finnish lexical family including *pantero*, *panturi* ‘storage place for animal feed’, among others.

plehku adv. ‘away, into flight, on the run’ (as in *plehku panema*, *plehku pistma* ‘to flee’), is a secondary stem variant of the verb (*p*)*lehtima* and related forms ‘to plait, to braid’, which is a Germanic loan (cf. Swedish *flåta* < *vlechten*, German *flechten* ‘to plait, braid’).

sibi ‘night-soil carrier; flayer, executioner’ is presumably a borrowing from a Russian lexical family including e.g. *уи́беник* ‘hanged man; scoundrel’ and *уи́беница* ‘gallows, pillory’.

taid : *taida* ‘coot (*Fulica atra*)’ has been considered a loan from the Swedish bird name *tejst*, which is unlikely. Instead, it is compared here with Estonian Swedish forms *taid* ‘to blow a horn; (herdsman’s) horn’.

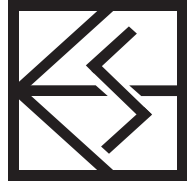
trett : *treti* (colloquial) ‘quantity, layer; course; trouble’, has been regarded as a borrowing from Russian *mpemь* ‘one third’, which is questionable. A multiple-source borrowing is proposed. *trett* ‘quantity, layer’, is a Russian loan, assuming a semantic shift ‘one third of something’ → ‘a portion of any size’. *trett* ‘course, step’ is presumably a German loan (cf. Estonian dialectal *tredt* ‘step, gait, path’, German *treten* ‘to step’). *trett* ‘trouble’ is likely borrowed from a Russian dialectal form *cmпéma* ‘conflict, opposition’.

tönk : *töngi* ~ *tönga*, *tönk* : *töngi* ‘brick-kiln’, is a deverbal noun derived from a descriptive onomatopoeic verb *tönkima* / *tönkima* ‘to dig laboriously’.

tüse : *tüседа* ‘stout; thick; substantial’, is an Estonian-Finnish adjectival stem rather than a Russian loan (cf. Finnish dialectal *tysevä* ‘strong, solid’, *tysky* ‘strength’, *tyskä* ‘thick’).

tüss : *tüssi* ~ *tüssa* ‘homespun cloth’, is a borrowing from the Swedish compound *tuskafit* (< *tu* ‘two’ + *skaft* ‘heddle’) ‘plain weave with two heddles’.

vehkat (as in *vehkat tegema* ‘to run away secretly’) is derived from the same stem as the verb *vehkima* ‘to move quickly, walk briskly’, which is a secondary stem variant of the Germanic loan *vehtima*, *vehtlema* ‘to fence’.

RINGVADE

EMAKEELE SELTSI

106. TEGEVUSAASTA (2025)

I. Üritused

1. Konverentsid, seminarid ja kõnekoosolekud

Emakeele Selts korraldas ja kaaskorraldas 2025. aastal 11 ettekandekoosolekut, konverentsi ja seminari, kus ettekandeid peeti kokku 61.

8. mail kaaskorraldati Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudiga Oma Keele seminar¹. Avasõnad lausused Oma Keele seminari idee algataja ja Emakeele Seltsi juhatuse liige Andra Kütt-Leedis ning Oma Keele toimetaja Helen Hint². Ettekandeid oli neli: Jüri Valge „Laurist, Annast ja Kodavere keelest“, Katrin Leppik „Eesti keele vokaalid erineva emakeelega õppijate hääldeuses“, Merit Niinemägi ja Helen Wilbur „Mis teeb inarisaami keele keeleuurija jaoks põnevaks?“ ning Liisi Piits ja Meelis Mihkla „Kõnesünteesist: kas masin saab rääkida nagu inimene?“. Intervjuu Emakeele Seltsi väärrika liikme Valve-Liivi Kingisepaga tegi Andra Kütt-Leedis. Esimest korda anti välja Oma Keele parima artikli auhind³, mille pälvis toimetuse kolleegiumi otsusega Tiit Hennoste artikli „Pealkirjade kirju maailm“⁴ eest.

¹ Oma Keele seminari kava: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/oma-keele-seminar-08-05-2025/>.

² Oma Keele seminaridest saab lisaks lugeda Andra Kütt-Leedise ja Helen Hinde artiklist „Oma Keele seminarid – teel traditsiooni poole“ (Oma Keel 2025/1): https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2025/05/Oma-Keele-seminarid_OK2025-1.pdf.

³ Loe lisaks Oma Keele parima artikli auhinna väljaandmise kohta: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/esimest-korda-anti-valja-oma-keele-parima-artikli-auhind/>.

⁴ Tiit Hennoste artikkel „Pealkirjade kirju maailm“ (Oma Keel 2024/1): https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2024/05/Tiit-Hennoste_Pealkirjade-kirju-maailm.pdf.

16. mail toimus Väike-Maarjas Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäev⁵. 2025. aasta keeleauhinna pälvis Tiit Hennoste pühendunud töö eesti keele, kirjanduse ja ajakirjanduse uurimisel ning õpetamisel⁶. Väike-Maarja keeletammikusse istutati laureaadi nimitamm. Väike-Maarja Gümnaasiumi 10. klassi õpilaste ühisuurimuse „Tiit Hennoste keelekasutuse analüüs tema artiklite põhjal“ esitasid Reno Bork, Andres Ingeroinen ja Germo Mikker, juhendaja Anna Vaimel. Laureaati tutvustas Helle Metslang. Ettekandeid pidasid Tiit Hennoste „Või või või? Või-lugu“, Mart Velsker „Jäljed keele ja kirjanduse piirialadel“ ja Piret Kriivan „Uudised eile, täna, homme“. Järgnes Piret Kriivani juhitud vestlusring lugemise teemal, milles osalesid laureaat, Mart Velsker, õpilased Siim Sikkar, Eliise Joonas ja Laura Lamus ning õpetaja Anna Vaimel. Keelepäeva korraldasid Emakeele Selts, Haridus- ja Teadusministeerium, Väike-Maarja Vallavalitsus, Väike-Maarja Gümnaasium ja Väike-Maarja seltsimaja.

30. mail korraldati etümoloogide Enn Ernitsa ja Lembit Vaba juubelisünnipäevade ning Julius Mägiste 125. sünniaastapäeva puhul Eesti Keele Instituudis kõnekoosolek „Sõnade radadel“⁷. Ettekandeid oli kolm: Enn Ernits „Kas kollane on roheline ehk probleemsetest värvinimetustest soome-ugri keeltes“, Lembit Vaba „Vorlontsikutest ja kabajantsikutest, rohkem siiski muust“ ja Iris Metsmägi „Julius Mägiste pärandist etümoloogi ja leksikograafina“.

27. juunil toimus LVIII Johannes Voldemar Veski päev „Rahva keel ja raamatu keel: eesti kirjakeele lugu“ Tartu Ülikoolis J. V. Veski auditooriumis⁸. Emakeele Seltsi esimehe Helle Metslangi avasõnade järel anti üle J. V. Veski stipendium Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi eesti ja soome-ugri keeleteaduse bakalaureuseõppe 3. aasta üliõpilasele Kertu Zahharovile. Ettekandeid oli kuus: Külli Habicht „Julius Mägiste vana kirjakeele uurijana“, Annika Viht „Eestlased ja sakslased suhtlemas Anton Thor Helle „Lühikese sissejuhatuse“ (1732) dialoogides“, Helle

⁵ F. J. Wiedemanni keelepäeva kava: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/wiedemanni-keelepaev-16-05-2025/>.

⁶ Helin Kase ja Elina Bratšun-Küüsmäe ülevaade keeleauhinna (Oma Keel 2025/1): https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2025/05/Moodunud-ja-tanavuse-aasta-keelevaldkonna-tunnustused_OK2025-1.pdf.

⁷ Kõnekoosoleku kava, esitlused ja fotod: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/konekoosolek-sonade-radadel-30-05-2025/>.

⁸ J. V. Veski päeva kava: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/lviii-j-v-veski-paev-27-06-2025/>.

Metslang ja Külli Habicht „Olla saksapärase või eestipärase? Eestlaste kirjakeele jooni 19. sajandil“, Jüri Viikberg „Kirjakeele tõusulaine 19. sajandi teisel poolel“ ja Karl Pajusalu „Kas eesti kirjakeele ajalugu lõpeb 20. sajandi algusega?“. Lauri Kettuse mälestusmärgi toimkonna esimees Jüri Valge andis ülevaate mälestusmärgi rajamise kohta ettekandes „Kettunen ületas ekvaatori“. Emakeele Seltsi 70. aastaraamatut tutvustas peatoimetaja Reili Argus. Ettekannete osa järel liiguti traditsiooniliselt Raadi kalmistule, kus kõneles Peep Nemvalts, asetati lilled J. V. Veski kalmule ja lauldi ühiselt ta lemmiklaule.

10. augustil korraldati koos Laurentsiuse Seltsiga ja Kuusalu valla-valitsuse toel Kuusalu rahvamajas XI Eduard Ahrensi konverents „Enne ja pärast Ahrensit“⁹. Konverentsi avas Laurentsiuse Seltsi juhatuse liige Sulev Valdmaa. Emakeele Seltsi tervitused andis edasi Helle Metslang ja võttis vastu Emakeele Seltsi auliikmele Hannu Remesele edastamiseks Laurentsiuse Seltsi tunnustuse (Eduard Ahrensi miniatuurse pronksist kuju). Eesti raamatu juubeliaastale pühendatud konverentsil peeti ettekandeid eestikeelsest kirjasõnast nii enne Ahrensit kui meile lähemal ajal: Tiina Kala „Eesti keel keskaegses pragmaatilises kirjakultuuris“, Jüri Kivimäe „Katekismuseajastu algus. Sissejuhatus Eesti raamatuaastasse“, Raimo Raag „Elusaatus Põhjasõja varjus: Reinerus Reineruse poeg Broocman“, Katrin Kalamees-Ruubel „Eestikeelse kirjasõna õpetamine“, Jaan Bärenson „Piibel ja nõukogude aeg“ ja Piret Kriivan „Raadiosaatest raamatulooks“. Päeva lõpetas Kadri Tegelmanni ja Paul Danieli kontsert.

17. septembril esitlesid Emakeele Selts ja Liivi Muuseum Tartu Ülikoolis raamatut „Lauri Kettunen ja Kodavere“¹⁰. Ettekandeid oli kuus: Helle Metslang „Lauri Kettunen 140“, Jüri Valge „Teaduse rännumees ajas ja ruumis“, Jüri Viikberg „Toimetaja meenutab“, Mari Niitra „Kettuse vaim Kodavere kohal“, Karl Pajusalu „Kodavere keelest“ ning Ott Kurs „Lauri Kettusest, hüüdnimedest ja muust endises Ranna vallas“.

3. oktoobril toimus koostöös Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudiga Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverents¹¹. Helle Metslangi ja

⁹ Eduard Ahrensi konverentsi kava ja fotod: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/ahrensi-konverents-2025/>.

¹⁰ Raamatuesitluse kava: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/kettunen-ja-kodavere-esitus/>.

¹¹ Üliõpilaskonverentsi kava, teesid ja fotod: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/uliopilaskonverents-2025/>.

Reili Arguse avasõnadele järgnes kaheksa ettekannet kahes sektsioonis. Esi-
meses sektsioonis „Keelekäsitlemise mitmekülgsus koolis“ (juhatas Dmitrii
Filkin) kõnelesid Kristiina Praakli „*õps, emps* ja *enivei*: slängi käsitlemine
II ja III kooliastme eesti keele õpikutes ja tööraamatutes“, Liisa Salomon
„Emotsioonisõnavara kasutamine eesti õppekeelegraafika kooli 8. klassi eesti ja
vene emakeelega õpilaste tekstides“, Mari Sukko „Rakvere Riigigümnaa-
siumi G1 õpilaste õigekirjaoskus ja sellega seostuvad väärtused“ ja Kaarin
Aamer „Eesti keele kui teise keele õpet toetava graafilise romaani ja õppe-
tegevuste kogu loomine põhikoolile“. Teises sektsioonis „Erinevad keeled
ja vaatenurgad ühiskonnas“ (juhatas Liisa Salomon) rääkisid Kirke Sööt
„Tehisarua kasutamine eestikeelsete tekstide keeleteoimetamisel“, Dmitrii
Filkin „Narva ingerisoomlaste keelehoiakutes“, Mihkel Rünkla „Labiilsus
liivi keeles“ ja Laura Vilumets „Ukraina sõjapõgenike diskursuse keeleline
konstrueerimine Uute Uudiste vahendatud artiklites“.

24. oktoobril peeti Eesti Keele Instituudis Pille Kippari 90 aasta
juubelile pühendatud pidulik seminar¹². Ettekandeid oli kuus: Tiiu Jaago
„Taluperest väljakasvamised“, Katre Kikas „Millest kõnelevad perekonna
fotoalbumid?“, Risto Järv „Rahvaluule lühivormidest novellmuinasjutus“,
Marju Kõivupuu „Aja jäljed (pärimus)maastikul“, Mare Kõiva „Röövel
Madeist ja barettide ajast?“ ning Jaan Õispuu „Kolleeg ja seltsikaaslane
Pille“. Seminari korraldasid Akadeemiline Rahvaluule Selts, Emakeele
Selts, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond ja Tallinna Ülikooli
humanitaarteaduste instituut ning toetasid Eesti Teaduste Akadeemia ja
Eesti Keele Instituut.

14. novembril toimus Tartu Ülikoolis vana kirjakeele päev¹³, mis
oli pühendatud eesti raamatu ja kirjakeele aastale ning kahe teeneka
vana kirjakeele uurija Valve-Liivi Kingisepa ja Kristiina Rossi juubeli-
sünnipäevadele¹⁴. Karl Pajusalu avasõnadele järgnes neli ettekannet: Tiit
Hennoste „Pikk on tee argidialoogist kirjakeelse monoloogini“, Raimo
Raag „Mõtteid üht Reiner Brockmanni 1636. aastal kirjutatud luuletust
lugedes“, Aivar Põldvee „Kohtumised. Eesti ja läti aabitsaloost“ ja Peeter

¹² Pille Kippari 90 aasta juubelile pühendatud piduliku seminari kava: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/pille-kippar-90/>.

¹³ Vana kirjakeele päeva kava: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/vana-kirjakeele-paev-2025/>.

¹⁴ Vana kirjakeele päeva fotod: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/ilmunud-on-emakeele-seltsi-toimetised-kingitud-kirjakeel-ja-kirjakeel-sudames/>.

Päll „Võõrpärisnimed vana kirjakeele tekstides“. Ettekannete järel näidati Valve-Liivi Kingisepa filmikaadreid eesti keele kateedri õppesõidust keelesaartele. Teemakonverentsil esitleti ka Emakeele Seltsi toimetiste sarjas ilmunud juubelikogumikke: Kristiina Rossi „Kingitud kirjakeel“ ja Valve-Liivi Kingisepa „Kirjakeel südames“¹⁵. Ürituse korraldasid Emakeele Selts, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut ning Eesti Keele Instituut.

19. novembril toimus koostöös Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudiga Tartu Ülikoolis kõnekoosolek „Vastavuste võrgustikud ja põline parallelism“¹⁶, millega tähistati Emakeele Seltsi esimehe Helle Metslangi 75. sünnipäeva. Karl Pajusalu avasõnadele järgnesid kolm ettekannet: Mari Väina „Süntaks ja sisu: parallelism kui poetilise mõtlemise abinõu“, Tiiu Jaago „Ülelugemised“ ja Kadri Muischnek „Ka sõltuvussüntaksit läheb vahel vaja“. Raamatut „Vastavuste võrgustikud: eesti regilaulu värsiparallelismi süntaktiline ehitus“¹⁷ tutvustasid autor Helle Metslang ja toimetaja Mari Kendla¹⁷.

25. novembril korraldasid Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristid, Emakeele Selts ja Akadeemiline Rahvaluule Selts Tartus konverentsi „Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi“¹⁸. Tartu linna pea Urmas Klaas ja Eesti Kirjandusmuuseumi direktor Piret Voolaid avasid Vanemuise pargis Eesti mütoloogia tõlgendamise suurkuju ja usundiuurija Oskar Looritsa ning maailmakuulsa lingvisti ja Eesti soome-ugri uurimisuuna rajaja Paul Ariste mälestuspingid. Eesti Kirjandusmuuseumis ütlesid avasõnad Eesti Teaduste Akadeemia president Mart Saarma ja Emakeele Seltsi esimees Helle Metslang. Peeti 10 ettekannet: Ave Goršič „Of culture, vitality and (grand) strategies“, Vasil Baltadzhiev „The culture of play: tabletop wargaming as a tool for social integration“, Risto Järvi „„I’ve

¹⁵ Artiklikogumiku tutvustust saab lugeda Külli Habichti artiklist „Kirjakeele- ja raamatuaastal südamega kirjakeelest“ (Oma Keel 2025/2): https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2025/12/Kirjakeele-ja-raamatuaastal-sudamega-kirjakeelest_OK2025-2.pdf.

¹⁶ Kõnekoosoleku „Vastavuste võrgustikud ja põline parallelism“ kava: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/vastavuste-vorgustikud-19-11-2025/>.

¹⁷ Kõnekoosoleku ja raamatusitluse fotod: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/ilmunud-on-vastavuste-vorgustikud-eesti-regilaulu-varsiparallelismi-suntaktiline-ehitus/>.

¹⁸ Konverentsi kava: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/konverents-mida-loorits-ja-ariste-alustasid-seda-meie-uurime-edasi-25-11-2025-tartus/>.

become a blue-winged bird...“: tracing violent deaths in folktales“, Eda Kalmre „Puma hunting in Estonia: wild animals in media and folklore“, Tommy Kuusela „Supernatural beings in Swedish folklore“, Mare Kõiva „Aetiologies and thinking animals“, Nikolay Kuznetsov „‘good’, ‘fish’ and ‘corpse’: the Old Komi alphabet and its letters“, Anastasya Fiadotava „The identity and languages of small Finno-Ugric peoples in internet memes“, Nikolai Bajuškin „Aristest. Mälestused ersa keeles“, Monika Jõemaa „Kõpu ja Oskar Loorits“. Konverentsi lõpus avas Ell Vahtramäe näituse „Kust sa tead, et päkapikud on olemas?“.

2. Väliskeelepäevad, koolikeelepäevad ja keeelaagrid

Emakeele Selts korraldas 2025. aastal ühe väliskeelepäeva, keelepäevad neljas koolis ja ühe koolinoorte keeelaagri. Ettekandeid esitati aasta jooksul kokku 13.

Väliskeelepäev toimus 7. märtsil Leedus, Eesti Suursaatkonnas Vilniuses¹⁹. Ettekandeid oli kolm: Birute Klaas-Lang „Mitmekeelseks kasvamine“, Kätlin Kõverik „Eesti keel ja Eestis õppimine“ ja Tiina Kattel „Siin- ja sealpool Lätimaad“. Päeva lõpetuseks näidati dokumentaalfilmi „Keelemässaja. Mati Hint“, mille juhatas sisse autor ja režissöör Annika Koppel. Keelepäeva korraldasid Emakeele Selts, Eesti Suursaatkond Vilniuses, Leedu Eestlaste Selts ja Vilniuse Ülikool.

12. märtsil käis emakeelepäeva puhul Tallinna Laagna Lasteaed-Põhikoolis koolikeelepäeval õpilastega kohtumas ja vestlemas Helena Metslang.

14. märtsil esines Jüri Valge Juhan Liivi nimelise Alatskivi Kooli keelepäeval ettekandega „Laurist, Annast ja Kodavere keelest“.

20.–21. septembril korraldati koos Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudiga Luua Metsanduskoolis koolinoori emakeeleolümpiaadiks ettevalmistav keeelaager „Tekstist sünnib tähendus“²⁰. Laagris osales 30 koolinoort 8.–12. klassist üle Eesti. Ettekandeid ja töötube oli

¹⁹ Eesti keele päeva kava: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/eesti-keele-paev-vilniuses-07-03-2025/>.

²⁰ Ülevaade ja foto koolinoorte keeelaagrist: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/20-21-septembril-2025-toimus-koolinoorte-keelelaager-tekstist-sunnib-tahendus/>. Laagri täpsemad teemad ja ajakava: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/keelelaager-2025/>.

viis: Ilona Tragel „Väikesed tekstid ja suured teod“ ning koos kolleegidega „Keel kui märgisüsteem“ ja „Kuidas tekstist teadusliku lähenemisega tähendusi kätte saada?“, Nele Karolin Teiva „Uskuda autorit või mitte? Töötuba (eba)kindlusest tekstides“ ning Helena Lemendik ja Helen Hint „Kuidas lugeda akadeemilist teksti?“. Esimese päeva õhtu lõpetas võistlusmäng tekstidest ja tähendustest. Laagri toimumist toetasid Eesti Teaduste Akadeemia ja Wiedemanni fond.

25. novembril toimus kaks koolikeelepäeva Narva Põhikoolis ja Narva Vanalinna Põhikoolis, kus Kristiina Praakli ja Triin Aasa andsid 7., 8. ja 9. klasside õpilastele kolm tundi noortekeele kohta.

II. Muu tegevus

Koostöös Haridus- ja Teadusministeeriumiga korraldati 2024. aasta keeleteo konkursi eesmärgiga tunnustada tegusid, mis tõstavad eesti keele tuntust ja mainet, väärtustavad eesti keele õpetamist, õppimist ja oskamist, soodustavad eesti keele kasutamist ja staatuse kindlustamist ning edendavad eesti keele talletamist ja uurimist. Seltsi juhatus vaagis jaanuaris konkursile esitatud tegusid. Laureaadid tehti teatavaks tänuüritusel emakeelepäeval, 14. märtsil Tartus Haridus- ja Teadusministeeriumis²¹. Konkursil anti välja kaks auhinda: peaauhind ja rahvaauhind. Peaauhinna saaja otsustasid taasiseseisvunud Eesti haridus- ja teadusministrid. Konkursi peaauhinna pälvis Paul-Eerik Rummo James Joyce'i romaani „Ulysses“ eesti keelde tõlkimise eest. Ministritest koosnev žürii tõstis 33 kandidaadi seast esile veel kolm mullust keeletegu: Tallinna Ülikooli eesti keele keskuse tegevused eestikeelsele õppele ülemineku ja valdkonna teadustöö toetamisel; mitmekülgne eesti keele õpe „Teema-aastate keeleralli“ abil Narva Pähklimäe Koolis; Häädemeeste Keskkooli õpilase Rute Marie Maddisoni koostatud ja kujundatud „Äädemeeste aabits“. Rahvaauhinna võitis Jegor Andrejev Eesti Laulu 2024. aasta võiduloo viipekeelse tõlke eest. Rahvahääletusel kogusid võitja järel rohkem hääli Kõnetoru keeletegude sotsiaalmeedias, Pakendikeskuse mitmekesise

²¹ 2024. aasta keeletegude võitjad ja tänuürituse fotod: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/selgunud-on-2024-aasta-parimad-keeteed/>. Helin Kase ja Elina Bratšun-Küüsmäe ülevaade 2024. aasta keeleteo konkursist (Oma Keel 2025/1): https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2025/05/Moodunud-ja-tanavuse-aasta-keelevaldkonna-tunnustused_OK2025-1.pdf.

keelekasutusega reklaamid ning keeltekooli Saan Targaks postitused Instagramis.

Emakeele Seltsi aastakoosolek toimus 28. märtsil Tartu Ülikoolis²². Koosolekut juhatas Eva Saar, protokollis Andrea Nagy. Akadeemilise ettekande „Suhtumiste väljendamisest eesti keele registrites“ pidas seltsi esimees Helle Metslang, Teadussekretär Marit Alas tegi kokkuvõtte seltsi tegevusest 2024. aastal ja revisjonikomisjoni aruande 2024. aasta kohta kandis ette Liis Ermus. Ülevaate Lauri Kettuse mälestusmärgi rajamisest andis Jüri Valge.

Emakeelepäeval kuulutasid Emakeele Selts, Eesti keelenõukogu, Haridus- ja Teadusministeerium, Keeleamet, Eesti Interneti Sihtasutus ja Patendiamet välja ettevõtetevõistluse „Ehe Eesti – Eesti ettevõttele eesti nimi 2025“, mille võitjad selgusid 29. oktoobril Eesti Keele Instituudis²³. Võistluse eesmärk on juhtida ettevõtjate ja avalikkuse tähelepanu avaliku ruumi võrkeelestumisele ning väärtustada eestikeelseid äri-, ettevõtte- ja rahvusdomeeninimesid ning kaubamärke. Kümnendat korda toimunud nimekonkursil tunnustati esimest korda ka säravamaid tunnustuseid ja nimelugusid. Kandidaate hinnati traditsiooniliselt tootmis- ja teenindusettevõtte, vabaihenduse, aasta uustulnuka, haridus- ja kultuuri- asutuse, õpilasfirma ja domeeninime kategooriates. Juba teist aastat valiti ka parimad emakeelsed kaubamärgid ja selgitati välja kategooriaülene rahvalemmit. Võistluse võitjad valis žürii, kuhu kuulusid Eesti Interneti Sihtasutuse, Eesti Keele Instituudi, Eesti keelenõukogu, Eesti Väike- ja Keskmiste Ettevõtjate Assotsiatsiooni, Emakeele Seltsi, Haridus- ja Teadusministeeriumi, Junior Achievementi, Keeleameti, Patendiameti ja Turundajate Liidu esindajad ning keeleteimetajad ja emakeeleõpetajad. Kategooriaülene rahva lemmik valiti oktoobris internetihääletuse teel.

Nimekonkursi võitjate tunnustamise avas Helle Metslang, ettekanded pidasid advokaadibüroo TRINITI patendivolnik Maria Silvia Martinson

²² Aastakoosoleku päevakord: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/aastakoosolek-28-03-2025/>.

²³ Ettevõtetevõistluse „Ehe Eesti – Eesti ettevõttele eesti nimi 2025“ võitjad ja lõpuürituse fotod: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/ehe-eesti-2025-voitjad/>. Tänuürituse kava: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/ehe-eesti-2025-lopuuritus/>. Võistluse statuut ja varasemad võitjad: <https://www.emakeeleselts.ee/ehe-eesti/>.

„Ärinimi, kaubamärk ja domeen – kuidas need mu äri kaitsevad?“ ja KAGU_the_agency asutaja ja Turundajate Liidu juhatuse liige Gunnar Hunt „KIIRKURSUS: Kuidas teha kindlaks, et oled valinud oma ärile turunduslikult hea nime?“. Võitjad kuulutas välja žürii esimees ja Keeleameti peadirektor Ilmar Tomusk. Võidutiitlid pälvisid käsitöökeraamikat pakkuv Tulest Tulnud (tootmisettevõte), teater-baar Heldeke! (teenindusettevõte), hariduse tugiteenuseid osutav Edusoon (vabaihendus), täiskasvanute eesti keele kui teise keele õpetamise ja kirjastamisega tegelev Taga Targemaks (haridus- ja kultuuriasutus), arvuti riist- ja tarkvara müüv Tuum & Lõim (aasta uustulnukas), alkoholivabade kokteilikontsentraatide tootja Köki-Möki (õpilasfirma), keeleteoimetamise ja kommunikatsiooni teenuseid pakkuv keelemeel.ee (rahvusdomeeninimi) ning käsitööõlut valmistava Hiiumaa Pruulikojaga kaubamärgid Ehapuna ja Tõrvanina (Patendiametis registreeritud kaubamärk). Rahvahääletusel selgunud rahvalemmiku tiitli sai pagaritooteid valmistav Kringli Ingel. Lisaks märkis žürii ära tootmisettevõtted muhoov ja Kringli Ingel, teenindusettevõtted Lugu Loeb ja Korralduskontor, vabaihenduse Loomus, haridus- ja kultuuri-asutuse Vaba Lava, aasta uustulnukad Kirilind ja Klaastorm, õpilasfirmad Khuulhamõ ja Viis Viisi, domeeninimed ortoteek.ee ja terastamm.ee ning kaubamärgid Lävel (pälvis ka Patendiameti eripreemia) ja Susi AI (PÖFF-i tehisarupõhine filmisoovitaja). Turundajate Liidu eripreemia pälvis veinide impordi ja müügiga tegelev Valamulli. Nimeloo kategoorias osutus võitjaks kohanimedega pusade tootja muhoov, ära märgiti ettevõtted Kagu ja Hürü. Parima tunnuslause tiitli pälvis Kadrina saunaklubi „Vihaga, kuid vihata“, äramärkimist leidsid Tapa valla tunnuslause „Iga tõru loeb“ ja keskkonnasäästlikke toidusäilituslapse valmistava LapaDuu hüüdlause „Ilus ilmale – ilus silmale“.

31. oktoobril kuulutati Tartu Ülikoolis eesti keele õpetajate sügis-konverentsil välja kuus eesti keele ja kirjanduse õpetajaks õppivate üliõpilaste stipendiumi saajat. Kord aastas välja antavaid 400-euroseid stipendiume rahastab Haridus- ja Teadusministeerium.

Selts andis ka 2025. aastal Haridus- ja Teadusministeeriumi rahalisel toetusel välja kuus 400-eurost stipendiumi²⁴ eesti keele ja kirjanduse õpetajaks õppivatele üliõpilastele. Stipendiaadid kuulutati välja 31. oktoobril

²⁴ Õpetajastipendiumi info, varasemad saajad ja statuut: <https://www.emakeele-selts.ee/stipendiumid/opetajastipendiumi-konkurss/>.

Tartu Ülikoolis eesti keele õpetajate sügiskonverentsil²⁵. Stipendiumi said Riina Belov (Tartu Ülikool), Nadežda Björn (Tallinna Ülikool), Marta Kohv (Tartu Ülikool), Lisanna Lajal (Tallinna Ülikool), Aare Luup (Tallinna Ülikool) ja Epp Ollino (Tartu Ülikool). Stipendiumikomisjoni kuulusid Haridus- ja Teadusministeeriumi, Emakeele Seltsi, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi, Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi, Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi ja Emakeeleõpetuse Infokeskuse esindajad.

21. novembril käisid Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi eesti filoloogია bakalaureuse- ja eesti keele õpetaja magistriõppe üliõpilased Tartus õppekäigul ja osalesid esimestel Eesti keeleteaduse päevadel Tartu Ülikoolis.

Lisaks käis Oma Keele ajakirjas praktilik olnud Tartu Ülikooli üliõpilane Kaisa Põltsam Tallinna Ülikoolis 6. novembril toimunud tekstipäeval rääkimas Oma Keeles 25 aasta jooksul ilmunud tekstidest ning Jüri Valge pidas 1. oktoobril Juhan Liivi muuseumi keelepäeval ettekande „Pliiatsi ja püstoliga keelt uurimas“.

Koos Tartu Linnavalitsuse ja Tartu Ülikooliga jätkusid ettevalmistused Lauri Kettuse mälestusmärgi rajamiseks Tartusse.

III. Kirjastamine

2025. aastal ilmus Emakeele Seltsi aastaraamat 70 (2024). Lisaks anti välja kolm toimetist: Helle Metslangi „Vastavuste võrgustikud: eesti regilaulu värsiparallelismi süntaktiline ehitus“ (Emakeele Seltsi toimetised nr 85), Kristiina Rossi „Kingitud kirjakeel. Kirjutisi aastaist 1995–2024“ (Emakeele Seltsi toimetised nr 86) ja Valve-Liivi Kingisepa „Kirjakeel südames. Valik kirjutisi 1967–2025“ (Emakeele Seltsi toimetised nr 87). Ilmus keeleajakirja Oma Keel kaks numbrit. Avaldati koos Juhan Liivi Muuseumiga Jüri Valge koostatud „Lauri Kettunen ja Kodavere“.

2025. aastal on trükkis ilmunud

- Emakeele Seltsi aastaraamat 70 (2024). Peatoimetaja Reili Argus, toimetaja Tiina Hallik. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn, 2025. 264 lk²⁶;

²⁵ Stipendiaatide väljakuulutamise ülevaade: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/opetajastipendiumi-saajad-2025/>.

²⁶ Emakeele Seltsi aastaraamatu nr 70 täistekst: <https://www.emakeeleselts.ee/valjanne/esa-70/>.

- Helle Metslang. Vastavuste võrgustikud: eesti regilaulu värsi-parallelismi süntaktiline ehitus. Emakeele Seltsi toimetised nr 85. Toimetaja Mari Kendla. Tallinn, 2025. 202 lk²⁷;
- Kristiina Ross. Kingitud kirjakeel. Kirjutisi aastaist 1995–2024. Emakeele Seltsi toimetised nr 86. Toimetaja Tiina Hallik. Tallinn, 2025. 416 lk²⁸;
- Valve-Liivi Kingisepp. Kirjakeel südames. Valik kirjutisi 1967–2025. Emakeele Seltsi toimetised nr 87. Koostajad Külli Habicht ja Külli Prillop, toimetajad Külli Habicht, Külli Prillop ja Andriela Rääbis. Tallinn, 2025. 655 lk²⁹;
- Lauri Kettunen ja Kodavere. Koostaja Jüri Valge, toimetaja Jüri Viikberg. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, Juhan Liivi Muuseum. Rupsi, 2025. 72 lk³⁰;
- Keeleajakiri Oma Keel nr 1, 96 lk, ja nr 2, 84 lk. Toimetaja Helen Hint³¹.

Seltsi trükiste väljaandmist on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium, Eesti Kultuurkapital, Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, Juhan Liivi Muuseum, Eesti Teadusagentuur ja Kultuuriministeerium.

IV. Raamatukogu

Emakeele Seltsi raamatukogu täienes 25 trükisega, mis on saadud vahetuse, annetuse või ostu teel. Arvel on 6895 inventeeritud trükist.

Emakeele Seltsi raamatukogus olevad trükised on leitavad e-kataloogis ESTER. Emakeele Seltsi digiteeritud väljaandeid saab lugeda Emakeele Seltsi kodulehel³².

²⁷ Emakeele Seltsi toimetiste nr 85 täistekst: <https://www.emakeeleselts.ee/valjaanne/vastavuste-vorgustikud/>.

²⁸ Emakeele Seltsi toimetiste nr 86 täistekst: <https://www.emakeeleselts.ee/valjaanne/kingitud-kirjakeel/>.

²⁹ Emakeele Seltsi toimetiste nr 87 täistekst: <https://www.emakeeleselts.ee/valjaanne/kirjakeel-sudames/>.

³⁰ „Lauri Kettunen ja Kodavere“ lisainfo: <https://www.emakeeleselts.ee/valjaanne/lauri-kettunen-ja-kodavere/>.

³¹ Oma Keele kõigi numbrite artiklite täistekstid: <https://www.emakeeleselts.ee/valjaanded/oma-keel/>.

³² Emakeele Seltsi väljaannete digiteeritud täistekstide jooksvalt täienev kogu on kättesaadav: <https://www.emakeeleselts.ee/valjaanded/>.

V. Keeletoimkond

22. märtsil 2024 toimunud aastakoosolekul valiti korralistel valimistel Emakeele Seltsi keeletoimkonna vanemaks kaheks aastaks Külli Habicht (Tartu Ülikool). Keeletoimkonda kuulusid 2025. aastal Reili Argus (Tallinna Ülikool), Annika Hussar (Tallinna Ülikool), Reet Kasik (Tartu Ülikool), Margit Langemets (Eesti Keele Instituut), Helika Mäekivi (Tartu Ülikool, Eesti Keeletoimetajate Liit), Urve Pirso (Riigikontroll), Peeter Päll (Eesti Keele Instituut), Maire Raadik (Eesti Keele Instituut), Lydia Risberg (Eesti Keele Instituut) ja Arvi Tavast (Eesti Keele Instituut).

Emakeele Seltsi keeletoimkond³³ pidas 2025. aastal neli korralist koosolekut ja kolm meiliarutelu. Keeletoimkond tegi 2025. aastal otsuse põhiarvsõnade *poolteist*, *poolteistkümmed* ja *poolteistsada* käänamise ja seisukohavõtu sõnade *video*, *stereo* ja *rodeo* käänamise kohta.

VI. Lauri Kettuse mälestusmärgi toimkond

22. märtsil 2024 Tallinnas toimunud Emakeele Seltsi üldkoosolekul otsustati algatada Lauri Kettuse mälestusmärgi rajamine Tartusse³⁴. Moodustati Lauri Kettuse mälestusmärgi toimkond, mille esimees oli Jüri Valge ning kuhu kuulusid Emakeele Seltsi teadussekretär Marit Alas, Tartu Ülikooli külalislektor Juha-Matti Aronen, Tartu Ülikooli eesti keele ja kultuuri muukeelsetele ning eesti ja võrdleva rahvaluule kaasprofessor Madis Arukask, Tartu Ülikooli akadeemiline sekretär Tõnis Karki, Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte professor Petar Kehayov, Tartu linna maastikuarhitekt Kristin Leis, Emakeele Seltsi esimees Helle Metslang ja Emakeele Seltsi juhatuse liige, Eesti Keele Instituudi vanemleksikograaf Jüri Viikberg.

2025. aastal pidas toimkond kolm koosolekut ning toimkonna esindajad kohtusid kahel korral Tartu linnapea Urmas Klaasiga, ühel korral Tartu Ülikooli rektor Toomas Asseriga ja kahel korral kujur Elo Liiviga tema ateljees Triigis. Arutati ettevalmistustöid mälestusmärgi püstitamiseks ja kavandati edasist tegevust. Jätkus mälestusmärgi rajamiseks annetuste ja toetuste kogumine.

³³ Emakeele Seltsi keeletoimkonna koosseis, otsused, seisukohavõtud: <https://www.emakeeleselts.ee/keeletoimkond/>.

³⁴ Lauri Kettuse mälestusmärgi info: <https://www.emakeeleselts.ee/koik-teated/malestusmark-lauri-kettusele/>.

VII. Liikmeskond

2025. aasta algul kuulus Emakeele Seltsi 394 liiget, sh 18 auliiget: Tiiu Erelt, Enn Ernits, Auli Hakulinen, Tiit Hennoste, Marja Kallasmaa, Reet Kasik, Krista Kerge, Valve-Liivi Kingisepp, Uno Liivaku, Ellen Niit, Peeter Päll, Raimo Raag, Hannu Remes, Eevi Ross, Huno Rätsep, Lembit Vaba, Jüri Valge ja Asta Õim.

2025. aastal võeti Emakeele Seltsi vastu üheksateist uut tegevliiget: Ele Arder, Annika Bauer, Martin Eessalu, Karet-Anette Härm, Joonatan Jakobson, Johanna Kiik, Liisi Laanemets, Helena Lemendik, Katarin Leppik, Loviisa Mänd, Anu Pedaja-Ansen, Külli Rebane, Johanna Ross, Teele Särekanno, Lene Tiinas, Liisu Tohver, Egle Vainu, Mart Velsker ja Johanna Ülejõe. Auliikmeks valiti Pirkko Nuolijärvi.

Meie hulgast lahkusid 2025. aastal jäädavalt Tiiu Ojanurme († 10.05.2025), Kristin Kuutma († 16.05.2025), Leidi Veskis († 01.06.2025), Martin Ollisaar († 04.10.2025) ja Helgi Vihma († 12.10.2025).

2025. aasta 31. detsembri seisuga oli seltsis 407 liiget, sh 19 auliiget³⁵.

VIII. Juhatus

Tööd jätkas 2024. aastal korralistel valimistel neljaks aastaks valitud juhatus: esimees Helle Metslang, abiesimehed Karl Pajusalu ja Tiina Laansalu ning liikmed Reili Argus, Kristiina Praakli, Andra Kütt-Leedis ja Jüri Viikberg. Juhatusel voliaeg kestab märtsini 2028.

Seltsi juhatus pidas 2025. aastal neli (veebi)koosolekut, lisaks arutleti seltsi tegevuse üle pidevalt e-posti teel. Emakeele Seltsi esindas Eesti keelenõukogus Helle Metslang. Eesti Keele Sihtasutuse nõukokku kuulusid Helle Metslang, Jüri Viikberg ja Karl Pajusalu. Eesti Keele Instituudi teadus- ja haldusnõukogus oli Karl Pajusalu. Eesti keele ja kultuuri akadeemilise välisõppe nõukokku kuulus Kristiina Praakli. Eesti Rahvuskultuuri Fondi Wiedemanni fondi halduskogus oli Jüri Viikberg. Emakeele Seltsi aastaraamatu kolleegiumis olid Helle Metslang, Karl Pajusalu ja Jüri Viikberg ning keeleajakirja Oma Keel kolleegiumis Helle Metslang ja Reili Argus. Lisaks kuulus Emakeele Selts Fenno-Ugria Asutuse liikmeskonda.

³⁵ Emakeele Seltsi (au)liikmete nimekiri: <https://www.emakeeleselts.ee/liikmed/>.

IX. Töötajad

Teadussekretärina töötas 2025. aastal Marit Alas ja raamatukogu juhatajana Annika Oherde, raamatupidaja oli Ülle Tamm. Tartus abistas Leelo Padari. Sügissemestril oli Emakeele Seltsis praktikal Tallinna Ülikooli eesti filoloogia eriala 3. aasta üliõpilane Johanna Ülejäe.

X. Üldiseloostus

Emakeele Seltsi tegevus 2025. aastal oli täis üritusi ja viljakat koostööd. Seltsi tegevus hõlmas eri sihtrühmi, koolinoortest üliõpilasteni ning keelehuvilistest keeleteadlasteni. Endiselt vahendati oma liikmetele infot mitmesuguste ürituste ja algatuste kohta.

Säilis hea kontakt teiste Eestis tegutsevate humanitaarseltsidega, näiteks Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi, Õpetatud Eesti Seltsi, Laurentsiuse Seltsi ja Eesti Keeletoimetajate Liiduga. Samuti tehti koostööd välismaal tegutsevate eestlaste kogukondadega.

Seltsi tegevust rahastati Haridus- ja Teadusministeeriumi, Eesti Teaduste Akadeemia ja Eesti Kultuurkapitali tegevustoetustest, seltsi väljannete müügist ning liikmemaksudest ja annetustest. Tegevust on toetanud ka seltsi väga head koostööpartnerid Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikool ja Tallinna Ülikool. Lisaks toetasid erinevad asutused, ühendused ja fondid ning üksikisikud annetustega Lauri Kettuse mälestusmärgi rajamist.

Peale kodulehe kajastati seltsi tegevusi Emakeele Seltsi Facebooki lehel. Kõigi ürituste ja tegevuste kohta leiab täpsemat infot seltsi kodulehelt www.emakeeleselts.ee.

MARIT ALAS

EMAKEELE SELTSI KEELETOIMKONNAS

Keeletoimkonna arutelude tulemusel sündis 2025. aastal kaks otsust: põhiarvsõnade *poolteist*, *poolteistkümme* ja *poolteistsada* käänamise ning sõnade *video*, *stereo* ja *rodeo* käänamise kohta.

Põhiarvsõnade *poolteist*, *poolteistkümme* ja *poolteistsada* käänamine

Emakeele Seltsi keeletoimkond arutas põhiarvsõnade *poolteist*, *poolteistkümme* ja *poolteistsada* käänamist Maire Raadiku ja Ülle Viksi esildise alusel 6. märtsil 2024 Tartus ja 17. jaanuaril 2025 Tartus ning otsustas järgmist.

Pidada arvsõnade **poolteistkümme** ja **poolteistsada** puhul normingukohaseks muude *teist(kümme)*-sõnade eeskujust lähtuvat rööpkäänamist, kus omastavakujulise esiosa *poole-* järel jääb *-teist-* muutumatuks, nt *pooleteistkümne*, *pooleteistkümnesse*, *pooleteistkümnes*, *pooleteistkümnest*, *pooleteistkümnele*, *pooleteistkümneks*, *pooleteistkümnega*. Sama moodi pidada arvsõna **poolteist** puhul võimalikuks ainsuse omastava rööpvormi *pooleteist*, nt *pooleteise* ~ *poolteise* ~ (uena) *pooleteist* minutiga.

Seega on nende sõnade normingukohased muutevormid järgmised (ettepanekuga lisanduvad vormid on märgitud paksus kirjas).¹

¹ Normingust jäävad välja vormid, kus *-teist-* on käänamata ka siis, kui *pool-* on nimetavas (*poolteist* aastaga, *poolteistsajal*, *poolteistsajale*). Kasutuses tulevad need esile üksikjuhtumina.

nimetav	poolteist	poolteistkümmend	poolteistsada
omastav	pool(e)teise ~ pooleteist	pool(e)teisekümnne ~ pooleteistkümnne	pool(e)teisesaja ~ pooleteistsaja
osastav	pooltteist	pooltteistkümmend ~ pooltteistkümmet	pooltteistsada(t)
sisse- ütlev	pool(e)teise (-teise III vältes) ~ pool(e)teisesse	pool(e)teisekümmesse (-teise- II või III vältes) ~ pool(e)teisessekümmesse ~ pooleteistkümmesse	pool(e)teisesajasse (-teise- II või III vältes) ~ pool(e)teisesesajasse ~ pooleteistsajasse
seesütlev	pool(e)teises	pool(e)teise(s)kümmnes ~ pooleteistkümmnes	pool(e)teise(s)sajas ~ pooleteistsajas

Selgituseks

Liitsõnade käänamisel on eesti keeles kaks põhilist malli: 1) tavamall, kus käändub ainult liitsõna järelosa; 2) ühilduv mall, mille puhul liitsõna esiosa ühildub kõigis käänetes, v.a neli viimast käänet, kus ta jääb omastavasse. Enamik eesti liitsõnu käändub tavamalli järgi, ühilduva malli järgi käänduvad mõned erandlikud liitnimisõnad (nt *vaenelaps*, *viimnepäev*, *teinepool*) ja rühm liitasesõnu (nt *seesama*, *toosama*, *seesinane*), samuti liitomadussõna *üksainus*.

Kahe põhimalli kõrval on eristatud liitarvsõnade käänamises esile tulevat malli, mille puhul ühildub liitsõna esiosa järelosaga ainsuse nimetavas, omastavas ja osastavas käändes ning jääb ülejäänud käänetes omastavasse. (Viht, Habicht 2019: 178–179; Eesti keele käsiraamat 2020: 300–301)

Ehkki liitarvsõnu on tavaks käsitada kui omaette malli järgi käänduvaid, on nad käänamise poolest siiski üsna mitmekesine rühm. Liitjärgarvsõnad käänduvad liitsõnade tavamalli järgi, kus esiosa jääb muutumatuks ja käändub ainult järelosa (nt *viiesajas* : *viiesajandale*). Liitpõhiarvsõnade ehk *teist-*, *teistkümmend-*, *kümmend-* ja *sada-lõpuga* sõnade käänamises on esindatud nii arvsõna, ühilduv kui ka tavamall.

Teist- ja *teistkümmend-lõpuga* liitarvsõnad, mille esiosaks on sõnad *üks* kuni *üheksa*, *mitu*, *mõni* ja *paar*, käänduvad arvsõna malli järgi. See tähendab, et esiosa ühildub kolmes esimeses käändes ja jääb ülejäänud käänetes omastava kujule, keskmine osa *-teist-* jääb kõigis käänetes muutumatuks (nt *kaheteist* ~ *kaheteistkümnne*, *kaht(e)teist* ~ *kaht(e)teistkümmend* ~ *kaht(e)teistkümmet*, *kaheteistkümnnele*).

Kümmend- ja *sada-lõpuga* liitarvsõnad käänduvad samuti arvsõna malli järgi, kuid rööpvõimalusena ka ühilduva malli järgi ehk esiosa võib kaasa käänduda ka muudes käänetes peale kolme esimese käände. *Sada-lõpuliste* arvsõnade hulgas on erandlik sõna *veerandsada*, mis käändub liitsõnade tavamalli kohaselt.

Poolteist, poolteistkümmend, poolteistsada

Käänamise poolest erandlik rühm on ka liitpõhiarvsõnad, mille esiosaks on murdarvsõna *pool*, s.o *poolteist, poolteistkümmend* ja *poolteistsada*. Etümoloogiliselt on need arvsõnad kokku pandud samal põhimõttel nagu muud *teist(kümmend)*-sõnad: nagu *üksteist(kümmend)* on 'üks teiest kümnest', nii on *poolteist* 'pool teiest', *poolteistkümmend* 'pool teiest kümnest' ja *poolteistsada* 'pool teiest sajast'. Kuid erinevalt n-ö tavalistest *teist(kümmend)*-sõnadest võib *pool*-liitarvsõnade esiosa *pool-* jääda käänamisel ka muutumatuks ning *-teist-* liitsõna keskmise osana ka ühilduda (vrd *pool(e)teise(le)kümnele* ja *kaheteistkümnele*).

Emakeele Seltsi keeleteoimkond arutas põhiarvsõnade, sh liitpõhiarvsõnade käänamist põhjalikumalt 1990. aastate keskel. Arutelu tulemusena valmis otsus, millega anti juurde hulganisti rööpvorme. Otsuse üheks lähtekohaks oli tähelepanek, et liitpõhiarvsõnade esiosa ühildumine on tegelikult palju ulatuslikum, kui oli ette näinud senine, 1976. aasta ÕS-i norming.

Kümmend- ja *sada-lõpuga* sõnade puhul lisas keeleteoimkonna 1995. aasta otsus arvsõna malli kohasele käänamisele ühilduva malli kohase käänamise. Ühilduva malli kohane käänamine sarnaneb sõnaühendite käänamisega ning see sarnasus võidakse üle kanda ka vormistusse: ühilduva esiosaga arvsõnu on liitsõna kõrval võimalik kirjutada ka sõnaühendina (nt *mõnedkümmend* ~ *mõned kümmed*, *mitmeidkümneid* ~ *mitmeid kümneid* – kuid mitte *mõni kümmend*, *mitu kümmend*). (Erelt 2000: 43–46)

Sõnade *poolteist, poolteistkümmend* ja *poolteistsada* esiosa *pool-*, mis senise normingu järgi oli muutumatu, sai juurde rööpse käänamise arvsõna malli järgi, ning sõnade *poolteistkümmend* ja *poolteistsada* keskosa *-teist-*, mida senise normingu järgi tuli käänata arvsõna malli järgi, sai lisaks ühilduva malli kohase käänamise.

Nagu öeldud, andis toimkonna otsus juurde hulgaliselt rööpvorme, nt sõnade *poolteistkümmend* ja *poolteistsada* sisseütlevas oli nüüd kokku kuus rööpvormi, mida eristas üksteisest see, kuidas oli *pool-* ja *-teist-* kaasa

käänatud: *poolteisesajasse* (-teise- on II vältes) ja *poolteisesajasse* (-teise- on II vältes), *poolteisesesajasse* ja *poolteisesesajasse*, *poolteisesajasse* (-teise- on III vältes) ja *poolteisesajasse* (-teise- on III vältes). Rööpsuste arvu suurendas seegi, et liitarvsõnade osastavas mööndi 1995. aasta otsuses rööpvorme -*kümmet* (1976 -*kümmend*), nt *kaht(e)kümmend* ja *kaht(e)kümmet*, ja *sadat* (1976 *sada*), nt *seitsetsada* ja *seitsetsadat*.

Tegelikus keelekasutuses tuleb siiski esile veelgi variante, mida praegune norming ei kajasta. Sõnade **poolteistkümmend** ja **poolteistsada** neis käändevormides, kus **pool-** on omastavakujuline (**poole-**), võib **-teist-** jääda ka muutumatuks, nt *poolteistkümmel* aastal (senise reegli kohane on *poolteisekümmel* ~ *poolteisekümmel* ~ *poolteiselkümmel* ~ *poolteiselkümmel* aastal), üle *poolteistsaja* (senise reegli kohane on üle *poolteisesaja* ~ *poolteisesaja*). (Vt ka tabel 1.) Samamoodi võib sõnal **poolteist** olla ainsuse omastavas rööpvorm **poolteist**, nt *poolteist* minutiga (senise reegli kohane on *poolteise* ~ *poolteise* minutiga). (Vt ka tabel 2.)

Arvsõnade *poolteist*, *poolteistkümmend* ja *poolteistsada* seesuguses käänamises avaldub muude *teist(kümmend)*-sõnade eeskuju: *poolteist* aastaga (vrd *kaheteist* aastaga), *poolteistkümmele* inimesele, *poolteistsajast* leheküljest (vrd *kaheteistkümmele* inimesele, *viieteistkümmest* leheküljest). Mõnikord jäetakse *-teist-* käänamata ka siis, kui *pool-* on nimetavas (*poolteist* aastaga, *poolteistsajal*, *poolteistsajale*), kuid need on praegu siiski veel üksikjuhtumid.

Seega saab liitarvsõnade käänamises tuua esile järgmised malli-kombinatsioonid.

- 1) tavamall: esiosa jääb muutumatuks
– järgarvsõnad, *veerandsada*, *kolmveerand*
- 2) arvsõna mall: esiosa ühildub arvsõna malli kohaselt, keskosa *-teist-* jääb muutumatuks
– *üks-* kuni *üheksateist(kümmend)*, *mitu-*, *mõni-*,
paarteist(kümmend)
- 3) arvsõna või ühilduv mall: esiosa ühildub arvsõna malli kohaselt või kõigis käänetes
– *kaks-* kuni *üheksakümmend-*, *üks-* kuni *üheksasada*
- 4) tavamall või arvsõna mall: esiosa jääb muutumatuks või ühildub arvsõna malli kohaselt
– *poolteist*

- 5) tavamall, arvsõna või ühilduv mall: esiosa *pool-* jääb muutumatuks või ühildub arvsõna malli kohaselt, keskosa *-teist-* ühildub arvsõna malli kohaselt või kõigis käänetes.

Kui esiosa *pool-* on omastavas, võib keskosa *-teist-* jääda muutumatuks ehk käänduda analoogiliselt tavaliste *teist(kümmend)-sõnadega*, nt *pooleteistkümmel*, üle *pooleteistsaja* – vrd *viieteistkümmel*, üle *viieteistkümmne*
– *poolteistkümmend*, *poolteistsada*

Keeletoimkonna 1995. aasta otsus lähendas arvsõnade *poolteist*, *poolteistkümmend* ja *poolteistsada* käänamist muude arvsõnade omale, sinne ettepanek on sellele jätkuks.

Kirjandus

- Erelt, Mati; Tiiu Erelt; Kristiina Ross 2020. Eesti keele käsiraamat. Uuendatud väljaanne. Tallinn: Eesti Keele Instituut, EKSA.
- Erelt, Tiiu 2000. Põhiarvsõnade käänamine. – Kirjakeele teataja II. 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteimkonna soovitusel. Koost. ja toim. Tiiu Erelt ja Maire Raadik. Tallinn: Emakeele Selts.
- Rätsep, Huno 2003. Arvsõnade päritolust eesti keeles. – Oma Keel 2, 11–21.
- Viht, Annika; Külli Habicht 2019. Eesti keele sõnamuutmine. (= Eesti keele varamu IV.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Selgitanud
MAIRE RAADIK, ÜLLE VIKS

Lisa

Tabel 1. Sõnade *poolteist*, *poolteistkümmend* ja *poolteistsada* vormide sagedus eesti keele ühendkorpuses

nimetav	poolteist 61 715	poolteistkümmend 49	poolteistsada 528
omastav	poolteise 7565* poolteise 17 602* poolteist 3670	poolteisekümmne 8 poolteisekümmne 2 poolteistkümmne 94 poolteistkümmne 3	poolteisesaja 51 poolteisesaja 43 poolteistsaja 64 poolteistsaja 18
osastav	pooltteist 434	pooltteistkümmend 1 pooltteistkümmet 1 pooltteistkümmet 4	pooltteistsada 4 pooltteistsadat 2 pooltteistsadat 11 pooltteistsada 2
sisse- ütlev	poolteisesse 1 poolteisesse 3 poolteise 7565* poolteise 17 602*	poolteistkümmesse 2	poolteistsajasse 1
seesütlev	poolteises 11 poolteises 6	poolteisekümmes 1 poolteistkümmes 6	poolteistsajas 2
seest- ütlev	poolteisest 153 poolteisest 267	poolteisekümmest 3 poolteistkümmest 7 poolteistkümmest 3	poolteisesajast 2 poolteisesajast 3 poolteisesajast 2 poolteisesajast 2 poolteisesajast 5 poolteisesajast 3
alale- ütlev	poolteisele 98 poolteisele 147	poolteisekümmele 2 poolteistkümmele 13	poolteisesajale 1 poolteisesajale 3 poolteisesajale 1 poolteisesajale 1 poolteisesajale 4 poolteisesajale 3
alal- ütlev	poolteisel 103 poolteisel 130	poolteisekümmel 4 poolteisekümmel 1 poolteistkümmel 7 poolteistkümmel 3	poolteisesajal 3 poolteisesajal 1 poolteisesajal 4 poolteisesajal 3
alalt- ütlev	poolteiselt 21 poolteiselt 24	poolteistkümmelt 1 poolteistkümmelt 1	poolteisesajalt 1 poolteisesajalt 1
saav	poolteiseks 530 poolteiseks 1048	poolteisekümneks 2 poolteisekümneks 34 poolteisekümneks 1	–

rajav	poolteiseni 1 poolteiseni 15	poolteistkümmeni 1	poolteisesajani 4 poolteisesajani 2
olev	poolteiseni 1 poolteiseni 1	–	–
ilma- ütlev	–	–	–
kaasa- ütlev	poolteisega 27 poolteisega 120	poolteisekümnega 1 poolteistkümnega 6	poolteistsajaga 1

* Ainsuse omastava ja lühikese sisseütleva vormid kokku.

Tabel 2. Sõna *poolteist* omastava vormide sagedusi eesti keele ühendkorpuses

<i>poolteist</i> + nimisõna kaasütlevas		
senise reegli kohane käänamine		uus rööpkäänamine
<i>pool-</i> ja <i>-teist</i> omastavas	<i>pool-</i> muutumatu, <i>-teist</i> omastavas	<i>pool-</i> omastavas, <i>-teist-</i> muutumatu
poolteise aastaga 1003	poolteise aastaga 410	poolteist aastaga 166
poolteise tunniga 688	poolteise tunniga 270	poolteist tunniga 153
poolteise kuuga 440	poolteise kuuga 193	poolteist kuuga 104
poolteise minutiga 323	poolteise minutiga 155	poolteist minutiga 57
poolteise nädalaga 175	poolteise nädalaga 49	poolteist nädalaga 33
poolteise päevaga 159	poolteise päevaga 50	poolteist päevaga 35
<i>poolteist</i> + nimisõna saavas		
<i>pool-</i> omastavas, <i>-teist</i> saavas	<i>pool-</i> muutumatu, <i>-teist</i> saavas	<i>pool-</i> omastavas, <i>-teist-</i> muutumatu
poolteiseks aastaks 370	poolteiseks aastaks 243	poolteist aastaks 10
poolteiseks tunniks 296	poolteiseks tunniks 103	poolteist tunniks 6
poolteiseks kuuks 162	poolteiseks kuuks 83	poolteist kuuks 6

Märkus. Sõnal *poolteist* võib ainsuse omastavas olla rööpvorm *poolteist*, nt *poolteist* minutiga (senise reegli kohane on *poolteise* ~ *poolteise* minutiga). Kuivõrd vormi *pool(e)teise* puhul pole kontekstita võimalik otsustada, kas tegemist on omastava käändega või lühikese sisseütlevaga, on korpusest otsitud mõningaid sõnaühendeid, kus arvsõna *poolteist* jääb omastavasse käändesse.

Sõnade *video*, *stereo* ja *rodeo* käänamisest

Keeletoimkonna 08.10.2025 koosolekul tutvustas Tiina Paet EKI-s ette valmistatud dokumenti „Aruteluks Emakeele Seltsi keeleteimkonnale sõna *video* käänamise kohta“.

Selles juhitakse tähelepanu asjaolule, et sõnal *video* on normingukohase käänamise kõrval tüüpsõna *ohutu* järgi (ainsuses *video* : *video* : *videot* ja mitmuses *videod* : *videote* : *videoid*) mitmusevormides väga levinud ka käänamisviis *videod* : *videode* : *videosid* tüüpsõna *pere* järgi.

Võõrsõnade morfoloogia fikseeritakse norminguna õigekeelsusallikais, ent keelemuutustega lisandub kasutusse uusi rööpseid käänamisviise. Seetõttu on otstarbekas senised normingud ajakohasuse seisukohalt üle vaadata, tuginedes kasutusandmetele.

Sõna *video* käänamine lahkneb tegelikus kasutuses sageli normingukohasest. Keelenõuandes on *video* olnud üks küsitumaid käändsõnu: aastatel 1999–2024 on küsitud selle sõna käänamist ligi 100 korral. 2024/25. õppeaastal tegid Tartu Ülikooli bakalaureuseastme üliõpilased Hanna Mändmaa ja Grete Vind miniuurimuse „Morfoloogiline analüüs: mitmuse osastav sõnast *video*“. Üliõpilased jõudsid oma töös järeldusele, et senist normingut tuleks laiendada.

Peamiselt valmistabki keekekasutajale raskusi mitmuse osastava käände vorm. Korpusstatistiline uuring (eesti keele ühendkorpuse 2023 järgi) näitab, et normingukohane *videoid* ja norminguvastane *videosid* on kasutusel peaaegu võrdselt: *videoid* leidub 24 556 korda ja *videosid* 22 262 korda. Toimetatud ja ametlikes tekstides esineb normingukohast vormi rohkem, blogides ja foorumites on aga rohkem norminguvastast vormi. Vähem, kuid siiski märkimisväärselt levinud on ka vormi *videosi* (3830) kasutus. Mitmuse omastavas on normingukohane *videote* ja selle alusel moodustatavad käändevormid ühendkorpuse järgi kasutusel 17 475 korda ja norminguvastane *videode* 6052 korda. Siin on norminguvastaseid vorme normingupärastest 2,8 korda vähem, kuid samuti silmatorkaval hulgal.

Sõna *video* mitmusevormide 16. käändtüüpi (tüüpsõna *pere*) nihkumise põhjus võib olla muutunud hääldus: tegelik hääldus kaldub pigem [vidjo] poole (vt ka EKI teatmik „Eesti keele häälikute ja kirjpildi suhe“ <https://eki.ee/teatmik/eesti-keele-haalikute-ja-kirjpildi-suhe/>), või ei tajuta silbi-*piiri* (*e* ja *o* vahel) ning *eo* hääldatakse diftongina.

Ehkki sõnade *rodeo* ja *stereo* kohta on vähe kasutusandmeid, laieneb see käänamismuutus ka nendele sõnadele. 2023. a ühendkorpuses on

nendest sõnadest mitmuse osastavas ülekaalus norminguvastased vormid *stereosid* (10 juhtu) ja *rodeosid* (8 juhtu), normingukohaseid vorme *stereoid* on 7 juhtu ja *rodeoid* 2 juhtu. Mitmuse omastavas on kasutusjuhte peaaegu võrdselt, kuigi ka siin on väikeses ülekaalus norminguvastased vormid: normingukohane *stereote* (19), norminguvastane *stereode* (20) ning normingukohane *rodeote* (3), norminguvastane *rodeode* (5).

Ettepanek: Lisada tegeliku kasutuse põhjal normingukohaste vormide hulka ka *videode* (mitmuse omastavas ja selle põhjal moodustatavates vormides) ja *videosid* (mitmuse osastavas). Normingukohaseks võiks lugeda ka samade lõpphäälikutega võõrsõnade *rodeo* ja *stereo* võimalikud rööpsed käändevormid mitmuse omastavas ja osastavas.

Keeletoimkond nõustus dokumendis sõnastatud põhimõtetega. Otsustati fikseerida rööpparadigmad ka EKI ühendsõnastikus ja ÕS-is 2025.

2025. AASTAL EMAKEELE SELTSI ÜRITUSTEL PEETUD ETTEKANDED

1. **Kaarin Aamer** – Eesti keele kui teise keele õpet toetava graafilise romaani ja õppetegevuste kogu loomine põhikoolile. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 3. oktoobril Tallinna Ülikoolis.
- **Triin Aasa**, vt Kristiina Praakli
2. **Marit Alas** – Ülevaade Emakeele Seltsi tegevustest 2024. aastal. Emakeele Seltsi aastakoosolekul 28. märtsil Tartu Ülikoolis.
3. **Nikolai Bajuškin** – Aristest. Mälestused ersa keeles. Konverentsil „Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi“ 25. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
4. **Vasil Baltadzhiev** – The culture of play: tabletop wargaming as a tool for social integration. Konverentsil „Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi“ 25. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
5. **Reno Bork, Andres Ingeroinen, Germo Mikker** – Tiit Hennoste keekekasutuse analüüs tema artiklite põhjal. Väike-Maarja Gümnaasiumi 10. klassi õpilaste ühisuurimus, juhendaja Anna Vaimel. Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäeval 16. mail Väike-Maarjas.
6. **Jaan Bärenson** – Piibel ja nõukogude aeg. XI Ahrensi konverentsil „Enne ja pärast Ahrensit“ 10. augustil Kuusalu rahvamajas.
7. **Liis Ermus** – Emakeele Seltsi revisjonikomisjoni aruanne 2024. aasta kohta. Emakeele Seltsi aastakoosolekul 28. märtsil Tartu Ülikoolis.
8. **Enn Ernits** – Kas kollane on roheline ehk probleemsetest värvinimetustest soome-ugri keeltes. Kõnekoosolekul „Sõnade radadel“ 30. mail Eesti Keele Instituudis.
9. **Anastasya Fiadotava** – The identity and languages of small Finno-Ugric peoples in internet memes. Konverentsil „Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi“ 25. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
10. **Dmitrii Filkin** – Narva ingerisoomlaste keelehoiakutest. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 3. oktoobril Tallinna Ülikoolis.
11. **Ave Goršić** – Of culture, vitality and (grand) strategies. Konverentsil „Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi“ 25. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.

12. **Küllü Habicht** – Julius Mägiste vana kirjakeele uurijana. LVIII J. V. Veski päeval „Rahva keel ja raamatu keel: eesti kirjakeele lugu“ 27. juunil Tartu Ülikoolis.
 - **Küllü Habicht**, vt Helle Metslang
13. **Tiit Hennoste** – Pikk on tee argidialoogist kirjakeelse monoloogini. Vana kirjakeele päeval 14. novembril Tartu Ülikoolis.
14. **Tiit Hennoste** – Või või või? Või-lugu. Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäeval 16. mail Väike-Maarjas.
15. **Gunnar Hunt** – KIIRKURSUS: Kuidas teha kindlaks, et oled valinud oma ärile turunduslikult hea nime? Ettevõtetnimevõistluse „Ehe Eesti – Eesti ettevõttele eesti nimi 2025“ tänuüritusel 29. oktoobril Eesti Keele Instituudis.
 - **Andres Ingeroinen**, vt Reno Bork
16. **Tiiu Jaago** – Taluperest väljakasvamised. Pille Kippari 90 aasta juubelile pühendatud pidulik seminaril 24. oktoobril Eesti Keele Instituudis.
17. **Tiiu Jaago** – Ülelugemised. Kõnekoosolekul „Vastavuste võrgustikud ja põline parallelism“ 19. novembril Tartu Ülikoolis.
18. **Monika Jõemaa** – Kõpu ja Oskar Loorits. Konverentsil „Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi“ 25. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
19. **Risto Järv** – „I’ve become a blue-winged bird...“: tracing violent deaths in folktales. Konverentsil „Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi“ 25. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
20. **Risto Järv** – Rahvaluule lühivormidest novellmuinasjutus. Pille Kippari 90 aasta juubelile pühendatud pidulik seminaril 24. oktoobril Eesti Keele Instituudis.
21. **Tiina Kala** – Eesti keel keskaegses pragmaatilises kirjakultuuris. XI Ahrensi konverentsil „Enne ja pärast Ahrensit“ 10. augustil Kuusalu rahvamajas.
22. **Katrin Kalamees-Ruubel** – Eestikeelse kirjasõna õpetamine. XI Ahrensi konverentsil „Enne ja pärast Ahrensit“ 10. augustil Kuusalu rahvamajas.
23. **Eda Kalmre** – Puma hunting in Estonia: wild animals in media and folklore. Konverentsil „Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi“ 25. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
24. **Tiina Kattel** – Siin- ja sealpool Lätimaad. Eesti keele päeval 7. märtsil Eesti Suursaatkonnas Vilniuses.
25. **Katre Kikas** – Millest kõnelevad perekonna fotoalbumid? Pille Kippari 90 aasta juubelile pühendatud pidulik seminaril 24. oktoobril Eesti Keele Instituudis.

26. **Jüri Kivimäe** – Katekismuseajastu algus. Sissejuhatus Eesti raamatu-aastasse. XI Ahrensi konverentsil „Enne ja pärast Ahrensit“ 10. augustil Kuusalu rahvamajas.
27. **Birute Klaas-Lang** – Mitmekeelseks kasvamine. Eesti keele päeval 7. märtsil Eesti Suursaatkonnas Vilniuses.
28. **Piret Kriivan** – Uudised eile, täna, homme. Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäeval 16. mail Väike-Maarjas.
29. **Piret Kriivan** – Raadiosaatest raamatulooks. XI Ahrensi konverentsil „Enne ja pärast Ahrensit“ 10. augustil Kuusalu rahvamajas.
30. **Ott Kurs** – Lauri Kettusest, hüüdnimedest ja muust endises Ranna vallas. Raamatu „Lauri Kettunen ja Kodavere“ esitlusel 17. septembril Tartu Ülikoolis.
31. **Nikolay Kuznetsov** – ‘good’, ‘fish’ and ‘corpse’: the Old Komi alphabet and its letters. Konverentsil „Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi“ 25. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
32. **Tommy Kuusela** – Supernatural beings in Swedish folklore. Konverentsil „Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi“ 25. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
33. **Mare Kõiva** – Aetiologies and thinking animals. Konverentsil „Mida Loorits ja Ariste alustasid, seda meie uurime edasi“ 25. novembril Eesti Kirjandusmuuseumis.
34. **Mare Kõiva** – Röövel Madeist ja barettide ajast? Pille Kippari 90 aasta juubelile pühendatud pidulikul seminaril 24. oktoobril Eesti Keele Instituudis.
35. **Marju Kõivupuu** – Aja jäljed (pärimus)maastikul. Pille Kippari 90 aasta juubelile pühendatud pidulikul seminaril 24. oktoobril Eesti Keele Instituudis.
36. **Kätlin Kõverik** – Eesti keel ja Eestis õppimine. Eesti keele päeval 7. märtsil Eesti Suursaatkonnas Vilniuses.
37. **Helena Lemendik, Helen Hint** – Kuidas lugeda akadeemilist teksti? Koolinoorte keelelaagris „Tekstist sünnib tähendus“ 20.–21. septembril Luua Metsanduskoolis.
38. **Katrin Leppik** – Eesti keele vokaalid erineva emakeelega õppijate hääl-duses. Oma Keele seminaril 8. mail Tartu Ülikoolis.
39. **Maria Silvia Martinson** – Ärinimi, kaubamärk ja domeen – kuidas need mu äri kaitsevad? Ettevõtenimevõistluse „Ehe Eesti – Eesti ettevõttele eesti nimi 2025“ tänuüritusel 29. oktoobril Eesti Keele Instituudis.
40. **Helena Metslang** – Emakeelepäeva kohtumine õpilastega. Kooli-keelepäev 12. märtsil Tallinna Laagna Lasteaed-Põhikoolis.

41. **Helle Metslang** – Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhinna 2025. aasta laureaadi Tiit Hennoste tutvustus. Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäeval 16. mail Väike-Maarjas.
42. **Helle Metslang** – Lauri Kettunen 140. Raamatu „Lauri Kettunen ja Kodavere“ esitlusel 17. septembril Tartu Ülikoolis.
43. **Helle Metslang** – Suhtumiste väljendamisest eesti keele registrites. Emakeele Seltsi aastakoosolekul 28. märtsil Tartu Ülikoolis.
44. **Helle Metslang, Külli Habicht** – Olla saksapärane või eestipärane? Eestlaste kirjakeele jooni 19. sajandil. LVIII J. V. Veski päeval „Rahva keel ja raamatu keel: eesti kirjakeele lugu“ 27. juunil Tartu Ülikoolis.
45. **Iris Metsmägi** – Julius Mägiste pärandist etümoloogi ja leksikograafina. Kõnekoosolekul „Sõnade radadel“ 30. mail Eesti Keele Instituudis.
 - **Meelis Mihkla**, vt Liisi Piits
 - **Germo Mikker**, vt Reno Bork
46. **Kadri Muischnek** – Ka sõltuvussüntaksit läheb vahel vaja. Kõnekoosolekul „Vastavuste võrgustikud ja põline parallelism“ 19. novembril Tartu Ülikoolis.
47. **Merit Niinemägi, Helen Wilbur** – Mis teeb inarisaami keele keeleuurija jaoks põnevaks? Oma Keele seminaril 8. mail Tartu Ülikoolis.
48. **Mari Niitra** – Kettuse vaim Kodavere kohal. Raamatu „Lauri Kettunen ja Kodavere“ esitlusel 17. septembril Tartu Ülikoolis.
49. **Karl Pajusalu** – Kas eesti kirjakeele ajalugu lõpeb 20. sajandi algusega? LVIII J. V. Veski päeval „Rahva keel ja raamatu keel: eesti kirjakeele lugu“ 27. juunil Tartu Ülikoolis.
50. **Karl Pajusalu** – Kodavere keelest. Raamatu „Lauri Kettunen ja Kodavere“ esitlusel 17. septembril Tartu Ülikoolis.
51. **Liisi Piits, Meelis Mihkla** – Kõnesünteesist: kas masin saab rääkida nagu inimene? Oma Keele seminaril 8. mail Tartu Ülikoolis.
52. **Kristiina Praakli** – *õps*, *emps* ja *enivei*: slängi käsitlemine II ja III kooliastme eesti keele õpikutes ja tööraamatutes. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 3. oktoobril Tallinna Ülikoolis.
53. **Kristiina Praakli, Triin Aasa** – Kolm noortekeele tundi 7., 8. ja 9. klasse õpilastele. Koolikeelepäevadel 25. novembril Narva Põhikoolis ja Narva Vanalinna Põhikoolis.
54. **Aivar Põldvee** – Kohtumised. Eesti ja läti aabitsaloost. Vana kirjakeele päeval 14. novembril Tartu Ülikoolis.
55. **Kaisa Põltsam** – Ülevaade Oma Keeles 25 aasta jooksul ilmunud tekstidest. Ettekanne tekstipäeval 6. novembril Tallinna Ülikoolis.

56. **Peeter Päll** – Võõrpärisnimed vana kirjakeele tekstides. Vana kirjakeele päeval 14. novembril Tartu Ülikoolis.
57. **Raimo Raag** – Elusaatus Põhjasõja varjus: Reinerus Reineruse poeg Broocman. XI Ahrensi konverentsil „Enne ja pärast Ahrensit“ 10. augustil Kuusalu rahvamajas.
58. **Raimo Raag** – Mõtteid üht Reiner Brockmanni 1636. aastal kirjutatud luuletust lugedes. Vana kirjakeele päeval 14. novembril Tartu Ülikoolis.
59. **Mihkel Rünkla** – Labiilsus liivi keeles. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 3. oktoobril Tallinna Ülikoolis.
60. **Liisa Salomon** – Emotsioonisõnavara kasutamine eesti õppekeelega kooli 8. klassi eesti ja vene emakeelega õpilaste tekstides. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 3. oktoobril Tallinna Ülikoolis.
61. **Mari Sukko** – Rakvere Riigigümnaasiumi G1 õpilaste õigekirjaoskus ja sellega seostuvad väärtused. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 3. oktoobril Tallinna Ülikoolis.
62. **Kirke Sööt** – Tehisaru kasutamine eestikeelsete tekstide keeleteoimeta-misel. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 3. oktoobril Tallinna Ülikoolis.
63. **Nele Karolin Teiva** – Uskuda autorit või mitte? Töötuba (eba)kind-lusest tekstides. Koolinoorte keelesaagris „Tekstist sünnib tähendus“ 20.–21. septembril Luua Metsanduskoolis.
64. **Ilona Tragel** – Väikesed tekstid ja suured teod. Koolinoorte keelesaagris „Tekstist sünnib tähendus“ 20.–21. septembril Luua Metsanduskoolis.
65. **Ilona Tragel jt** – Keel kui märgisüsteem. Koolinoorte keelesaagris „Tekstist sünnib tähendus“ 20.–21. septembril Luua Metsanduskoolis.
66. **Ilona Tragel jt** – Kuidas tekstist teadusliku lähenemisega tähendusi kätte saada? Koolinoorte keelesaagris „Tekstist sünnib tähendus“ 20.–21. sep-tembril Luua Metsanduskoolis.
67. **Lembit Vaba** – Vorlontsikutest ja kabajantsikutest, rohkem siiski muust. Kõnekoosolekul „Sõnade radadel“ 30. mail Eesti Keele Instituudis.
68. **Jüri Valge** – Kettunen ületas ekvaatori. LVIII J. V. Veski päeval „Rahva keel ja raamatu keel: eesti kirjakeele lugu“ 27. juunil Tartu Ülikoolis.
69. **Jüri Valge** – Laurist, Annast ja Kodavere keelest. Koolikeelepäeval 14. märtsil Juhan Liivi nimelises Alatskivi Koolis.
70. **Jüri Valge** – Laurist, Annast ja Kodavere keelest. Oma Keele seminaril 8. mail Tartu Ülikoolis.
71. **Jüri Valge** – Pliiatsi ja püstoliga keelt uurimas. 1. oktoobril Juhan Liivi muuseumi keelepäeval.

72. **Jüri Valge** – Teaduse rännumees ajas ja ruumis. Raamatu „Lauri Kettunen ja Kodavere“ esitlusel 17. septembril Tartu Ülikoolis.
73. **Jüri Valge** – Ülevaade Lauri Kettuse mälestusmärgi rajamisest. Emakeele Seltsi aastakoosolekul 28. märtsil Tartu Ülikoolis.
74. **Mart Velsker** – Jäljed keele ja kirjanduse piirialadel. Ferdinand Johann Wiedemanni keelepäeval 16. mail Väike-Maarjas.
75. **Annika Viht** – Eestlased ja sakslased suhtlemas Anton Thor Helle „Lühikese sissejuhatuse“ (1732) dialoogides. LVIII J. V. Veski päeval „Rahva keel ja raamatu keel: eesti kirjakeele lugu“ 27. juunil Tartu Ülikoolis.
76. **Jüri Viikberg** – Kirjakeele tõusulaine 19. sajandi teisel poolel. LVIII J. V. Veski päeval „Rahva keel ja raamatu keel: eesti kirjakeele lugu“ 27. juunil Tartu Ülikoolis.
77. **Jüri Viikberg** – Toimetaja meenutab. Raamatu „Lauri Kettunen ja Kodavere“ esitlusel 17. septembril Tartu Ülikoolis.
78. **Laura Vilumets** – Ukraina sõjapõgenike diskursuse keeleline konstrueerimine Uute Uudiste vahendatud artiklites. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 3. oktoobril Tallinna Ülikoolis.
79. **Mari Väina** – Süntaks ja sisu: parallelism kui poetilise mõtlemise abinõu. Kõnekoosolekul „Vastavuste võrgustikud ja põline parallelism“ 19. novembril Tartu Ülikoolis.
- **Helen Wilbur**, vt Merit Niinemägi
80. **Jaan Õispuu** – Kolleeg ja seltsikaaslane Pille. Pille Kippari 90 aasta juubelile pühendatud pidulikul seminaril 24. oktoobril Eesti Keele Instituudis.

MARIT ALAS

2025. AASTAL EMAKEELE SELTSILE SAADETUD VÕI KINGITUD KIRJANDUS

Ajakirjad, kogumikud ja aastaraamatud

Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti. Helsinki: Kirjallisuuden-
tutkijain Seura. 2024, 4; 2025, 1, 2, 3

Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. 2025 1, 3, 4

Muid väljaandeid

Eesti vanema piiblitõlke sõnastik: 1600–1739. Tallinn: EKSA, 2025. 926 lk.

Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen
Seura.

279. Csepregi, Márta. K. F. Karjalainen's Eastern Khanty text collection
(1899–1901). 2024. 484 lk.

Tietolipas. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

292. Kieli maisemassa, maisema kielessä: tutkimuksia Turusta. Toim.
Hanna Lantto, Paula Sjöblom, Jaana Vaahtera, Minna Hjort. 2025.
422 lk.

294. Holmlund, Carl-Johan. Tito Colliander ja Hitlerin Saksa: Poliittisen
pyhiinvaeltajan profiili. 2025. 327 lk.

295. Sekularismit: uskonnon ja maallisen rajankäyntejä. Toim. Timo
Kallinen, Teuvo Laitila. 2025. 365 lk.

296. Aineeton kulttuuriperintö: käsite, käytäntö, politiikka. Toim. Heidi
Henriikka Mäkelä, Outi Valo. 2025. 411 lk.

297. Nummila, Kirsi-Maria. Kirjoitetun suomen historia: Kieli ja kirjal-
listuminen keskiajalta 1800-luvun taitteeseen. 2025. 551 lk.

299. Unohtuneet kirjoitukset: katoaminen kirjallisuushistoriassa. Toim.
Sari Kivistö, Katariina Kärkelä, Erika Pihl, Isa Välimäki. 2025. 468 lk.

300. Siukonen, Jyrki. Pate Teikan toinen elämä: Tutkielmia puiden
takaa. 2025. 184 lk.

301. Mantila, Harri. Suomen nykymurteet. 2025. 184 lk.

302. Puolakka, Kalle. Miksi lukea kirjallisuutta?: Filosofinen tutkielma.
2025. 237 lk.

Koostanud ANNIKA OHERDE

2025. AASTAL MANALA TEELE LÄINUD EMAKEELE SELTSI LIIKMED

Tiiu Ojanurme (01.08.1938–10.05.2025)

Kristin Kuutma (11.07.1959–16.05.2025)

Leidi Veskis (19.07.1939–01.06.2025)

Martin Ollisaar (18.07.1934– 04.10.2025)

Helgi Vihma (05.06.1931–12.10.2025)

EMAKEELE SELTSI JUUBILARID 2025. AASTAL

Jaanuar	15.01.1965	Kadri Muischnek	60
	27.01.1955	Kai Adamson	70
	30.01.1940	Sirje Õim	85
Veebruar	09.02.1970	Helin Puksand	55
	27.02.1950	Heli Laanekask	75
Märts	02.03.1970	Irene Käosaar	55
	07.03.1965	Rein Oidekivi	60
	16.03.1955	Jaan Õispuu	70
Aprill	17.03.1970	Szilárd Tóth	55
	09.04.1950	Urve Salus	75
	17.04.1955	Ülle Tomson	70
	21.04.1965	Pekka Erelt	60
Mai	25.04.1975	Merilin Miljan	50
	01.05.1975	Tiia Neuvonen	50
	04.05.1975	Karin Liivaleht	50
	05.05.1945	Enn Ernits	80
	06.05.1950	Pille Eslon	75
	15.05.1950	Joel Sang	75
	23.05.1955	Sirje Nilbe	70
	27.05.1945	Lembit Vaba	80
Juuni	30.05.1975	Marja Vaba	50
	03.06.1955	Kristiina Ross	70
	10.06.1960	Riina Kasser	65
Juuli	28.06.1970	Mari Koik	55
	06.07.1955	Meelis Mihkla	70
	07.07.1955	Klaus Laalo	70
	18.07.1955	Andra Veidemann	70

	24.07.1960	Kaja Tael	65
	27.07.1955	Anne Uusen	70
	29.07.1950	Helle Metslang	75
	31.07.1955	Eberhard Winkler	70
August	01.08.1940	Reet Kroll	85
	03.08.1970	Halliki Põlda	55
	21.08.1950	Marja Kallasmaa	75
	23.08.1965	Tiina Leemets	60
	27.08.1960	Mall Pesti	65
September	07.09.1960	Vahur Laiapea	65
	14.09.1950	Helje Laas	75
	24.09.1960	Elle Vaimann	65
Oktoober	04.10.1950	Peep Nemvalts	75
	19.10.1950	Sirje Ainsaar	75
	24.10.1935	Pille Kippar	90
November	03.11.1935	Ingrid Rüütel	90
	11.11.1935	Valve-Liivi Kingisepp	90
	14.11.1960	Marju Kõivupuu	65
	15.11.1955	Õie Sarv	70
	20.11.1945	Aldo Kals	80
	21.11.1965	Tõnu Tender	60
	22.11.1930	Vaike Potseps	95
	23.11.1960	Toomas Väljataga	65
	28.11.1950	Peeter Torop	75
Detsember	06.12.1975	Helen Roots	50
	13.12.1970	Pire Teras	55
	24.12.1945	Vilja Oja	80
	24.12.1950	Piret Norvik	75
	26.12.1970	Mari Kendla	55
	31.12.1970	Kadri Koreinik	55

LEMBIT VABA ETÜMOLOOGINA

27. mail 2025 sai 80-aastaseks väljapaistev keeleteadlane, Emakeele Seltsi auliige, Läti Teaduste Akadeemia välisliige, filosoofiadoktor Lembit Vaba. Juubilari teadus- ja elutöö on olnud pühendatud läänemeresoomebalti keele- ja kultuurisuhete uurimisele ja vahendamisele. Eelkõige on Lembit Vaba etümoloo, kelle kesksed uurimisvaldkonnad on balti laenu läänemeresoome keeltes ja läti laenu Eesti murretes. Mitmekülgse eruditsiooniga keeleajaloolasena ulatub tema haare eesti ja teiste läänemeresoome keelte sõnade päritolu selgitamisel aga märksa laiemalegi. Käesolev tähtpäevakirjutis soovibki anda lühikese ülevaate Lembit Vaba panusest etümoloo.

Lembit Vaba teadlasette algas Eesti murretes esinevate läti laensõnade käsitlemisega. Kandidaativäitekiri „Läti laensõnad eesti keeles“ ilmus trükis 1977. Väitekirjas on vaatluse all kokku ligi 1130 läti laenu,

suur osa nendest etümoloogiatest on esitatud esmakordselt. Uurimuse detailsusest annab aimu see, et valdav osa käsitletud laensõnadest on registreeritud vaid üksikutes murrakutes, omaette peatükk on pühendatud ainult Lutsi ja Leivu keelesaarte murrakutes esinevatele läti laenudele. Lisaks arhiiviallikates registreeritud sõnavarale on kaasa haaratud autori enda keeleekspeditsioonidel kogutud aines. Kuulu järgi käis Lembit kogu eesti-läti keelepiiri jalgsi läbi!

Järgnevatel aastatel esitas Lembit Vaba veel uusi läti etümoloogiaid mitmes artiklis, nimetatagu siin näiteks „Haruldusi läti keelest“ (1986a), „Siis kui mindi raatsi peale. Eesti-läti suhete kajastusi Hargla palgiparvetajate keeles“ (1986b), „Kas eesti keeles on läti maastikusõnu?“ (1997b), ning 6-osalist artiklisarja „Läti laensõnu eesti murdekeeles“ (1988–2001). 1997. aastal ilmus väitekirja põhjalikult täiendatud versioon „Uurimusi läti-eesti keelesuhetest“ (1997d), mille põhjal kaitses Lembit Tampere ülikoolis filosoofiadoktori kraadi. Ka 2010. ja 2020. aastatel on ta jätkuvalt uusi läti etümoloogiaid avaldanud.

Eesti murretes laiemalt levinud leksikast on Lembit Vaba esitanud (võimaliku) läti etümoloogia nt sõnadele *konu* 'põrnika tõuk' (1977: 46), *kooba(r)t*, *koopel*, *kaapel* 'trepitaoline ülekäigukoht puu- või kiviaial' (1977: 39), *pretsnik* 'ülesostja' (1977: 81), *punts* 'väike õlleankur' (1977: 83), *rääts* 'vitstest punutud korv vm' (1977: 90, alternatiivne laenualus varem pakutu asemele), *rask* 'säaremähis' (1997: 179–180), *siks* '(väike) varss' (1997: 200), *tonk* 'lühike teivas, kaigas jms' (1997: 220), *posle* 'kõlud, kõlkad' (2015e: 23–24), *pess* 'puukäsn, tael' (2017: 270–272) *kuppama*, *kupatama* (2019b), *luga* (2020a: 257–259, alternatiivselt vanem, balti laen), *sipsik* (2021b), *laukama* 'idanema' (2022a: 158–159) ja *ruttuma* 'pehastuma, kõdunema' (2022a: 159–160).

Läti-eesti keelesuhete juurest on Lembit Vaba liikunud ajas kaugemale balti-läänemeresoome keelte suhete juurde, kujunedes rahvusvahelise mainega viljakaks läänemeresoome keelte balti laenude uurijaks. Santeri Junttila andmetel on Lembit Vaba avaldanud rohkem balti laene käsitlevaid artikleid kui ükski teine teadlane (Junttila 2015: 31). Publikatsioonide seas on mõned balti-läänemeresoome keelekontaktide taustu ja uurimisküsimusi (kontaktide kronoloogia ja iseloom, erivanuselised laenukihistused ja separaatsed baltismid, laenudega seotud mõisterühmad jms) ülevaatlikult käsitlevad kirjutised, nt „Die baltischen Sonderentlehnungen in den ostseefinnischen Sprachen“ (1990b) ja „Balti laenude uurimine avab meie kauget

minevikku“ (2011a). Samuti leidub ühte kitsamat teemat analüüsivaid kirjutisi, mis näiteks koondavad samasse mõisterühma kuuluvaid laene, nagu „Balti laenud läänemeresoome maastikusõnavaras“ (1989), „Gibt es ein Baltisches Fragment im estnischen Wortschatz der Waldimkerei?“ (1990a), lahkavad substituutsiooniküsimusi, nt „Ergänzungen zur Substitution des baltischen wortanlautenden *st“ (1997a), „Ostseefinnisches *meri* 'Meer' – doch ein baltisches Lehnwort“ (1997c), „Language contacts between Baltic and Finnic languages – an exhausted issue in linguistic research?“ (2011b), „Über monophthongische Substitute baltischer resp. lettischer Diphthonge in südestnischen Lehnwörtern“ (2015e), või muid probleeme, nt „Zu den baltischen *m*-Deverbale in den ostseefinnischen Sprachen“ (1994), „Die Rolle des Altpreussischen Sprachmaterials in etymologischen Untersuchungen ostseefinnischer Baltismen“ (1998). Suure osa balti laenude teemalistest artiklistest moodustavad üksiku või paari etümoloogia käsitlused.

Lembit Vaba on eriliselt huvitunud läänemeresoome keelte lõunarühmas, eeskätt Eesti murretes esinevatest separaatsetest baltismidest, mis on varasema, peamiselt soome keelele keskendunud balti laenude uurimise fookusest kõrvale jäänud. Vähemalt kahes läänemeresoome lõunarühma keeles esindatud tüvevarast on Lembit Vaba balti etümoloogia esitanud nt sõnadele *põrm* (1994: 243), *vang*, g. *vangu* mrd 'jõekäär, niidukäär' (1998: 180–181), *kõngema* (2004b: 417–419), *peru* (2019a: 259–260), *vistar*, *vistrik* (2019a: 265–267), *vänge* (2019a: 267–269), *kasima*, *kasin* (2019c) ja *tõrkuma* (2020a: 264–266). Ainult Eesti murretes laiemalt tuntud leksikast on ta (võimalike) balti laenudena etümologiseerinud nt sõnad *mülgas* (1989: 211–213), *palu* mrd 'soo(maa), madal tüma maa jne' (1989: 214), *rahu* 'liivane või kivine meremadalik; väike saar' (1989: 215–216), *käblik* (1992), *välmäs*, *välme* mrd 'kimbukesse eraldatud osa lõngu, üks osa lõngavihti' (1994: 245), *kähr* mrd 'mäger' (1995: 82), *kihne*, *kihkjas*, *kihvakas* mrd 'hapu(kas)' (1995), *keris* (1996c), *sugar* (1997a: 177–178), *tuber* (1997a: 179), *kärvama* (2004b: 419–421), *rend* mrd 'söögilaud' (2009c), *üsked* mrd 'tuulamata vili' (2009d, alternatiivselt ka vanavene laenuvõimalus), *vagel* (2012), *koost* mrd '(puu)lusikas' (2015a: 219–221), *õis-* sõnas *õisvesi* mrd 'haava- või villieritis' (2015d), *kori*, g. *korja* mrd 'koldeauk' (2018a: 240–242), *melekas* (2018a: 242–244), *liisuma* (2020b), *velbas* (2019a: 263), *videvik*, *vidu*, *videv* (2019a: 263–265), *raidama* mrd 'rikkuma, raiskama' (2021a: 330–332), *mült* mrd '(jahu)tolm, pihu, puru'

(2023a: 194–195). Kui siia lisada ka käsitletud haruldased murdesõnad ja arhaismid, pikeneks loetelu märgatavalt.

Läänemeresoome keeltes laiemalt, nii lõuna- kui ka põhjarühmas esindatud tüvevarast on Lembit Vaba esitanud balti etümoloogia nt sõnadele *allikas* (1989: 206–209), *tarm* (1994: 243–244), *tolm* (1994: 244–245), *võhmas* (1994: 245), *ihne*, *ihnus* (1996a), *rühm* (1996b), *ramb* (1997e), *lang* (2003a), *kurtuma* 'tugevasti kõhnuma, otsa lõppema' (2005), *tiib* (2011b: 48, 2020a: 262–263), *varn* (2014, ka vanem baltoslaavi laenuvõimalus), ee *kaugas*, sm *kaukalo* 'küna' jt (2015a: 222–226), *adru* (2016a), *lõõts* (2016b), *rahe-*: *rahejalg*, *kooljarahe* mrd 'surnuraam, puusärgi alus' (2018a: 244–247), *rikkuma* (2018a: 247–251), *mokk* (2018b), *vaibuma* (2019a: 260–263), *karsima* mrd 'oksi laasima' (2020a: 255–256), *tera(s)* mrd 'nahariba õmbluste tugevdamiseks' (2020a: 259–262), *laimama* (2020c), *pendima* mrd 'pehkima, pehastama' (2021a: 328–330), *ruttama* (2021a: 332–335), *kahju* (2022a: 155–158).

Lisaks balti ja läti etümoloogiatele on Lembit Vaba esitanud ka vene ja slaavi etümoloogiaid: vene laenualuse nt sõnadele *räni* (2003b), (mesilas)-*sülem* (2009a, 2009b: 1–6), *kosal*, *kusal* mrd 'puu otsa riputatav pakktaru, pettearu' (2009b: 6–7), *nuuter* (2017: 267–269), *naber* (2023a: 196–198), *pugal* (2023a: 200–202, võimalik ka vastupidine laenusuund), *kosur* mrd 'keretäis peksa' (2024a: 274–275), *koslep* (2024a: 275–276), *luup(a)* mrd 'hõlmader' (2024a: 276–277), *kurn* 'pesakond jne' (2025: 214–216) ja *putitama* (2025: 217–219); slaavi etümoloogia nt sõnadele *sarn* (2015b) ja *taarn* (2022b). Üksikud Lembit Vaba esitatud etümoloogiad seostavad eesti sõnu aga muudegi keeltega. Näiteks on ta osutanud sõna (*raie*)*lank* võimalikku saksalaenuisust (2023c) ning kõrvutanud mordva keeltega sõnu *kuhtuma* (2024b) ja *ruhimik* mrd 'kamal, kokkupandud peod' (2025: 221–223). Kuid ta on ka tuvastanud läänemeresoome laene läti murdesõnavaras (2023b).

Eesti ja läänemeresoome sõnavararikkuste põhjaliku tundjana on Lembit Vaba avaldanud kirjutisi ka sõnade päritolu selgitamisega seotud üldisematel teemadel. Sõnaalguliste konsonantühendite substitutsiooni laensõnades analüüsib „Zur Substitution der anlautenden Konsonantenverbindungen im ostseefinnischen Lehnwortschatz (am Beispiel des Estnischen)“ (2001), tüvedublettide vaheldusi käsitlevad „Miks *punk* ja *tink*?“ (2004a) ning „Viron *ätse-* ja *ätsa-* sekä *ärtse-* ja *ärtsa-*kantaiset kasvinimet sekä fluktuoiva *r*“ (2010). Nendes artiklites kirjeldatud nähtustega

arvestamine avab uusi vaatenurki nii mõnegi seni etümoloogiliselt läbi-
paistmatu sõna päritolu selgitamiseks. Eesti putukanimetuste päritolust
annab ülevaate „Need tüütud putukad“ (2013), ühe sõna tuletusseoste
üksikasju eritleb „Sabalugu. Märkmeid ühe sõnapere etümoloogiast ja
tuletusseoseist“ (2000).

Etümoloogina iseloomustavad Lembit Vaba sügavad teadmised lääne-
meresoome keelte ja kontaktkeelte ajaloost, detailne keeleainese tundmine,
metoodilisus ja põhjalikkus. Tema etümoloogiakäsitlused avavad sõnade
taustu võimalikult mitmekülgset, sisaldades nii üksikasjalikke murde- ja
leksikograafilisi andmeid kui ka rahvaluule- ja ilukirjandusnäiteid, aga
hõlmates ka keelevälise konteksti, nagu looduskeskkond, botaanilised ja
zooloogilised faktid, ajalooline olustik, endisaegsed töövõtted ja -vahendid
vms.

Lembit Vaba on olnud teadlasena väga virk ja viljakas, sellest kõneleb
aukartustäratavalt pikk publikatsioonide loend. Olulise osa oma artiklitest
on ta koondanud kogumikku „Sõna sisse minek“ (2015c). Tema töötahe
pole pensionipõlves raugenud, lisaks arvukatele avaldatud artiklitele
on ta jätkuvalt olnud tegev mitme projekti juures. Nimetatagu siin eesti
etümoloogiasõnaraamatu teoksil olevat akadeemilist versiooni, mille
koostamisel ja toimetamisel on tal olnud märkimisväärne osa, aga samuti
„Eesti kohanimeraamat“ (2016) ja koostamisel olevat eesti perekonna-
nimede raamatut, mille (eel)retsensent ta on. Koos kolleegidega soovin
Lembitule palju õnne, jätkuvat vaimuerksust, tervist ja jõudu, et ta saaks
edaspidigi oma mõtteid teadusavalikkusega jagada ning pooleliolevad
tööd lõpule viia.

IRIS METSMÄGI

Foto: erakogu

Kirjandus

Eesti kohanimeraamat 2016. Koost. Marja Kallasmaa, Evar Saar, Peeter Päll, Marje Joalaid, Arvis Kiristaja, Enn Ernits, Mariko Faster, Fred Puss, Tiina Laansalu, Marit Alas, Valdek Pall, Marianne Blomqvist, Marge Kuslap, Anželika Šteingolde, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop. Toim. Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Eesti Keele Instituut, Võru Instituut, Eesti Kirjandus-
museum. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Junttila, Santeri 2015. Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa. Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria. Helsinki.

- Vaba, Lembit 1977.** Läti laensõnad eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Vaba, Lembit 1986a.** Haruldusi läti keelest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 30 (1984), 96–106.
- Vaba, Lembit 1986b.** Siis kui mindi *raatsi peale*. Eesti-läti suhete kajastusi Hargla palgiparvetajate keeles. – Keel ja Kirjandus 9, 518–527.
- Vaba, Lembit 1988–2001.** Läti laensõnu eesti murdekeeles I–VI. – Emakeele Seltsi aastaraamat 32 (1986), 46–56; 34 (1988), 55–61; 35–42 (1989–1996), 106–108; 43 (1997), 99–106; 44–45 (1998–1999), 72–76; 46 (2000), 153–158.
- Vaba, Lembit 1989.** Balti laenud läänemeresoome maastikusõnavaras. – Keel ja Kirjandus 3, 138–141; 4, 206–218.
- Vaba, Lembit 1990a.** Gibt es ein baltisches Fragment im estnischen Wortschatz der Waldimkerei? – *Linguistica Uralica* XXVI, 3, 173–179.
- Vaba, Lembit 1990b.** Die baltischen Sonderentlehnungen in den ostseefinnischen Sprachen. – Itämerensuomalaiset kielikontaktit. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä feno-ugristikongressissa Debrecenissä 27.8.–1.9.1990. Läänemeresoome keelekontaktid. Läänemeresoome sümposium fennougristide 7. rahvusvahelises kongressis Debrecenis 27.8.–1.9.1990. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 61.) Helsinki, 125–139.
- Vaba, Lembit 1992.** Käblik on ahjulind! – Keel ja Kirjandus 8, 459–462.
- Vaba, Lembit 1994.** Zu den baltischen *m*-Deverbale in den ostseefinnischen Sprachen. – *Linguistica Uralica* XXX, 4, 241–246.
- Vaba, Lembit 1995.** Über eine Wortgruppe baltischer Herkunft mit südestnischer Verbreitung. – *Linguistica Uralica* XXXI, 2, 81–85.
- Vaba, Lembit 1996a.** Über die baltische Herkunft von est. *ihne, ihnus* und die Substitution von blt. **kš*. – *Linguistica Uralica* XXXII, 3, 161–163.
- Vaba, Lembit 1996b.** Über die baltische Herkunft von est. *rühm* und seinen ostseefinnischen Entsprechungen. – *Linguistica Uralica* XXXII, 4, 241–242.
- Vaba, Lembit 1996c.** Über die Herkunft von est. *keris*. – *Linguistica Uralica* XXXII, 1, 33–35.
- Vaba, Lembit 1997a.** Ergänzungen zur Substitution des baltischen wortanlautenden **st*. – *Linguistica Uralica* XXXIII, 3, 177–180.
- Vaba, Lembit 1997b.** Kas eesti keeles on läti maastikusõnu? – Keel ja Kirjandus 3, 152–156.
- Vaba, Lembit 1997c.** Ostseefinnisches *meri* 'Meer' – doch ein baltisches Lehnwort. – Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21.–23. November 1996. Maastricht: Shaker, 225–231.

- Vaba, Lembit 1997d.** Uurimusi läti-eeesti keelesuhetest. Eesti Keele Instituut. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tallinn, Tampere.
- Vaba, Lembit 1997e.** Über die baltische Herkunft des ostseefinnischen *rampa*-Stammes. – *Linguistica Uralica* XXXIII, 4, 281–283.
- Vaba, Lembit 1998.** Die Rolle des Altpreussischen Sprachmaterials in etymologischen Untersuchungen ostseefinnischer Baltismen. – Wojciech Smoczyński (ed.). *Colloquium Pruthenicum secundum*. Papers from the Second International Conference on Old Prussian held in Mogilany near Kraków, October 3rd-6th, 1996. Kraków: Universitas, 177–185.
- Vaba, Lembit 2000.** Sabalugu. Märkmeid ühe sõnapere etimoloogiast ja tuletuseseist. – Koost. ja toim. Jüri Viikberg. *Inter dialectos nominaque*. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn, 390–410.
- Vaba, Lembit 2001.** Zur Substitution der anlautenden Konsonantenverbindungen im ostseefinnischen Lehnwortschatz (am Beispiel des Estnischen). – Rogier Blokland, Cornelius Hasselblatt (eds.). *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts*. Proceedings of the Symposium at the University of Groningen, November 22–24, 2001. (= *Studia Fenno-Ugrica Groningana* 2.) Maastricht, 393–400.
- Vaba, Lembit 2003a.** Kust on tulnud meie *langud*? – *Keel ja Kirjandus* 10, 779–780.
- Vaba, Lembit 2003b.** *Ränist ja kremlist*, rohkem siiski *ränist*. – *Keel ja Kirjandus* 2, 108–112.
- Vaba, Lembit 2004a.** Miks *punk* ja *tink*? – Helena Sulkala, Heli Laanekask (toim.). *Lähivertailuja* 14. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Oulussa 3.–4. toukokuuta. (= Suomen ja saamen kielen ja logopedia laitoksen julkaisuja 23.) Oulu, 47–57.
- Vaba, Lembit 2004b.** Zwei eventuelle baltische Lehnverben in der Südgruppe der ostseefinnischen Sprachen. – Irma Hyvärinen, Petri Kallio, Jarmo Korhonen (Hrsg.). *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen*. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag. (= *Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki* LXIII.) Helsinki: Société Néophilologique, 417–422.
- Vaba, Lembit 2005.** Ein eventuelles baltisches Lehnverb in der Südgruppe der ostseefinnischen Sprachen. – Peter Anreiter, Marialuise Haslinger, Heinz Dieter Pohl (Hrsg.). *Artes et scientiae*. Festschrift für Ralf-Peter Ritter zum 65. Geburtstag. Wien: Praesens, 547–554.
- Vaba, Lembit 2009a.** Mesilassülem – kas sületäis mesilasi? – *Keel ja Kirjandus* 5, 369–376.
- Vaba, Lembit 2009b.** О происхождении эст. (*mesilas*)/*sülem* ‘(пчелиный) рой’ и *kosal* ‘повешенный на дерево улей’. – *Linguistica Uralica* XLV, 1, 1–8.

- Vaba, Lembit 2009c.** *rend ja laud*. Kisklauast söögilauaks. – Keel ja Kirjandus 10, 779–784.
- Vaba, Lembit 2009d.** Sõna sõlmed. Etümoloogilisi märkmeid *üsked* jt 'tuulamata vili' kohta. – Marja Kallasmaa, Vilja Oja (toim.). Kodukeel ja keele kodu. Home language and the home of a language. Pühendusteos Helmi Neetarile 75. sünnipäevaks 29. jaanuaril 2009. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 13.) Tallinn, 273–285.
- Vaba, Lembit 2010.** Viron *ätse-* ja *ätša-* sekä *ärtse-* ja *ärtsa-*kantaiset kasvinnimet sekä fluktuoiva *r*. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen, Tanja Vaitinen (toim.). Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 259.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 359–370.
- Vaba, Lembit 2011a.** Balti laenude uurimine avab meie kauget minevikku. – Keel ja Kirjandus 10, 734–763.
- Vaba, Lembit 2011b.** Language contacts between Baltic and Finnic languages – an exhausted issue in linguistic research? – Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum. Piliscsaba 9–14. VIII. 2010. Pars VI. Dissertationes symposiorum ad linguisticam. Redegunt Sándor Csúcs, Nóra Falk, Viktória Tóth, Gábor Laicz. Piliscsaba, 44–52.
- Vaba, Lembit 2012.** *Vagel* – kas etümoloogiline umbsõlm? – Keel ja Kirjandus 3, 202–211.
- Vaba, Lembit 2013.** Need tüütud putukad. – Tiina Söderman (toim.). Keelemees Raimo Raag 60. 20.08.2013. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 15.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 105–128.
- Vaba, Lembit 2014.** Über eine mögliche baltische Herkunft von est. *varn*, fi. *vaarna* u. a. – Linguistica Uralica L, 1, 20–28.
- Vaba, Lembit 2015a.** Alternatiivseid etümoloogiaid I. – Emakeele Seltsi aastaraamat 60 (2014), 219–231.
- Vaba, Lembit 2015b.** *Sarn* ja *sarnane*. – Keel ja Kirjandus 2, 111–117.
- Vaba, Lembit 2015c.** Sõna sisse minek. (= Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 73.) Tallinn.
- Vaba, Lembit 2015d.** *õisvesi*. – Sõna sisse minek, 205–206.
- Vaba, Lembit 2015e.** Über monophthongische Substitute baltischer resp. lettischer Diphthonge in südeestnischen Lehnwörtern. – Linguistica Uralica LI, 1, 21–27.
- Vaba, Lembit 2016a.** Mis hullumeelne idee – etümologiseerida taimenimesid! *adru* (*Fucus vesiculosus*). – Keel ja Kirjandus 12, 939–946.
- Vaba, Lembit 2016b.** Über eine mögliche baltische Herkunft von frühosfi. **lěćca* *'Blasebalg'. – Linguistica Uralica LII, 3, 161–167.
- Vaba, Lembit 2017.** Alternatiivseid etümoloogiaid III. *muuter* ja *peess*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 62 (2016), 267–278.

- Vaba, Lembit 2018a.** Alternatiivseid etümoloogiaid IV. *kori* : *korja*, *melek(as)*, *rahe(-)* ja *rikkuma*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 63 (2017), 240–259.
- Vaba, Lembit 2018b.** Zur baltischen Herkunft von osfi. *mokka* 'Lippe, Lefze'. – *Linguistica Uralica* LIV, 2, 104–108.
- Vaba, Lembit 2019a.** Alternatiivseid etümoloogiaid V. *peru*, *vaibuma*, *velbas*, *videvik*, *vistar* ja *vänge*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 64 (2018), 259–276.
- Vaba, Lembit 2019b.** *Kuppama* ja *kupatama*. – Keel ja Kirjandus 11, 896–901.
- Vaba, Lembit 2019c.** Üks lõpuni viidud etümoloogia: *kasima* ja *kasin*. – Keel ja Kirjandus 4, 296–301.
- Vaba, Lembit 2020a.** Alternatiivseid etümoloogiaid VI. *karsima*, *luga*, *tera(s)*, *tiib* ja *tõrkuma*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 65 (2019), 255–273.
- Vaba, Lembit 2020b.** *liisuma* ja tema kaaskond. – Keel ja Kirjandus 12, 1065–1070.
- Vaba, Lembit 2020c.** Mis on *laim* ja mida tähendab *laimama*. – Keel ja Kirjandus 7, 617–622.
- Vaba, Lembit 2021a.** Alternatiivseid etümoloogiaid VII. *kail*, *pendima*, *raidama*, *ruttama* ja (*muna*)*tael*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020), 327–343.
- Vaba, Lembit 2021b.** *Sipsik* ja *sipsik*. – Keel ja Kirjandus 4, 326–330.
- Vaba, Lembit 2022a.** Alternatiivseid etümoloogiaid VIII. *ahervare*, *-vars*, *kahju*, *laukama*, *ruttuma* ja (*vihma*)*sagar*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 67 (2021), 151–168.
- Vaba, Lembit 2022b.** *taarna* mõistatus. – Keel ja Kirjandus 12, 1119–1123.
- Vaba, Lembit 2023a.** Alternatiivseid etümoloogiaid IX. *lets*, *marg*, *naber*, *mült*, *nurmik* ja *pugal*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 68 (2022), 191–208.
- Vaba, Lembit 2023b.** Bisher noch nicht identifizierte ostseefinnische Lexeme im Wortschatz lettischer Dialekte. – *Linguistica Uralica* LIX, 1, 25–41.
- Vaba, Lembit 2023c.** (*raie*)*lank* peegeldab aega ja selle lugu. – Keel ja Kirjandus 6, 605–611.
- Vaba, Lembit 2024a.** Alternatiivseid etümoloogiaid X. *kosur*, *koslep*, *luup(a)*, *lõust* ja *pook*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 69 (2023), 274–285.
- Vaba, Lembit 2024b.** *kuhtuma* ja *kuihtuma*. – Keel ja Kirjandus 7, 662–666.
- Vaba, Lembit 2025.** Alternatiivseid etümoloogiaid XI. *kurn*, *pugi*, *putitama*, *riis* ja *ruhimik*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 70 (2024), 214–230.

VILJA OJA 80

24. detsembril 2025 tähistas 80. sünnipäeva Emakeele Seltsi liige, teenekas leksikoloog ja dialektoloog, filosoofiadoktor Vilja Oja.

Tartus sündinud ja Tallinnas kasvanud Vilja Oja on lõpetanud Tartu ülikooli eesti keele ja kirjanduse eriala soome-ugri keelte eriharu 1969. aastal. Kogu tema pikk ja sisukas tööelu alates 1969. aastast kuni pensionile siirdumiseni 2021. aasta lõpus on kulgenud Eesti Keele Instituudis (varasemalt Keele ja Kirjanduse Instituut). Aastate jooksul on ta olnud kõigepealt bibliograafi, vanemlaborandi ja nooremteaduri ametis, seejärel teadur, vanemteadur ja vanemleksikograaf, kujunedes suurepäraseks eesti murrete ja läänemeresoome keelte sõnavara tundjaks ja produktiivseks uurijaks. 1997. aastal kaitses Vilja Oja toonases Tallinna Pedagoogikaülikoolis (praegu Tallinna Ülikool) teadusmagistri kraadi teemal „Värvuste tähistamisest eesti murretes“ ning 2001. aastal Tartu Ülikoolis filosoofiadoktori kraadi väitekirjaga „Linguistic Studies of Estonian Colour Terminology“.

Vilja Oja on olnud üks „Eesti murrete sõnaraamatu“ (1994–) koostajaid ja toimetajaid ning „Väikese murdesõnastiku“ II osa (1989) koostajaid.

Samuti on ta osalenud rahvusvahelise projekti „Bibliographia Studiorum Uralicorum 1917–1987“ (1988–1989) keeleteaduse töörühmas. Tähtsal kohal juubilari teadustegevuses on olnud kaks ulatuslikku rahvusvahelist keeleteaduse projekti. Esiteks on ta olnud Soome, Eesti ja Karjala lingvistide ühistöös valminud läänemeresoome keeleteaduse „Atlas Linguarum Fennicarum“ (ALFE) üks autoreid, toimetuskolleegiumi liige ja Eesti töögrupi vastutav isik. Selle kolmeköitelise suurteose ettevalmistustööd algasid 1987, atlas ilmus 2004–2010. Eesti keeleteadlastest kuulusid toimetusse ja autorite hulka veel Arvo Laanest, Helmi Neetar ja Tiit-Rein Viitso (oli ühtlasi II köite vastutav toimetaja). Teiseks on Vilja Oja olnud Euroopa riikide keeleteadlaste ühisprojekti „Atlas Linguarum Europae“ (ALE) eesti ja teiste läänemeresoome keelte spetsialist, teaduskomitee liige ja Eesti rahvuskomitee sekretär. Euroopa keelte atlase tööd algasid juba 1977. aastal ning jätkuvad veelgi, Eesti keeleteadlastest osalesid siingi Arvo Laanest, Helmi Neetar (oli ühtlasi Eesti esindaja ALE rahvusvahelises komitees) ja Tiit-Rein Viitso, samuti Elna Adler ja Eevi Ross. Laiemale üldsusele on Vilja Oja atlasi tutvustanud kirjutises „Eesti keel keeleteadlastes“ (Oma Keel 2, 2002).

Sõnaraamatu- ja atlasetööga paralleelselt süvenes Vilja Oja eesti, kuid ka teiste läänemeresoome keelte värvisõnavara uurimisse, avaldades sel teemal mitmeid artikleid, pidades konverentsiettekandeid ja kaitstes teadusmagistri ning filosoofiadoktori kraadi. Valmis ka eesti värvinimetuste elektrooniline andmebaas, mida ta on kirjeldanud artiklis „Database and computer analysis of Estonian colour adjectives“ (kogumikus „Proceedings of the XVIth International Congress of Linguists“, 1998). Vilja Oja uurimused käsitlevad värvisõnavara leksikaalset koosseisu, nimetamismotiive, morfoloogilist struktuuri ja semantilisi vahakordi, ka tõlkeküsimusi. Neis on oluline koht liitsõnaliste ja mitmesõnalistest ühenditest koosnevate värvinimetuste, sealhulgas heledust või tumedust väljendavate omadussõnade ja nende abil moodustatud liitvärvinimetuste analüüsil, nt „Võrdlusalusel baseeruvaist värviliitsõnadest“ (Keel ja Kirjandus 1995), „Compound adjectives used in the Estonian dialects to denote light and pale shades of colour“ (Linguistica Uralica XXXII, 1996), „Estonian adjectives denoting the darkness of colours“ (Linguistica Uralica XXXV, 1999). Keelegeograafiline uurimus „Colour terms in the Finnic atlas“ (kogumikus „Itämerensuomalaisen kielikartaston symposiumi. FU 8 Jyväskylä 12. 8. 1995“, 1995) käsitleb nelja värvinimetust märkivate

adjektiivide leksikaalsemantilisi vahekordi läänemeresoome keeltes ning nende kaardistamisprobleeme. Doktoriväitekirja „Linguistic Studies of Estonian Colour Terminology“ ongi koondatud kümme artiklitena ilmunud uurimust, nende hulgas siin mainitud.

Keeleainese kogumine, süstematiseerimine ja kaardistamine atlaste jaoks andsid hea aluse sõnavarauuringute laiendamiseks värvinimetustelt muudelegi mõistetele. 2000. aastatel jätkas Vilja Oja leksikoloogilist uurimistööd lisaks atlastele mitme teadusprojekti raames, nimetatagu siin tema enda juhitud ETF-i grandiprojekte „Leksikaalsed vahekorrad läänemeresoome keeltes“ (2004–2007), „Reliktne ja innovatiivne läänemeresoome sõnavaras“ (2008–2011), „Eesti tüvevara diakroonilised ja areaalsed seosed“ (2012–2015). Oma uurimistulemusi tutvustas ta jätkuvalt nii arvukates ettekannetes rahvusvahelistel konverentsidel kui ka paljudes artiklites. Suur osa artikleid käsitleb mõne üksikmõistega seotud sõnavara läänemeresoome keeltes, mõnel puhul ka kitsamalt eesti murretes või laiemalt kaugemateski sugulaskeeltes, analüüsides vastava leksika koostist, sõnade või tüvede levikut, päritolu jm küsimusi. Loetletagu siin mõned pealkirjad: „Words for flax in the Finnic languages“ (Linguistica Uralica XXXVIII, 2002), „Wie der Wegerich in den ostseefinnischen Sprachen zu seinem Namen kam“ (Linguistica Uralica XLI, 2005), „Puppenbezeichnungen in den ostseefinnischen Sprachen“ (Linguistica Uralica XLVIII, 2012), „Наименования яичного желтка в финно-угорских языках“ (Linguistica Uralica XLIX, 2013), „Mõnest nahatöötlust märkivast murdesõnast“ (Emakeele Seltsi aastaraamat 59, 2014), „Ema ja isa rahvakeelsed nimetused“ (Emakeele Seltsi aastaraamat 62, 2017), „The words for malt in Finnic languages“ (Linguistica Uralica LVII, 2021), (koos allakirjutanuga) „Estonian words for 'field' in historical dictionaries“ (Lexicographica 37, 2021). Leidub aga ka sõnade tähendussuhetele või läänemeresoomlaste keelekontaktidele keelegeograafilisest aspektist lähenevaid kirjutisi, nagu „Läänemeresoomlaste keele- ja kultuurikontaktidest laensõnade leviku põhjal“ (Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 7, 2011), „Areal relations of IE loanwords in Finnic dialects“ (Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri 5 (2), 2014), „Tähendussuhetest eesti murretes“ (Keel ja Kirjandus, 2014).

Viimastel tööaastatel oli Vilja Oja üks eesti etümoloogiasõnaraamatu akadeemilise väljaande koostajaid. Mitmed sel perioodil ilmunud artiklid on pühendatud mõne üksiksõna või tüve etümologiseerimisele,

nt „Kõõrdsilmsust väljendav *kõõr*-tüveline sõnapere“ (Keel ja Kirjandus, 2015), „*Maage* ja selle päritolu“ (Emakeele Seltsi aastaraamat 60, 2015), „*üpris* – oma või laen?“ (Keel ja Kirjandus, 2017), „Eesti murdesõna *ving*“ (Emakeele Seltsi aastaraamat 63, 2018), „Mõnest laenatud nimetusest“ (Emakeele Seltsi aastaraamat 67, 2022). Ta oli ka Piret Norviku ja Heli Kendra koostatud „Kuusalu rannakeele sõnaraamatu“ (2019) toimetaja. Rahvusvahelistest projektidest on ta osalenud Euroopa e-leksikograafia võrgustikus COST ja Euroopa keelte maastikusõnavara projektis Landlex.

Allakirjutanut seob Vilja Ojaga pikaajaline koostöö mitme projekti raames. Aitäh sulle, Vilja, et oled kutsunud kaasa oma projektidesse, jaganud oma teadmisi ja kogemusi, aidanud ja suunanud, olnud ikka lahke ja sõbralik! Koos kolleegidega Eesti Keele Instituudist soovime sulle palju õnne, tervist ja jõudu, toremaid päevi koos Sinu lähedastega ning jätkuvat huvi meie sõnavararikkuste vastu.

IRIS METSMÄGI

Foto: erakogu

PIRET NORVIK 75

Keeleteadlane Piret Norvik on otsekui märkamatult jõudnud olulise versta-postini, kui 24. detsembril 2025 täitus tal 75. eluaasta. Et oma eluteed pole ta sugugi märkamatult käinud, heitkem sellele tagasivaateline pilk.

Piret Norvik (a-ni 1981 Raud) sündis 24. detsembril 1950 Võhmas. Pärast abituriumi Rakvere 1. Keskkoolis (1969) asus ta õppima eesti filoloogiat Tartu Riiklikus Ülikoolis, mille lõpetas soome-ugri keelte erialal 1974. aastal. Ta kuulub põlvkonda, kes õppis Tartu ülikoolis eesti filoloogiat aegadel, mil fennougristika oli Eesti keeleteaduse visiitkaardiks ja kui üliõpilaste keelematkad sugulasrahvaste juurde moodustasid stuudiumi loomuliku osa. Dotsent Paula Palmeos viis oma tudengeid tutvuma karjalaste ja vepslaste keelega ning koguma sõnavara keelekõnelejatelt endilt. Paula Palmeose juhendamisel koostas Piret omakogutud keeleainese alusel diplomitöö „Arstimisalane sõnavara karjala keele Djørža murrakus“ (1974). Uudne ainek koguti ühest olulisest ja karjala keele seni talletamata valdkonnast jõudis peatselt ka erialainimesteni, kui ilmusid samanimeline artikkel Emakeele Seltsi aastaraamatus

(1985) ja soomekeelne „Djoržan karjalaisten kansanlääkinnästä“ Kalevalaseuran vuosikirjas (1983). Juhendajaga seoses ei saa jätta mainimata, et ungari keele õppejõud Palmeos koolitas Piretist ühtlasi ehtsa hungarofiili.

1974. aastal sai Piret Norvikust Keele ja Kirjanduse Instituudi murdesektori töötaja, tollase nimetusega vanemlaborant. Et enamik lõpetajaid suunati eesti keele ja kirjanduse õpetajaks, võis selles oma osa olla ka juhendaja Paula Palmeosel, kes teadis hästi instituudi vajadusi. Murdesektorisse olid soome-ugri eriala lõpetajad teretulnud, sest neil oli juba kogumiskogemust ning sugulaskeeli arvestades mõnevõrra avaram silmaring. Ja murdesektorisse Piret tööle jäigi: 1978–1997 teadurina ja seejärel, kuni 2012. aastani, assistendi ning toimetajana.

Murdesektori kollektiivi ühendavaks tegevuseks oli 1963. aastal alanud akadeemilise murdesõnaraamatu käsikirja koostamine ja toimetamine ning sellega liitus ka Piret. Sõnaraamatutöö eeldab head materjalitundmist, aga niisamuti ka täpsust, süvenemisvõimet ja vastupidavust, sest hoomamatult suurele materjalimassiivile tuli aasta aasta järel pühendada kogu oma vaimujõud ja energia. Sellesse ühistöösse on Piret panustanud ühena sõnaraamatu II, III ja IV köite (vahemikus *J – K*) toimetajatest, vihikud ilmusid trükist aastail 1997–2006.

Vahemärkusena võiks tolle lõputuna tundunud koostamistöe aega lisada, et 1980. aastail, kui instituut oli jõudnud arvutiajastusse, hakati sektorijuhataja Valdek Palli eestvõttel koostama murdesõnavara elektroonilist sõnastikku koos levikuandmetega. „Väike murdesõnastik“ (VMS) I–II, mille koostajaskonda kuulus teiste seas ka Piret Norvik, ilmus kirjas- tuses Valgus 1982. ja 1989. aastal. Kapitäie avaldamist ootavate käsikirjade kõrvale ilmus kaks päristulemust, kaks VMS-i köidet.

Murdesektori töötajana käis Piret Norvik suviti keeleekspeditsioonidel murdekeelt kogumas. Tema meelispiirkonnaks kujunesid kirderanniku- murde kihelkonnad, eeskätt Kuusalu ja Haljala. Neist keelematkadest ammutas ta ühtlasi meelepärast uurimisainest, tegelemaks põhjaeesti murrete sõnavaraliste suhete ja murdekontaktidega. Oma uurimistöe tulemusi on Piret tutvustanud kolleegidele soome-ugri kongressidel (Sõk- tõvkaris 1985, Debrecenis 1990, Jyväskylä 1995) ja mitmel konverentsil (nt Užgorodis 1984, Turus 1988). Kokkuvõtliku käsitluse „Kirderanniku- murde sõnavaralised suhted naabermurrete ja -keeltega“ kaitses ta 1998. aastal teadusmagistritööna Tallinna Pedagoogikaülikoolis. Käsikirjalisest

väitekirjast ilmus trükist saksakeelne kokkuvõte „Die lexikalischen Beziehungen des nordöstlichen Küstendialekts zu den Nachbardialekten und -sprachen“.

1975. aastal Virumaa kihelkondades alanud kogumisretkede kõrval põikas Piret 1976. aastal vahelduseks tutvuma vадja keelega Narva jõe taga Lääne-Ingeris, ega jäänud see ühekordseks visiidiks. Seoses Lennart Meri filmiga „Linnutee tuuled“ (1977), mis keskendus soome-ugri rahvaste ühisjuurte ning -joonte avamisele-esitlemisele, sõitsid filmimehed ringi Eestis, Soomes, Venemaal ja Ungaris, otsides sobivaid „osatäitjaid“, põlisrahva esindajaid neile omases keskkonnas. Nimekirja sobivatest vadjalastest oli koostanud Paul Ariste, ent operaatorite Enn Putniku ja Heno Sarve konsultandiks ning teejuhiks sai Piret Norvik.

Aastatel 1975–1998 on Piret Norvik loovutanud Eesti Keele Instituudi murdearhiivi ligi 60 tundi helisalvestusi mitmest murrakust, neist kolmandiku jagu Haljala keelejuhtidelt. Kauaste Käsmu-kiindumuste tulemusel ilmus 2001. aastal merenduslaste murdejutustuste kogumik „Käsmu randlaste jutte“. Nägusas raamatus leidub 77 jutustust neljalt Käsmu põliselanikult, need lood on salvestatud aastail 1983–1995. Kogumikku on mahutatud meremehejutte ehtsas rannarahvale omases kõnepruugis, mida saab kuulata raamatule lisatud laserplaadilt. Teose lõpus leidub veel ülevaade Käsmu murdele iseloomulikest joontest ning sõnaseletusi.

Suure ettevõtmise ja olulise versta-postina tuleb veel esile tõsta „Kuusalu rannakeele sõnaraamatut“ (2019), mille koostasid Piret Norvik ja Heli Kendra ning toimetas Vilja Oja. Kuusalu rannakeelt on räägitud Juminda ja Pärисpea poolsaarel ning rannakülades Kaberneemest Salmistuni. Nii kummagi poolsaare kui ka läänepoolsete randlaste keeles on silmatorkavaid erisusi, sest *igess koass ise viis, igess tuass ise taba*. Sõnaraamat sisaldab üle 7000 märksõna, mille kasutust täpsustavad näitelauseid ja kirjakeelsed selgitused. Teos on pakkunud rõõmsat äratundmist randlastele ja tõstnud nende keelelist eneseteadvust, aga niisamuti elavdanud üldist huvi rannakeele ning Kuusalu rahvakultuuri vastu.

Püsiv keelehuvi on Piretit kannustanud tänaseni, millest annavad tunnistust asjakohased ettekanded keelepäevadel ja Agricola päeva konverentsidel Narvas. Viru Instituudi egiidi all asus ta 2021. aastal koos kodu-uuriija Anne Nurgamaaga jälgima Vaivara kandi keele seisundit, otsides jälgi omaaegsest Vaivara murrakust. Et kohalike elanike küsitlemisel saadud keeleproovid jäid iseloomulike murdejoonte poolest

kasinaks, on keskendunud hiljem sõjajärgsetele keelelugudele ja mälestuste mälestustele.

Hungarofiilina kuulub Piret Norvik Rahvusvahelisse Hungaroloogia Seltsi (1984) ja Eesti-Ungari Seltsi (1990). Emakeele Seltsi liige on ta 1974. aastast.

Kolleegide nimel soovin juubilarile palju õnne, tervist ja jätkuvat uudishimu, et oma keeleteekonda jätkata.

JÜRI VIKBERG

Foto: Miina Norvik

KRISTIINA ROSS 70

3. juunil tähistas oma 70. sünnipäeva keeleteadlane, tekstoloog, tõlkija ja kriitik Kristiina Ross.

1978. aastal lõpetas Kristiina Tartu Riikliku Ülikooli eesti filoloogia erialal ning asus ametisse Eesti Keele Instituuti (tollase nimega Keele ja Kirjanduse Instituuti), kus töötab tänini. Oma kandidaadiväitekirjas (1984) süvenes ta instruktiivi läänemeresoome keeltes. Loogilise jätkuna selle käändevormi ja adverbipiirimail oleva nähtuse põhjalikule eritelule koostas ta ülevaate käändtüüpide produktiivsusest (1984) ning „Eesti keele grammatika“ (1993, 1995) uuendusliku morfoloogiaosa. EKG baasil valmis koos Tiiu ja Mati Ereltiga laiale keelehuviliste ringile suunatud „Eesti keele käsiraamat“, millest on korduvalt välja antud uusi trükke (1997, 2000, 2007, 2020).

Pärast EKG valmimist on Kristiina keskendunud eesti kirjakeele ajaloole, peamiselt 17.–18. sajandi baltisaksa pastorite panusele. Tema teadusartiklite temaatika on lai: fookuses on olnud nii üksikud keelendid, tekstid ja autorid kui ka terved keelevariandid ja kirjakeele kujunemise

protsess laiemalt. Viimastel aastatel on ta piiblitõlgete keele kõrval jälginud eesti poeetilise keele kujunemist vaimulikes lauluraamatutes ja varast halduskeelt kiriku personaalraamatutes ja meetrikates.

Kristiina on koos kaasautoritega avaldanud rea vanade piiblitõlgete faksiimileväljaandeid, kus kõrvuti käsikirja faksiimilega saab lugeda selle ümberkirjutust. Kättesaadavad on juba väljaanded Virginiuste Vana Testamendi käsikirjast (2003), Uue Testamendi Pilistvere, Müncheni ja Stockholmi käsikirjast (2007) ning Johannes Gutsblaffi nii Vana kui ka Uue Testamendi käsikirjast (2013). Ilmumas on väljaanne psalmidest Kristiina arhiivileius, esmapiibli Vana Testamendi mustandkäsikirjas. Tõlkekeeles tehtud keelevelikuid aitab selgitada allikapublikatsioon „See kuningas sest auvust, põrgukonn ja armutaim. Eesti keelemõte 1632–1732“ (2023), kus koos Kai Tafenau ja Aivar Põldveega publitseeriti tõlgituna ja kommenteerituna seni raskesti kättesaadavad allikad eesti keelemõtte avasajandist. Veel on Kristiina ja kolleegide koostatuna-tõlgituna ilmunud järeldsõnade ja bibliograafiaga varustatud valimikud oluliste kirjameeste Kristjan Jaak Petersoni (2001), Eduard Ahrensi (2003) ja Anton Thor Helle (2006) pärandist. Kristiina juhtimisel on Eesti Keele Instituudis loodud kolm ajalooliste keelekujude andmebaasi: eesti piiblitõlke ajalooline konkordants, vanade kirikulaulude andmebaas ja vanade rahvalaulude andmebaas. Piiblitõlke konkordantsis analüüsitud materjali põhjal on ilmunud kümne kõige omanäolisema vana piiblitõlke leksikat koondav sõnastik (2025), mille ajaline haare ulatub Georg Mülleri jutluste pühakirjatsitaatidest kuni esimese eestikeelse tervikpiiblini. Need mahukad ja keerukad koostõised ettevõtmised poleks saanud teostuda ilma Kristiina tervikutaju, juhtimisoskuse, eruditsiooni ja tohutu töövõimeta.

Kristiina on eestindanud olulisi tekste heebrea keelest (nt luulevalmik „Uni Jeruusalemmas“), prantsuse keelest (nt Denis Diderot’ „Fatalist Jacques ja tema isand“) ja saksa keelest (nt Martin Lutheri „Kiri tõlkimisest ja pühakute eestpalvest“). Kirjanduskriitikuna on tema tähelepanu pälvinud Uku Masingu, Ene Mihkelsoni, Mihkel Muti, Jaak Jõerüüdi, Mati Undi, Jaan Kaplinski jt teosed.

Kultuurielu on Kristiina aidanud kujundada juhatustes, kolleegiumides, žüriides ja nõukogudes, sh Emakeele Seltsi juhatuses. Praegu kuulub ta Emakeele Seltsi aastaraamatu, EELK Usuteaduse Instituudi toimetiste ning raamatusarja „Piibel kontekstis“ kolleegiumi. Kristiinale on ommistatud F. J. Wiedemanni keeleauhind (2007), Eesti Vabariigi teaduspreemia

(1995), Valgetähe IV klassi teenetemärk (2003), mitmel korral Eesti Kultuurkapitali tõlkepreemia (1997, 1999) ning auhinnad ajakirjas Keel ja Kirjandus ilmunud artiklite eest (2000, 2002, 2009, 2015, 2021).

Kristiina Ross on üks neid eesti teadlasi, kelle puhul moesõnaks saanud interdistsiplinaarsus on tõepoolest asjakohane. Mikrotasandile keskenduvad keeleajaloolised artiklid, nagu *vat*-tarindi või *ma*-sufiksi esinemine varases kirjakeeles, on erialaselt olulised ja edasiviivad, kuid sellele lisandub alati avaram, makrotasandi vaade sellest, missugust rolli mängis misjonitöö eesti kultuuriloos, kuidas tuleb hinnata teatud vaimuliku keelemehe pärandit laiemalt ning mis on sellel pistmist tänapäeva inimesega. Erinevalt keeleteaduslikest artiklitest on Kristiina keele- ja kultuurilooliste artiklite pealkirjad mängulised ja kirjanduslikud ning ei lase unustada, et keel ja selle lugu on ühtaegu teaduslik uurimisobjekt, aga samas ka isikliku ja kollektiivse identiteediloome vahend. „Missioon ja mäng eesti kirjakeele sünnis“ (2011), „Sisaliku jäljed piiblitõlkes. Lõuna-eestikeelse Vana Testamendi saatusest“ (2011) või „Mõlgutusi tõest eesti keelekirjelduses“ (koos Liisi Piitsiga 2019) näitavad lugejale juba valitud pealkirjade kaudu, et keel on uks maailma, milles toimub mäng ja milles otsitakse tõde. Samas on keel Kristiina kirjutistes ikka ja jälle isikustatud: keel sünnib, keelel on saatus ja mõte, keeled võivad kasutada või mitte kasutada oma võimalusi.

Ka keeleajalooliste kirjutiste keskmes olevad baltisaksa pastorid on Kristiina kirjutiste läbi muutunud märksa arusaadavamateks, luust ja lihast inimesteks. Neil oli ülesanne ja väljakutse viia kristlus maarahvani, kellel veel 19. sajandi keskpaigaski Kreutzwaldi sõnade kohaselt tuimus justkui luupainaja kukil istus. Kristiina kirjutistes näeme baltisaksa pastoreid, nagu Brockmann, Gutsclaff või Ahrens, kirglike ja sihikindlate inimesena, oskame hinnata nii nende progressiivsust kui ka piiratust omas ajas. Lisaks tuleb rõhutada, et Kristiina ühtaegu ratsionaalne ja samas sügavalt mõistev suhtumine kirikulukku on aidanud mõtestada tekste, mis on eesti kultuuriloos olnud kesksed, kuid vaimulike tekstidena kultuuri- ja kirjanduslugude huviorbiidist väljas. Nii on näiteks kirikulaulud tänu Kristiinale leidnud koha kultuuriloolises tõlgendusruumis, kus nad olid pikka aega suhteliselt nähtamatud.

Kristiina oli hämmastavalt varatark – juba noorena, mil elasime lukustatud maailmas. Tema teadis, et lukul on võti ja see võti on keel. Et alguses oligi sõna. Et isegi eesti keele, meie oma emakeele mõistmiseks

tuleb esmalt aru saada maailmast, mille tõlkimise käigus see keel küpses ja arenes. Piiblimailma mõistmiseks oli esmalt vaja tunda heebrea keelt. Toona ei olnud seda võimalik õppida piisavalt ülikoolis, heebrea keele omandamine ei nõudnud temalt üksnes tahet, vaid ka alandlikkust.

Emakeelt, selle tugevusi ja nõrkusi, väljendusvõimalusi ja võimetust, õpib kõige paremini tundma tõlkides. Kristiina taandus oma peamisest uurimisobjektist, talle juba üdini tuttavaist saksakeelsetest vaimulikest tekstidest ning keskendus prantsuse suurte mõtlejate maailma vahendamisele eesti keelde. Ajal, mil saksa pastorid avaldasid esimesi eestikeelseid tekste, alustas teoloog ja filosoof, katoliiklane Michel de Montaigne oma mõtete kirja panemist tavapärase ladina keele asemel prantsuse keeles. Nii nagu luteri vaimulikud pidid kirjutamise käigus looma eesti keelt, lõi Montaigne prantsuse keelt. Keelt, mis tunnetab maailma teisiti kui meie emakeel. Kas see erinevus paeluski Kristiinat? Prantsuse keele väljendusvõlu? Ja selle eesti keelde vahendamise peadmurdev ülesanne. Ehk ka Kristiina loomuomane püüd jõuda iga asja tuumani, mõista lisaks juba tuttavale luterlikule ristiusuõpetusele ka katoliiklikku kristlusekäsitust. Tänu millele saame lugeda oma emakeeles prantsuse teoloogi Blaise Pascali mõtteid, mida aitavad selgitada tõlkija saatesõna ja asjatundlikud kommentaarid. See on nii kõigi tema tõlgete puhul. Kuid ta on tõlkinud ka palju hilisemaid ja poleemilisemaid tekste, nagu Ernest Renani „Jeesuse elu“ või Emmanuel Levinase esseid.

Või innustab Kristiinat sarnaselt Noor-Eesti liikumisega eelkõige tahe avardada eestlaste kultuurilist silmapiiri prantsuskeelse ilukirjanduse tõlkimise läbi markii de Sade'ist kuni Jean-Marie Gustave Le Clézioni? Mõistagi ei ole Kristiina pääsenud mööda valgustusfilosoofide eestindamisest. Sest ta ise on valgustaja. Pelgalt Kristiina Rossi tõlked oleksid väärikas elutöö. Aga tõlkimine ei ole isegi tema põhitöö, pigem ehk tema viis tunnetada ja mõista keelt.

PIRET LOTMAN, MARIS SAAGPAKK,
ANNIKA VIHT

Foto: Eiko Lainjärv

EMAKEELE SELTSI AULIHKMED
31.12.2025 SEISUGA

Tiiu **Erelt** (Tallinn)

Enn **Ernits** (Tartu)

Auli **Hakulinen** (Helsinki, Soome)

Tiit **Hennoste** (Tartu)

Marja **Kallasmaa** (Tallinn)

Reet **Kasik** (Tartu)

Krista **Kerge** (Tallinn)

Valve-Liivi **Kingisepp** (Tartu)

Uno **Liivaku** (Tallinn)

Ellen **Niit** (Tartu)

Pirkko **Nuolijärvi** (Helsinki, Soome)

Peeter **Päll** (Tallinn)

Raimo **Raag** (Uppsala, Rootsi)

Hannu **Remes** (Kajaani, Soome)

Eevi **Ross** (Tallinn)

Huno **Rätsep** (Tartu)

Lembit **Vaba** (Saku, Harjumaa)

Jüri **Valge** (Tartu)

Asta **Õim** (Muraste, Harjumaa)

